

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясы
Серия «Начальная школа и физическая культура»
Series of «Elementary school and physical culture»
№4 (47) 2015**

Алматы, 2015

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Бастауыш мектеп және
дене мәдениеті» сериясы
№4 (47), 2015

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор
п.ғ.д., проф. Қ.І. АДАМБЕКОВ

Бас редактордың орынбасары:
п.ғ.д., проф. А.Н. Ильясова

Ғылыми редакторлар:
п.ғ.д., проф. Г.А. Уманов,
м.ғ.д., проф. Ш.А. Балғымбеков

Редакция алқасы:
б.ғ.д., проф. К.Милашюс
(Вильнюс, Литва),
PhD Сивек Зденек (Прага, Чехия),
п.ғ.д., проф. Вилкас Аудронис
(Вильнюс, Литва),
п.ғ.к., проф. В.И. Шукан
(Минск, Белоруссия),
п.ғ.к., проф. В.И. Варюшин
(Москва, Ресей),
п.ғ.д., проф. Ю.С. Мануйлов
(Нижний Новгород, Ресей),
п.ғ.д., проф. С.И. Қасымбекова,
п.ғ.д., проф. Т.А. Ботагариев,
п.ғ.д., проф. Р.К. Бекмагамбетова
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2015

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2009 жылы мамырдың
8-де тіркелген №10106-Ж

Басуға 15.01.2016 қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 16 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 2.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы С о д е р ж а н и е

Қ.І. Адамбеков, А.Б. Тулегенов. Қостанай өңіріндегі қазақ күресінің дамуына шолу.....	5
А.Н. Ильясова, Д.Д. Федорцов. Формирование координационных способностей школьников начальных классов.....	9
Қ.М. Меңдаяқова, А.Е. Ердаулетова. Англиядағы мектепке дейінгі білім берудің тарихи дамуы.....	13
С.Н. Жиенбаева, Н.Ақбердиева. Мектепке дейінгі балалардың жетекші қолын анықтау тәсілдері.....	16
А.Н. Ильясова, Д.Д. Федорцов. Формирование мотивации занятиями физической культурой школьников начальных классов.....	21
Қ.Аймағанбетова, М.Б. Утелова. Мектеп жасына дейінгі балалардың қоршаған ортамен таныстыру арқылы тұлғалық сапаларын қалыптастырудың ерекшелігі.....	24
Қ.М. Меңдаяхова, Н.С. Утебекова. Мектепке дейінгі балалардың дамуындағы М.Монтессори технологиясының мәні.....	31
Э.К. Ахметова, Р.Т. Цугланов. Особенности питания спортсменов, занимающихся единоборствами.....	34
Т.А. Левченко, Ж.А. Бисембаева. Взаимодействие дошкольной организации и семьи в формировании чувственного опыта детей 2-3 лет.....	40
К.И. Адамбеков, Д.Е. Жаменкеев. Техничко-тактическая подготовка футбольных вратарей.....	44
К.А. Абд্রেимова, А.Құттымұрат. Конфуцийдің көзқарасындағы ізгілік идеялары.....	48
А.С. Тотанова. К вопросу о содержании элективного курса «Социально-педагогическое образование».....	52

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Начальная школа и
физическая культура»
№4 (47), 2015

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор
д.п.н., проф. К.И. АДАМБЕКОВ

Зам. главного редактора:
д.п.н., проф. А.Н. Ильясова

Научные редактора:
д.п.н., проф. Г.А. Уманов,
д.м.н., проф. Ш.А. Балгимбеков

Редакционная коллегия:
д.б.н., проф. К.Милашюс
(Вильнюс, Литва),
PhD Сивек Зденек (Прага, Чехия),
д.п.н., проф. Вилкас Аудронис
(Вильнюс, Литва),
к.п.н., проф. В.И. Шукан
(Минск, Белоруссия),
к.п.н., проф. В.И. Варюшин
(Москва, Россия),
д.п.н., проф. Ю.С. Мануйлов
(Нижний Новгород, Россия),
д.п.н., проф. С.И. Касымбекова,
д.п.н., проф. Т.А. Ботагариев,
д.п.н., проф. Р.К. Бекмагамбетова
(ответ. секретарь)

© **Казахский национальный**
педагогический университет
имени Абая, 2015

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10106-Ж

Подписано в печать 15.01.2016.
Формат 60x84 ¹/₈.
Объем 16 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ. 2

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

А.А. Цой. Полиязычие и фреймовый подход в обучении русскому языку как неродному в вузе.....	58
К.Т. Жаманкулова. Пиктографиялық жазуунун бакшы булагы – эң байыркы искусство.....	62
К.Т. Жаманкулова. Кыргыз эн тамгалары – орхон-енисей жазуусунун негизи.....	65
А.С. Калиев. Улуттар аралык мамилелерди саясий өнүттө изилдөөчүлөр.....	68
А.С. Калиев. Улуттар аралык мамилелердеги этностук теориялар.....	71
Омер Фарух Унал. Окуучулардын математикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери.....	74
Мехмет Али. Математика сабагындагы окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү каражаты катары маалыматтык – коммуникациялык технологияларды колдонуу.....	77
Кожа Эрхан. Математика сабагында окуучулардын изилдөө жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү.....	81
Т.Т. Ережепов. Восстановительные и психотерапевтические методы спортсменов.....	85
Э.К. Ахметова, А.Ж. Серіков. Жоғары дәрежелі спортшылардың оқу-жаттығу кезіндегі процессін бақылау.....	88
Э.К. Ахметова, Ж.Т. Баякеев. Спорт мектептерінде спортшы ізбасарларды дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері.....	91
Э.К. Ахметова, Ж.Т. Баякеев. Қазақ күресінің даму тарихы.....	95
Э.К. Ахметова, А.Ж. Серіков. Грек-рим күресінің даму кезеңдері.....	99

**The Kazakh national pedagogical
university Abay**

BULLETIN
**Series "Elementary school and
physical culture"**
No. 4 (47), 2015

Leaves since 2001.
Frequency – 4 numbers a year

Editor-in-chief
d.p.s., prof. K.I. ADAMBEKOV

Deputy chief editor:
d.p.s., prof. A.N. Ilyasova

Scientific editors:
d.p.s., prof. G.A. Umanov,
d.m.s., prof. Sh.A. Balgimbekov

Editorial board:
d.b.s., prof. K.Milashyus
(Vilnius, Lithuania),
PhD Sivek Zdenek (Prague, Czech
Republic),
d.p.s., prof. Vilkas Audronis (Vilnius,
Lithuania),
k.p.s., prof. V.I. Shukan
(Minsk, Belarus),
k.p.s., prof. V.I. Varyushin
(Moscow, Russia),
d.p.s., prof. Yu.S. Manuylov (Nizhny
Novgorod, Russia),
d.p.s., prof. S.I. Kasymbekov,
d.p.s., prof. T.A. Botagariyev,
d.p.s., prof. R.K. Bekmagambetova
(answer. secretary)

© **The Kazakh national
pedagogical university
Abay, 2015**

It is registered
in the Ministry of Culture and information of
the Republic of Kazakhstan
On May 8, 2009 No. 10106-Zh

It is sent for the press 15.01.2016.
Format 60x84 1/8.
Volume 16
Circulation is 300 pieces. Order 2.

050010, Almaty,
Dostyk Ave., 13. KazNPU after named Abay

Publishing house "Ұлағат"
The Kazakh national pedagogical
university Abay

А.А. Абсатова, У.Б. Керимбекова. Спорт психологының
іс-әрекеті..... 104

Ш.Болатқызы, Қ.Әбдрахман. Жас футболшылардың
дене дайындығын жетілдірудегі спорттық жаттығулардың
маңызы..... 109

Т.Т. Ережепов, С.Бірімқұл. Аралық қатынастар – адам-
ның тұлғалық қасиеттерін дамытуға тигізетін әсері..... 112

А.А. Абсатова, Ж.Айтақынова. Дене мәдениеті және
спорт психологиясының мәселелері..... 116

С.Х. Ерназаров, Ш.Райымбергенов. Бастауыш сынып-
тағы қолданылатын ұлттық қимыл-қозғалыс ойындары..... 121

А.А. Абсатова, Қ.Б. Еген. Ерік-жігер күші және оның
спорттағы маңыздылығы..... 123

И.М. Құрманәлі, А.Қ. Ахметжанова. Қыздарды адамгер-
шілікке тәрбиелеудегі гендерлік әлеуметтендірудің мәсе-
лелері..... 126

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2008 жылғы 27 ақпандағы №3) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршы журналының «Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясын педагогика ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (№3 от 27 февраля 2008 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Начальная школа и физическая культура» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по педагогическим наукам.

On the basis of the decision of Committee on control in education and sciences (No. 3 of February 27, 2008). The messenger of KAZNPU after Abay, the "Elementary School and Physical Culture" series is brought in the list of editions for the publication of the main scientific results of theses on pedagogical sciences.

ҚОСТАНАЙ ӨңІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ДАМУЫНА ШОЛУ

Қ.І.Адамбеков – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры,
педагогика ғылымдарының докторы

А.Б.Тулегенов – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2 курс
магистранты

Бұл жұмыста Қостанай өңіріндегі қазақ күресінің дамуы көрсетілген. Күрес сипатына қатысты Қостанай оқушыларының пікірлері, зерттеудің кейбір нәтижелері ұсынылды. Балалардың күреске белсенділігі – жарыстар, қажеттіліктер мен мүдделер, күреске қатысу себептері, күрестің денсаулыққа әсері сынды ойлары және көрсеткіштер көрсетілген. Жас өспірімдер мен ересектерге арналған күрес үйірмелерінің жетістіктері айтылған. Оқушылардың күреске қатысты көрсеткіштері диаграммалар арқылы көрсетілген. Күреспен айналысатын балалардың қызығушылығын арттыруға не істеу керектігі, жарыс алдындағы оқушылардың спортқа деген қызығушылығы көрсетілген. Қостанай өңіріндегі қазақ күресінің негізгі мақсаты – жас өспірімдерді отансүйгіштікке, патриот болуға тәрбиелеу. Қазақ күресіне қатысты әдіс-тәсілдері айқын көрсетілген, сонымен қатар қазақ күресінің кеңінен танылуы мектеп жасындағы балалардан бастау керектігі жайлы сөз қозғалды. Қазақ күресінің назары қазіргі уақытта әлемнің де назарында. Қазақтың ұлттық ойыны – қазақ күресін дәріптеу болашақтың қолында екені жайлы баяндалған.

Түйін сөздер: қазақ күресі, жарыстар, балуандық өнер, балалардың күреске белсенділігі.

Ұлтты өзге жұрттан ерекшелендіріп тұратын күш тарих толқынында жүріп өткен жолындағы жинақтаған салт-дәстүрі, мәдениеті мен өнері, тілі саналады [1].

Қазақ халқы тәуелсіздік алған күннен бастап отаршылдық кесірінен жоғалған, еріксіз өзгертілген ұлттық құндылықтарын қайтадан қалпына келтіру, дамыту жолында үлкен жұмыстар атқаруда [2].

Ұлттық құндылықтарымыздың бірі – қазақтың балуандық өнері. Қазіргі «Қазақ күресі» деген атпен белгілі күрес өнері елімізде жастарды тәрбиелеуде, спорттық және дене шынықтыру саласында маңызды жұмыс атқарып келеді. Бірақ дәстүрлі қазақ күресі тарихи қалыптасқан ұлттық болмысынан алшақтап кетті, себебі қазақ күресіне арналған ереже XX ғасырда Кеңес өкіметі ұсынған идиологияға сәйкес «түрі ұлттық», мазмұны социалистік» болып өзгертілген еді. Соңғы кезде қазақ күресіне самбо және дзю-до күрестері ережелерінде қолданылатын элементтер енгізілді [3].

Монғол, татар, саха, грузин, тәжік, корей, түрік, жапон, т.б. көптеген елдер өздерінің ұлттық күрестерін тарихи қалыптасқан салт-дәстүрлері бойынша өзгеріссіз сақтап, халықтың рухани байлығы ретінде дамытып келеді. Бізге де асыл қазынамызды қайта өмірге әкелетін уақыт жетті [4].

Ел арсында «Балуан» атану үлкен дәреже, абырой болып саналған. Қазақ халқы ақын, сері, әнші, күйші, биші, ұста деген сияқты атақтарды өз өнерлерімен елді мойындатқан адамдарға ғана берген [5].

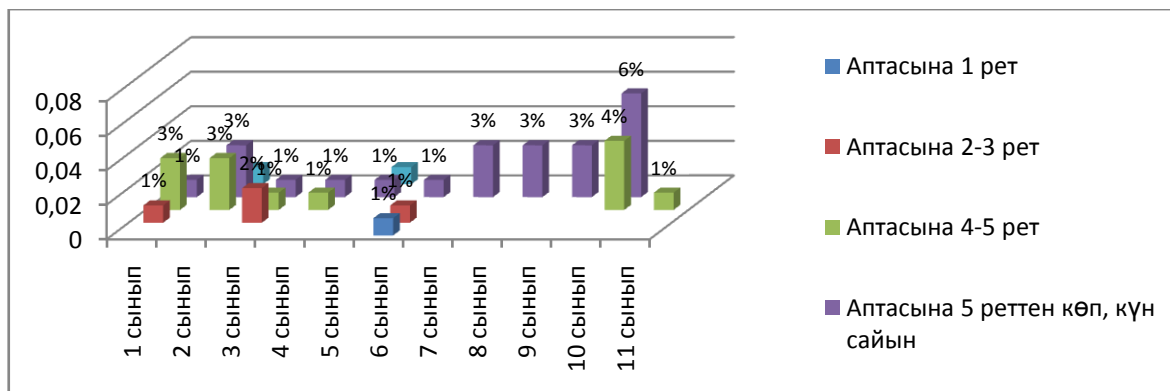
Қазақ күресінің кең танымалдығы, түрлі қолданбалы дағдыларды қалыптастырудағы оқыту тиімділігі, ішкі ағзалардың физиологиялық өмір сүру қабілетін дамытуды, дене даярлығының сапасы мен дене қабілеттерін қамтып, күш-жігер мен басқа да психологиялық сапаларды тәрбиелеу, денсаулықты нығайту тәсілдерін тәрбиелеу үдерісіне енгізілуі, сауықтыру тиімділігі мен жастардың дене тәрбиесіне көп жағдайда қажеттілігі және олардың күреске қызығушылықтары, осы күрес түрінің орта мектептегі дене тәрбиесі пәні бойынша оқу және сыныптан тыс сабақтар бағдарламасына енгізілуіне ықпал етеді [6].

Қазақ күресінің дамуы Қостанай өңірінде де белең алып келе жатыр десек қателеспейміз. Мектептерде, колледж және жоғары оқу орындарында арнайы курстар ашылып, қазақ күресінің дамуына жол ашып жатыр. Жас өспірімдер мен ересектерге арналған күрес үйірмелері де бар. Қазақ күресінің дамуы, биік белестерге жетуге не керек деген сұрақтар бойынша Қостанай қаласының мектеп оқушыларына сауалнамалар қойылған болатын. № 2 Қостанай қаласының БЖСМ спорт мектебіндегі 1,2,3,4,5,6,7,8,10,11 сыныбының оқушылары сауалнамаға қатысқан болатын.

Сауалнама барысында келесі анықталды:

Күрес сипатына қатысты Қостанай оқушыларының пікірлерін зерттеудің кейбір нәтижелері ұсынылды. Балалардың күреске белсенділігі – жарыстар себептер, қажеттіліктер мен мүдделері, күреске қатысу себептері, күрестің денсаулыққа әсері, сипаттайтын көрсеткіштер бойынша бағаланды.

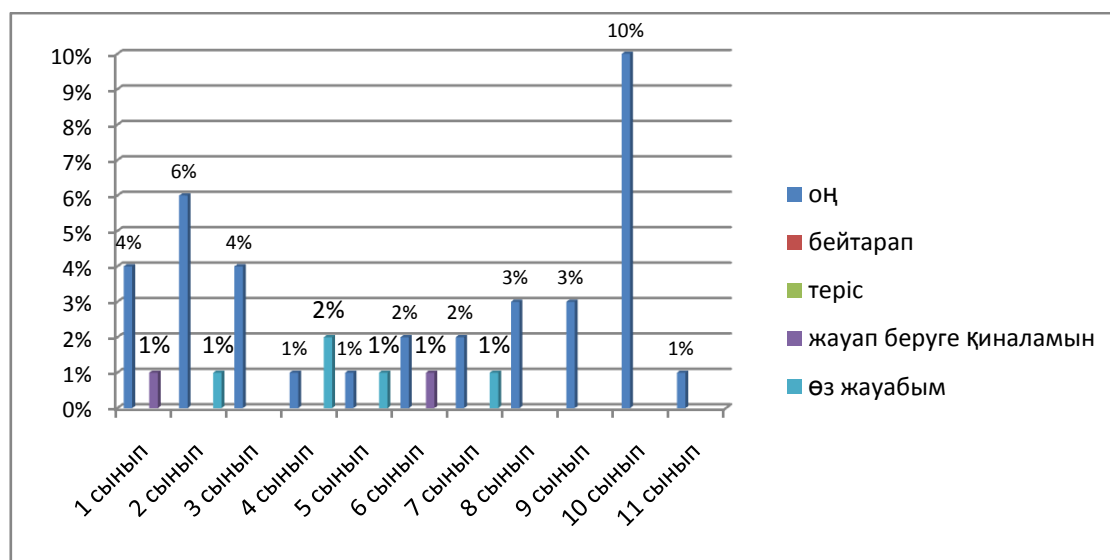
Оқушылардың күреске жиі қатысу белсенділік диаграммада көрсетілуде (1-ші сурет).

1 сурет. Күреске жиі қатысуы.

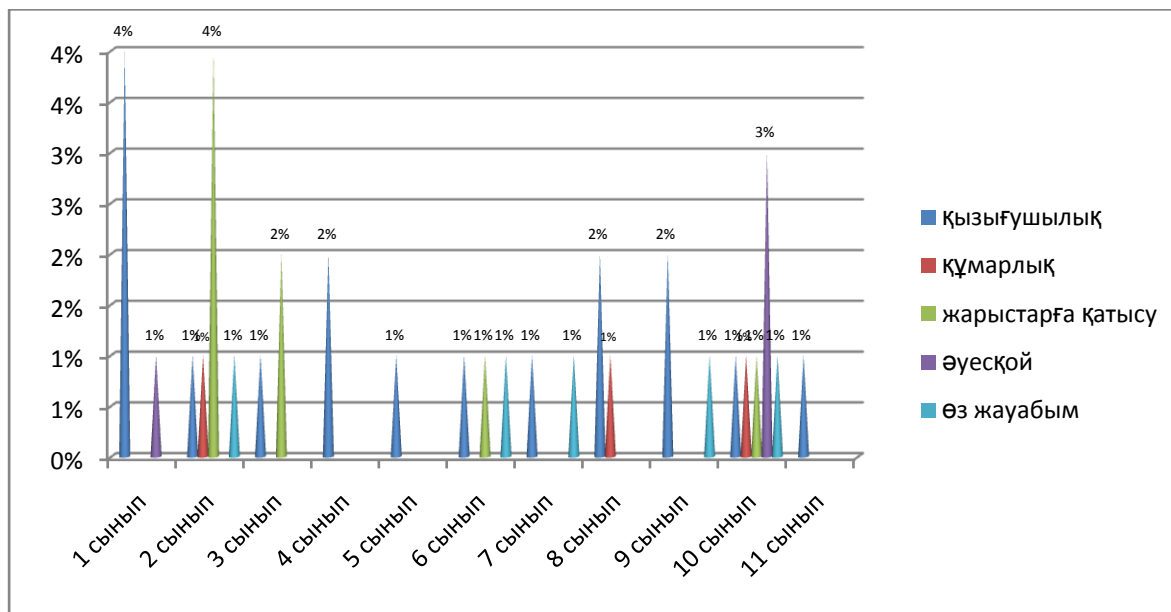
Диаграммада балалардың күрес дайындығы жөніндегі негізгі салмақ мектептің өзіне түсетіні көрініп тұр.

Күреске қатысатын диаграммада балалар көбінесе аптасына 5 реттен көп, күн сайын қатысады, көрсеткіштері өте жоғары, БЖСМ құрылымында балаларды күреспен айналысуға қатыстыру жөніндегі жұмыстың жақсы жүргізілетіндігін көрсетеді.

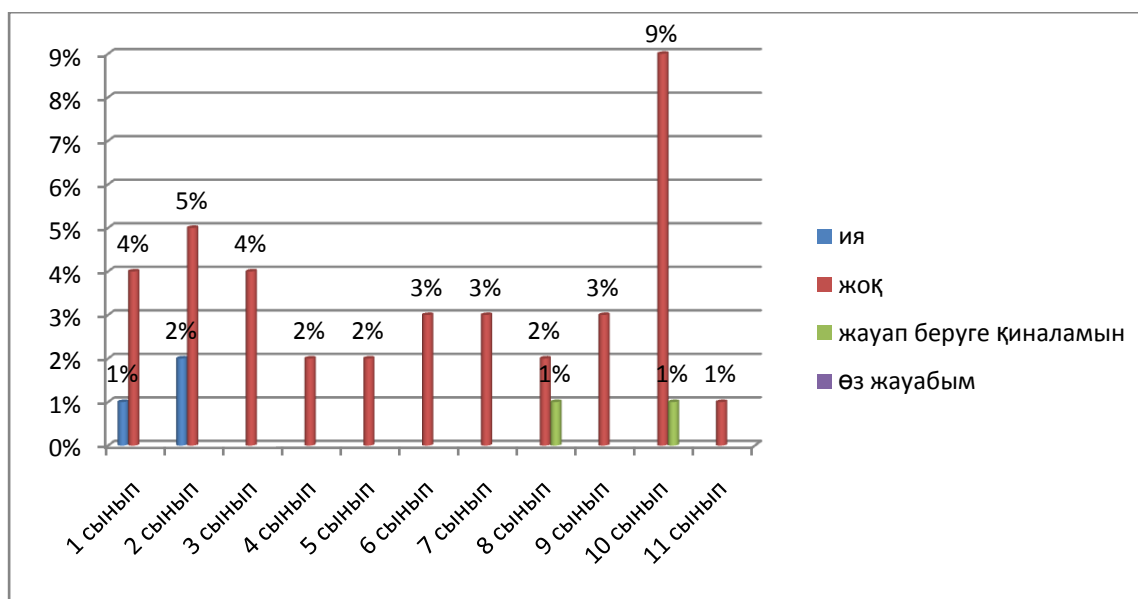
2 сурет. Күрестің денсаулыққа әсері.

Диаграммада балалар көбінесе күрестің денсаулыққа әсері оң деп жауап берді. Көрсеткіштері өте жоғары, балалар күреспен айналаса денсаулықтары мықты болып, болашақта мықты балуандар шығатынына сенімсіміз.

3 сурет. Күреске қатысуға не итермелейді

Диаграммада балалар көбінесе күреспен айналасуға қызығушылық пен жарысқа қатысу итермелейді деп жауап берді. Көрсеткіштері жоғары, балалардың күреспен айналасуына қызығушылығын арттыру үшін жарыстарды көбейту керек, сонда ғана күреске қатысушылардың қызығушылығы артады. Ел арасындағы күш – қайраты мол балаларды күрес өнеріне тарту, талантты балуандарды табу, оларды ұлттық күрес арқылы тәрбиелеп, үлкен спортқа жол ашу.

4 сурет. Күреске қатысу қиындылығы.

Диаграммада балалар көбінесе күреспен айналасуға қиын емес деп жауап берді. 1-2 сыныптың кейбір балаларға күреспен айналасуға қиын себебі (күш жеткіліксіз, көп еңбек ету керек) деп жауап берген.

Күрес жарыстарының ұсыныстарына көбінесе 10 сынып балалары былай жауап берді:

- жарыстар көп болса, күреске қатысушылардың қызығушылығы артады.
- команда көп болса екен
- күрес жарыстары ұнайды

- Қостанай қаласында өткен жарыстар көп болса екен
- қатысатын балалардың саны молырақ болса.
- жақсылап үлкен дәрежеде өткенін қалаймын

Ұсыныстардың мінездемесін жасасак: жарыстарды, күреске қатысуға балаларды көбейту керек.

Қазіргі уақытта қазақша күресіміз барлығының назарында болып отыр. Дүниежүзілік федерация мүшесіне 2010 жылы кірдік. Ереже, киім, салт-құрып, деңгей өсті, өте ерекше. Бірнеше Дүние жүзілік, Европа, Азия, Халықаралық жарыстар өткізілді.

Үкімет тарапынан көз қарас болу қажет, әкімшіліктері, жоғары жақтан ауыл-аймақтарға да көңіл бөлу қажет. Сонда ғана қазақ күресінің тұғыры биік болатынына сеніммен айтуға болады. Қазіргі уақытта Қостанай облысында бірнеше күрес үйірмелері ашылып, жастарымыздың көбісі күреске дең қоюда.

Қостанайда қазақ күресі қазіргі күні 60-70% деңгейінде, ал аудан, ауыл 30-35% деңгейі.

Қазіргі кездегі арнайы мамандандырылған спорт мектептеріндегі спорттың бір түрі қазақ күресі арқылы отансүйгіштікке жасөспірім оқушыларды тәрбиелеу әдістері ұсынылып, арнайы курс бағдарламалары жасалды.

Эксперименттік тәжірибе жұмыстар арқылы зерттеу жұмысының нәтижелері талданып, ізденіс жұмысы бойынша ғылыми болжамның дұрыстығы дәлелденді.

Қазақстадағы қазақ күресінің даму кезеңдері бойынша халықаралық спорт түрінде дейін тұрақты дамып келе жатқандағы анықталды. Қазақ күресінің дамуындағы осы спорт түрі бйынша мамандар дайындау жағдайлары, әдістемесі мен құралдарының қарқынды жақсарту кезеңдері бөлініп белгіленеді.

Мамандарды дайындау бағдарламаларында және спорттың осы түрі бойынша сабақтар өткізуде оқу, дағды мен біліктіліктің кең ауқымын игеруді жаспарлаған ғылыми, әдістемелік жұмыстар талданды.

Қазақстанда қазақ күресінің танымалдығы сондай, соңғы уақытта шет елдік спортшыларды да қызықтырып келеді. Қазіргі уақытта еркін күрестің қазіргі заманауи шеберлігімен мамандарды даярлау, жағдайларын жақсарту, әдіснамасы мен сапасын арттыруды талап етеді.

Қазақ күресінің кеңінен танылуы мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі сабақтарында және сабақтан тыс уақытта, спорт секцияларында спорт түрімен шұғылдануда негізгі талаптар қояды.

Қазақ күреспен айналасу жеке тұлғаның денсаулығының нығаюына, оның үйлесімді дамуына, шұғылданушылардың денесінің дамуы мен шымырлануына сеп болатындығы, жастардың дене қабілеттерін (күш, жылдамдық, ептілік, төзімділік, икемділік) дамытудың және дене тәрбиесінің тиімді құралы болып табылатындығы дәлелдеді.

Қазақ күресінің кең танымалдығы, түрлі қолданбалы дағдыларды қалыптастыруда оқыту тиімділігі, ішкі ағзалардың физиологиялық өмір сүру қабілетін дамытуда үлкен әсер етеді. Спортшылардың күш-жігерімен басқа да психологиялық тұрғыда дайын болуына тәрбиелеу [7].

Жүргізілген сараптама барысында Қостанай өңірінде қазақ күресінің дамуы белең алып келе жатқаны көңілге жылылық ұялатады. Бүгінгі жас ұрпақ болашақ кепілі екенін білеміз. Сондықтан мектеп жасындағы жас жеткіншектерге қазағымыздың ұлттық өнері – қазақ күресін үйрету біздің міндетіміз.

1 Спорттық күрес теориясы мен әдістемесінің дәрістері, жаттықтырушылар мен дене тәрбиесі және спорт мамандығын алушы студенттерге арналған. Оқу-әдістемелік құрал. –Шымкент. 2001-166 б.

2 Арнайы спорт мектептерінде патриоттық тәрбиелеу мәселелері. //Ізденіс.-2007. №2.242-246 бб.

3 Күш атасы Балуан Шолақ пен Қажымұқанның елге сіңірген еңбектерін арнайы спорт мектеп-интернат оқушыларын патриоттыққа тәрбиелеуде пайдалану //Қазақстан жоғары мектебі. -2007.-№3.102-106 бб.

4 Арнайы спорт мектеп-интернаттарында жасөспірімдерді отанын сүйуге тәрбиелеуде қазақ күресінің алар орны // Ұлт тағылымы. -2007. -№2. 29-32 бб.

5 «Профессионал должен начинать реформу с самого себя» //Халықаралық ғылыми-практикалық конференция «Наука и мир». 2007. -№3. 233-236 бб. (Б.А.Тойлыбаевпен авторлық бірлестікте).

6 «Ұлттық білім беру жүйесі арқылы жасөспірімдерді Ұлтжандыққа тәрбиелеудің маңызы» Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті «Шоқан тағылымы-12» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Көкшетау, 2007.

7 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3

Резюме

К.И. Адамбеков – д.п.н., профессор КазНПУ имени Абая

А.Б.Тулегенов – магистрант КазНПУ имени Абая

«Анализ развития национальной борьбы казак күресі в Костанайском регионе»

В данной статье показано развитие казахской борьбы в местности Костаная. На эту тему школьники г.Костаная смогли высказать свое мнение, также были предоставлены результаты некоторых проведенных исследований. Активное занятие детей борьбой, их потребности и интересы, причины занятия, влияние борьбы на здоровье, а также другие показатели были представлены в соревнованиях. Озвучили достижения секций борьбы посвященный подросткам и взрослым. Участие школьников в борьбе были показаны в специальных диаграммах. Было показано, как можно повысить интерес у детей занимающихся борьбой, а также интерес к спорту перед соревнованиями. Основной целью казахской борьбы в местности Костаная -это воспитать у молодого поколения чувство патриотизма. О борьбе были изложены методы, вместе с этим была затронута тема о том, чтобы дети школьного возраста начали обширно(глубже)изучать о казахской борьбе. На сегодняшнее время казахская борьба находится во вниманий всего мира. Развитие казахской борьбы национальной игры казахов находится в руках будущего поколения.

Ключевые слова: казахская борьба кures, соревнования, искусство борцов, активный интерес детей к национальной борьбе.

Summary

Adambaev K.Y –Professor, Doctor of Pedagogical Sciences Kazakh National Pedagogical University named after by Abay

Tulegenov A.B –second year student for Master's degree Kazakh National Pedagogical University named after by Abay

«The analysis of development kazak kures in Kostanay region.»

This article refers to the development of the Kazakh national sport-kazaksha kures in Kostanay region. According to this article are shown the results of some researches and opinion of Kostanay's students. Also we can say teenager's positive attitude towards national sports and they are: competitions, demands, the reasons of taking part in kures and effect of kures for our health. The participants' result is carried out with the following diagram. We have discussed the problems like what should we do for encouraging teenagers' attitude about kazaksha kures and their interest before the competition. The main goal of kazaksha kures in Kostanay is to raise the spirit of patriotism and to promote the national sport among the young adults. Nowadays a lot of people around the world is paying attention to the kazaksha kures. The future of kazaksha kures is today's young adults.

Key words: Kazakh kures, competitions, art of fighting, teenager's positive attitude towards national sports.

УДК:373.3.016:792.8

ФОРМИРОВАНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

А.Н.Ильясова – д.п.н., профессор

Д.Д.Федорцов – магистрант 2- курса по специальности *Физическая культура и спорт*
КазНПУим.Абая Институт психологи и педагогики Алматы, Казахстан

Для изучения координационных способностей детей 7-10 лет были проведены исследования на двух возрастных группах: на первом этапе 6-8 лет, на втором 9-10 лет школьники начальных классов. Результаты исследований показали что координационные способности надо развивать в раннем детском возрасте начиная с 5-6 лет. Была поставлена задача разработать методику формирования координационных способностей детей младшего школьного возраста и обосновать ее в педагогическом эксперименте. В исследовании участвовали школьники 3-4 классов. В результате изучения и отбора игровых и других средств была разработана методика формирования координационных способностей, рассчитанная на 36 уроков. Выяснено, что наиболее эффективными средствами воспитания координационных способностей учащихся начальных классов являются игры и игровые упражнения. Целью исследования явилось изучение особенностей развития координационных способностей школьников начальных классов 7-10лет.

Ключевые слова: координационные способности, школа, ученики, методика, исследования, обучение.

Проблема координационных способностей одна из основных в практике физического воспитания. В современных условиях жизни возрастает значение таких качеств человека, как способность быстро ориентироваться в пространстве, быстро реагировать на сигналы внешней среды. Координационные

способности включают в себя такие понятия, чувства ритма, способность произвольно расслаблять мышцы, умение быстро и целесообразно действовать в изменяющихся условиях, сохранять равновесие. Не овладев этим комплексом качеств и способностей нельзя научиться управлять собой, своим телом, своими движениями.

Для изучения координационных способностей детей, были проведены исследования. С целью определения влияния координационных способностей на формирование двигательной подготовленности. Полученные результаты явились основой для корреляционного анализа.

Таблица 1 – Взаимосвязь координационных способностей и показателей физической подготовленности детей 7-8 лет

Координационные способности	Контрольные упражнения					
	Бег 10 м с/к	Бег 30 м	Прыжок в длину с/м	Из положение подъем в положение сидя	Наклон вперед	Вис
Динамическое равновесие	0,81	0,98	0,64			
	0,87	0,81	0,60	0,51		
Статическое равновесие	0,60	0,55	0,67			
	0,60	0,64	0,74			
Ориентация в пространстве	0,71	0,89	0,52			
	0,79	0,77	0,64	0,54		
Устойчивость направления	0,76	0,55	0,78	0,67		-0,64
	0,82	0,51	0,91	0,55	0,72	-0,51
Ритм движений	0,94	0,82	0,66		0,52	
	0,89	0,63	0,75	0,65	0,48	0,57
Точность движений	0,87	0,77	0,88	0,68		
	0,85	0,70	0,74	0,76		0,70
Прыжки через скакалку	0,51	0,58	0,88	0,63		
	0,57	0,59	0,84	0,82		
Произвольное расслабление	0,61	0,66	0,78		0,71	0,72
	0,64	0,74	0,67	0,65	0,69	
Зрительная реакция		0,56		0,74		
	0,58	0,50	0,60	0,74		

Результаты анализа дают представление о влиянии координационных способностей на формирование физических качеств детей 7-8 лет. Установлена тесная взаимосвязь координационных способностей и основных физических качеств. Так в 7 лет максимальная значимость имеет следующий вид: динамическое равновесие $r=0,98$, ритм движений $r=0,94$, точность движений $r=0,88$, прыжки через скакалку $r=0,88$, произвольное мышечное расслабление $r=0,84$, устойчивость направления $r=0,78$, ориентация в пространстве $r=0,71$, статическое равновесие $r=0,67$.

Результаты корреляционного анализа показали что координационные способности детей 7-8 лет способствуют быстрому обучению движениям и правильному выполнению физических упражнений. А это является залогом развития физических качеств. Затем был проведен полугодовой педагогический эксперимент, в котором участвовали две группы детей 7-8 лет, разделены на экспериментальную и контрольную группу по 20 чел. Была поставлена определить уровень развития координационных способностей. Занятия проводились 3 раза в неделю по 45 минут. Экспериментальная группа выполняла в течении 10-15 минут на каждом занятии упражнения на развитие координации движений. Контрольная группа занималась по учебной программе. Уровень развития координационных способностей определялся по результатам стандартных тестов, применяемых, в детских дошкольных учреждениях.

По окончании эксперимента между группами произошли достоверные различия по всем тестам, однако в экспериментальной группе они были выше. Так в упражнении челночный бег 3X10 м результаты улучшились на 6,4%, в прыжках через скакалку за 30с на 15,6%, в упражнении бросок мяча и ловля с поворотом на 20%, в упражнении три кувырка вперед на 12,5. Результаты исследо-

ваний показали, что координационные способности надо развивать в раннем детском возрасте начиная с 5-6 лет. В занятии по физическому воспитанию необходимо включить упражнения на арсенал гимнастики, акробатики, подвижных игр.

На втором этапе была поставленная задача разобрать методику формирования координационных способностей детей младшего школьного возраста и обосновать ее в педагогическом эксперименте в исследовании участвовали ученики 3-4 возраст 8-10 лет это наиболее благоприятный период для развития координационных способностей. Известно так же что наиболее эффективным средством для развития координационных способностей являются подвижные игры. В связи с этим необходимо было отобрать комплекс этих средств. Первоочередным критерием для отбора игрового материала является критерии соответствия развивающей и образовательной функции. Вторым условием усвоение учебного материала является его доступность. Третий критерий который необходимо учитывать при отборе – это соответствие игры условиям в которых она проводится. Последним является критерий соответствия игры интересам учащихся.

Чтобы совершенствовать координацию движений, их точность и экономичность, в уроки включают усложняющую задачу, требующую соблюдение заданных пространственных и временных параметров движения, а также упражнения на расслабления и на равновесие.

Движения, входящие в содержание подвижных игр и игровых упражнений, должны быть в меру сложны, понятны и доступны. Упражняясь в беге, прыжках и метаниях, преодолевая различные препятствия, ученики приобретают и совершенствуют разнообразные двигательные навыки и умения.

В подвижных играх развиваться способности правильно оценивать пространственные и временные отношения, быстро и правильно реагировать на сложившуюся ситуацию в часто меняющейся обстановке в игре.

В результате изучения и отбора игровых и других средств была разработана методика формирования координационных способностей, рассчитанная на 36 уроков. Занятия по данной методике проводились 3 раза в неделю по 45 минут.

Таблица 2 – Методика развития координационных способностей у детей 8-10 лет

Содержание	Длительные нагрузки	Число повторений	Продолж. Интервала отдыха	Интенсивные нагрузки ЧСС, Уд/мин	Характер отдыха в
Челночный бег 3х10 м различных и.п	2-3мин	2-3	30	До 180	пассив
Челночный бег 3х5 с элементами прыжковых упр	2-3мин	2-3	30	До 180	пассив
Челночный бег 3х9 с переноской предметов	2-3мин	1-2	30	До 180	пассив
Бег по линии с высоким поднимание колена	2-3мин	1-2	30	До 180	пассив
Кувьрки	3мин	4-6	15	До 130	пассив
перекаты	2-3мин	4-5	15	До 130	пассив
Бег с изменением направления	2 мин	1	30	До 160	дых, упр
Бег с преодолением препятствия	2мин	3-4	30	До 180	пассив
Бег из различных и.п	2мин	1	30	До 180	дых, упр
Одновременное ведение мяча ногами и руками	2-3мин	2	20	До 150	пассив
Оббегание конусов	2 мин	3-4	30	До 150	пассив
Метание мяча с расстояния (5-10м)	4 мин	5-6	20	До 130	пассив
Прыжки со скакалкой	30 с	3-4	30 с	До 180	пассив

Методика состоит из комплексов игровых упражнений сгруппированных по направленности к ориентации в пространстве, дифференциальной способности, способности к равновесию, регулирующей и ритмической способности. В одном занятии для совершенствования отдельной координационной способности использовалось не менее 5 упражнений и одной игры. Разучивание и выполнение упражнений проводилось по степени их координационной сложности – по принципу от простого к сложному.

По окончании эксперимента было проведено заключительное тестирование, в результате которого дети экспериментальной группы более высокие результаты, чем контрольной, различия достоверны. ИВ беге на 30 м результат вырос на 7,7%, в прыжке в длину с места на 8,8%, наклон вперед из положения на 84%, подъем туловища и сед на 18,2%.

Одновременно было проведено тестирование по тестам, характеризующим координационные способности учащихся начальных классов являются игры и игровые упражнения. Уроки с использованием игровых средств способствуют формированию устойчивого интереса у детей к занятиям физической культурой.

Таким образом, по окончании эксперимента юные спортсмены экспериментальной группы улучшили показатели общей и специальной физической подготовленности, физического развития, и координационных способностей. Все это говорит о том, что разработанная методика развития координационных способностей является эффективной и может применяться в учебно-тренировочных занятиях.

1. Бернштейн, Н. А. О ловкости и ее развитии / Н. А. Бернштейн. — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 288 с.
2. Лях В.И Координационные способности школьников – Минск Полымя 1989 -159 с
3. Никитушкин В.Г Теория и методика юношеского спорта учебник .
4. Никитушкин.В.Г – физическая культура 2010 -208с
5. Л. П. Матвеев, В. П. Попов, Ю. Г. Грузнов, Н. А. Бернштейн, Бакулев, С. Е. Дифференцированный подход к определению спортивно важных координационных способностей боксера /
6. С. Е. Бакулев, О. А. Двейрина, А. С. Саввина // Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта. — 2006. — № 22 — С. 3 –9.
7. Дегтярев И. П. Единоборства: Учебник для институтов физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1979. – 287 с.

Түйін

А.Н.Ильясова – п.ғ.д., профессор

Д.Д.Федорцов – Дене мәдениеті және спорт мамандығы бойынша 2-курс магистранты Абай ат.ҚазҰПУ педагогика және психология институты Алматы, Қазақстан.

«Бастауыш сынып оқушыларының кеңістікте қимылдау әрекеті қабілеттерін қалыптастыру»

Балалардың жан-жақты жайын зерттеу үшін 7-10 жасан екі топқа зерттеу жасалды. Бірінші этапта, 6-8 жас аралығы, екінші этап 9-10 жас аралығындағы бастауыш сынып оқушылары. Зерттеу нәтижелері балалардың жан-жақты қабілеттерін ерте 5-6 жаста дамыту керектігін көрсетті. Алға қойылған жоспар бастауыш сынып оқушыларының жан-жақты қабілеттерін қалыптастыруға әдістеме құрастыру және мектептегі сынаққа негіздеу. Зерттеуге 3-4 сынып оқушылары қатысты. Нәтижесінде ойындар таңдау үшін зерттеуде жан-жақты қабілеттерін дамытуға арналған 36- сабақтық әдістеме құрастырылды. Бастауыш сынып оқушыларының жан-жақтылық қабілетін арттыруға ойындар мен жаттығулардың орны зор екені анықталды. Зерттеу мақсаты 7-10 жастағы балалардың жан-жақты қабілеттерін дамыту болып табылады.

Тірек сөздер: кеңістікте қимылдау әрекеті, мектеп, оқушылар, әдіс, зерттеу, білім беру.

Summary

A.N.Ilyasova - Ph.D., professor

D.D. Fedortsov - 2 undergraduate courses in Physical Education and Sports
Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

Formation coordination abilities of primary school pupils

To study coordination abilities of 7-10 years children, experiments has been performed in three age groups: 6-8, 9-10 years (school). Results of analysis on first stage suggest that coordination abilities must be developed from 5-6 years of life. On the second stage, aim was to develop method for coordination abilities improvement and substantiate it experimentally. 9-10 years children taken part in research. As a result, method for coordination improvement has been developed, including 36 lessons. It is shown that the best method for coordination abilities improvement is use of games and game exercises. Aim of the research was to study peculiarities of coordination development in 7-10 years.

Keywords: coordination abilities, school, students, methods, research, and training.

АНГЛИЯДАҒЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ТАРИХИ ДАМУЫ

Қ.М. Меңдаяқова – *Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, п.ғ.д., профессор*
А.Е. Ердаулетова – *Қазақ Мемлекеттік Қыздар педагогикалық университеті, 2-курс магистранты*

Мақалада, Англия мен Қазақстандағы білім беру бағдарламаларына салыстырмалы талдау жасау. Англияда мектепке дейінгі ұйымдар үшін бірыңғай ұлттық бағдарлама жасалмағандықтан әр балабақша өз бағдарламасын жасайды. Алайда балабақша тәрбиешілерінің дайындық деңгейлеріне ерекше көңіл бөлініп, аса жоғары талаптар қойылған. Тәрбие беру үрдісінде күштеу, орынсыз жазалау және шектен тыс қаталдық қолданылмайды. Себебі, бұл әрекеттер балалардың шығармашылығына, ойнау әрекетіне, өз еркімен дамуына кедергі болады. мектепке дейінгі жастағы балаларды оқыту жүйесіне инновациялық технологиялар негізінде әзірленген ақпараттық технологиялар, электронды оқу-әдістемелік кешендері енгізілуде.

Тірек сөздер: Англия, бағдарлама, тарихы, даму, куррикулум, тәрбиеші.

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы жалпы білім беру жүйесіне, оның ішінде бастауыш буынға – мектепке дейінгі тәрбиеге жаңа талаптар қойып отыр [1].

Еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан Халқына Жолдауында «Біздің болашаққа барар жолымыз қазақстандықтардың әлеуетін ашатын жаңа мүмкіндіктер жасауға байланысты. ХХІ ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар» деп атап айтқан.

Мұндай жан-жақты дамыған азаматты қалыптастыру мектепке дейінгі жастан басталады. Мектепке дейінгі жастағы балаларды дамытудың өзектілігі бір ғана мақсатпен түсіндіріледі: терең ойлы, дені сау, ақылды және мейірімді бала қалыптасатындай білім беру.

Адамды мектепке дейінгі жастан дамыту оның алдағы барлық өмірінің анықтаушысы болып табылады. Сондықтан мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту мемлекет саясатының басым бағыттарының бірі.

Осыған орай, мектепке дейінгі жастағы балаларды оқыту жүйесіне инновациялық технологиялар негізінде әзірленген ақпараттық технологиялар, электронды оқу-әдістемелік кешендері енгізілуде [2].

Тәуелсіздік алған кезеңнен бері шет мемлекеттермен тығыз байланысқа түскен Қазақстан үшін шетелдік әріптестерінің педагогикалық тәжірибелеріне көңіл бөле отырып, отандық педагогикаға өзгеріс енгізу өзекті мәселе болып отыр.

Сонымен қатар, аталған мәселеде білім беру жүйесінің бастапқы кезеңі мектепке дейінгі білім берудегі мәселе де тыс қалған жоқ. Шетелдік теория мен тәжірибені зерттеу мен енгізу қазіргі заманғы қазақстандық іс-әрекетті жете түсінуге, яғни, ашық педагогикалық ойлауды қалыптастыруға септігін тигізері әбден мүмкін.

Сондықтан, П.П.Блонскийдің оқу құралдары мен бағдарламаларын жасаушыларға айтқан пікірі өзекті болып отыр: «Батысты зерттеу мен адам әлемінен басқаның бәрін қысқарта беріңдер, себебі: баланың жалпы дамуына, оның адами өмірдің біліне зиян келтіресіңдер, яғни, елдің біліміне зиян келеді; әлемдік мәдениетпен жете таныстық ұлттық шығармашылықты дамытады» [3].

Ал, біздің назарымызда қазіргі заманғы Англияда жүргізіліп жатқан білім беру үрдісі болып отыр. Себебі, аталмыш мемлекет жоғары және мектепке дейінгі білім берудің ежелгі дәстүрін қалыптастырушы мемлекет ретінде әлемнің түкпір-түкпірінен білімгерлерді тартуда. Ағылшынның мектепке дейінгі тәрбиесі ХІХ ғасырдан тамыр алған бай тарихқа толы екендігі белгілі.

Англия мен Қазақстан Республикасы мәдениет, білім және ғылым салаларында тарихи тығыз байланыста. Бүгінгі күні саяси және экономикалық байланыспен қатар білім берудегі өзара іс-әрекет мемлекеттер арасында маңызды рөлге ие болып отыр. Орта мектеп мұғалімдерінің тәжірибе алмасуымен қатар Қазақстандық жоғары оқу орындарының Болон үрдісіне сәйкес оқу жоспарларын жасауы, студенттік және оқытушылық икемділіктің жоғарылауымен бірге қосдипломдық бағдарламалар мен кәсіби дайындық сертификаттары да жасалуда.

Құрылымдық диалогта мәмілеге келу отандық педагогтардан кәсіби дайындықты, шетелдік мектепке дейінгі білім жағдайынан хабардар болуды талап етеді. Қазіргі уақытта Англияда көптеген ғылыми зерттеулерде, соның ішінде компаративтік және арнайы әдебиеттерде ерте жастағы балалар тәрбиесі мен олардың білім алуы туралы мәселе көп қарастырылуда. Мемлекеттік білім беру саясаты және өзгермелі қоғамның талаптары мен мақсаттарына сәйкес бола алатын мектепке дейінгі білімді

жоғары дәрежеде қалыптастыруға өте үлкен мән беріліп отыр. Сондықтан, Англиядағы 1980-2015 жылдар аралығындағы мектепке дейінгі білім беру мазмұнын зерттеу маңызды. Себебі, 1980 жылдан бастап ағылшын білім беру жүйесінде мектепке дейінгі кезеңнің бағдарламалы-әдістемелік қамсыздандыратын жүйелік өзгерістер орын алды.

Англиядағы білім мазмұнын қарастыру білім кеңістігін мазмұнды толықтыру мен құрылымдау тәсілдерінен басым бола алатын «куррикулумдарды» (ағылш.*curriculum*) құрастырумен байланысты. Мектепке дейінгі білім бағдарламасы үнемі жаңа ғылыми зерттелген жолдарды іздестіруді талап етеді, сондықтан да ағылшын зерттеулері, яғни, куррикулумды ұйымдастыру ерекшелігіне бағытталған зерттеулер ағылшын педагогтартарының қызығушылығын тудыруда (Anning A., 1995; Bruce T., 2005; Curtis A., 2006; MacNaughton G., 2003; Siraj-Blatchford I., 1998; Soler J. & Miller L., 2003; Sylva K. et al., 2007).

Өкінішке орай, мектепке дейінгі тәрбие мен білім беруге қатысты қазіргі заманғы британдық әдістеме отандық дидактикада жеткілікті дәрежеде зерттелмей және аударылмай отыр.

Бүгінгі таңда мектепке дейінгі тәрбие жүйесінің даму деңгейі әр елде әр түрлі жүргізіліп отыр. Оның басты себептері: мектепке дейінгі тәрбие мемлекет пен қоғамның қатынасына, қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға, әр елдің салт-дәстүрі мен мәдениетіне, аймақтық ерекшеліктеріне байланысты. Педагогика көп жағдайда сол елдегі қолданыстағы заңнамаға немесе жетекші идеологияға тәуелді дамиды. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдары елдің әлеуметтік қызмет көрсету, денсаулық сақтау ұйымдарына немесе білім беру жүйесіне тәуелді. Сол себепті мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының жұмыс істеу бағыттары мен педагогикалық дайындық деңгейлері мемлекет пен өзгермелі қоғам талаптарына сай өзгеріске ұшырап отырады [4].

Білім беру мазмұны – тұлға дамуының маңызды факторы, яғни, жалпы өркениет дамуында маңызды рөл атқаратыны белгілі. Қазіргі заманғы әлемдік ақпараттану үрдісі технологиялық, экономикалық және мәдени жаһандану қоғам мен адам қызметінің түрлі салаларындағы күйін көрсетеді. Еуропадағы бірыңғай білім кеңістігін құру міндеті халықаралық Болон конвенциясына қатысушы елдерге білім беру мазмұнының даму үрдістерін қарастыруын талап етеді.

Бұл тұрғыда мектепке дейінгі білім беру жүйесі ерекше маңызды орында, себебі, мектепке дейінгі білім беру әрі қарай оқыту мен дамытудың негізгі кезеңі болып табылады.

Англияда мектепке дейінгі ұйымдар жүйесін ұйымдастыруда балалардың жас мөлшері басты факторлардың бірі ретінде танылады. Мысалы, Англияда мектепке дейінгі білім беруде 3-5 жас аралығындағы балалар қамтылады. Бала 5 жастан бастап міндетті мектептік білімге тартылады. Ал, 3 жасқа дейін бала ана тәрбиесінде болғаны дұрыс деп есептеледі.

Англияның білім беру бағдарламаларында әлеуметтік тәрбиеге жоғары мән берілген. Аталмыш бағдарлама бала бойында қарым-қатынас дағдыларын, ұжымда жүріп-тұруды үйретуге бағытталған. Ағылшын педагогтары баланың сөзбен айта алмаған сезімдерін сурет салу арқылы жеткізуге үйрету керек деп санайды. Мүсіндеуге көбіне пластилинді қолданады. Адамгершілік тәрбиесі жалпы адамгершілік құндылықтарымен бірге, экологиялық, діни және жыныстық тәрбие элементтерін сіңіруді қарастырған. Мұнда қоршаған орта, радио, теледидар, көркем әдебиет, музыка кең қолданылады.

Англияда мектепке дейінгі ұйымдар үшін бірыңғай ұлттық бағдарлама жасалмағандықтан әр балабақша өз бағдарламасын жасайды. Алайда балабақша тәрбиешілерінің дайындық деңгейлеріне ерекше көңіл бөлініп, аса жоғары талаптар қойылған. Тәрбие беру үрдісінде күштеу, орынсыз жазалау және шектен тыс қаталдық қолданылмайды. Себебі, бұл әрекеттер балалардың шығармашылығына, ойнау әрекетіне, өз еркімен дамуына кедергі болады. Сабақ барысында жекелеп оқыту, еркін ойнау бәрі де баланың қалауы бойынша әрі өз бетінше жүзеге асады. Педагогтың міндеті тек сұрақ қою, түсіндіру, жаңа әрекеттерді түсіндіру, баланың мінез-құлқын бақылаумен ғана шектеледі. Бұлайша оқыту күнделікті жүргізілетін тесттілік зерттеулерге негізделген. Дей тұрғанмен, бала тәрбиесін бұлайша ұйымдастыруда айтарлықтай мәселе де жоқ емес. Мысалы: біріншіден, баланың өз қалауымен ғана жүзеге асырылатын тәжірибе сабақтары өзінің дамытушылық мүмкіндігі жағынан баланың дамуын қамтамасыз ететін деңгейде болады деуге сену қиын; екіншіден, тәрбиешінің рөлі тым тарылған, шектелген; үшіншіден, баланың даму деңгейінің қажетті мүмкіндіктерін анықтауда бір тесттілік ақпараттардан қорытынды шығару жеткіліксіз, мұнда тәрбиешінің бақылаулары мен ата-ана мүдделерін де ескеру керек.

Англияда мектепке дейінгі тәрбие ұйымдары мектептің бір бөлшегі ретінде Ұлттық білім беру министірлігіне қарайды. Олар негізінен мектеп – ана типінде өмір сүреді. Сондай-ақ, жекеленген сыныптар түрінде, мектепалды дайындық ретінде мектеп жанында жұмыс істейді. Егер ата-ана

баласын мектепке дейінгі тәрбие ұйымына бергісі келмесе, онда себептері негізделген өтініш жазып, балаларын мемлекеттік ұйымдар тарапынан ұйымдастырылатын тиісті тестіден жыл сайын өткізіп отырады. Англияда бала 6 жасында оқуды, жазуды, санауды білетін, қажетті әлеуметтік дағдыларды меңгерген болуы міндетті деп есептеледі [5].

Англияда мектепке дейінгі ұйым мақсаты әртүрлі жүйеленеді: баланы зерігуден сақтау, белсенді әрекет, қуаныш сезімдерін сіңіру. Ал, міндеттерінде дене тәрбиесі, адамгершілік және ақыл-ой тәрбиесі алдыңғы орында, одан кейін өз қатарларымен қарым-қатынас жасау дағдылары, одан кейінгі орында жазу, оқу дағдыларын меңгеру жүзеге асырылады. Тәрбиешілерге оқу құралдарын өз еркінше таңдауға, әдіс-тәсілдерді қалауынша қолдануға ерік берген. Сондықтан тәрбиеші бар оқу құралдарын пайдаланбай, басқа ізденістер жасауға құқылы. Тәрбиешілер әдістемелік амалдар түрлерін еркін қолдана алады және балалар мен тәрбиешілер арасындағы қарым-қатынас тең дәрежеде қалыптасқан.

1. *Қазақстан Республикасында 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы.* –Астана, 2010

2. *«Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін!» атты Президенттің Қазақстан халқына жолдауы.* – Астана, 2004 жыл, 19-наурыз.

3. *«Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін!» атты Президенттің Қазақстан халқына жолдауы.* – Астана, 2004 жыл, 19-наурыз.

4. *Қазақстан Республикасының меншік нысандарына қарамастан барлық типтегі және түрдегі мектепке дейінгі ұйымдарында 2014-2015 оқу жылын ұйымдастыру туралы. Әдістемелік-нұсқау хат.* – Астана: «Мектепке дейінгі балалық шақ» Республикалық орталығы, 2014. – 16 бет.

5. *Баева Л. В. Сюжетно-ролевые игры детей в дошкольных учреждениях Англии // Дошк. воспитание.* - 2008. - № 1. - 65-70 бб.

Резюме

Мендаяхова Куанышкүл Мендаяковна – Казахский государственный женский педагогический университет, д.п.н., профессор.

Ердаулетова Айзат Еримбетовна – Казахский государственный женский педагогический университет, магистрант 2-курса

«Историческое развитие дошкольного образования в Англии»

В статье анализируются образовательные программы Англии и Казахстана. В связи с тем, что в Англии не составлена единая образовательная программа для дошкольных учреждений, в каждом детском саду занятия проводятся по программе составленной учреждением одноко, особое внимание обращено на профессиональную готовность каждого воспитателя. Не допускаются чрезмерная жестокость, неуместное наказание и жестокие обращения с детьми. Потому что эти действия будут препятствовать в творческом, и игровом и самостоятельном развитии детей. В статье рекомендуются внедрение электронных учебно-методических комплексов, использование информационных технологий, подготовленных на базе инновационных технологий в системе обучения учащихся в дошкольном возрасте. В статье рекомендуется внедрение.

Ключевые слова: Англия, программа, история, развитие, учебный план, воспитатель.

Summary

Mendayahova Kuanyshkul Mendayakkyzy – Kazakh state women's teacher training university, doctor of pedagogical sciences, professor

Erdauletova Aizat Erimbetkyzy – Kazakh state women's teacher training university, master student of 2nd course
«The historical development of preschool education in England»

The article analyzes the educational programs in England and Kazakhstan. Due to the fact that England is not composed a single educational program for pre-school institutions, in every kindergarten classes are held according to the program drawn up odnoko agency, special attention is paid to professional readiness of each the caregiver. Avoid excessive violence, inappropriate punishment and child abuse. Because these actions will prevent a creative and independent development of the game and the kids. The article recommended the introduction of electronic teaching materials, use of information technology, prepared on the basis of innovative technologies in the education system Age of pupils in pre-school. The article recommended the introduction.

Keywords: England, program, history, development, curriculum, educator.

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ ҚОЛЫН АНЫҚТАУ ТӘСІЛДЕРІ

С.Н.Жиенбаева – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Педагогика және психология факультетінің деканы, п.ғ.д., профессор

Н.Акбердиева – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 2-курс магистранты

Мақалада мектепке дейінгі солақай балалардың даму ерекшелігі талданып, оның мектепке дейінгі педагогикада зерттелу жағдайы, оң қол және сол қолмен жұмыс істеудің өзгешеліктері айтылады. Жалпы және мектепке дейінгі педагогика ғылымында солақай балалардың онтогенетикалық дамуы, оның негізінде оқытудың әдістері мен құралдарын дайындау, мұндай балаларды мектепке дайындаудағы педагогикалық қолдау туралы бүгінге дейінгі зерттеулері. Солақайлықтың мәселесін шешу жүйке жүйесінде дербес ерекшелігі бар балалардағы бұл құбылыстың психолого-физиологиялық алғы шарттарын есепке алу негізінде ғана мүмкін болады. Қайталап үйрету мен оның жағымсыз салдарынан айрылу үшін жетекші қолды тура және өз уақытында анықтау қажет. Осыған байланысты ғылыми-әдістемелік әдебиеттердегі солақайлықты анықтау тәсілдерін қарастырады. Жетекші қолды мектепке барар алдында анықтап қою өте маңыздылығы, оны анықтаудың әдіс-тәсілдері көрсетілген.

Тірек сөздер: солақай, мектеп жасына дейінгі бала, психикалық даму, жетекші қол.

Қазақстан Республикасының 2012 жылғы жалпыға міндетті білім беру стандартында, білім беру мазмұнына қойылатын талаптарында «Баланың өмірін қорғауды және денсаулығын нығайтуды, толыққанды физикалық дамуын, Қазақстан Республикасы халықтарының ұлттық салт дәстүрлері негізінде салауатты өмір салтының құндылықтарын қалыптастыру» деп атап кеткен болатын [1]. Балаларды оқыту бағдарламасын меңгерудегі қиындықтардың себептері – балаларды мектепке дайындау. Ата-аналарды баланы мектепке дайындауда қызығушылықтардың болмауын, есте сақтау қабілеті нашар болуы, дербессіздік, жасқаншақ немесе қорқақтық мәселелерінің кездесетіндігі толғандыруда. Соның ішінде Республика көлемі бойынша статистикалық мәліметтерге қарағанда мектепке жасына дейінгі балалардың 7-10%-ке дейін солақай болуы, олармен қалай педагогикалық процесті ұйымдастыру қажет деген сұрақ туғызады.

Жалпы және мектепке дейінгі педагогика ғылымында солақай балалардың онтогенетикалық дамуы, оның негізінде оқытудың әдістері мен құралдарын дайындау, мұндай балаларды мектепке дайындаудағы педагогикалық қолдау туралы бүгінге дейінгі зерттеулер болмаған.

Дегенмен кейбір зерттелердегі ғалымдардың М.М. Безруких, А.П. Чуприковтың пікірінше, солақай баланы қайталап үйрету оның ерке, ашуланшақ болуына әкеліп соғады және мазасыз ұйықтайды, тәбеті төмендейді [2]. Кейінірек жиі бас аурулары, үздіксіз сылбырлық сияқты едәуір маңызды бұзылулар туындайды. Соңында невротикалық әсерлер, жүйке тартылуы, энурез, кекештену белгілері байқала бастайды. Медициналық статистикаға сәйкес, кекештенетін әрбір үшінші бала – ол әбден оқытылған солақай бала. Мұндай күй психологиялық, педагогикалық түзетуге берілмейді және ұзақ бойы емделуді қажет етеді. Солақайларды қайта үйрету – яғни олардың психикасындағы ерекше қасиеттерді «сындыруды» білдіреді. Бұл баланың психикалық амандығы мен денсаулығына кері әсер етуі мүмкін.

Солақайлықтың мәселесін шешу жүйке жүйесінде дербес ерекшелігі бар балалардағы бұл құбылыстың психолого-физиологиялық алғы шарттарын есепке алу негізінде ғана мүмкін болады. Қайталап үйрету мен оның жағымсыз салдарынан айрылу үшін жетекші қолды тура және өз уақытында анықтау қажет. Осыған байланысты ғылыми-әдістемелік әдебиеттердегі солақайлықты анықтау тәсілдерін қарастырайық.

Алғаш рет қолдың артықшылығының пайда болуы: 7-9 айлық балаларда оң және сол жақ бұлшық еттердің тонусы әр түрлі болады (Д.В. Бишоп, 1990). Айырмашылығы жақтар аралығында, алдымен әлсізі үлкейеді және 3 жаста анық бола бастайды, сосын тұрақтанады. Егер де жетекші қол таңдауы 3 жасқа дейін анықталса, оны пайдалану қарқындылығы 3 жастан 9 жасқа дейін өседі [3].

Бұл үдеріс барысында екі қолдың қатысуын да талап ететін әр түрлі әрекеттердің үйлесуі қалыптасады. Егер де баланың қозғалыс белсенділігін бақылайтын болсақ, онда бір қолмен орындалатын әрекеттердің қарапайым (жазу және сурет салудан басқа) екендігіне көз жеткізуге болады және ең бастысы ол сол бір қозғалысты қайталай беруден (тісті тазалау, пышақсыз қасықпен немесе

шанышқымен тамақ жеу, шашты тарау тұрады). Күнделікті қозғалыс белсенділігінің едәуір көп бөлігі екі қолдың да қатысуын қажет етеді, бірақ та әрбір қол өзінің арнайы қызметін атқарады. Бауларын шешіп, бәтешкелерін байлап, кубиктерді және конструкторларды жинап жатқан балаларды бақылау барысында жетекші бір қолдың белсенді қозғалыс жасап, ал басқасының сол затты ұстап тұратынын байқауға болады.

Әсіресе жетекші қолды мектепке барар алдында анықтап қою өте маңызды, ал егер қандай да бір күдіктер туындаса онда мұны ертерек 4-5 жастан бастан жасау керек. Дәл осы жаста бала қарындашты дұрыс ұстауды, жазуды үйренеді және ол осы күрделі әрекеттерді жетекші қолмен орындауы керек, ал қайталап оқыту баланың бойының өсуіне және дамуына кері әсерін тигізеді, мектепке бейімделу үдерісін қиындатады, денсаулығының кәдімгідей бұзылуына әкеліп соғады.

Үйде және мектеп жағдайында қолдану кезінде қолдың жетекшілігін анықтаудың бірнеше тәсілдері бар. Ең көп тарағаны сол және оң қолдарды тұрмыста, оқуда және ойындарда қолдану туралы сұрақтарды қамтитын сауалнамалардың көмегімен алынған оның сандық бағасының әдісі. Әдетте сауалнамаларда ортаның әсерінен қалыптасатын адамның қозғалыс дағдылары туралы сұрайды.

Жетекшілікті анықтауға арналған сауалнамалар стандартты сұрақтардан тұрады: қай қолмен адам жеңіл және әдемірек жазады, қай қолмен допты лақтырады, шырпыны жағады, пышақпен, қайшымен кеседі, күрекпен жерді қазады, инеге жіпті сабақтайды, шегені қағады, қақпақты бұрап шешеді, тіс щеткасын, сыпырғыны, тарақты ұстайды және т.б.

Бірақта кез-келген сауалнама-бұл өзін-өзі бағалау, ал арнайы зерттеулер дәлелдемелері бойынша бұл бағалау жетекшілікті объективті бағалауға мүмкіндік бермейді. Сауалнамалардың тапшылығының өзі олардың құрылымының жауаптарды автоматтандыруға және қайталауға ықпал етуі мен қайталауға әкеліп соғуы болып табылады (В.П. Леутин, В.В. Николаева). Бұл тапшылықтар Я.Ф.Кровица и К.А. Зенераның сауалнамаларында кездеспейді. Бұл сауалнама жетекші және жетекші емес қолдардың әрекеттері кезектелетін сұрақтардың жүйелілігімен жасалған. Екі қолдың бір уақыттағы қызметіне байқау жасау өте қызық және ақпаратты алуға мүмкіндік береді. Мысалы, сурет салу (шеңбер, квадрат, үшбұрыш). Жетекші қолмен орындалған қозғалыстар баяу болуы бірақ тура болуы мүмкін.

Жетекші қолмен салынған пішіндердің сызықтары анығырақ, түзу, тремор «қолдың дірілі» аз көрсетілген, бұрыштары түзелмеген, біріктіру нүктелері бір-бірімен қосылмайды. Кейбір зерттеушілер бұл тапсырманы көзді жұмып тұрып орындауды ұсынады. Сонда ғана жетекші емес қолмен салынған суретте пішін формасы мен пропорциясының бұзылғанын таза айқындауға мүмкіндік болады.

Жетекші қолдың күші мен қозғалысын жетекші емес қолға қарағанда көбірек екендігін ескере отырып оң және сол қолдың жылдамдығын анықтауға тапсырмалардың бірнеше түрін қолдануға болады. Жылдамдықты тексеру үшін сұқ саусақтың 10 секундтағы тоқылдау саны, қаламмен парақ бетін 10 секундта тоқылдатқанда парақ бетіне түскен (қол тиген кезде) нүктелер саны анықталады.

Қолдардың функционалдық асимметриялары әрқелкі: күші, дәлдігі, қозғалыс жылдамдығы, төзімділігі, үйлестірілген әрекеттерді ұқыпты орындау мүмкіншілігі жағынан қолдар тең емес (В.Ю. Вильдавский, М.Г. Князева). Оңқайларда сол қол статикалық күш салуға едәуір төзімді болады (Б.Г. Ананьев, Е.Н. Лунева). Балалардың жетекші қолын анықтауды әр түрлі әрекеттердің орындалуын бағалау кезінде жүргізген тиімдірек [4].

Неміс зерттеушісі Ф.Кречмердің пікірі бойынша, жетекші қолды анықтау үшін баланың келесі әрекеттерді қалай орындайтынын көруге болады: гүлдерді суарады, топырақты күрекшемен араластырады, тістерін тазалайды, шарикті таяқшамен итереді, сөреден кітаптарды алады, сыдырма ілгекті ашады, шырпыны жағады, ваннадан пробканы алып тастайды және т.б.

Артығырақ деп санаған қол оң және сол қолмен өрнек және шеңберді салу кезінде анықталуы мүмкін. Егер де бала барлық тапсырманы орындауда сол қолды қаласа және сонымен бірге қозғалыстары жеңіл және түзу орындалып жатса онда ол солақай болғаны. Алайда Ф.Кречмер сипаттаған тапсырмаларды қолдану бірінші қарағандағыдай оңай емес сияқты. Жетекші қолды анықтау кезінде бәрі маңызды: қолданыла алатын зат қайда жатыр, бала қайда, нұсқау қалай беріледі [5]. Ұсынысты пайдалана отырып, балалар тапсырманың мақсатын өздері табуы үшін жарыс үдерісінде қолдың жетекшілігіне зерттеулер жүргізу оңай емес. Балаларға мынадай тапсырмалар ұсынылады: топтағы тақтаны сұрту, пішінді, өрнекті қайшылармен қырку, еденнен бір затты (доп) көтеру, фишкаларды қорапқа салу.

Балаларға бақылау жүргізген кезде графикалық тапсырмалар мен тұрмыстық іс-әрекеттерді орындауға айрықша мән беріледі. Француз зерттеушісі М.Озьястың пікірі бойынша жетекші қолды анықтау қандай да бір мәселені тудырса онда, 20 тапсырмадан тұратын толық бақылау жүргізілуі керек, олай болмаған жағдайда қысқартылған нұсқасын қолдануға болады. Оның тапсырмаларының толық тізімі:

1. Бөтелкелердің қақпақтарын бұрау.
2. Шырпыны жағу.
3. Қағазды қайшымен кесу.
4. Салу, тізу (өзекше немесе инені түйменің кішкентай тесігіне, моншақтарға, геометриялық пішіндерге салу)
5. Аяқ киімді щеткамен тазалау.
6. Жіпті шарғыға орау.
7. Суды бір ыдыстан екінші ыдысқа құю.
8. Инемен, түйрегішпен кішкентай нүктеге дәл түсу.
9. Сомынды бұрап шешу. (қолмен, кілтпен)
10. Ұсақ деталдарды жіңішке цилиндрге тізу. (түйме, моншақтар).
11. Карточкаларды (карта) орналастыру (тарату).
12. Тесіктер тесу (5-6 соғу).
13. Өшіргішпен алдын-ала салынған крестиктерді өшіру.
14. Жіпті инеге кіргізу.
15. Өзін тазалау, өзінің үстінен шаң мен қиымдарды қағу.
16. Тамызғышпен бөтелкенің тар тесігіне тамызу.
17. Стаканнан қасықпен ұсақ моншақты шығару.
18. Қоңырауды сылдырлату, қоңыраудың жібін тарту.
19. Сөмкенің сыдырма ілгегін жабу, ашу.
20. Стаканды алып бірнеше жұтым су ішу.

Жазуға қол таңдалған кезде М.Озьяс келесі тапсырмаларға назар аударуға кеңес береді: сіріңкелерді жағу, моншақтарды тізу, суды басқа ыдысқа қайта құю, тесіктер тесу, карточкаларды орналастыру, суретті өшіргішпен өшіру, қағу, тамызғышпен тамызу, стаканнан моншақтарды алу, қоңырауды сылдырлату (барлығы 10 тапсырма) [6]. Тесттердің қысқартылған қатарында графикалық тапсырмалар жоқ, бұл негізінен дәлдікті, ептілікті, қозғалыстың дәл үйлесуін талап етеді. Және ең бастысы – барлық әрекеттер үйреншікті емес, бапсыз емес және автордың ойы бойынша, бір қолдың басқа қолдан артықшылық сипатын дәл табуға мүмкіндік береді.

Бұл әдістеменің ойын тапсырмалары мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларға тән өңдеу әдісіне негізделіп таңдалған.

Тапсырмалардың бөлігі – жиі пайдаланатын тұрмыстық тапсырмалар, олардың көбісін балалар екі қолымен де орындай алады. Бұл жетекші қолды анықтауға қиындық туғызады, сондықтан кейбір тапсырмалар екі нұсқамен беріледі. Мұндай тәсіл жетекші қолды дәлірек анықтауға мүмкіндік береді. Тәжірибе жүзінде балалардың жетекші қолын анықтауға мүмкіндік туғызатын ең тиімді тапсырмалар таңдалды.

Баланың алдына бір парақ қағаз және қарындаш (фломастер) қойыңыз, оған өзінің қалаған суретін салуды ұсыныңыз. Баланы асықтырмаңыз. Ол суретті аяқтап болғаннан кейін дәл осы суретті басқа қолмен салуды сұраңыз. Баланы «Оң (сол) қолмен дәл осындай суретті салып шығу қиын екендігін білемін. Бірақ сен тырысып көр» деген сияқты сөздермен жігерлендіріп отыру қажет. Бұл тапсырмада суреттердің орындалу сапасын салыстыру қажет. Баланың қалам немесе қарындашты дұрыс ұстағанын, тапсырманы орындау кезінде қатты күш салмағанын, дұрыс отырғандығын қадағалап отыру қажет. Бұл барлық келтірілген тапсырмаларда едәуір белсенді әрекетті орындаған қолды жетекші деп есептеуге болады.

«Кішкене қорапты ашу», мысалы, сіріңке қорабын. Әрекеттерді қайталау тесттегі бағалаудың кездейсоқтығын жою үшін балаға бірнеше қораптар ұсынылады.

Тапсырма. «Қораптардың біреуінен сіріңкені (пішінді) тап». Қорапты ашқан және жапқан қол жетекші болып саналады. Бұл тапсырмаға есеп таяқшалары бар қораптарды пайдалануға болады.

«Таяқшалармен (сіріңке) құдық құрастыр». Алдымен таяқшалармен (сіріңке) төртбұрыш құрастырылады, содан кейін екінші және үшінші қатарлар қосылады.

«Доппен ойын». Бір қолмен лақтырып және қармауға болатын кішкентай доп (теннис добы) керек. Доп тура баланың алдына столға қойылады және ересек адам оған сол допты лақтыруын сұрайды. Тапсырманы бірнеше рет қайталауға болады. Допты нысанаға лақтыру керек, мысалы кәрзеңкеге, шелекке, шеңберге. Суретті контур бойынша қайшымен кесіп шығу. Кез-келген ашық хатты (гүлді, қоянды, өрнекті және т.б. айналдырып кесу) пайдалануға болады.

Баланың қайшыны ұстап тұрған қолы және ашық хатты ұстап тұрған қолы белсендірек болатын фактіні ескере кеткен жөн. Қайшылар қозғалмауы мүмкін, ал кесу үдерісін жеңілдету үшін бала ашық хатты аударады. Егер де қайшының көлемі мен формасы баланың қолына сәйкес келмесе, қате қорытынды жасаудан сақтану керек. Бұл тапсырманы лотоның (картаның) карточкаларын жаюмен алмастыруға болады. Бала барлық карточкаларды (10-15 дана) бір қолына алып, ал екінші қолымен (ереже бойынша бұл жетекші қол) карточкаларды жаяды, яғни бұл кезде балаларға арналған лотоның карточкаларын пайдалануға болады. Карточкаларды бумасымен баланың алдына тура солдың ортасына қою керек және содан соң тапсырманы қайта тұжырымдау керек: «Барлық карточкаларды бір қолыңа ал, екінші қолыңмен оларды алдыңа жайып сал». Балаға қызық болу үшін, одан карточкада не салынғаны туралы айтуын өтіну керек.

Бисерді немесе түймелерді инеге немесе шнурға түзу баланың жетекші қолын анықтаудағы пайдаланылатын тапсырмалардың бірі болып табылады. Айналымалы қозғалыстарды орындау. Балаға қақпақпен бұралып жабылған бірнеше құтылар, банкілер (2-3 дана) ұсынылады. Баланың құты немесе банка қақпағын ұстап, өзі бұрай алатындығы ескеру қажет.

Түйіндерді шешу (қалыңдығы орташа бауларды алып түйіндерді тығыз байламау керек). Түйінді шешкен қол жетекші (екіншісі түйінді ұстап тұрады) болып саналады. Бұл тапсырмада жетекші қолды анықтау қиын болады, өйткені түйіндерді шешу – кәдімгідей күрделі үдеріс, бала да әдеттегідей екі қолын да пайдаланады. Бұл тапсырманың басқа нұсқасын қағаз қыстырғыштармен алқа жасауды пайдалануға болады. Әдеттегідей бала бір қолына қағаз қыстырғышты ұстайды да, екінші қолымен қыстырғыштарды бір-біріне қосуға тырысады.

Кубиктермен үй, қоршау және т.б. салу. Кубиктерді жиі-жиі алып, дұрыстап, жинап жатқан қол жетекші болып саналады. Кубиктерді жинау кезінде екі қол да жұмыс істейді. Сонымен қатар, бұл бала үшін әрекеттің әдеттегідей түрі, сондықтан балаға белгілі тапсырмаларымен конструктор және мозайканы ұсынып, тапсырманы қайталау керек.

Тапсырмаларды орындау нәтижелерін ойда сақтап отырмау үшін оларды төмендегідей кестеге орналастыру өте тиімді:

Тапсырма	Сол қол	Оң қол	Екі қол
1	+		
2		+	
3			+
...	+		

Егер де тапсырмаларды орындау кезінде бала сол қолмен белсендірек жұмыс істесе «Сол қол» бағанына (+) белгісі қойылады, оң қолды қаласа «Оң қол» бағанына қойылады. Егер де ол оң және сол қолдарын бірдей пайдаланса онда (+) белгісі «Екі қол» бағанына қойылады.

Кестеге сонымен қатар отбасылық солақайлық туралы деректер де енгізіледі. Егер де отбасында солақай туысқандар – ата-аналары, ағалары, інілері, әпкелері, сіңлілері, әжелері, аталары болса онда «Сол қол» бағанына (+) белгісін, егер де жоқ болса «Оң қол» бағанына (+) белгісін қою керек.

Егер де нәтижелерді есептегенде «Сол қол» бағанында 7-ден көп қосу белгісі жиналса, онда бала солақай болғаны. Егер де «Сол қол» бағанында 2-9 тапсырмаларға қосу белгілері жиналса, ал бірінші – сурет салуға – «Оң қол» бағанында қосу белгісі қойылады, яғни, шындығында тұрмыстық әрекеттерді бала сол қолмен, ал графикалық әрекеттерді оң қолмен жеңіл орындайды дегенді білдіреді. Бұл жағдайда, жазуға қолды таңдай отырып, графикалық тапсырмаларды орындаудағы оң қолдың артықшылығын ескере кеткен жөн. Баланың оң қолмен де сол қолмен де жазуды бастауы, кейде сол қолмен сурет салады да, оң қолмен жазу жазады немесе қаламды бір қолдан екінші қолға ауыстырып

отырады. Бұл оң қол мен сол қолды кезек-кезек қолдану баланың жазу дағдысының қалыптасу үдерісін қатты қиындатады.

Педагогтар «Бала қандай қаламды жиі пайдаланса сол қаламмен жаза берсін деген позицияны жиі ұстанады. Бірақ мұндай көзқарас жазудағы жетекші қолды таңдау келгенде жарамай қалады. «Графикалық функционалды артықшылық» (яғни, графикалық солақайлар да, графикалық оңқайлар да болуы мүмкін) және тұрмыстық әрекетте оң қолдың да, сол қолдың да пайдалану артықшылығын сипаттайтын (яғни, тұрмыстық солақайлар да, тұрмыстық оңқайлар да болуы мүмкін) «тұрмыстық функционалды артықшылық» деген арнайы терминдер бар.

Ғалымдардың зерттеулері дәлелдегендей, жағдайдың 90%-ында «графикалық солақайлар» «тұрмыстық солақайлар» екен. Оңқайларда да осындай қатынас. Бірақ та тұрмыстық және графикалық әрекетте де балалар амбидекстрлар бар. Мұның бәрі белсенді оқуға дейін жетекші қолды анықтау қажеттілігінің қандай маңызды екенін түсіндіреді. Жетекші қолды анықтаудың әр-түрлі тәсілдерін қолдану тәжірибеміз объективті нәтиже қабылдауды қамтамасыз ететін жағдайларды анықтауға мүмкіндік берді:

- диагностиканы (идентификация) жүргізу дербестігі
- тапсырмалардың жетімдігі;
- тапсырмаларды орындауға қажетті пәндердің орналасуы, баланың алдына, столдың дәл ортасына, оның оң және сол қолының бірдей қашықтығында.
- диагностиканың ойын формасы.

Ғылыми және әдістемелік әдебиет жетекші қолды анықтауға арналған әр түрлі авторлардың ұсынған көптеген әдістерінен тұрады.

Сонымен, біз өзіміздің зерттеу жұмысымыздың нәтижесінде мектеп жасына дейінгі балалардың бір қолдың екінші қолға деген басымдығының дәл бейнесін алуға мүмкіндік беретін, екі қолдың бірдей әрекетіне арналған сынақ-жаттығулар және әр түрлі әдіс-тәсілдер арқылы сұрыпталған ойын тапсырмаларынан тұратын әдістемелер кешенді қолдануға болатынын тұжырымдадық.

1. ҚР жалпыға міндетті мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқыту стандарты. –Астана, 2012.
2. Брагина Н.Н. Функциональная асимметрия человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. - М.: Медицина, 1988. - 289 с.
3. Безруких М.М. Леворукий ребёнок в школе и дома. Екатеринбург: ЛИТУР, 2001. 320 с.
4. Безруких М.М., Князева М.Г. Если ваш ребенок левша. Тула: Актоус, 1991. 70 с.
5. Леутин В.П., Николаева Е.Т. Психофизиологические механизмы адаптации и функциональная асимметрия мозга. Новосибирск: Наука, 1988. 193 с.
6. Вильдавский В.Ю., Князева М.Г. Метод определения и характеристики мануальной асимметрии в онтогенезе. // Физиология человека, 1989. Т. 15. № 1.С. 53-58.

Резюме

Жиенбаева Сайра Нагашибаевна – Казахский государственный женский педагогический университет, декан факультета педагогика и психологий, д.п.н., профессор

Акбердиева Насихат Дархановна – Казахский государственный женский педагогический университет, магистрант 2-курса

«Способы определения ведущей руки детей дошкольного возраста»

В статье анализируются особенности развития леворуких детей дошкольного возраста и их состояние исследования в дошкольной педагогике, различия в умении работать правой и левой рукой. А также рассматриваются исследования в общей и дошкольной педагогике об онтогенетическом развитии детей-левшей, на этой основе педагогическая поддержка в подготовке таких детей к школе, подготовить методы и приемы обучения.

Решение проблем леворуких детей, у которых имеются индивидуальные особенности в нервной системе, возможно лишь с учетом психолого- физиологических предпосылок. Чтобы избежать неприятных последствий повторных обучения, ведущую руку нужно определить правильно и вовремя. В связи с этим анализируются способы определения леворуких детей в научно-методической литературе.

Очень важно определить ведущей руки ребенка до школы. Поэтому в статье даются способы определения ведущей руки дошкольника.

Ключевые слова: левша, дети дошкольного возраста, психическое развитие, ведущий руки.

Summary

Saira Nagashibaevna Zhienbaeva – Kazakh State Women's Pedagogical University, Dean of the Faculty of Psychology and Pedagogy, Ph.D., professor

Akberdiyeva Nasikhat Darhanovna – Kazakh State Women's Pedagogical University, 2-year master student of preschool education and training

«The methods of determining the leading hand of preschool children»

The article analyzes the peculiarities of the development of left-handed preschool children, and its research situation in preschool education, and discusses the features of working with the right and left hand. In general and preschool pedagogic sciences the ontogenetic development of left-handed children and constructing methods and means of teaching on its basis, and the latest researches about pedagogic support of such children in preparing for school are discussed. The issue of solving the left-handers' problem is only possible taking into account psychological and physiological conditions on the support of the nervous system. To not to face retraining and unpleasant consequences it is very important to determine the leading hand in time. In this regard, the scientific literature provides techniques of identification of left-handed children. In the article shows the importance of determining the leading hand before going to school and the methods and techniques of its determination.

Keywords: left-hander, child of preschool age, psychic development, leading hand.

УДК:373.3.016:796

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ЗАНЯТИЯМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

А.Н.Ильясова – д.п.н., профессор

Д.Д.Федорцов – магистрант 2-курса по специальности Физическая культура и спорт
КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан

В последнее время все чаще можно услышать о формировании мотивации младших школьников к занятиям физической культурой. Действительно в наше время мотивация является одним из основных побуждающих факторов к действию. В научной статье рассматривается мотивация младших школьников, чем они мотивированы на занятиях физкультурой. Особую роль в формировании потребности к занятиям физкультурой влияет окружение ребенка, очень важно определить кто влияет больше на ребенка его родители или преподаватель. Рассматривая эту проблему мы понимаем что в системе образования недостаточно высококвалифицированных специалистов которые могли бы оценить по достоинству каждого ребенка и найти к нему индивидуальный подход. Исходя из вышеперечисленного можно сделать вывод, недостаток опыта и знаний сказывается на качестве преподавания в школе.

Ключевые слова: мотивация, физическое воспитание, индивидуальность, анкетирование, учебный процесс, поведение, формирование, ученик, родители.

Особую и важную роль в формировании индивидуальности человека играет физическое воспитание.

Оно создает фундамент здоровья, для развития других сторон культуры человека. Поэтому одна из задач физического воспитания является сформирование потребности школьников начальных классов к занятиям физической культурой.

В настоящее время мотивация учеников недостаточно определена с научной точки зрения. Изучением этого вопроса занимались многие отечественные и зарубежные ученые, психологи и классики педагогики, Под мотивами, как утверждают Зуев В.Н., Сулейманов И.И. (1997) и Зигерт В., Ланг Л. (1990) мы понимаем активные движущие силы, определяющие поведение живых существ. Это может быть упорная работа, с воодушевлением и энтузиазмом, а может быть уклонение от нее. Поведение может иметь любые другие формы проявления. Всегда следует искать мотивы поведения.

Поведение человека обычно определяется не одним мотивом, а их совокупностью, в которой мотивы могут находиться в определенном соотношении друг с другом по степени их воздействия на поведение человека. Поэтому мотивационная структура человека может рассматриваться как основа осуществления им определенных действий.

Таким образом возникает потребность исследовать формирование мотивов занятиям физической культурой школьников начальных классов.

Среди занимающихся физкультурой основным мотивом, по данным многих исследований, является: *укрепление здоровья, получение удовольствия от занятий физической культурой*. Как уже известно мотивы делятся на 2 категории внутренние и внешние. К внутренним можно отнести

желание школьника заниматься физическими упражнениями увлеченно, как бы подталкиваемый силой внутреннего потока энергии. К внешним мотивам относиться желание выполнять какое то определенное упражнение, или занятие каким ни будь видом спорта, выполнять школьные нормативы, участвовать в соревнованиях. При этом внутренняя мотивация возникает лишь тогда, когда внешняя мотивация (задания, упражнения, нормативы, и т.д.) соответствует возможностям ребёнка.(Дуркин.П.К).

Таким образом, для того чтобы понять как правильно формировать стойкую мотивацию к занятиям физической культурой, мы решил провести исследование.

Для решение этой задачи был составлен опросник, и проведено анкетирование в котором приняли участие 79 учеников 4-х классов гимназии №56.

Ученикам предлагалось ответить на 4 вопроса с (предлагающимися ответами).

В результате проведенных исследований были получены следующие данные:

1) На вопрос вам нравится урок физкультуры?

Большее количество учеников ответило очень нравится (82%)

2) На вопрос для чего вы посещаете уроки физкультуры?

51% учеников ответило для развития физических качеств, 41% учеников ответили укрепить здоровье.

3) На вопрос кто может повлиять на формирование интереса к занятиям физической культурой? Большинство учеников ответило учитель что составило 39%, 32% ответило родители, 16% одноклассники, 10% друзья.

4) Что может повлиять на формирование интереса к занятиям физической культурой?

49% учеников ответило спортивные мероприятия проводимые в школе, 37% игры на физкультуре, 14% беседы. Подробно можно просмотреть в таблице результатов анкетирования 4-х классов.

Таблица: результатов анкетирования 4-х классов.

Вопросы																
№	№1				№2				№3				№4			
Класс	количество учеников	Нравится	Ненравится	Очень нравится	Ты можешь поиграть	Отдохнуть от занятий в классе	Укрепить здоровье	Развить физические качества	Получить оценку	Родители	Учитель	Одноклассник	Друзья	Спортивные мероприятия проводимые в школе	Беседы	Игры на физкультуре
4а,4Г,4б	79	28%	0%	82%	9%	0%	41%	51%	0%	32%	39%	16%	11%	49%	14%	37%

В нашей работе рассматривалось формирование мотивации к занятиям физической культурой школьников начальных классов. При изучении мотивов у учащихся разного возраста О.В.Дашкевич, В.А.Зобков определили, что для развития личности младшего школьника характерна потребность в движении, в самовыражении и общении. Тем самым учитель развивает у детей стойкую мотивацию к занятиям физической культурой путем средств и методов используемых в ходе учебного процесса.

Проведенные исследования позволяют сделать выводы о том что данное исследование помогло нам определить важность рассматриваемого вопроса, в ходе данного исследования мы получили данные по которым мы определили, что большинство учеников любят посещать уроки физкультуры. В связи с тем что им нравится уроки физкультуры дети активно работают на них, дети посещая уроки мотивированы тем, что работая на уроке они укрепляют свое физическое здоровье, и развивают свои физические качества. Особую и важную роль в формировании мотивации играет непосредственно учитель, так как он контролирует учебный процесс и подбирает нужные средства и методы для формирования мотивации к занятиям физкультурой. Так же важна среда обитания ребен-

ка, ребенок постоянно находится с родителями, именно их воспитание может влиять на его отношение к физкультуре, если в семье все положительно относится к уроку физкультуры и требуют от ребенка заниматься, записывают на секции то ребенок уже мотивирован к занятиям на уроке. Не мало важно понимать что друзья и одноклассники в редких случаях могут повлиять на положительное или отрицательное отношение к физкультуре так как посредством общения между собой узнают много нового и могут брать пример друг с друга что может положительно или негативно сказаться на их отношении к урокам физкультуры.

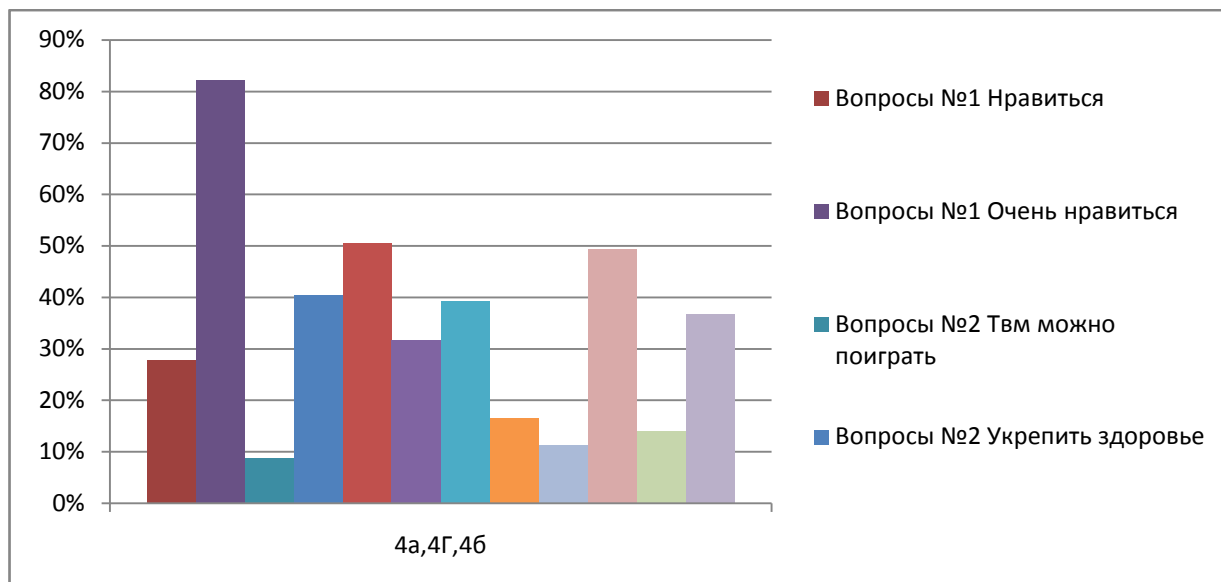

График – результатов анкетирования 4-х классов.

1. Асеев.В.Г Мотивация поведения и формирование личности. М: Мысль 1976
2. Дуркин.П.К. Формирование у школьников устойчивого интереса к занятиям спортом // теория и практика физической культуры 1995
3. Ильин.Е.П Мотивация и мотивы СПб Питер 2000.
4. Добровольский В.К. Физическая культура и здоровье 1967
5. Беласова В.В воспитание в спорте 1993
6. Захарова Е.Л как спорт помогает оценивать себя 1988
7. Ильин Е.П психология физического воспитания 2000
8. Андронов О.П физическая культура как средство влияние на формирование личности

Түйін

А.Н.Ильясова – п.ғ.д., профессор

Федорцов Д.Д. – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Дене мәдениеті және спорт мамандығының 2-курс магистранты
Алматы, Қазақстан.

«Бастауыш мектеп оқушыларының дене тәрбиесі ынталандыру қалыптастыру»

Соңғы жылдары дене шынықтыру пәніне деген оқушылар ынтасын қалыптастыру туралы жиі айтылады. Шынында да, біздің уақытта, мотивация негізгі ынталандыру факторлардың бірі болып табылады. Ғылыми мақалада сынып оқушыларының дене мәдениетіне деген мотивациясын қалай арттыру жолдары қарастырылады. Дене шынықтыру пәніне деген ынтасын арттыруда балаға қоршаған ортаның әсері – оның ішінде бала ата-анасының ба, немесе мұғалімнің рөлі басымдау бола ма деген мәселе айтылады. Осы жайларды зерделей отырып, әр балаға жеке қырынан келетін жоғары білікті мамандар әлі жеткіліксіз екендігі байқалады. Бұл мәселелердің бәрі сабақ сапасына әсер ететіні сөзсіз.

Тірек сөздер: ынталандыру, дене тәрбиесі, жекелік, анкеталау, оқу процесі, жүріс-тұрыс, қалыптастыру, оқушы, ата-ана.

Summary

A.N.Ilyasova - Ph.D., professor

D.D.Fedortsov - 2 undergraduate courses in Physical Education and Sports

Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

«Formation of motivation of physical training of primary school children»

In recent years, increasingly heard about the formation of the motivation of younger schoolboys to physical training. Indeed, in our time, the motivation is one of the main motivating factors for action. In the scientific article discusses the motivation younger students than they are motivated to physical education. special role in shaping the requirements for physical education influences the child's environment , it is important to identify who influences more on the child's parents or lecturer. considering this problem , we understand that the education system is not enough highly skilled specialists who could appreciate each child and find him individually an approach. Based on the foregoing , we can conclude the lack of experience and knowledge affects the quality of teaching in the school.

Key words: motivation, physical education, personality questionnaires, the learning process, the behavior, the formation, the student, parents.

УДК 372.3

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАМЕН ТАНЫСТЫРУ АРҚЫЛЫ ТҰЛҒАЛЫҚ САПАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Қ.Аймағанбетова – *п.ғ.д., профессор ҚазМемҚызПУ*

М.Б.Утелова – *магистрант ҚазМемҚызПУ, Алматы қаласы*

Балалардың жан-жақты дамуына маңызды ықпал ететін қасиеттердің бірі танымдық даму арқылы баланың интеллектуалды қабілеті, тұлғалық сапасы және қоршаған ортаға (ересектерге, құрдастарына, қоршаған әлемге) деген дұрыс қарым-қатынасы қалыптасады. Баланың көзқарасымен әлем – жұмбаққа толы қызықты әрі өте үлкен. Баланы барлық нарсе қызықтырады, алайда қоршаған ортаның күрделі құбылыстары мен әрекеттерін түсіну біршама қиынға соғады. Ересек топтарындағы балаларда тірі және өлі табиғатқа деген қызығушылығы артып, адамгершілік қабілеттері қалыптаса бастайды. Тәжірибе барысында балаларда білуге, ұстап көруге, бақылауға деген қызығушылығы арта түседі. Балалардың қоршаған орта туралы түсінігі мен қиялы өздерінің тәжірибелік дағдыларын кеңейтуге, өз ойын білдіруге сонымен қатар өзі әрекеттенуде танымдық дамудың мағызы зор.

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың қоршаған орта арқылы тұлғалық сапасын қалыптастырудың жолдары мен мүмкіндіктері қарастырылған.

Тірек сөздер: мектеп жасына дейінгі балалар, қоршаған орта, тұлғалық сапа.

Қазақстан мемлекетінің әлемдік жаһандану мен күрделі бәсекелестік жағдайында саяси-әлеуметтік жетістіктерге жету үшін халқымызға тән ұлттық рухын, білімі мен мәдениет деңгейін көрсетуде – егемендігіміздің жарқын болашағы болатын жалпыадамзаттық дүниетанымы жетілген, ұлттық рухани мәдениеті бай, өзіне сенімді, тұлғалық сезімдері дамыған азаматты жетілдіру өзектілігін айқындайды.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында (2011 ж) [1] және Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында [2] көрсетілген мақсат-міндеттер мазмұнында мектепке дейінгі кезеңнен бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру керектігі айтылады.

Мектепке дейінгі балаларды қоршаған ортадағы: табиғат пен жануарлар әлемімен таныстыруда дүниетанымы мен өзара ізгілік қатынас және адамгершілік негіздерін қалыптастыру мүмкіндіктері Н.С.Құлжанова, В.Н.Андросова, Ә.Меңжанова, Х.Т.Шерьязданова, Қ.А.Аймағанбетова, С.Н.Жиенбаева, Ж.Т.Тасжурекова, Р.К.Керімбекова, Т.А.Левченко, Ә.С.Әмірова, А.Е.Манкеш, Ғ.З.Таубаева, Г.М.Метербаева, М.В.Минкина, А.А.Анциферова, Л.Н.Павлова, С.А.Козлова, С.А.Веретенникова, Д.Х.Азимова және т.б. ғалымдар зерттеулері мен еңбектерінде баяндалған.

Жоғарыда аталған зерттеуші педагог-ғалымдардың еңбектерінде зерттеу пәніне байланысты халық педагогикасында, жоғары оқу орнында мамандар даярлауда, мектеп оқушыларына пән сабақтары мен ұлы тұлғалардың бейнелері арқылы қоршаған ортамен таныстыру мәселелері әр қырынан шешімін тапқан. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында жасын және өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып, оның толыққанды қалыптасуы үшін дамыту ортасын құрайтын үздіксіз білім берудің бастапқы деңгейі анық белгіленген [3].

Тұжырымдаманың негізгі мақсаты мектепке дейінгі білім беруді ұлғайту жолымен балалардың білім алуына бастапқы мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Бұл мектеп жасына дейінгі балалардың танып, білуге деген белсенділігін дамытудың басты бағыты болып табылады.

Көрсетілген құжаттар елімізде үздіксіз білім берудің жүйесін құруды көздейді, оның алғашқы буыны мектеп жасына дейінгі шақ болып табылады. Дәл осы жаста тұлғаның дүниетанымы қалыптасып, қоршаған ортаға деген қарым-қатынасы дамиды. Мектепке дейінгі шақ – тұлғаның танымдық мәдениеті мен білімділігінің дамитын ең маңызды кезеңі.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнында балалар өмірін сақтау және денсаулығын нығайтуға, оларды салауатты өмір салтының құндылықтарына баулуға, баланың жеке басын үйлесімді дамытуға, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарға баурау арқылы оның мүдделерін қанағаттандыру мен қабілеттерін дамытуға, баланың қоғамдық-әлеуметтік, табиғи ортада өмір сүруі мен жемісті іс-әрекеттенуіне мүмкіндік беретін жеке тұлғаның әлеуметтік-рухани қасиеттерін қалыптастыруға, коммуникативтік, танымдық, ойындық және басқа да белсенділіктерін ынталандыру, білім алудағы қажеттілікті қалыптастыруға, бастамашылдықты, білуге құштарлықты, еркінбастылықты, өзін-өзі шығармашылық тұрғысынан көрсетуге деген қабілеттіліктерін дамытуға, әрбір баланың сезімталдық саулығын қамтамасыз етуге, оның өзін-өзі жақсы сезінуін дамытуға бағытталған.

Білім берудің әдіснамалық негіздері – тұлға, таным, іс әрекет, даму ортасы теориялары, бала тұлғасын жан-жақты және үйлесімді қалыптастыру туралы негіздер болып табылады. Бұл теориялар жеке тұлғаға білім беруді арнайы ұйымдастыратын іс-әрекеттерінде қарастырады.

Жаңа туған нәресте «адам» деп аталғанымен, «тұлға» деген атқа көпке дейін ие бола алмайды. Өйткені тұлға болып, ер жету үшін бала оңы мен солын, өзінің «менін» басқа «мендермен», яғни басқа адамдардан ажырата білуі тиіс.

«Тұлға» ұғымына байланысты педагогика және психология ғылымдарында әртүрлі теориялар қалыптасқан. Олардың әрқайсысы тұлға ұғымын және оның құрылымын түрліше түсіндіреді. «Психологияда тұлға – бұл пәндік іс-әрекетте және қарым-қатынаста индивидтің меңгеретін жүйелі (әлеуметтік) қасиет, ол индивидтің бойында қоғамдық қарым-қатынастардың қалыптасу деңгейін көрсетеді»[4]. Тұлға – таным, толғаныс және дүниеге деген көзқарас негізінде дүниені өзгертуші субъект ретіндегі нақты адам. «Тұлға – бұл адам болмысының идеалды ерекше формасы. Ол адамға субъективтілік сапасын береді, яғни өзінің себебі болуға, өзінің болмысын дүниеде жасауға мүмкіндік береді» [5].

Осылайша, бұл анықтамаларды талдай отырып, тұлғаны сипаттайтын үш мәнді қасиетті анықтайды. Олар: бағытталу, іс-әрекет, қарым-қатынастардың жиынтығы.

Қазіргі нарық қатынасында адамдарда еркін тәрбиелеу, әр тұлғаның өзіндік қасиеті мен икемділігін ашуға мүмкіндік беру, адамдардың өзін-өзі тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлуі қажет болып отыр. Осыған орай, біз шынайы тұлға қалыптастыру бос уақыттың жалпы мәселелерін, мақсат-міндеттерін жаңаша түсіну, баланы – оқу тәрбие ісінің субъектісі ретінде тану, жан-жақты толық жетілген тұлға қалыптастыруды жалпы адамзаттық мәдени құндылықтарды игеруге бағыттаймыз. Тұлғаны өзін-өзі дамытуға, жетілдіруге қабілетті, өзгермелі, әлеуметтік құндылық деп қарастыру қажет.

Толық мәндегі жеке тұлға болып қалыптаспаса да, оны алғаш рет тұлға деп қабылдауға негіз болатын, әрі қарай дамуға, жетілуге бейімдейтін сапалар пайда болады. (К.А. Абулаханова-Словская) А.Г.Асмолов, А.А.Давыдов, Ф.В.Бернес және басқалар).

Қазіргі таңдағы Қазақстандағы философия ғылымында «Өзін қоршаған ортаны анық білуге, танып білуге деген ерекше ұмтылыс – адамды ақыл-парасаттың, сана-сезімнің иесі ретіндегі ең басты қасиеттерінің бірі деп түсіндіріледі [6,250б]. Адамның сана-сезімі мен ақыл-ойы қабілетінің өзін қоршаған ортаға қатынасы қандай, табиғат пен қоғамның адамға оның ішкі рухани дүниесіне әсері қандай деген сұрақтар философияның ең түйінді мәселесі болып табылады.

Д.Кішібеков, Ұ.Сыдықов өздерінің «Философия» атты оқу құралында: «Таным барысында адам өзін қоршаған ортаны игереді, ол туралы білімі кеңейіп, тереңдей түседі, адамның заттар мен құбылыстар туралы жалпы мәліметі ішкі мәнге қарай ұмтылып, жүйелі, шынайы білімге айналады. ...айналаны қоршаған табиғат құбылыстары мен қоғамда болып жатқан түрлі оқиғалар мен өзгерістер дүниені сырттай бақылаушы енжар адамның сезімі мен санасына әсер етіп, өз іздері мен белгілерін қалдырады» [6, 231-235-б]. Бұл факторлар тұлғаның қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Ғылымда оны шартты түрде макроорта деп атайды. Екінші фактор – микроорта. Оған макроортаның нақты адаммен тікелей байланыста болатын бөлігі, яғни отбасы, ұжым, қоғамдық ұйымдар және адамның

еңбек ету, оқу уақытынан тыс өзі пікірлесетін, араласып тұратын ортасы, дос-жарандары жатады. Үшіншіден, білім және тәрбие беру үдерісі. Төртіншіден, өзін-өзі тәрбиелеу. Осы аталған факторлардың мән-мағынасы, өзара байланысы, тұтастығы мен бірлігі адамның кісілік болмысына ықпал етуде қоршаған ортаның тәрбиелік мәніне аса зейін қойған.

Философ Қ.Әбішев адам өзін қоршаған дүниенің қандай екендігін өзіндік белгілі бір мәнділік ауқымда игереді және өңдейді. Оны адамдық сырға толы етеді. Белгілі мәдениеттің шеңберінде өскен адамға бүкіл әлем де соған сай адамға адамдық сырға толы екендігін адамның қоршаған ортаға деген өзіндік ықпалын көрсеткен [7,856].

Адамзат баласының қоршаған ортаға деген дүниетанымдық көзқарастары жөнінде ғалым Ә.Х.Тұрғынбаев: «Әрбір адам жастайынан дүниені танып біле бастайды, заттар мен құбылыстар жайында білімдер жинақтайды, өзіне-өзі ара-арасында бұл заттар мен құбылыстар неге олай, дүние неге бұлай құрылған, адамның тууы мен өлімінің, бақыты мен қайғы-қасіретінің себебі неде деген сияқты мыңсан сұрақтар қояды» - деп, жетілген патриот тұлғаның заңды танымына философиялық астармен жауап береді [8,86]. Аталмыш философ ғалымдарымыздың тұжырымдарымен таныса отырып, адамға қоршаған ортада бағдар жасауына көмек беретін ғылым екенін, осы ғылымның жетістіктері негізінде қоршаған ортаны тану қалыптасады және қоғамның тарихи тәжірибесінде оның мәдениетіне сүйенеді, әлеуметтік дамудың жеткен деңгейі мен өмір сүру тәртібін бейнелейтіндігін аңғаруға болады. Адам баласының өзін қоршаған дүниеге көзқарасы заңдылықтарының мәнісін, өзінің табиғат пен қоғамға қарым-қатынасын танып білуге деген талпынысының бастауы тым әріде жатыр. Таным үдерісін адамзат болмысынан тыс алып қарастыруға болмайды, себебі, таным адам санасының дамуының негізі болып табылады. Таным теориясының мәселелері философия ғылымымен бірге жасасып келе жатқан көне тақырыптық мәселелердің бірі болып саналады.

Аталған ғалымдардың философиялық пікірлерінің түйіні қоршаған ортада жеке тұлғаның рухани даму мүмкіндіктерін таным теориясының мәселелік сұрақтарын болжауда негізге алынғаны байқалып тұрады.

Бертін келе, Ресей философтары А.Т.Спиркин, Е.Ф.Солотов, В.Н.Лавриненко, В.П. Ростинкова [9] және т.б. табиғатты танып білу, игеру барасында адам қоршаған ортаға ауқымды, қуатты ықпал ете алатын күш екенін және осы қарым-қатынас барысында дүниетанымы қалыптасатынын әр салада дәлелдейді, адам бар жерде таным үдерісінің саналы жүріп жататынын қарастырған.

Психолог А.А.Люблинская өз еңбектерінде мектеп жасына дейінгі балаларды қоршаған ортаның жақын және жеткілікті мазмұнымен таныстыруды ұсынады, сонда баланың айналаға, қоғамдық өмірге деген бастапқы жағымды көзқарасын қалыптастыру жүзеге асатындығына тоқталып өтсе [10,91с], В.С.Мухинаның зертеуінде, мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшелігіндегі психикалық даму ерекшеліктерін талқылай келе, оларды дамыту мен үйретудің психологиялық жолдарын қарастырады. Балалардың қоршаған әлеммен танысуы жайында: «Психологиялық дамудың бірдей жас шағы кезеңіндегі балаларды біріктіретін негізгі психикалық белгілер – олардың қоршаған дүние көзқарасы, олардың қажеттіліктері мен қызығулары және осы қажеттілік пен қызығулардан туындайтын бала іс-әрекетінің түрлері. ...Бала қоршаған дүниені танып, өз қылықтарының салдарымен танысып, ненің жақсы және жаман екенін түсіне бастайды» - деген ғылыми тұжырымдарын ұсынады [11,157б]. Осы тұрғыда белгілі психолог В.Г.Ананьев баланың даму жолында: «Тұлғалық сапасы бала жануарлар мен өсімдіктер әлемінен хабардар болып, қоршаған ортаны, ересек адамдардың еңбегі мен күресін, осы еңбек пен танымның «субъектісі ретінде өзін танып біледі»- деген құнды пікір білдірген [12,53с].

Профессор Х.Т.Шерязданова: «Баланы қоршаған ортамен таныстыру – баланың психикасын дамытудың, оның жеке бастық сапасын қалыптастырудың қажетті шарты. Тәрбиешінің міндеті – заттар жөніндегі, адамдар мен олардың еңбегі жайындағы білімдерін, адамдардың ой-өрісін кеңейту болып табылады. Қоршаған ортаны танып білу балаларды адамдарға деген сүйіспеншілікке, олардың қайғысы мен қуанышына ортақтасуға, мейірімділікке, еңбек адамын құрметтеуге тәрбиелеу мен тығыз байланыстырған жағдайда ғана пайдалы болып табылады» - деген жолдармен түсіндіреді [13,49б]. Ғалым қоршаған ортамен таныстыруда баланың жас ерекшелігіндегі жеке танымдық сапаларын дамыту жолдарын зерттеуде баланың толық қанды жетілуінде қоршаған ортаның маңыздылығы жөнінде құнды деректер келтірген.

Ғалым К.А.Оразбекова мектеп жасына дейінгі балаларға қоршаған ортаны, ондағы қоғамдық құбылыстар мен оқиғаларды тану нәтижесі білім болып табылатынын, оларды тану тікелей сезімдік қабылдау арқылы, аралық жолмен (ересек) және кітаптарға жекелеген заттарды немесе құбылыстарды сөзбен бейнелеу арқылы жүзеге асатындығын жазды. Баланың қоршаған ортада ой түйе көрсеткіштерін:

1. Елестету түрінде, яғни қабылданған заттар мен құбылыстардың көп немесе аз көлемде жинақталған бейнелері түрінде; 2. Түсінік түрінде, яғни жалпы мәнді белгілерге ие болатын заттар мен құбылыстардың бір тобы туралы, жинақталған сөз қоры туралы; 3. Жеке бір нәрселер, заттар туралы мәліметтер (айту, хабар) түрінде; 4. Бірден нақтылы, іс жүзінде белгілі бір қасиеттер, не бүтіндей барлық заттар туралы түсінік беру (әңгімелесу) түрінде, аңғару, айту түрінде; 5. Заттардың арасындағы байланыстарды аңғару түрінде; 6. Оюмен ойды жеткізу» деп [14,1636] дәлелді түрде бөліп көрсеткен. Сонымен қатар «Есте сақтау үшін қайталау қажет» - дейді психолог М.М. Мұқанов, яғни естің екі түрі болатыны белгілі. Ол «уақытша ес», «алыс уақыттағы ес». «Уақытша ес» - алғаш қабылданған хабарлар болса, жаттығу нәтижесінде «алыс уақыттағы еске» жетіп, сонда сақталады. Сайып келгенде, психологтар зерттеулерінде қоршаған ортамен танысу кезінде баланың тұлғасында қоғамдық болмысқа және айналадағыларға адамгершілік аялы көзқарасының қалыптасуына байланысты тұлғалық сезімінің дамыту жолдары айтылады. Шындығында, оқыту мен тәрбиелеу іс-шараларының біртұтас үдеріске айналған жағдайында баланың ішкі-табиғи қызығушылықтары мен танымдық белсенділіктері негізге алынып, оның жеке тұлға ретінде баланың жас, жеке дара құндылық ерекшеліктерінің дамуы мен қалыптасуы жүзеге асады. Бала қоршаған ортамен таныса отырып, әлемнің бейнесі немесе «картинасы» қалыптасады.

Елімізде мектепке дейінгі педагогика ғылымында қоршаған ортаның бала тәрбиесіндегі орнын ерекше бағаланған.

Мектепке дейінгі ұйымдағы педагогикалық үдерісте балалардың жас ерекшелігін ескере отырып қоршаған ортамен таныстыруда әдістермен құралдардың үйлесімділігі олардың тұлғалық сезімдерінің табысты дамуына ықпал етеді.

Көркем әдебиет арқылы қоршаған ортамен таныстыруда балалардың дүниетанымын, тілін дамыту мен адамгершілік тәрбие беру арқылы тұлғалық сезімін қалыптастыру мәселесін ішара қарастырған В.Н.Андросова, Б.Баймұратова, Ә.Меңжанова ғылыми зерттеулерінің маңызы зор. Мәселен, еліміздің педагог – ғалымы Б.Баймұратованың еңбектерінде қазақ тілді балалабақшалардың оқу мен тәрбие жұмыстарын ғылыми негізде жаңартуға көптеген еңбектер сіңіреді. Ғалым қоршаған әлем баланың тұлғалық сапаларын қалыптастырудағы мәнділігін ескере отырып, осы бағытта бала тілін дамытуда әдістемелік құралдар ұсынып отырған. Баланың тілін қоршаған орта Отан, туған жер, халықтың мәдениеті, салт-дәстүрі, табиғаты, шаруашылығы, еңбек адамдары туралы түсінік беру арқылы дамытуды, тәрбиелік міндеттердің бірі ретінде тұлғалық сапаларын қалыптастырудың шешуді мақсат еткен.

Қоғамдық өмір құбылыстың тәрбиелік мәніне ғалым В.Н.Андросова әрбір тәрбиелеуші өз елінде болып жатқан қоғамдық мәні бар оқиғалардан хабардар болып, баланың тілін дамытуда мемлекеттік маңызы бар мәселелерді балалар ұғымына шақтап түсіне алатындай жеткізіп отырса, Отанын сүйетін азамат ретінде күн санап қалыптаса бастайтындығын өз еңбегінде дәлелдеуге тырысқан. Профессор Ә.Меңжанова мектепке дейінгі педагогикада елеулі еңбек сіңірді. Ғалым баланы жан-жақты жетілдіруде қоршаған ортаны төмендегіше етіп көрсетеді: «Орта деген ұғымға стихиялы түрде балаға ықпал ететін әр қилы сыртқы құбылыстардың жиынтығы жатады. Орта адамның дамуына елеулі әсер етіп отырады. Баланың дамуы үшін: 1) табиғи орта (тамақ, ауа, жылу, жарық), географиялық орта (климат, жыр мезгілдеріне байланысты өзгерістер, тау-тас, қырат, жазық өзен, көл, оңтүстік, солтүстік, батыс, шығыс); 2) әлеуметтік орта қажет. Оған қоғамдық өмір, адамдар, олардың саналы іс-әрекеттері, қарым-қатынастары, мәдениеті, әдебиеті, саясаты, идеологиясы т.б. жатады. Бұлар балалар өміріне, денесі мен жүйкесінің тарихи дамуына байланысты өзгеріп отырады [15,102-б]. Әрбір жаңа ұрпақ аға ұрпақтың күшімен құрылған жаңа қоғамдық жағдайда туып, өседі. Адам әлеуметтік ортасыз адам болудан қалады. Төрт түлік мал туралы көркем шығармалар арқылы адамгершілікке және еңбекке тәрбиелеуде ұлттық еңбек дәстүрін, еңбек адамдарын және адамгершілік моралды үйрету арқылы тұлғалыққа мектепке дейінгі кезеңнен бастауды насихаттайды.

Қ.А.Аймағамбетова, А.Е.Манкеш, Р.К.Керімбаева, Н.С.Сайлауова, Г.М.Метербоева еңбектерінде қошаған ортадағы табиғаттың балалардың тұлғалық сезімін, өзінің еліне деген қызығушылығын қалыптастырудың көзі ретінде қарастырады. Профессор Қ.А.Аймағамбетованың авторлығымен

жарық көрген көптеген еңбектер желісінде айнала қоршаған дүние, табиғат пен адам және табиғаттағы еңбегі жайында қозғалған мәселелері балалардың алғашқы дүниетанымдық түсініктерін қалыптастыру, патриоттық тәрбие беру негіздері бола алады. Ғалым өз зерттеуінде: «Баланы айналамен таныстырудағы негізгі мақсат олардың қоршаған табиғат, адам және еңбек туралы алғашқы түсінігін қалыптастыру, қоршаған ортамен таныстыру, табиғатпен таныстыру ғана емес, сонымен бірге адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасында, табиғат пен қоғамнан өздері көріп, сезіп, бақылап, байқай алатын заттар мен құбылыстарға сүйеніп, соған негіздей отырып, білім беруді көздеу болып табылады» - деген тұжырымын білдіреді [16,56-6].

Г.М.Метербаева мектеп жасына дейінгі балалар қоршаған дүниемен оның ішінде табиғат құбылыстарымен таныстыруда, балалардың тек сөздік қорлары дамып қоймайды, сонымен бірге қоршаған ортаны қорғау көзқарасы қалыптасатынын айта кетеді. Балалардың қоршаған орта туралы алғашқы білімді өмірде қолдана білуі, оларды түсінуі, салыстыруы, өз ойын жүйелі түрде шығармашылықпен жеткізуі байланыстырып сөйлеуді қалыптастырудың нәтижесінде болатындығын зерделейді [17,150-6].

Зерттеулерге сүйене отырып, табиғатты мектеп жасына дейінгі балаларға бастапқы тұлғалық тәрбиелеудің басты бағыты бола алатынын айта кеткен жөн.

Мектепке дейінгі педагогика тарихына үңілсек, тәрбиелеу мен білім беру үдерісінде қоршаған ортамен таныстыру төмендегіше бөлімдерден құралып, іс жүзіндегі тәрбиелеу ісінде қоланылып отырған. Оған:

- қоғамдық өмір құбылыстарымен таныстыру;
- әлемдегі айнала қоршаған заттар туралы қарапайым түсінігін қалыптастыру;
- табиғатпен таныстыруды жатқызамыз. Аталған бөлімдердің әрқайсысының өзі тұлғалық сапаларын қалыптастырудың негізгі міндеттеріне айнала алды. Себебі, мектеп жасына дейінгі жастағы балалардың қоғамдық өмір құбылыстарымен таныстыруда жас ерекшеліктері ескеріліп, қоғамда болып жатқан түрлі жаңалықтарға балалардың назарын (көре, ести, анықтай, тани білуін) аударып, қызығушылығын арттыруға бағытталған жұмыстар жүргізіледі. Өзін қоғамдағы болып жатқан әр түрлі тарихи құбылыстар мен туған жері және үлкендердің күнделікті іс-әрекеті туралы білімдерін жетілдіру балада өз ортасына деген қарапайым дүниетанымы қалыптасуына себебші болады. Соның нәтижесінде жауапкершілік, ұстамдылық, борыш сезімінде еріктік сапалары қалыптасып, отбасы, қатарлары, зиялы қауымдар т.б. мағлұмат беріліп, қарым-қатынасты мәдени тұрғыда (әдептілікке, сыйластыққа және т.б.) меңгертуге күш салады.

Мектеп жасына дейінгі жастағы балалардың *әлемдегі айнала қоршаған заттар туралы қарапайым түсінігін қалыптастыруда* қоршаған орта жөнінде ұғымдарын байытатын нақты ғылыми мәліметтер алуының маңызы зор. Әлемдегі айнала қоршаған заттар туралы қарапайым түсінігін қалыптастыру кезінде балалардың сенсорлық тұрғыда жетілуіне мүмкіндік жасалады. Балаларға заттардың болмысы, оның қайдан келетіндігі жөнінде мағлұмат беріледі. Баланың өмірлік бағыт-бағдарындағы – қажеттілігінен экология, азаматтық борыш, өзіндік ерік сапалары: ұқыптылық, жауапкершілік, үнемділік және т.б. негіздері қаланады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тұлға ретіндегі танымдық қабілеті бірден дамымайды, белгілі бір әрекет барысында жинақталған субъектілік тәжірибе барысында ғана (құнды, рефлексиялық тәжірибе, әдеттегі активтеу, серіктестік), тұлғалық білімнің біртіндеп нығаю жолы әрекет барысында өзін-өзі реттеу, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі бағалау сынды қалыптасу әрекетінің сапалық сипатын өзгертеді. Мектеп жасына дейінгі баланың дамуы – оның қызығушылығы, әрекеті, сұрақ қойғыштығы, өзіне керегін іздестіру арқылы жүзеге асырылады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тұлға ретіндегі танымдық қабілеті бірден дамымайды, белгілі бір әрекет барысында жинақталған субъектілік тәжірибе барысында ғана (құнды, рефлексиялық тәжірибе, әдеттегі активтеу, серіктестік), тұлғалық білімнің біртіндеп нығаю жолы әрекет барысында өзін-өзі реттеу, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі бағалау сынды қалыптасу әрекетінің сапалық сипатын өзгертеді. Мектеп жасына дейінгі баланың дамуы – оның қызығушылығы, әрекеті, сұрақ қойғыштығы, өзіне керегін іздестіру арқылы жүзеге асырылады.

Баланың танымдық дамуын қалыптастыруда ересектер үлкен рөл атқарады: баланың өзі анықтаған, ұйымдастырған және ынталандырған даму әрекетінің ауысып отыруын қамтамасыз етіп отырады.

Іздестіру әрекеті мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық дамуын қалыптастыру құралы болып табылады, белгілі бір әрекет баланың іздену әрекеті барысында барлық құрылымдық элемент деңгейлік қабылдауы анықталады: мәселенің шығуы, алға қойған мақсатының анықталуы, соған әрекет етуі, нәтижеге жетуі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың іздестіру әрекеті біздің қарастыруымызбен әрекет ретінде қабылданады, мәселенің сипатына қарай танымдық тапсырманың шешіміне бағыттау, мектеп жасына дейінгі балалардың өз-өзіне қызмет көрсетуі, белсенділіктің жоғарғы деңгейін болжау, қоршаған орта заттарын жан-жақты зерттеп, іздестіру әрекеті арқылы практикалық және ойлағыштық сипатта және вариативті белсенді – өзгертумен сипатталады.

Іздестіру әрекетінің мазмұны заттық әлемнің өзгеріске ұшырауға бейім материалынан тұрады, өйткені олар (қасиеті мен сапасы) әрекеттік және баланың іздену әрекетінің сипатының нәтижесімен анықталады. Мектеп жасына дейінгі ересек балалар танымдық даму мен белсенділік таныта отырып, қоршаған орта заттары туралы білім жүйесін меңгере алады.

Іздестіру әрекеті құрылымын меңгеру және осы процесте субъективті позиция ұстануға, іздестіру әрекетінің деңгейлік ұйымдастырылуы, жүйедегі әртүрлі формада серіктестік «ересек-бала», «ересек-бір топ бала», «бала-бала», білім беру процесінде баланың орын ауыстыруымен, ал ересектің рөлінің ауысуымен сипатталады, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балалардың іздестіру әрекетіне басшылық жасаудың әдістемелік ерекшеліктері қамтылады.

Іздестіру әрекеті мектеп жасына дейінгі балалардың қоршаған орта заттарымен танымдық даму-дың әзірленген үлгісін қалыптастыру өзара байланысты компоненттерді біріктіреді: ақпараттық, ойлау-әрекеттік, қажетті-түрткілік, эмоционалды – еріктік, осылардың әрқайсысы белгілі бір тапсырманы орындауды көздейді.

Көрсетілген компоненттердің орындалуы белгілі бір принциптер көмегімен орындалады: даму және өзін-өзі дамыту процесінің оңтайлық арақатынасы; ол білімнің танымдық дамуы мен қалыптасуына, субъектілі тәжірибе жинақтау, саналылық және ізденушілік белсенділікке тәуелді; болжау: «шиеленістің дамуы», барлық үлгідегі компоненттер міндеттерінің кешенді нәтижесі.

Іздестіру әрекеті процесінде мектеп жасына дейінгі балалардың қоршаған орта заттарымен танымдық даму үлгісінің педагогикалық шарттарын қарастырудың негізі болып табылады: танымдық даму іздестіру әрекеті негізінде үлгі-бағдардың болуы; қоршаған орта заттарының іздестіру әрекеті мектеп жасына дейінгі әрбір балалардың байыту, өзектендіру субъективті тәжірибенің қалыптасуы; іздестіру әрекетіне басшылық жеке дара және дифференциалды көзқарас қалыптастыру негізінде; заттық дамытушы ортаны қалыптастыру кезінде дидактикалық ұйымдасқан «кен іздеуші кеңістік» өзінің жеке дара танымдық дамуының қалыптасуы дамиды.

Осы шарттардың орындалуы ізденушілік әрекеттің ұйымдастырылу процесі кезеңімен іске асуға, баланың және ересектің серіктестігі келесі кезектегі форманы қолдануға мүмкіндік берді, ересектің ізденуші әрекетіне баланың қатысуы: біріккен ізденуші әрекет, баланың және ересектің серіктес секілді құқықтары тең болады; біріккен ізденуші әрекет, баланың ересектердің қатаң бақылауымен іске асады; жеке дара ізденуші әрекет балада «жанында» ересектің қатысуымен мәселелерді шешеді; баланың өзіндік мақсатқа бағытталған ізденуші әрекеті.

Мектеп жасына дейінгі балалардың қоршаған орта заттарына ізденуші әрекет барысында танымдық дамудың қалыптасуы кіріктірілген тұлға сапасын анықтайды.

«Мектеп жасына дейінгі баланың қоршаған орта жайлы білімі» өзіндік ерекшелігімен сипатталады:

- қоршаған әлем жайлы рационалды-логикалық ойлаудан эмоционалды-сезімдік ойлауға ауысады,
- тұлға санасындағы қалыптасқан қоршаған әлем бейнесі мен нақты қоршаған әлемнің айқындығының шекарасы,
- мектеп жасына дейінгі баланы нақты қоршаған әлем құбылыстарымен біртіндеп таныстырудың жүйесін құру,
- қоршаған орта заттары мен құбылыстарын қабылдауда спонтанды дамудың әсері.

Мектеп жасына дейінгі балаларда қоршаған ортаны тұтастай қабылдау педагогикалық сабақтас-тықтың барлық компоненттерінің кіріктірілуімен және жүйелігімен, яғни қимыл-қозғалыс, сөздік және ойын технологиясы, балаға қоршаған орта туралы идеалды көзқарас қалыптастыруды қамтамасыз ететін кеңістікті - заттық орта, адам өмірінің құнды және адамгершілік қасиеттерінің мәні мен уақыт пен кеңістіктегі дамудың негізінде қалыптасады. Қазіргі талабы жоғары, технологиялық қоғамда, бала қызмет етіп, өмір сүруі үшін, балаларды қоршаған ортамен таныстырудың маңызын ерекше атап өтуге болады. Десекте, мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық сапаларын қалыптастыру жолдарын, әдіс-тәсілдерін ұйымдастыру әлі де талай зертеулерді қажет етеді.

1. *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (2011 ж)*

2. *Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы*

3. *Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы /Жетісу. 30. 12. - 2003.*

4. *Азимова Д.Х. Воспитание у старших дошкольников эмоционального положительного отношения со сверстником: Дисс. ...кан.пед.наук. 13.00.01. – Ташкент, 1991. – 166с.*

5. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. Перераб. и доп. – М.: Большая Рос. Энцикл., 1998. – 1456 с.
6. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия. – Алматы: Эверо, 2004. – 388б.
7. Әбішев Қ. Философия /Жауапты ред. Ә.Н.Нысанбаев. Өңд.толық. 3-ші басылым. – Алматы: Дәуір, 2000. – 264
8. Тұрғынбаев Ә. Философиялық ойлар жинағы. – Алматы: Атамұра, 1993. – 251 б.
9. Құлжанова Н.С. Халқыма деп іс қылдым. – Алматы: Рауан, 1993. – 168б.
10. Люблинская А.А. Детская психология. – М.: Просвещение, 1971. – 415с.
11. Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы. – Алматы: Мектеп, 1985. – 231б.
12. Ананев Б.Г. Психология чувственного познания. – М.: Наука, 2001. – 279с.
13. Шеръязданова Х.Т. Психологические основы профессиональной подготовки педагогов и психологов дошкольного образования: Псих.наук.док. ...дисс. 19.00.07. – Москва, 1999. – 140с.
14. Оразбекова К.А. Жеке тұлға ұлттық тәрбиесінің ғылыми-педагогикалық негіздері: К.А. Оразбекова. - 2001 – 163б.
15. Меңжанова Ә. Мектеп дейінгі педагогика. – Алматы: Рауан, 1992. – 207б.
16. Аймағамбетова Қ.А. Бастауыш сыныптарда дүниетанудың ғылыми-әдістемелік негіздері: Пед. ғыл. докт. ...дисс. 13.00.02. – Алматы, 1998. – 322б.
17. Метербаева Г.М. Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру: Пед.ғыл.канд. ...дисс. 13.00.07. – Алматы, 2005. – 150б.

Резюме

К.Аймағамбетова – д.п.н., профессор КазГосЖенПУ,

М.Б. Утелова – магистрант КазГосЖенПУ

«Особенности формирования личностных качеств детей дошкольного возраста на основе ознакомление с окружающим миром»

Познавательное развитие оказывает важное воздействие на общее развитие: формируется интеллектуальные, личностные качества ребёнка, в нём закладываются черты будущей личности (отношение к окружающему миру, к сверстникам, взрослым). Мир, развёртывающийся перед глазами ребёнка огромен и велик. Ребёнок интересуется всё, но ему ещё трудно понять о взаимосвязи и взаимодействия, существующие между сложными явлениями окружающей действительности. В старшем дошкольном возрасте у детей закладываются основы нравственности, появляется интерес к живой и неживой природе. На основе опыта у детей складываются свои предпочтения, стремления: разузнать, подойти, потрогать. Воображение, знание об окружающем мире ребёнка расширяют границы собственного опыта детей, и именно познавательное развитие позволяет ребёнку самовыразиться и самореализоваться.

В статье рассматриваются возможности и предпосылки формирования личностного качества у детей дошкольного возраста на основе ознакомление с окружающей средой.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, окружающий мир, личностное качество

Summary

Aimaqambetova Kazna – Doctor of Education, Professor Kazakh State Women's Pedagogical University

Utelova Madina –undergraduates, Kazakh State Women's Pedagogical University

«Features of formation of personal qualities of preschool children through acquaintance with the world»

Cognitive development has an important impact on the overall development : formed intellectual and personal qualities of the child, laid him in the future personality traits (relationship to the world, to peers, adults). The world unfolds before the eyes of a child is enormous and great. Child interested in everything, but it is still difficult to understand the relationship and cooperation existing between the complex phenomena of reality.

The article discusses the possibilities and prerequisites for the formation of personal qualities in children of preschool age on the basis of acquaintance with the environment.

Keywords: pre-school children, the world, personality traits

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ М.МОНТЕССОРИ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ МӘНІ

Қ.М.Меңдаяхова – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, п.ғ.д., профессор
Н.С.Утебекова – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, 2-курс магистранты

Мақалада М.Монтессоридің өзіндік тәрбиелеу – баланың жеке дамуының кілті болып табылатынын, оның дербестігіне, қабілетіне, ойлауы мен есте сақтауына, мінезінің ерекшелігіне үлкен сақтықпен қарау керектігін және материалдарын қолдану әдістемесін ұсынады. Сонымен бірге, мектепке дейінгі ұйымдарға инновациялық технологияларды енгізу қоғамның әлеуметтік тапсырысы мен мектепке дейінгі ұйымда өз дәрежесінде болмауы; оқу-тәрбие үдерісінде балаларды еркін дамыту қажеттілігі мен оларды тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін М.Монтессори педагогикасының тиімділігінің нақтыланбауы арасында қарама-қайшылықтың бар екені айқын байқалады. Мария Монтессори педагогикалық идеяларына тарихи талдау жасалынды. Монтессори педагогтарына қойылатын тұлғалық және іс-әрекетіне қойылатын талаптар ерекшелігі анықталып, Қазақстандағы мектепке дейінгі мекемелер мен ұйымдарға М.Монтессори педагогикасының тұжырымдамалық идеяларын енгізу жолдары қарастырылды.

Тірек сөздер: технология, еркін даму, психикалық даму, тәрбиеші

Қазақстан Республикасында 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы оқытудың жаңа технологияларын әзірлеу мен енгізуге инновациялық өзгерістерді жүзеге асыру, кадрлардың біліктілін арттыру мен қайта даярлауды қамтитын үздіксіз білім беру жүйесін дамытуды көздейді [1]. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үздіксіз білім беру жүйесінің алғашқы деңгейі ретінде қазіргі тез өзгермелі әлемде табысты бейімделуге қабілетті бала тұлғасының қалыптасуы мен дамуы үшін жағдайлар жасайды. Осы тұрғыдан Мария Монтессори педагогикасы мен технологиясының мектепке дейінгі балалардың психикасы мен тәрбиесінде, еркін дамуында маңызы зор. Ғалымның «ауытқуы бар балалармен» жұмысы тәжірибесін (сол жылдары психикалық дамуында ауытқуы бар немесе ақыл-есі дұрыс емес балалар деп аталды) және оның қалыпты балалардың дамуындағы мәнін Л.Н.Толстойдың қызы Т.Л.Сухотина егжей-тегжей зерттеді [2]. Ол бірнеше жыл бойына М.Монтессори атындағы «Балалар үйі» тәрбие мекемелерін зерттеді және оның осындай балаларды дамыту әдістемесін оқып-үйренді. Монтессори өз іс-әрекетін жүйке жүйесі ауыратын ауруханадан бастады. Оның әдістемесі біраз уақыттан кейін, мұндай балалардың бірқатарына денсаулығы дұрыс балалармен бірге оқуға, тіпті оларды басып озуға көмектесті. М.Монтессори технологиясы негізінде ұйымдастыру нәтижесінде пайда болған «Балалар үйінің» мақсаты табиғатынан қабілетті балаларды дамытуға жағымды жағдай жасау болды. Мария Монтессоридің табанды жұмысы, қиындықтарды жеңе білуі мақсатқа жетуінің себебі болды. Өз ата-аналарының сүйікті қызы бола отырып, ол университетте оқу құқығына ие болу үшін күрес жүргізді. Римде әйелдерге оқуға рұқсат берілгендігімен, мұндай қадам өрескел болатын. М.Монтессори соңында университет оқуға ата-аналарының келісімін алды және университетті тамаша тамамдады, медицина докторы атағын алды. Бұл жоғары шенді алған Римдегі бірінші әйел болатын [3].

Мария Монтессори Лондонда және Парижде адамның нерв жүйесі мен ми іс-әрекетін теориялық тұрғыдан ғана емес, практикалық оқып-үйрену тұрғыдан жалғастырды. Дамуында ауытқуы бар балалармен жұмыс істей отырып, М.Монтессори француз ағартушыларының кітаптарын алдымен оларды аудармалап, содан соң «каллиграфиялық, әрбір сөздің мағынасын таразылап және автор жанын түсіну» үшін жазып алып оқыды. Тек 600 беттік бір томда қарапайым әйелдің қолынан келмейтін күрделі және жағымсыз жұмыспен, яғни ақыл-ойында кемістігі бар және нервтік ауытқуы бар балаларды дамытумен айналыса отырып, медицина докторы ғажайыпқа қол жеткізді: «ақыл-ойында кемістігі бар, өлі тәрізді балалардың санасы - тірілді» [4]. Т.Л.Сухотина сипаттағандай «Монтессори әдістемесі бойынша тәрбиеленген ауытқуы бар бала, денсаулығы дұрыс баламен салыстырғанда қала мектебіне емтиханды жеңіл және тәуелсіз тапсырды». Және мұндай ғажайыптар қайталана бастады [5]. Мария Монтессори тек қана ақыл-есінде кемістігі бар балалармен ғана жұмыс істеп қана қойған жоқ, сонымен қатар психикалық дамуында ауытқуы бар, сонымен қатар қарапайым, денсаулығы бар балалармен де жұмыс жасады. Ол өз тәжірибесі мен бақылауын «Балалар тәрбиесі мен балалар үйінде қолданылатын ғылыми педагогика әдістемесі» деп аталатын кітапта жазды.

Оның балалар тәрбиесі мен олардың дамуына байланысты құрастырған жүйесі қарапайым және танымал. И.Г.Песталоцци теориясында, Л.Н.Толстойдың мектептерінде еркіндік, білім (ғылым), махаббат қолданылды. Уақыт өте келе бұл үш ұғымға адамдар басқаша мағына беріп, сенімсіздік туғыза бастады [6]. Бірақ осы ұғымдар ғажайыпты жасайтын сол тәрбиенің негізі болып табылды. Тәрбиелеу және білім беру мекемелерінде мәжбүр ету қажет емес. Монтессори бала өзі өседі деп есептеді. Өсуге кедергі келтіруге немесе қайшы әрекеттер жасауға болмайды. Мәжбүр ету дамуды тоқтатады, бұл үдерістерді тоқтатады және тәрбиешіге ұнамсыз жағдайларды: агрессия, қарсы шығу және т.б. көрінуіне мүмкіндік береді. Егер адам оған ғана тән ерекшеліктермен және қасиеттермен туылса, онда тәрбиешілер мен ата-аналар оны дамытуы қажет, керісінше тоқтатпау керек. М.Монтессори баланың дербестігіне, оның мінезінің ерекшелігіне «үлкен сақтықпен» қарау керектігін ұсынды. Оның ойынша баланың өсуі оның демалғанынан немесе өскісі келетіндігінен немесе сәйкесінше эргономикалық жағдайдан емес, ол өзіне тән көрінетін өмірде сүреді. Сондықтан педагог міндеті «кейде ұйықтап қалатын өмірді ояту және оған жеке жақтарын дамытуға еркіндік беру арқылы бағыт беру» болып табылады.

Монтессори бойынша өзіндік тәрбиелеу – баланың жеке дамуының кілті болып табылады.

Өзбетінділік және тәуелсіздік балаға еркіндік береді. Педагог әрі қарайғы өмірде өмір сүру жағдайына дайындық ретінде өзбетінділікке жол сілтей отырып, әлсіз балаларға көмектесуі қажет. Т.Л.Сухотина әлсіз балаларға көмектесу түрлерін былай деп сипаттайды: оқуға көмектесу, көмексіз жүру, жүгіру, түсіп қалған заттарды көтеру, киіну және шешіну, жуыну, баспалдаққа міну және түсу, анық сөйлеу. Психикасының дамуында кемістігі бар балалармен, сонымен қатар денсаулығы дұрыс балалармен жұмыстың бірінші кезеңінде кішкентай балалық шағынан бастап сезім мүшелерінің барлығын дамыту қойылады. Балалардың барлық сезім мүшелері 3 жастан 7 жас аралығында басым дамиды. Білім беру мекемелеріндегі оқыту әдістемесі келесіден тұрады: «Біз ... бізді қызықтыратын зат туралы айтамыз, - деп жазады М.Монтессори, - оқушы түсінгенде, біз оны осы пәнмен байланысты жұмысты орындауға мәжбүр етуге тырысамыз. Оқушы ойды түсінсе де, ол одан қажет етілетін жұмысты орындауда үлкен қиындықтарды байқайды, өйткені тәрбиеде бірінші маңызды нәрсе – сезінудің жетілуі жетіспейді».

Сезім мүшелерін дамыту үшін, М.Монтессори әдістемесі бойынша баланың өзі таңдаған, өз бетімен ішкі еркі бойынша қатысатын іс-әрекет түрлерін табу қажет болатын. М.Монтессори мектептерінде мұндай еріктіліктің негізі арнайы дидактикалық материал, балалардың өзбетімен дамуына әсер ететін әртүрлі ойындар мен сабақтар болып табылады. М.Монтессори мектептерінде педагогтар негізінен балалардың өзбетімен дамуына бағыт бере отырып, сонымен қатар әрбір баланың дербестігін сақтай отырып бақылады [4].

Балаларды оқыту үшін көшпелі үстелдер мен орындықтар қолданылды. Үстелдер мен орындықтарды енгізудің мағынасы бала өзі үстелі мен орындығын қайда қойғысы келсе, сонда қойып, өзіне ыңғайлы орында отыруына мүмкіндік беру үшін болатын. Баланың орындықты қиратып алуы мүмкін. Ол өзінің ебедейсіздігін дұрыстау үшін көтеріп оны орнына қоятын. М.Монтессори пайымдауынша, мұндай ситуацияда бала орындықпен қайда бару керектігін өзі шешетін, қайда қоятынын, өз ебедейсіздігін дұрыстады, өзін-өзі дұрыстауға үйренді.

Бала орындықтар арасымен өзі жүріп өтуге үйренген кезде, оларды сырып кетпей, онда бала қозғалуды үйренді деп есептеледі. Ауыр, қозғалмайтын парта балалардың қозғалысын тежейді, ал онда бірнеше сағат отыру олардың табиғи даму жолына кедергі келтіреді. Қазіргі таңда да омыртқа қисаюымен байланысты аурулар медицина докторының пікірінің дұрыстығының дәлелі болып табылады. М.Монтессори мектеп тәрбиесін қайта қарау қажеттілігін дәлелдейтін мысал келтіреді. Ол алғашқы адамның омыртқасы жабайы аңдарға қарсы күрескенде, тастарды қазғанда, темірді игенде, жерді қазғанда шыдады. Бұл омыртқа бала партада отырғанда қисаяды. М.Монтессори әдістемесі бойынша балалар өз орындықтарында отырғысы келмесе, еденге немесе кілемшеге отыруына немесе жатуына болады. қозғалысты тежеуден және әрекеттерді басқа адамның еркі бойынша жасаудан аулақ болу керек... Баланы өзбетінділікке тәрбиелеу басқаша болуы мүмкін, біздің ұсынып отырғанымыздан басқа. Тәрбиешілер, ата-аналар тәрзді бала үшін кейбір іс-әрекет түрлерін орындағысы келеді. Олар серуенге шығу алдында баланың бөтеңкесін байлайды, шкафын байлайды, судағы ойыншықтармен ойнағанда, легендегі суды төгеді, сондай-ақ олар осы іс-әрекетімен баланы өмірден сабақ алу мүмкіндігінен айырады. М.Монтессори қиындықтарды жеңуге тырысқан екі жарым жастағы баланы және осы жағдайда тәрбиелеуші сипатты сезінбейтін тәрбиешінің әрекетін бақылады. Бала балалар тобын ығыстыру үшін, оларды қолмен итергісі келді. Бұл оның қолынан келмеді. Сонда ол

көзімен орындықты таңдады, оны балалар тобына әкеліп, жарып өтпекші болды. Ол орындыққа бағытталды, бірақ оның пікірін тәрбиеші түсінді және кенеттен баланы қолынан ұстап алып, оған суы бар легенді көрсету үшін оны достарынан жоғары көтерді. М.Монтессори ойлағандай бала жүзіп жүрген ойыншықтарды көріп, қуанышты болған жоқ. Оның пікірінше, тәрбиеші балаға өзін тәрбиелеуге кедергі келтірді: ол өзін жеңімпаз ретінде сезіну үшін кетіп бара жатты, ал соңында тәрбиешінің қолында қалды.

М.Монтессори тәртіп мәселесіне ерекше мән берді. Оның ойынша, тәртіпке тәрбиелеу үшін жақсылық пен жамандық туралы анық түсінігі болуы тиіс. Сондықтан «баланы жұмысқа, іс-әрекетке, жақсылыққа тәрбиелеу керек, бірақ қозғалысқа, тыныштыққа, басыбайлыққа тәрбиелемеу керек»[3]. Тәртіп мәселесі мадақтау және жазалау тәсілдерімен тығыз байланысты. М.Монтессори өзінің әдіс-темесінде оларға орын жоқ деп, қолданбады. Оның пайымдауынша, егер бала өзі қандай да бір іс-әрекетті таңдаса бұл ол үшін мадақтау болып табылады. Мадақтауды осылай түсіну М.Монтессори мектептерінде қолданылды. Мәжбүр ету, баллдар, мадақтау баланың табиғи дамуына үйлесімсіз болды. Олар тұлғаға басымдылық жасау ретінде түсініліп және М.Монтессори мектептерінде қолданылмады. Ол «Адамға нағыз жаза өз күшін жоғалту санасы жатады. Адам қазіргі, жалғыз, өзін ешқашан алдамайтын мадақтауды сезіне бастайды: өзінің санасының өсуі және өзінің ішкі өмірінің еркіндігін» [2].

М.Монтессори мектептерінде баланың өзі қолжеткізген ішкі мадақтамасы мен қатар мұғалім мадақтауы мен мадақтамасы бар. Жалғыз сыртқы жаза – басқаларға кедергі болған оқушыны басқа жерге, балалардан алшақ, алайда жолдастарын көріп тұратындай отырғызу. Мұнда бала өзімен бірге өзіне ұнайтын заттарын алып кетеді. Мұндай жазалау түрі Т.Л.Сухотинаның сөзі бойынша баланы тыныштандырады. Ол балаларды, олардың сабағын, мұғалімді көрді және уайымдамады. Тәртібі бұзық бала жолдастары ортасында түсіну мен сезінудің артықшылығын түсіне бастайды, содан соң басқа балалар тәрізді іс-әрекет жасау тілегінің көрінуіне әсер етеді [5]. М.Монтессори – ер балалар мен қыз балаларды біріктіріп оқыту мен тәрбиелеудің жақтаушысы. Оның «Балалар үйі» «Балабақша және мектеп жазуға, оқуға, есептеуге оқыту» тиінде құрылған. Ең бастысы, бұл ғалым қабылдау мүшелерін дамытуды басты назарға ала білген. Ол балалардың сезімдерін тәрбиелеуге арналған 40 түрлі тәсілдерді ұсынған. М.Монтессори балаларды дамыту мен тәрбиелеуде оларды жоғары қабылдағыштығы мен сезімталдығы (сензитивті кезеңдер) кезеңдеріне бағдарланған. Егер оларды баланы тәрбиелеу мен оқытуда қолданбаса, олар ізсіз өтер еді. Бірақ сензитивті кезеңдер дербес. Олар әртүрлі уақытта әртүрлі балаларда түрлі өтеді. М.Монтессори әртүрлі сензитивті кезеңдердің мүмкін болатын шектерін ерекшелеуге тырысты. Сондықтан бүгінгі елімізде М.Монтессоридың технологиясын мектепке дейінгі ұйымға енгізудің және тәжірибесін зерттеудің маңызы зор деп санаймыз.

1. *Қазақстан Республикасында 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы.* –Астана, 2010

2. Блонский П.П. *о Марии Монтессори. // Дошкольное воспитание. / Публ. С.Володина. 1994. - N10. - С.56 – 64*

3.Монтессори М. *Дом ребенка. Метод научной педагогики: Пер. с итал. С. Займовского. М., 1913. - 339 с.*

4. Монтессори М. *Руководство к моему методу: Пер. с итал. Р.Ландсберг. -М., 1916. -63 с.*

5. Сухотина Т.Л. *Мария Монтессори и новое воспитание. // Свободное воспитание. 1913. -N7. - С.1 - 28. -N8. - С.1 - 22. -N9. - С.67 - 90. - N 11. - С. 1 - 18.*

6. Песталоцци И.Г. *Избранные педагогические сочинения Генриха Песталоцци: В 2-х т. 3-е изд. - Т.2. - М.,1912. - 560 с.*

7.Сорокова М.Г. *Математика по методу Монтессори в детском саду и школе.-М., 1997.-520 с.*

Резюме

Мендаяхова Куанышкүл Мендаяковна – Казахский государственный женский педагогический университет, д.п.н., профессор

Утебекова Нурила Салауатовна –Казахский государственный женский педагогический университет, магистрант 2-курса

«Значение педагогики М.Монтессори в развитии детей дошкольного возраста»

В статье говорится о методике самовоспитания М.Монтессори. Самовоспитание является ключом саморазвития ребенка, и влияет на свободное развитие навыков, мыслей и на память ребенка. Обратить особое внимание на психологическую особенность каждого учащегося и нужно использовать методические материалы обращая внимание на эти особенности. При этом, обращено внимание на то, что во многих дошкольных учреждениях использование инновационных технологий не соответствуют общественным; в процессе воспи-

тания детей не эффективно используется методика М.Монтессори, позволяющая свободно развивать детей. Это связано с тем, что есть несоответствующие способы в развитии детей в педагогике Монтессори.

В данной статье определяются требования в действии педагогов, и рассмотрены пути внедрения концептуальных идей педагогики Монтессори в дошкольных учреждениях и организациях Казахстана

Ключевые слова: технология, свободное развитие, психологическое развитие, воспитатель.

Summary

Mendayahova Kuanyshkul Mendayakkyzy – Kazakh state women's teacher training university,
doctor of pedagogical sciences, professor

Utebekova Nurila Salauatovna –Kazakh state women's teacher training university ,
master student of 2nd course

«The importance of Montessori pedagogy in development of children of preschool age»

The article describes the method of self-education of Maria Montessori. Self-education is the key of self-development of the child and affect the free development of skills, ideas and memory of the child. There is special attention to the psychological characteristics of each student and the need to use educational materials paying attention to these features. At the same time, converts attention to the fact that in many preschools use of innovative technologies do not conform to the public; in the upbringing of children is not effectively used technique Montessori, allowing children to develop freely. This is due to the fact that there is a discrepancy in the development of methods for children in Montessori education. This article defines the required characteristics.

This article defines the requirements of teachers in action, and considers ways to implement the conceptual ideas of Montessori education in preschools and other education organizations of Kazakhstan

Keywords: Technology, psychological development, free development, educator.

УДК: 796.853:613.2

ОСОБЕННОСТИ ПИТАНИЯ СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ЕДИНОБОРСТВАМИ

Э.К.Ахметова – *к.п.н., доцент КазНПУ им. Абая*

Р.Т.Цугланов – *магистрант 1-го курса КазНПУ им. Абая*

Существует множество видов спортивных единоборств, в каждом из которых предъявляются различные требования к рациону, учитывающие разнообразный характер физических и психических нагрузок. Для обеспечения нормальной жизнедеятельности единоборца необходимо рациональное питание, подразумевающее высокую его калорийность, разнообразие, легкую усваиваемость. Питание должно не только полностью покрывать энергетические затраты спортсменов, но и эффективно повышать результативность тренировок и соревнований, ускорять течение восстановительных процессов. При организации рационального питания спортсменов необходимо учитывать количественные пропорции отдельных продуктов в рационе, их химический состав, способ кулинарной обработки, режим питания. Рацион должен быть таким, чтобы состав, калорийность и количество пищи восполняли энергетические, силовые, пластические затраты организма, обеспечивали нормальную регуляцию физиологических функций.

Ключевые слова: спортсмены, единоборцы, режим питания, корректировка веса.

В спортивных единоборствах особое значение имеет понятие «весовая категория». Увеличение или снижение массы тела влечет за собой переход спортсмена в другую весовую категорию. Если спортсмен хочет держаться в пределах своей весовой категории, ему необходимо регулировать вес с разницей плюс-минус несколько килограммов, при этом недопустимым считается изменение веса тела за счет наращивания массы мышц и снижения содержания жировой ткани.

При переходе в более тяжелую весовую категорию увеличение веса должно происходить главным образом за счет наращивания мышечной массы. Недопустимым является резкое уменьшение жировой прослойки, так как она способствует предохранению тканей от травм. Исключением из этого правила является фехтование, так как в этом виде спорта требуются невысокие силовые возможности и большая подвижность.

Потребление спортсменами-единоборцами питательных веществ довольно значительно вследствие больших энергозатрат и огромной силовой нагрузки. Содержание белка в пище может быть очень высоким, так как значительные скоростно-силовые нагрузки приводят к быстрому изменению мышечной ткани. Средний показатель потребления белка составляет 15% от общей калорийности рациона, исключение составляет фехтование, где норма употребляемого белка значительно ниже. Для

данных видов спорта важнейшим является введение в рацион достаточного количества углеводов. Организм использует углеводы при частых анаэробных нагрузках в качестве основного источника энергии, поэтому их потребление должно обеспечивать 50% общей калорийности рациона. Количество жиров в пище единоборцев должно быть достаточно ограниченным, однако не следует резко снижать их потребление, так как жир является не только одним из основных источников энергии, но и оказывает действие на синтез важнейших гормонов. Жир также необходим для смазки суставов во время повышенных силовых нагрузок. Среднее количество жира в рационе должно составлять около 30%. Предпочтение следует отдавать ненасыщенным жирам растительного происхождения.

Корректировка веса тела. В период «сгонки» веса единоборцы должны употреблять достаточное количество воды. Обезвоживание, риск которого особенно велик в этот период, сильно ухудшает работоспособность. Недостаток воды в этом случае гораздо тяжелее отражается на организме, чем недостаток белка. Калорийность дневного рациона для борца весом 70 кг составляет в среднем 4500 ккал. Однако необходимо подходить к данному вопросу более индивидуально, для того чтобы регулировать состав тела в правильном направлении.

Приступая к регулированию веса, необходимо ориентироваться на граничные значения тренировочного веса и длины тела лучших спортсменов-единоборцев соответствующих весовых категорий. Процесс «сгонки» веса строится таким образом, чтобы снизить массу тела за счет резервного жира и воды, не затронув при этом мышечную ткань. Взрослым спортсменам-единоборцам не рекомендуется сбрасывать вес больше чем на 3 кг, а молодым атлетам – больше чем на 2 кг. Кроме того, нужно следить за тем, чтобы разница между тренировочным весом и верхней границей весовой категории, в которой выступает спортсмен, не превышала 2-3 кг.

В практике спортивных единоборств существует три варианта снижения веса: форсированный (3-6 дней), ускоренный (1-2 нед) и длительный (до 3,5 мес). Форсированное снижение массы тела осуществляется преимущественно за счет ограничения потребления жидкости и больших потерь воды с потом при интенсивных силовых нагрузках. При этом в результате резкого снижения содержания воды в организме происходят изменения крови, она становится более густой и вязкой. Как следствие увеличивается нагрузка на сердце, происходит потеря гликогена мышц и печени, нарушается углеводный обмен. Поэтому подача кислорода и питательных веществ к органам и тканям затрудняется, развивается гипоксия, возможно снижение работоспособности. Значительного уменьшения массы жировой прослойки за такой короткий период не происходит.

Длительная регуляция веса также не проходит безрезультатно для состояния организма. При проведении процедур, связанных с длительной регуляцией тела, замедляется рост юных единоборцев, у взрослых спортсменов возникает дисбаланс органических и минеральных веществ в организме, а также снижается содержание гемоглобина.

Наиболее целесообразна постепенная регуляция веса в течение 1-2 нед. Постепенное снижение веса достигается за счет сочетания интенсивной тренировки и снижения общей калорийности пищи до 1200—2500 ккал в день. При такой диете уменьшается потребление жиров, продукты с содержанием сахара заменяются медом, фруктами, ягодами. При соблюдении диеты необходимо следить за тем, чтобы пища была богата витаминами, белками, углеводами и железом. Диета должна сопровождаться посещением саун и парных бань до 2 раз в неделю, так как это важно для активизации обмена веществ и тренировки сосудистой системы. При проведении постепенных тренировок вполне возможно ограничение потребления жидкости, а также тренировка в специальных синтетических костюмах за несколько дней до соревнований. Спортсменам-единоборцам рекомендуется в период «сгонки» веса принимать небольшое количество натуральных потогонных, мочегонных средств и чаев одновременно с препаратами, содержащими минеральные вещества. Для утоления жажды лучше всего использовать столовую минеральную воду и фруктовые соки.

Самым полезным для организма спортсменов-единоборцев является дробное питание, когда прием пищи осуществляется 5-6 раз в день небольшими порциями. В период регулирования веса нельзя включать в рацион острые соусы, подливы и пряности, следует сократить употребление соли. Планировать рациональное питание необходимо с учетом совместимости продуктов, целесообразно включать в рацион до 60% сырых овощей и фруктов. Особое внимание нужно уделять входящим в меню мясным продуктам. Ценность блюд, приготовленных из свежего, мяса, значительно выше чем у свежемороженых мясных продуктов. В период сгонки веса из рациона следует исключить сосиски, колбасы, ветчины и мясные консервы, так как в их состав входят нитраты и консерванты.

Печень, являющаяся биологическим фильтром, в период «сгонки» веса получает очень большую

нагрузку, поэтому необходимо снизить поступление в организм белка в виде мясных продуктов. Спортсменам, занимающимся единоборствами, следует избегать потребления большого количества животных белков. В результате распада животных белков в клетках и тканях скапливается значительное количество мочевой кислоты и других азотистых соединений, с трудом выводящихся из организма. После интенсивной физической нагрузки эти вещества начинают активно накапливаться и вместе с мочевой кислотой, образовавшейся после распада собственных мышечных белков, способствуют окислительному процессу в мышцах, лишая их быстроты сокращения и эластичности. Для растворения мочевой кислоты и выведения ее естественным путем из организма необходимо проводить насыщение щелочью тканей путем включения в рацион овощей и фруктов.

Интенсивные многократные физические нагрузки в период «сгонки» веса и ответственных соревнований приводят к накоплению в организме продуктов распада – шлаков, так как печени становится труднее их нейтрализовать. Для обезвреживания шлаков и ускорения процесса восстановления организма рекомендуется принимать различные растительные экстракты, состав и дозировку которых должен прописать врач-диетолог.

В период активных тренировок и соревнований спортсменам-единоборцам противопоказано включать в свой рацион тяжелую трудноперевариваемую пищу. Следует отказаться от жареного, острого, чересчур соленого и сладкого. Целесообразно в это время употреблять блюда из свежей морской или речной рыбы. При этом предпочтительнее отварная или запеченная рыба в сочетании с гарниром из зелени и овощей. В отличие от других белков животного происхождения рыбный белок считается наиболее полноценным, так как все необходимые аминокислоты и витамины сбалансированы в нем в оптимальном соотношении. Рыбный белок усваивается лучше мясного, а также благодаря высокому содержанию метионина способствует быстрому перевариванию жиров и нормализации работы печени. Следует учитывать, что лучшим образом усвоение белков в организме происходит в комплексе с приемом витаминов группы В и фолиевой кислоты, которые рекомендуется принимать в виде поливитаминных препаратов.

Из животных продуктов для этого вида спорта предпочтительно употребление молочных продуктов в различных их видах – кефир, творог, йогурты, сметана и т. д.

Очень часто спортсмены, особенно занимающиеся восточными единоборствами, соблюдают вегетарианскую диету. Однако для перехода на вегетарианскую пищу требуется не менее двух лет, причем процесс должен проходить без резких изменений рациона. В противном случае начинаются расстройства желудочно-кишечного тракта и сбои в гормональной системе. Это крайне снижает работоспособность, вызывает угрозу различных заболеваний и травм, нередко спортсмены из-за неразумного соблюдения вегетарианской диеты вынуждены на время прекратить занятия спортом.

Спортсмены-единоборцы как в период тренировок, так и на соревнованиях подвергаются длительным скоростно-силовым нагрузкам, поэтому для них очень важной является роль витаминов. Особенно тщательно нужно следить за поступлением в организм витаминов группы В и аскорбиновой кислоты. Доза этих веществ может быть в несколько раз увеличена по сравнению с рекомендуемой для человека, не имеющего отношения к спорту. Поступление в организм витаминов из естественных источников считается более полезным, чем прием специальных витаминных препаратов. Значение овощей и фруктов в питании спортсмена-единоборца очень велико. В зеленых овощах – таких, как лук, шпинат, петрушка, кресс-салат и многих других, – особенно много витамина С, эти продукты должны быть в рационе круглый год, особенно в период ответственных соревнований или интенсивных тренировок. Отсутствие регулярного поступления витамина С в организм приводит к ослаблению иммунитета и предрасположенности к различным заболеваниям. С целью улучшения общего физического состояния, повышения стойкости к нагрузкам спортсменам-единоборцам рекомендуется включать в рацион облепиху, шиповник, черную смородину, землянику и клубнику.

Следует помнить о том, что витамины в свежих ягодах нестойки, поэтому их лучше есть сразу же после сбора. В цитрусовых культурах витамин С в большей степени содержится в цедре, которую целесообразно использовать сухой или вареной. Прекрасно утоляет жажду, является хорошим заменителем чая настой из сушеных яблок, рябины, смородины, черники, малины. Все эти сухие плоды и ягоды содержат комплекс витаминов, повышающих сопротивляемость организма к инфекциям. Для настоев и чаев можно использовать любую комбинацию плодов – чем набор богаче, тем содержание витаминов шире.

В период наиболее активной спортивной деятельности в организме накапливается немалое количество продуктов распада, нейтрализовать которые печени и почкам бывает достаточно сложно.

Избыток кислот с успехом выщелачивают и выводят из организма вещества, содержащиеся в арбузах, дынях и тыквах.

Большое значение в период регулирования веса и усиленной физической нагрузки имеет нормальная работа кишечника. Эффективно усиливают перистальтику, дезинфицируют кишечник, улучшают пищеварение соки из сладких сортов слив и абрикосов. Содержание в этих фруктах большого количества калия способствует ускоренному выведению из организма воды и соли, кроме того, сливы и абрикосы улучшают работу сердечной мышцы. Главное преимущество включения в рацион свежих овощей, фруктов и ягод заключается в том, что можно не опасаться передозировки витаминов и микроэлементов, так как они имеют природное происхождение и не вызывают побочных эффектов.

В настоящее время очень популярными стали специальные питательные смеси, предназначенные для спортсменов. Некоторые из них действительно эффективны, но чаще фруктовые и овощные смеси оказываются гораздо более полезными. Так как в единоборствах задача быстрого наращивания массы стоит не столь остро, то употребление различных добавок, предназначенных для этой цели, не является целесообразным. Заменители пищи полезны тогда, когда необходимо оперативно решить проблему питания после проведения тренировки, однако заменители рекомендуется использовать и тогда, когда обычная пища не обеспечивает достаточного поступления высококачественных белков, жиров и углеводов. Витаминизированные добавки должны быть рекомендованы врачом. Поливитаминные препараты принимаются во время еды два раза в день.

В дни больших нагрузок и соревнований рекомендуется дополнительный прием поливитаминов. Для спортсменов-единоборцев полезно употреблять в пищу витаминизированный шоколад. Такой шоколад может содержать до 25% молочных белков, 60% глюкозы, а также витамины Е и С. Рекомендуется употреблять его для восстановления сил и энергии после больших физических нагрузок, а также в перерывах между выступлениями. Разовая доза витаминизированного шоколада зависит от величины нагрузки и составляет от 30 до 100 г. [1]

Во время тренировок. Еда должна быть максимально разнообразной. Каждый раз, когда это возможно, нужно употреблять натуральные и свежие продукты питания, даже сырые. Нужно отказаться от еды быстрого приготовления (из-за высокого содержания жиров и недостаточной нутриентной ценности). Значительную часть рациона должны составлять продукты, богатые углеводами: злаковые: рис, изделия из теста, печенье, мюсли, кондитерские изделия; свежие фрукты, фруктовый компот, джем или мармелад, сиропы; свежие и сухие бобовые, картофель; сладкие молочные продукты; сладкие напитки и энергетические напитки. Неочищенные фрукты, продукты питания сложного состава (например, цельно-зерновые) нужно употреблять чаще, чтобы вводить больше нутриентов. Не следует использовать продукты с большим количеством волокон, очень жирные, очень горячие, и те, что требуют долгого пережевывания.

Питьевой режим:

- жидкость принимается перед нагрузками, во время нагрузок и после них;
- нужно употреблять энергетические напитки (с быстрыми сахарами и минералами);
- обязательно следует пить между приемами пищи;
- при теплом климате и в теплое время года потребление жидкости увеличивается из-за повышенного потообразования [2].

Перед соревнованиями. Основная задача правильного питания в этот период — привести спортсмена к соревнованиям с наибольшим запасом питательных веществ, прежде всего гликогена. Продукты должны легко перевариваться. Нужно отказаться от продуктов, богатых волокнами, которые замедляют желудочное опорожнение, уменьшают абсорбцию питательных веществ, усиливают желудочную моторику, усугубляемую стрессом, могут вызвать спазмы, диарею. В последние перед соревнованиями дни нужно увеличить содержание углеводов до 70% от общей энергетической стоимости рациона, чтобы пополнить запасы гликогена. Это касается, прежде всего, аэробных видов спорта при нагрузках продолжительностью более 90 минут.

Во время соревнований. Цельно-зерновой хлеб нужно заменить на белый. Вместо свежих фруктов или сока с мякотью надо пить процеженные соки. Нужно отказаться от бобовых и салатов. Для облегчения пищеварения следует уменьшить в рационе количество белков. Мясо нужно заменить на белую рыбу, так как она усваивается более легко. Необходимо уменьшить в рационе количество жиров.

В день соревнований. Не следует применять новую диету (переходить на новую диету можно только в период тренировок). Режим питания может меняться в зависимости от расписания сорев-

нований. Углеводы продолжают сохранять важное значение. Рацион должен включать от 1 до 5 г углеводов на килограмм веса в зависимости от времени до начала соревнования (от 1 до 5 часов). Нужно выбирать продукты питания с высоким, низким и умеренным гликемическим индексом в равных количествах.

Нужно избегать продуктов, которые замедляют желудочное опорожнение.

В течение соревнований. Нужно употреблять продукты питания, богатые углеводами с быстрой ассимиляцией. Режим потребления глюкозы — 45 г в час.

После соревнований. Необходимо как можно раньше восполнить запасы гликогена и других питательных веществ, израсходованных во время нагрузок. В течение первых 15 минут после соревнования организм усваивает питательные вещества, прежде всего глюкозу, максимально быстро. Прием пищи в это время должен обеспечить потребление 0,7-1 г углеводов на кг веса. Затем, каждые 2 часа, необходимо принимать пищу, которая содержала бы 50 г углеводов. Нужно пообедать или поужинать (в зависимости от того, когда закончилось соревнование) используя рационы, схожие с периодом подготовки. Важна саплементация аминокислот с разветвленной цепью (лейцин, изолейцин, валин, триптофан, глутамин, аргинин и орнитин), так как они способствуют мускульному восстановлению. Это касается, прежде всего, видов спорта, требующих большого износа мышечных тканей (марафон, триатлон, велосипедный спорт и другие). Продукты питания, содержащие углеводы с высоким и средним коэффициентом усвоения [3].

Таблица 1

**Компонентный состав рациона питания
в макроцикле подготовки самбиста**

Период макроцикла подготовки	Соотношение питательных веществ в рационе питания		
	Белок, г	Жиры, г	Углеводы, г
Подготовительный: Общеподготовительный этап	161-197	129-158	504-615
Специальноподготовитель- ный этап	153-187	111-136	624-761
Соревновательный	121-148	89-108	495-604
Переходный	119-146	117-143	480-586

Потребление энергии зависит от вида деятельности человека. В борьбе, потребление энергии составляет 3500-5200 ккал/сутки, что естественно накладывает отпечаток на формирование рациона питания. Если говорить о подготовке спортсмена в системе макроцикла, то рацион питания и соотношение количества потребляемых питательных веществ, будет отличаться в зависимости от этапа подготовки. (таблица 1)

Кроме этого, в целях предупреждения пищевых расстройств и негативного влияния на функциональные системы организма, из рациона спортсменов исключаются копчености и острые приправы снижается закладка сахара, уменьшены порции сладостей и выпечки. Не рекомендуется частое использование жареных блюд, отдавая предпочтение приготовлению пищи на пару или вареном или тушеном виде. В тоже время, увеличены ассортимент и размеры порций овощей, фруктов и ягод как источников важнейших пищевых веществ- витаминов, микроэлементов и пищевых волокон. Предпочтительно использовать легкодоступные фрукты и ягоды, избегая излишнего употребления импортных видов.

Белковую пищу лучше распределять равномерно в течении дня, а углеводы и жиры – употреблять преимущественно в первой половине дня, с целью исключения отложения жиров. Витамины и минеральные вещества следует принимать равномерно в течении дня для поддержания их высокой концентрации в организме. Также необходимо целесообразное распределение калорийности по приемам пищи. При двухразовых (в течении дня) тренировках, суточный режим по калорийности, может выглядеть следующим образом: первый завтрак – 25 %, ЗАРЯДКА, второй завтрак-5%, ДНЕВНАЯ ТРЕНИРОВКА, обед-35%, полдник -5%, ВЕЧЕРНЯЯ ТРЕНИРОВКА, ужин -30%. При трехра-

зовых тренировочных(в течении дня) занятиях рекомендуется иной режим питания: первый завтрак – 15%, УТРЕННЯЯ ТРЕНИРОВКА, второй завтрак -25%,ДНЕВНАЯ ТРЕНИРОВКА, обед -30%, полдник-5%, ВЕЧЕРНЯЯ ТРЕНИРОВКА, ужин – 25%. Безусловно, предложенные варианты не являются догматом и могут меняться в соответствии с планами тренировок.Таким образом, питание является не только неотъемлемой частью жизни человека, но и необходимой составляющей учебно-тренировочного процесса,обеспечивающее его полноценное протекание [4,5].

1. Е Бойко «Питание и диета для спортсменов»//Е Бойко//ЛитРес; М. 2014;336с
2. К.Альциванович "1000+1 совет о питании при занятии спортом". Минск, 2004
3. М.Батырев, Т.Батырев "Спортивное питание". Питер, 2005
4. СелуяновВ.Н Построение микроцикла физической подготовки дзюдоистов высшей квалификации /Москва,1998.-С. 14-23.
5. Скальный А.В. Питание в спорте: макро- и микроэлементы/ А.В. Скальный, З.Г. Орджоникидзе, А.Н.Катулин.- М.:ОАО «Городец»,2005.-144с.

Түйін

Э.К.Ахметова – п.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ
Р.Т.Цугланов – Абай атындағы Қаз ҰПУ-нің 1-курс магистранты
Жекпе-жек спорт түрімен айналысушылардың тамақтану ерекшеліктері

Спорттық жекпе-жек күресінің көптеген түрлері бар, бұлардың әр қайсына түрлі физикалық және психологиялық жүктемелерін ескере отырып тамақтану талаптары ұсынылады. Күресушінің қалыпты өмір сүруін қамтамасыз ету үшін, сіңімділігі жеңіл, әр түрлі, жоғарғы калорияны көздейтін тамақтанудың теңдестірілген жүйесі қажет. Тамақтану спортшының энергиялық шығынын жауып қана қоймай, шынығу мен сайысқа түсу нәтижесін тиімді көтеріп, қалыпқа келу процесін жеделдетуі тиіс. Спортшылардың теңдестірілген тамақтануын ұйымдастыруда, тамақтанурационалындажекеөнімдерініңсандық үлесі, олардың химиялық құрамы, кулинарлық өңделу әдісі, тамақтану режимі қарастырылуы тиіс. Рацион мынадай болуы қажет: азық түліктің құрамындағы калориясы мен саны адам организмііндегі қуаттық, күштік, пластикалық шығынды толтырп, физикалық функцияның қалыпты ретін қамтамасыз етуі маңызды.

Тірек сөздер: спортшылар, күресшілер, тамақтану режимі, салмақты түзету.

Summary

E.Akhmetova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Rinat Tsuglanov – undergraduate 1st year Kazakh National Pedagogical University named after Abai
«Features of feed of sportsmen engaging in combats»

There are many types of martial arts, each with different requirements to the diet, taking into account the diverse nature of the physical and mental exertion. To ensure the normal life of martial artists must be a balanced diet, it is a high calorie, variety, easy digestibility. Food must not only fully cover the energy requirements of athletes, but also effectively improve the effectiveness of training and competition, accelerated during the recovery processes. In organizing the nutrition of athletes must take into account the quantitative proportions of the individual products in the diet, their chemical composition, method of cooking, diet. The diet should be such that the composition and caloric content of the food made up for the amount of energy, power, plastic costs the body, ensure the normal regulation of physiological functions.

Keywords: athletes, martial artists, diet, weight adjustment.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДОШКОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ЧУВСТВЕННОГО ОПЫТА ДЕТЕЙ 2-3 ЛЕТ

Т.А.Левченко – к.п.н., профессор КазГосЖенПУ
Ж.А.Бисембаева – магистрант КазГосЖенПУ, г.Алматы

Сенсорное развитие, направленное на формирование полноценного восприятия окружающей действительности, служит основой познания мира, первой ступенью которого является чувственный опыт. Успешность умственного, физического, эстетического воспитания в значительной степени зависит от уровня сенсорного развития детей, т. е. от того, насколько совершенно ребенок слышит, видит, осязает и чувствует окружающее. Ребенок на каждом возрастном этапе оказывается наиболее чувствительным к тем или иным воздействиям. В этой связи каждая возрастная ступень становится благоприятной для дальнейшего нервно-психического развития и всестороннего воспитания ребенка.

Чем меньше ребенок, тем большее значение в его жизни имеет чувственный опыт. На этапе раннего детства ознакомление со свойствами предметов играет определяющую роль.

Сенсорное развитие – развитие чувств и восприятия ребенка, формирование представлений об особенностях признаков предмета. Чувственный опыт предполагает развитие слухового восприятия, умения вслушиваться и различать звуки в окружающей обстановке, развитие речевого слуха (звуковой стороны речи, способности анализировать звуковую структуру слова) и музыкального слуха у ребенка. Сенсорное развитие так же включает в себя также развитие тактильных ощущений и восприятий – умения различать на ощупь качества предметов и правильно называть их (гладкий, пушистый, холодный, теплый, горячий и др.). Одна из сторон чувственного познания – развитие обонятельных и вкусовых ощущений (горький, сладкий, соленый и др.).

В статье рассматривается формирование чувственного опыта детей, которое играет важную роль в умственном развитии детей 2-3 лет. Оно должно осуществляться в тесном взаимодействии дошкольной организации и семьи.

Ключевые слова: сенсорное воспитание, чувственный опыт, психолого-педагогическое просвещение родителей, дидактический материал.

Основная функция умственного воспитания детей первых лет жизни – формирование познавательной деятельности, т.е. такой деятельности, в ходе которой ребенок учится познавать окружающий мир. С восприятия предметов и явлений окружающего мира начинается познание, а мышление, воображение на основе образного восприятия, является результатом этой переработки.

Формирование чувственного опыта с одной стороны составляет фундамент общего умственного развития, с другой стороны имеет самостоятельное значение, так как полноценное восприятие необходимо и для многих видов деятельности. Истоки сенсорного развития лежат в чувственном познании, предметов и явлений окружающего мира. Под сенсорным развитием в педагогике понимается система педагогических воздействий, направленных на формирование способов чувственного познания и совершенствования ощущений и восприятий.

Проблеме формирования представлений о предметах и явлениях окружающего мира на основе чувственного познания посвящены труды педагогов: Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, Ф.Фребель, М.Монтессори и др.

Познание окружающего мира начинается с ощущений и восприятия. Чем богаче ощущения и восприятия, тем шире и многограннее будет у ребенка чувственный опыт. Чувственный опыт – это простейший психический процесс, представляющий собой психическое отражение отдельных свойств и состояний внешней среды, возникающее при непосредственном воздействии на органы чувств, восприятие ребенком внутренних или внешних стимулов и раздражителей при участии нервной системы [1].

С восприятия предметов и явлений окружающего мира начинается познание, а мышление, воображение на основе образного восприятия, является результатом этой переработки. Поэтому умственное развитие невозможно без опоры на полноценное восприятие.

Важность формирования представлений детей на основе чувственного познания отмечали: И.М.Сеченов, Л.С.Выготский, А.В. Запорожец, Д.Б.Эльконин, А.А. Венгер, В.С.Мухина, Поддьякова Н.Н, Аванесова В.Н. и др.

Особую роль развитию чувственного опыта ребенка придавал казахский поэт-просветитель Абай Кунанбаев. Он указывал «Слушая ушами, видя глазами, прикасаясь руками, пробуя на язык, вдыхая

носом, человек познает представления о внешнем мире. Полученные ощущения, приятные они или неприятные воспринимаются именно указанными органами чувств, создают определенную образность» [2].

Так как ребенок на каждом возрастном этапе оказывается наиболее сенситивным к тем или иным воздействиям, каждая возрастная ступень становится благоприятной для дальнейшего нервно-психического развития и всестороннего воспитания ребенка. Чем младше ребенок, тем большее значение для него в жизни выполняет чувственный опыт. На этапе раннего детства ознакомление со свойствами и признаками предметов играет определяющую роль. Предмет, который мы рассматриваем, воздействует на глаз ребенка; с помощью руки он ощущает его твердость (или мягкость), шероховатость, теплоту, холод и т.д.; звуки, издаваемые каким-либо предметом воспринимаются детским ухом. У ребенка в 2-3 года повышается чувствительность к сигналам внешнего мира, возможность их анализа и синтеза; прокладываются новые связи в коре больших полушарий, идет усиленное накопление запаса впечатлений и представлений. И предметы ближайшего окружения, и поступки людей, и события общественной жизни по мере взросления ребенка все больше привлекают его внимание, призывают догадываться, искать объяснения, будят его воображение, мысль.

Период раннего возраста является благоприятным периодом для формирования чувственного опыта ребенка: развитие органов чувств, овладение сенсорными эталонами и способами обследования предметов.

В ГОСО РК по дошкольному воспитанию и обучению отмечается что, сенсорное развитие детей раннего возраста является основной задачей дошкольных организаций и семьи.

В действующих казахстанских программах воспитания и обучения дошкольников «Алғашқы қадам», «Балбөбек», «Қарлығаш», «Қайнар», «Біз мектепке барамыз» четко сформулировано содержание сенсорного развития детей, направленное на ознакомление с цветом, формой, величиной, вкусовыми и тактильными ощущениями.

Так, например, в программе «Алғашқы қадам» сенсорное развитие детей 2-3 лет предполагает:

- обогащение чувственного опыта детей в игровой деятельности (на занятиях и режимных моментах);
- обучения вопреки предметам (определение формы, цвета, величины) путем их обследования (обводить руками, гладить, ощупывать);
- формирование умения устанавливать сходство и различия между предметами, имеющими одинаковое название (большое красное яблоко – маленькое зеленое яблоко; одинаковые ложки); называть вкус еды (лимон кислый, варенье сладкое, огурец соленый, лук горький), различать запахи (мыло душистое);
- развитие представления о отличительных признаках и свойствах предметов (мячик большой, красный; курек маленький, круглый; песок – сухой, влажный, мокрый; снег – пушистый, белый, холодный) [3].

В условиях дошкольных организаций задачи программы реализуются как в процессе организованной учебной деятельности, так и в течение всех режимных моментов (прогулок, игр, и т.д.).

Вместе с тем, как показывает практика, дети 2-3 лет значительно легче усваивают представление о цвете, величине, форме и различных предметах.

Такие же свойства, как влажность, вкус, температурные особенности часто вызывают у детей затруднения. Причиной на наш взгляд, является то, что родители не уделяют этому должного внимания, а в дошкольных организациях отсутствуют специальные дидактические материалы.

Для формирования у детей чувственного опыта необходимо создание следующих педагогических условий в дошкольных организациях:

- 1) Формирование чувств познания детей с учетом возрастных особенностей;
- 2) Организация чувств познания в процессе занятий и режимных моментов;
- 3) Наличие специальных дидактических материалов по сенсорному развитию;
- 4) Создание одинаковых условий для всех детей с учетом индивидуальных особенностей;
- 5) Применение технологий приемлемых для работы с детьми данного возраста;
- 6) Тесная взаимосвязь дошкольной организации с родителями.

Из выше названных условий, несомненно, важная роль принадлежит взаимодействию дошкольной организации и семьи. Великие педагоги, как: Я.А. Коменский, И.Г. Песталотци особо подчеркивали значение семьи в воспитании ребенка .

Важно отметить, что дети раннего возраста любознательны, их привлекает все новое, непонятное. Часто ребенок сам пытается докопаться до истины и понять окружающий мир. Родители должны осознавать, что познание ребенка окружающей действительности это образное познание, основанное на восприятии и представлении предметов, событий, ситуаций. Ребенку этого возраста пока не доступны словесные объяснения и рассуждения, умение сосредоточиться на малопривлекательном для него материале только потому, что это «нужно», и этого требуют взрослые, малышу удастся с трудом.

Вместе с тем для успешного формирования чувственного опыта детей необходимо создание педагогических условий в семье, а именно:

- родители должны осознать важность формирования чувственного опыта детей в умственном развитии ребенка;
- необходимы специальные материалы, игрушки, игры для развития у детей представлений о цвете, форме, величине и других свойствах предметов;
- педагогическая грамотность родителей, а именно знание возрастных особенностей, программных задач, методов организации познавательной деятельности детей;
- умение в течение выполнения различных режимных моментах формировать у детей представления о качествах, свойствах и особенностях окружающего мира.

Формирование чувственного опыта ребенка в условиях семьи предусматривает, прежде всего, обогащение личности ребенка через непосредственное общение с природой, с явлениями общественной жизни, с миром вещей, созданных руками человека. Углубление и обогащение мироощущения ведет к формированию миропонимания, все более осознанного отношения к явлениям окружающего.

В условиях повседневной жизни в дошкольной организации и семье, в процессе игр и труда детей необходимо знакомить с целым комплексом различных свойств и сторон явлений. Важно, чтобы это происходило в тесном взаимодействии, педагогов и родителей.

В настоящее время широкую популярность в развитии чувственного познания детей раннего и дошкольного возраста получили дидактические материалы М. Монтессори. [4]

Детям раннего возраста необходимо предоставить игрушки, развивающие их ощущения и восприятия. Это сборно-разборные игрушки, вкладыши, а также игрушки, изготовленные из разных материалов, отличающиеся друг от друга размером, звучанием.

Для обогащения чувственного опыта детей важно использовать дидактические игры. Многие из них связаны с обследованием предмета, с различением признаков, требуют словесного обозначения этих признаков («Кашка», «Волшебная губка» и др.). Посредством некоторых игр ребенка необходимо учить группировать предметы по тому или иному качеству (собирать на красный коврик красные предметы, класть в коробку игрушки круглой и овальной формы, раскладывает отдельно сухие и влажные платочки в коробочки и др.). Важно детей научить сравнивать предметы, обладающие сходными и различными признаками, выделять существенные из них.

В детском саду и дома следует обращать внимание ребенка не только на цвет предметов (красный, синий, зеленый, желтый, черный, белый, оранжевый, фиолетовый, коричневый), но и на его признаки и температурные свойства (теплый, холодный). Наряду с известными понятиями - «сухой», «мокрый» - необходимо ввести новое слово - «влажный», а к понятиям «горячий», «холодный» используя в повседневной жизни понятие - теплый.

В дошкольной организации во время приема пищи и дома в различных

бытовых ситуациях следует побуждать ребенка воспринимать свойства предметов на вкус, запах и температурные свойства предметов.

Стоит подбирать специальные дидактические развивающие игры с предметами, в ходе которых ребенок в игровой форме будет знакомиться со свойствами и признаками предметов. Нет необходимости требовать от ребенка обязательного запоминания и употребления слов, обозначающих свойства предметов. Главное, чтобы он умел различать эти свойства в ходе практической деятельности. В результате появится возможность подвести детей к обобщениям на основе выделения существенных признаков, которые закрепляются в речи.

Овладение педагогами и родителями технологией их использования играет большую роль в умственном развитии детей. Важными аспектами взаимодействия являются:

- ознакомление родителей с задачами сенсорного развития на основе действующих программ воспитания и обучения детей 2-3 лет;

- рекомендуется психолого-педагогическая литература раскрывающая пути развития чувственного опыта детей;
- ознакомление родителей с перечнем дидактических игр по сенсорному развитию имеющегося в торговой книжной сети;
- организация тренингов для родителей по организации занимательных занятий с детьми в условиях семьи.

Таким образом, развитие чувственного опыта детей раннего возраста во многом зависит от взаимодействия дошкольной организации и семьи.

1. <https://ru.wikipedia.org/>
2. *Абай книга слов, поэмы; Алматы, 1993 г.- 270 с.: седьмое слово.*
3. *Программа семейного детского сада «Шанырақ»/А.С. Амирова и др. – Алматы: ROND&A, 2011 г. – 112с.*
4. *Дмитриева В.Г. Методика раннего развития Марии Монтессори. От 6 месяцев до 6 лет / В.Г. Дмитриева. – Эсмо, 2013 – 224 с.*

Түйін

Левченко Татьяна Александровна – п.ғ.к., профессор ҚазМемҚызПУ, Алматы қаласы

Бисембаева Жанерке Айдархановна – магистрант ҚазМемҚызПУ

«2-3 жастағы балалардың сезімнің отбасы және балабақша арқылы қалыптастыру»

Қоршаған ортаны толыққанды қабылдауға бағытталған сенсорлық дамыту – алғашқы баспалдағы сезімдік тәжірибе болып табылатын қоршаған ортаның негізі болып саналады. Ақыл-ой, дене, эстетикалық тәрбиенің жемісті болуы белгілі бір дәрежеде балалардың сенсорлық дамуының деңгейіне, яғни баланың көру, есту, сезу сезімдеріне және өзін қоршаған ортаны сезінуіне байланысты. Бала әр жас кезеңінде кейбір әсерлерге неғұрлым сезімтал болып еледі. Осыған байланысты әрбір жас кезеңі баланың жүйке-психикалық дамуы мен жан-жақты тәрбиесіне жағымды болып келеді.

Бала жасы неғұрлым кіші болған сайын, сезімдік тәжірибенің оның өмірінде мәні зор. Ерте балалық шағында заттардың қасиеттерімен танысу негізгі рөл атқарады.

Сенсорлық дамыту – баланың сезімі мен қабылдауын дамыту, заттың белгілерінің ерекшеліктері туралы түсініктерін қалыптастыру. Сезімдік тәжірибе баланың есту сезімін дамыту, тыңдай білу және қоршаған ортада дыбыстарды ажырата білу, сөйлеу қабілетін дамыту, музыкалық қабілетін дамытуды ұсынады. Сенсорлық дамытуға сонымен бірге тактильді сезім мен қабылдауды дамыту – заттың сапасын сипап айыра білу және дұрыс атау (тегіс, мамық, суық, жылы, ыстық, т.б.) кіреді. Сезімдік танымның бір жағы – иіс және дәм сезу (ащы, тәтті, тұзды, т.б.) қабілетін дамыту.

Мақалада 2-3 жастағы баланың ақыл-ойының дамуында маңызды рөл атқаратын сезімдік тәжірибені қалыптастыру қарастырылады. Ол мектепке дейінгі ұйым мен отбасының тығыз қарым-қатынас жасауы арқылы жүзеге асуы тиіс.

Тірек сөздер: сенсорлық тәрбие, сезімдік тәжірибе, ата-анаға психологиялық-педагогикалық білім беру, дидактикалық материал.

Summary

Levchenko Tatyana – candidate pedagogical sciences, Professor Kazakh State Women's Pedagogical University, Almaty city

Bissembaeva Zhanerke – undergraduate, Kazakh State Women's Pedagogical University

«Interaction of preschool organizations and families in formation of a sensual experience children 2-3 years old».

Sensory development aimed at creating a full perception of reality, is the basis of knowledge of the world, the first step of which is a sensual experience. The success of the mental, physical, aesthetic education is largely dependent on the level of children's sensory development, t. E. How perfectly the child hears, sees, touches and feels the surrounding. A child at each age stage is the most sensitive to the different influences. In this regard, each age level becomes favorable for further neuropsychological development and all-round education of the child.

The smaller the child, the more important in his life has a sensual experience. At the stage of early childhood acquaintance with the properties of objects plays a decisive role.

Sensory development - the development of feelings and perceptions of the child, the formation of ideas about the features attributes object of sensory experience involves the development of auditory perception, the ability to listen and distinguish sounds in the environment, the development of speech hearing (sound side of speech, the ability to analyze the sound structure of words) and the musical ear of the child .

Sensory development also includes the development of tactile perceptions m - the ability to distinguish the quality of the touch objects and correctly name them (smooth, fluffy, cold, warm, hot, etc.). One aspect of sensory perception - the development of olfactory and taste sensations (bitter, sweet, salty, etc.).

The article deals with the formation of the sensory experience of children, which plays an important role in the mental development of children 2-3 years old. It must be carried out in close cooperation preschool organizations and families.

Keywords: sensory education, sensual experience, psychological and pedagogical education of parents, teaching material.

УДК: 796.3

ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ФУТБОЛЬНЫХ ВРАТАРЕЙ

К.И. Адамбеков – *д.п.н., профессор*

Д.Е. Жаменкеев – *магистрант КазНПУ имени Абая*

Вратарь – особая фигура в команде. Роль его чрезвычайно велика. Техника игры стража ворот лишь частично схожа с техникой полевых игроков. В основном же она сильно отличается от последней, так как вратарю разрешается играть в пределах штрафной площади руками. В технике игры стражей ворот можно выделить следующие приемы: ловля мячей катящихся, низко летящих, полуввысоких и высоко летящих, ловля мячей в падении и броске, отбивание летящих мячей, вбрасывание и выбивание мячей.

Ключевые слова: футбольный вратарь, техническая подготовка, тактическая подготовка, ловля мяча, отбивание мячей, позиция, игра на выходе, броски, вбрасывание и выбивание мячей.

Вратари должны помнить, что выполнение ими целого ряда технических приемов связано в определенной мере с опасностью получения травм. Чтобы избежать этого, на тренировках и в игре вратари должны облачаться в специальное обмундирование: стеганные трусы, наколенники, перчатки, налокотники. В то же время удобная, хорошо подогнанная форма избавляет от ссадин и ушибов при падениях, бросках, столкновениях с соперником

Основная стойка. Когда игра развивается на подступах к воротам, вратарь должен быть в состоянии готовности к движению за мячом в любую сторону. Для этого он должен уметь соблюдать основную стойку, т.е. он должен уметь выбрать наиболее удобное исходное положение. Ему необходимо поставить ноги врозь, колени слегка согнуть, верхнюю часть туловища наклонить вперед, руки, согнутые в локтях, направить вперед ладонями вниз, взгляд устремить на мяч. Из этого положения легко начать любое движение [1].

Ловля катящихся и низко летящих мячей осуществляется в стойке при параллельном расположении стоп (ноги почти сомкнуты). При приближении мяча вратарь быстро наклоняется вперед, чуть сгибает ноги в коленях и подхватывает мяч руками, опущенными вниз и обращенными к мячу ладонями. Затем выпрямляется и прижимает мяч к груди. Взгляд до этого момента устремлен на мяч. Если же мяч движется на расстоянии шага в стороне, вратарь одновременно с наклоном к мячу делает шаг ближайшей ногой и еще до касания мяча руками приставляет дальнюю ногу.

Нередко для большей надежности вратари осуществляют ловлю катящихся мячей в стойке на одном колене. В этом случае вес тела почти полностью приходится на сильно согнутую в колене опорную ногу. Другая нога, разворачиваясь наружу, опускается на колено около опорной ноги. Голень ее становится поперек, преграждая путь мячу. Руки между ногами почти касаются земли. Коснувшись ладоней, мяч направляется по предплечьям и прижимается к груди или животу.

Ловля полуввысоких мячей, т.е. летящих выше колена и ниже головы, осуществляется на месте и в прыжке. Вратарь сгибает колени и сближает ноги, подав вперед верхнюю часть туловища. При этом угол, образованный туловищем и бедрами представляет как бы ложе для мяча. Руки, согнутые в локтях, выдвигаются вперед, ладонями к мячу. Мяч прокатывается последовательно по ладоням, предплечьям и прижимается к туловищу. Если вратарь находится в этот момент в положении шага, то в целях уменьшения силы удара вес тела переносится на сзади стоящую ногу.

Ловля высоко летящих мячей, т.е. выше головы, осуществляется на месте и в прыжке. При ловле на месте руки вытягиваются вверх, ладони обращаются к мячу, большие пальцы почти соприкасаются. Пойманный мяч мягким движением переносится к груди. Ловля мяча в прыжке может выполняться на месте или в движении толчком одной или двумя ногами. Приземляется вратарь в положении ноги врозь.

Ловля мячей в падении и броске. Ловля мячей, катящихся в стороне от вратаря, часто выполняется в падении. Пытаясь достать мяч, вратарь как бы стелется по земле, касаясь последовательно поверхности голенью, бедром, тазом, боком и рукой. Мяч захватывается одной рукой сзади, другой -

сверху и подтягивается к груди. Ловля в падении применяется и после выхода вратаря из ворот на соперника, ведущего мяч. Действия вратаря в этот момент направлены на то, чтобы овладеть слишком далеко отпущенным мячом или преградить путь к мячу. С этой целью вратарь падает вдоль ворот, преграждая путь сопернику даже в том случае, если мяч после падения все же окажется в ногах соперника.

Ловля низких, полуввысоких и высоких мячей, летящих в стороне от вратаря, выполняется в броске. Вратарь энергично отталкивается вверх - в сторону двумя ногами с места. Руки поднимаются вверх, ладонями к мячу. Пальцы слегка разводятся, что создает большую площадь для приема мяча. В момент ловли руки сгибаются и притягивают мяч к туловищу. При падении на землю следует сгруппироваться [2].

Отбивание летящих мячей. Когда в падении или броске вратарь не в силах поймать мяч, он отбивает его ладонью. Если же мяч опускается перед воротами и при этом возникает возможность овладеть им со стороны соперников, вратарь отбивает его кулаком или кулаками. Удар выполняется фалангами сжатых в кулак пальцев за счет сгибания рук в локтевых суставах. Делается это, как правило, в прыжке.

Вбрасывание мяча осуществляется вратарем после ловли. Задача вратаря - быстро и точно направить мяч свободному партнеру. Вбрасывание осуществляется одной рукой из-за плеча, сбоку или снизу. При вбрасывании мяча из-за плеча рука, поддерживающая мяч, сгибается в локте и поднимается до уровня головы. Вес тела переносится на сзади стоящую ногу. Свободная рука, согнутая в локте, находится перед грудью. Бросок начинается движением вперед - вниз предплечья и заканчивается энергичным движением кисти. В результате мяч летит в направлении цели. В этот момент свободная рука вытягивается в сторону и назад, а вес тела перемещается на впереди стоящую ногу. Затем вратарь переступает вперед ногой, которая до броска находилась сзади. Рассмотрим ошибки, которые вратари допускают при вбрасывании. Например, вначале у многих при замахе мяч соскальзывает с руки. Причина этого в том, что мяч неправильно захватывается и удерживается рукой. Вот почему необходимо тем, кто допускает эту ошибку, во время тренировок контролировать поддержку мяча разжатыми пальцами и ладонью. Иной раз мяч просто не доходит до адресата. Дело здесь в том, что вратари, спеша ввести мяч в игру, забывают о таком важном элементе, как энергичное заключительное движение кисти. Им можно посоветовать выполнять вбрасывание, стоя у стенки и контролируя движение кисти в момент выпуска мяча из руки.

Вратарь должен хорошо знать правила игры, тактику команды и отдельных игроков (особенно защитников и нападающих, с которыми ему приходится контактировать чаще всего). Перед матчем он должен усвоить общий тактический план игры (прежде всего акценты в организации атак и контратак своей команды), знать (или быстро в процессе игры выявить) бомбардиров в составе команды-соперника, их манеру действий на поле, излюбленные дистанции для ударов, а также силу, точность и способы нанесения ударов [3].

Важнейшей обязанностью стража ворот является своевременный выбор позиции для отражения ударов, выход из ворот, перехват мяча или в ходе единоборств. Основная позиция вратаря - на 20-30 см впереди линии ворот. Она позволяет постоянно держать в поле зрения главный ориентир - боковые стойки ворот. Конечно, такая позиция нередко меняется в зависимости от того, с каких дистанций и под какими углами соперники обстреливают ворота. Занимая основную позицию, стражу ворот приходится защищать площадь, равную почти 18 м². При выходе вратаря из ворот навстречу бьющему площадь обстрела резко уменьшается. Но при этом сокращается и время для его ответной реакции на удар. Вратарь теряет ориентировку, так как не видит боковые стойки. В большинстве случаев вратарю следует ловить мяч, ибо, только овладев им, он может и распорядиться мячом. Но при отражении сильного удара с близкой дистанции или тогда, когда приему мяча мешает соперник и ловить мяч становится рискованно, надо отбивать или отводить мяч в сторону, чтобы лишить соперника возможности нанести повторный удар, особенно в тех случаях, когда вратарю приходится отражать мяч, направляемый в угол ворот, в броске, с падением. Если у него возникло сомнение - летит ли мяч в ворота или мимо них, он обязан броском (прыжком) подстраховать себя, а видя, что мяч идет в ворота, попытаться овладеть им, либо отбить его в сторону или даже на угловой [4].

При ловле мяча страж ворот обязан иметь вторую преграду, чтобы в случае, если окажутся "пробитыми" руки, мяч встретил бы ноги либо туловище. Досадно бывает наблюдать, когда при сильном ударе мяч влетает в сетку только потому, что руки вратаря не в состоянии удержать его. Такой гол может расстроить не только вратаря, но и всю команду. Если вратарю не удалось в броске овладеть

мячом и тот отскакивает от него, он должен быстро вскочить с земли и попытаться вновь овладеть мячом или молниеносно занять исходную позицию для отражения повторного удара. Возникают (и не столь уж редко) моменты, когда вратарю приходится оставаться один на один с атакующим соперником. В этих случаях остаться в воротах - значит позволить сопернику беспрепятственно пробить по воротам и поразить их. Ну а если выходить из ворот на бьющего? Когда? Пока прорвавшийся к воротам полностью контролирует мяч и находится на средней дистанции от вратаря, выходить из ворот не рекомендуется (атакующему не составит большого труда перебросить мяч через вратаря). Правда, выход из ворот (на 2-3 м) возможен и в случае попытки перебросить мяч в ворота верхом (траектория полета мяча будет достаточно высокой, а удар - несильным): вратарь может иметь возможность отступить и овладеть мячом. Не следует покидать ворота и в ситуации, когда партнер вратаря преследует прорвавшегося и ежесекундно готов вступить с ним в борьбу за мяч. В этом случае голкипер, заставляя атакующего усилить контроль за мячом, лишает того возможности осмотреться и оценить игровую ситуацию. И уж если удар все-таки будет нанесен, то это будет удар вслепую, без должной точности. Стремительный выход вратаря должен совершить тогда, когда соперник движется с мячом на большой скорости, тщательно контролируя мяч: сосредоточившись на контроле мяча, он может прозевать выход вратаря, а если и заметит его, то на большой скорости вряд ли сумеет перебросить мяч через голкипера. Внезапно появившись перед соперником, вратарь должен в зависимости от конкретной обстановки принять одно из нескольких возможных решений: завязать борьбу за мяч в роли полевого игрока, помешать сопернику обвести себя и нанести удар, выиграть время для возвращения в оборону партнеров; если помешать сопернику нанести удар нельзя, то следует броситься ему в ноги и попытаться овладеть мячом или выбить его. Бросок в ноги должен быть таким, чтобы перекрыть как можно большую площадь, а под удар выставить руки. Возможно, что в такой острой ситуации решительность и смелость голкипера окажутся решающими факторами успеха в единоборстве [5].

Верная исходная позиция, знание тактики игры, развитое чувство предвидения, наконец, интуиция обязывают голкипера быть одним из главных (если не главным) организаторов обороны на подступах к воротам и в непосредственной близости от ворот. Предвидя ход развития атаки соперников и оценивая позицию каждого партнера, вратарь своими указаниями вносит коррективы в их позиции, помогая избегать ошибочных действий. Подсказ голкипера должен простираться на весь фронт обороны. За руководство обороной ворот именно вратарь несет полную персональную ответственность. Еще один закон обороны: сигнал заднего игрока - закон для переднего. Руководство, указания, подсказ должны быть конкретны, ясны и понятны только партнеру, которому они адресованы. "Я!" - сигнал для всех о том, что на мяч играет вратарь. При этом сигнале партнеры уступают выходящему на мяч голкиперу дорогу к мячу и страхуют его от возможной ошибки. Подчас своевременный подсказ спасает команду от гола. "Молчаливый" вратарь резко ослабляет силу обороняющихся, произвольно вселяет в партнеров неуверенность. Организаторские способности стража ворот в полной мере проявляются и при розыгрыше стандартных положений. При угловых ударах вратарь обязан поставить одного из партнеров у ближней к мячу стойки ворот (чтобы при необходимости тот мог отразить мяч, направленный в ближний угол ворот, куда сам голкипер не всегда может успеть), после чего занять позицию у дальней стойки, позволяющую контролировать опасную зону (место предполагаемого опускания мяча). Часто вратари ставят партнеров у обеих стоек, а сами занимают место в центре ворот. До удара голкиперу не следует покидать исходную позицию. Нередко неопытные стражи ворот раньше времени срываются с места вперед, а мяч опускается за ними в дальний угол ворот. Навстречу мячу всегда можно успеть. А пятясь назад, можно и опоздать. Большую опасность для защищающихся таят в себе штрафные и свободные удары в зоне 17-22 м от ворот. Чтобы укрепить оборону ворот в этих случаях, вратарь ставит "стенку", которая защищает часть ворот, а другую их часть обороняет лично от прямого удара. Такого же метода обороны требует и свободный удар. Как же строят "стенку"? Если удар будут наносить справа или слева, то голкипер, быстро встав у ближней стойки ворот, мысленно проводит от себя к мячу прямую линию и в 9 м от мяча ставит на ней одного из партнеров, остальных пристраивает к этому партнеру с внутренней стороны поля. Сам же вратарь занимает позицию в воротах между внешней стойкой и ближним к нему партнером, стоящим с внутренней стороны так, чтобы непременно видеть мяч и бьющего. Реагировать на ложные маневры партнеров бьющего страж ворот не должен. Неверно, если вратарь, поставив стенку, займет позицию в центре ворот. При свободном ударе после короткой передачи мяча бьющему ворота могут быть полностью открыты, что обязывает голкипера быстро перемес-

титесь к центру ворот для защиты всей их площади. Если свободный удар назначен прямо против ворот, задача "стенки" – защищать один из их углов. Вероятно, в этом случае в "стенке" не должно быть более четырех игроков (остальные нужны, чтобы закрыть опасные зоны и отдельных соперников). Однако когда свободный удар назначается внутри штрафной площади, число составляющих "стенку" может быть увеличено [6].

Отразить одиннадцатиметровый удар - это высокое мастерство (можно даже сказать - искусство) вратаря. Точный удар даже не максимальной силы в нижний угол ворот, в метре от стойки, как правило, означает поражение ворот. Союзниками вратаря при отражении такого удара могут быть такие качества, как мгновенная реакция, прыгучесть, развитый элемент предвидения, умение определять направление полета мяча по положению туловища, по замаху и развороту стопы, по углу и длине разбега бьющего. В этом случае гадание на кофейной гуще вратарю не поможет. Бросок в один угол, когда мяч летит в другой, вызывает только улыбки и смех зрителей, досаду у партнеров.

Лучше не гадать, а обоснованно занять в воротах верную позицию, ничем не показывать сопернику своего волнения или неуверенности и пытаться поймать или отбить мяч в сторону. Тогда после возможного повторного удара отразить мяч будет легче, ибо удар будет нанесен под углом. Еще лучше, если вратарю удастся отвести мяч за линию ворот на угловой [7].

Подводя итоги нашей работы, хотелось, бы сказать проблема игра ногами решается сейчас таким образом, многие тренеры в своей практике вратаря тренируют вместе с полевыми игроками, с первых дней тренировки вратарь изучает технику полевого вратаря и в любой момент может заменить любого игрока на поле, своего рода универсал, зарубежные тренеры используют специальные упражнения для голкипера. В целом школа Казахстанского футбола позволяет готовить вратаря по новым технологиям, разрабатываются системы подготовки, тренеры перенимают опыт, как у зарубежных, так и у своих отечественных коллег.

1. Адамбеков К.И. Теория и методика футбола/Алматы: Елнұр, 2007-

2. Германов Г.Н. Проектирование тренировочных заданий в учебных программах для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ, УОР. / Г.Н. Германов, В.Г. Никитушкин. // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2006. - № 2. - С.8-13

3. Голомазов С.В. Теория и методика футбола. Техника игры. / С.В. Голомазов, Б.Г. Чирва. - М.: Спорт Академ Пресс, 2005. - 472 с.

4. Искусство подготовки высококлассных футболистов: Научно-методическое пособие / Под ред. Проф.Н.М. Люкишина. - М.: Советский спорт, - 2003. - 416 с.

5.Коробейник А.В. В мире футбола / А.В. Коробейник, Р.П. Мрыхин. - Ростов н/Д: Феникс, 2006. - 447 с.

6. Монаков, Г.В. Подготовка футболистов / Под ред. Г.В. Монакова. - Псков, 2003. - 256 с.

7. Витковски З. Координационные способности в футболе: Диагностика, прогнозирование развития, тренировка. / З. Витковски, В.И. Лях. // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2006. - № 4. - С.28 - 31

Түйін

Қ.И.Адамбеков – п.ғ.д., профессор

Д.Е.Жаменкеев – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Дене мәдениеті және спорт мамандығының 1-курс магистранты Алматы, Қазақстан.

«Футбол қақпашыларының техника-тактикалық дайындығы»

Қақпашы – топтағы ең негізгі ойыншының бірі. Оның рөлі өте үлкен. Қақпашының ойын техникасы, алаңдағы ойыншылардың ойын техникасымен ішінара ұқсас. Негізгі қақпашының міндеті, алаң ойыншыларынан мүлде бөлек, себебі оған айып алаңында қолмен ойнауға рұқсат етілген. Қақпашының ойын техникасына келесі әдіс-тәсілдерді жатқызуға болады: сырғанап келе жатқан допты қағып алу, төменгі допты, жартылай жоғарғы және жоғарғы допты қағып алу, құлау және секіру арқылы допты қабылдау, ұшып келе жатқан допты қайтару, лақтыру және алаңға қосу.

Тірек сөздер: Футбол қақпашысы, Техникалық дайындық, тактикалық дайындық, допты қағып алу, допты қайтару, алдыңғы ойын, құлаулар, лақтыру және тебу.

Summary

K.I.Adambekov - Ph.D., professor

D.E.Zhamenkeev - 1 undergraduate courses in Physical Education and Sports

Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

«Technical and tactical training football goalkeeper»

The goalkeeper – a special key figure within the team who plays an extraordinary role. The playing techniques and rules to keep goal are only partially similar to the playing techniques of the other field players. Primarily, the technique extremely differs from the latter's, insofar as the goalkeepers are permitted to play the ball using their hands within the penalty area. Based on the grounds and conditions of the goalkeeping techniques, it is possible to allocate the following methods: catching the moving ball from a low-flying, semi-high-flying and high-flying angle, catching the ball while falling and rolling, shot-blocking, throw - ins and ball kicking.

Keywords: Soccer goalkeeper, training techniques, tactical training, ball catching, shot-blocking, positioning, game output, throw-ins, ball throwing and kicking.

ОӘЖ: 373.1.02:37.017.924

КОНФУЦИЙДІҢ КӨЗҚАРАСЫНДАҒЫ ІЗГІЛІК ИДЕЯЛАРЫ

К.А.Абд্রেимова – п.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ

А.Құттымұрат – «5В010800-Дене мәдениеті және спорт» мамандығының 3 курс студенті,
Абай атындағы ҚазҰПУ

Мақала Қытай ғұламасы Конфуцийдің еңбектеріндегі ізгілік туралы ойларды жүйелеуге құрылған. Авторлар Конфуций іліміндегі адамгершілік мәселерін қарастыра келе, Конфуций мектебінің ерекшеліктерін, Конфуций іліміндегі басқаруға ерекше назар аударған.

Конфуций ілімінің ерекшелігі, ол адамгершілік мәселелерін бірінші кезекке қойған. Авторлар аталған мақалада адамгершілік туралы ғұламаның пікірлерін келтіре отырып, оған өзіндік көзқарастарын зерттеушілер еңбегімен байланыстыра бере білген.

Конфуцийдің аса маңызды өсиеттерінің бірі – баланың әке-шешесіне деген құрметі және шексіз сүйіспеншілігі *әлі күнге дейін маңызын жоймайтын өміршең тақырып*. Авторлар осы ұстанымды негізге ала отырып, баланың әке-шешенің алдындағы міндетіне тоқталып өткен. Осылайша, авторлар ізгілік идеясының мәңгілік және оның күн тәртібінен түспейтін мәселе екендігін кеңінен ашып бере білген.

Тірек сөздер: Конфуций, Конфуций ілімі, ізгілік, адамгершілік, түсінік, еріктілік жолы, басқару.

Маған айтсаң, мен ұмытып қаламын, маған көрсетсең, мен есімде сақтаймын, ал өзіме әрекет жасауға мүмкіндік берсең, мен үйренемін.
Конфуций

Ізгіліктік идеялар, философия және педагогикалық ой-пікірлер көне дәуірлерден басталған. Мұғалім мен оқушының, тәрбиеші мен тәрбиеленушінің өзара қарым-қатынасының ізгіліктік негізін дәл, нақты айқындаған философтардың ең алғашқыларының бірі – Конфуций болған.

Құң-зы немесе **Конфуций** (лат. *Confucius*) – ілімі мен пәлсапасы қытай, корей, вьетнамдық және жапон өмір-тұрмысы мен ойлау ғұрпына терең ықпал еткен, әйгілі қытай ақылманы және әлеуметтік пәлсапашысы.

Конфуций (қытайша Кун Цю, Кун Чжунни, ал әдебиетте көбінесе Кун-цзы, ұстаз Кун деген атпен белгілі) б.ж.с.д. (557-479 б.д.д.) жылдары Лу патшалығында өмір сүрген. Ол кедейленіп қалған ақсүйек әскербасының семьясында дүниеге келді. 22 жасынан бастап ұстаздық жұмыспен айналысты, атағы бүкіл Лу патшалығына жайылды. Конфуций елу жасында Лу патшалығында көрнекті саяси қайраткерге айналды. Алайда, сарай төңірегіндегі саясатшылардың жаласынан он үш жыл бойы ел аралап қаңғырып кетуге мәжбүр болды. Бірақ басқа Қытай мемлекеттерінде оның жаңа ілімі ешқандай қолдау таппады да, туған Отанына қайта оралған еді.

Біз өзіміздің зерттеу жұмысымызға Конфуций іліміндегі адамгершілік мәселелер туралы тағылымдарын жүйелеу, еңбектеріндегі педагогикалық ойларының бүгінгі күндегі оқыту мен тәрбие тұрғысындағы өміршеңдігін айқындауды мақсат етіп алдық. Осы бағыттарды шешу барысында Конфуций іліміндегі адамгершілік мәселерін айқындауды, Конфуцийдің педагогикалық ойларының құндылығын бүгінгі күндегі тәрбие мәселесімен сабақтастыра отырып, Конфуций іліміндегі басқаруды анықтауды міндет етіп қойдық.

Конфуций өз ілімін адамға бағыттаған. Ол - алғаш рет адамның кісілік тұлғасы туралы ой қозғаған философ. Оның ойынша үлгі тұтуға жарайтын ер адамның адамгершілігі (жэнь), үлкенді сыйлауы (сяо), әдет-ғұрып, дәстүрді құрмет тұтуы (ли) жоғарғы дәрежеде болуы тиіс. Адам тумысынан жаман болып тумайды, оны жаман да, жақсы да қылатын өскен ортасы. Конфуций мемлекетті де үлкен отбасы деп түсіндірген [1]. Оның ілімі, жалпы алғанда, үстем таптың мүддесін қорғады, құлдықты сөкет көрмеді, сондықтан да ұзақ жылдар бойы мемлекеттік ресми идеологияға айналып, Қытайдағы қоғамдық өмірдің барлық салаларына өз әсерін тигізді.

Конфуций ілімінің ерекшелігі, ол адамгершілік мәселелерін бірінші кезекке қойған. Конфуций үшін ізгілік, адамгершілік, түсінік, еріктілік жолы маңызды. Демек, мақтаншақтық, өркөкіректік, жалған атақ, билікқұмарлық адамға зиянды. Қарапайым, абзал жандар адамды алыстан өзіне тартады. Ал, бұдан біз осындай адам білім мен өнер үйренсе нұр үстіне нұр болады деген ойды анық ұғынамыз және үлгі етеміз. Конфуций да қазақ ойшылдары сияқты қарапайым адами құндылықтарға ден қою арқылы, өзінің тәрбиелік, насихаттық және рухани ұстаздық үлгісін ұсынады.

Ізгілік Конфуцийдың пікірінше, қарапайымдылықпен, жомарттылықпен және адамдарға деген шексіз махаббатпен шексіз астасып жатыр. Адамгершілік парыз дегеніміз – адамгершілігі жоғары адамның иығына өз еркімен артқан қияметі мол ауыр жүгі. «Кіршіксіз адам» адал және мінсіз, ақкөңіл және ақжарқын әрі өзінің сөйлеген сөзі мен істеген ісіне мығым көзі қарақты болуы тиіс. Адамгершілік Конфуцийды толғандырған мәселелердің бірі болып табылады:

«Адамгершілік деген не?

Адамдарға махаббат.

Білім деген не?

Ол адамдарды білу. Адал кісіні адал еместерден биік қойсаң, адал еместерді адалдыққа тартасың».

«Адамгершілік кісінде мына бес қасиет болу керек:

Кісіге шын құрмет, кең пейілділік, шыншылдық, зеректік, мейірбандық.

Біріншісі – жарамсақтануға жол бермейді;

Екіншісі – барлығын бағындырады;

Үшіншісі – адамдардың көңіліне сенім ұялатады;

Төртіншісі – жеңіске жетуге мүмкіндік береді;

Бесіншісі – адамдарды басқаруға мүмкіндік туғызады» [2].

Конфуцийдың аса маңызды өсиеттерінің бірі – баланың әке-шешесіне деген құрметі және алдымен әкесіне деген шексіз сүйіспеншілігі. Балалар тек қана ата-аналарының айтқандарымен жүргенді ғана қанағат тұтумен шектелмей, оларды жан-тәнімен сүйуге міндетті әрі олардың айтқандарын екі етпеуге тиіс. Егер адам өзінің ата-анасын сүймесе және өзінің ата-ана алдындағы борышын мойындамаса, ол – делқұлы, есерсоқ немесе есі дұрыс емес адам. Бұл маңызы күннен күнге арта түспесе, кемімейтін өміршең тақырып. Егер біз болашақ ұрпақты дәл осы бағытта тәрбиелей білсек, одан адамгершілігі зор адам қалыптасатыны сөзсіз. Себебі, әке-шешенің орны қашан да бөлек, әке-шешесін сыйлаған адамның жолы қашан да ашық болмақ.

Конфуцийдің ізгіліктік ұстанымы «өзіңе не тілемесең, басқаға да оны тілеме, жасама» мазмұнында беріліп, адам туралы және оны дұрыс тәрбиелеу арқылы одан идеалды тұлға қалыптастыруға болатыны жөнінде тұжырым жасайды. Адамгершілік, ізгіліктік ұстанымдар рухани қабылдауға бағытталып, адам бойында ізгіліктік, шындық, әділдік, құрметтеу секілді имандылық қасиеттерді тәрбиелеу қажет дейді де, ол мынадай тұжырым жасайды: «Адамдарды қызығушылықпен емес, табиғи қалпында қамқорлық немесе немқұрайлылық танытпай, төмендетпей шын сүйу керек, олардағы жақсы қасиеттердің дамуына көмек бере отырып, кемшіліктері мен әлсіз жақтарына көз жұмып қарауға болмайды» [3]. Әрине, бұл бір жұртқа емес, бір дәуірге емес, барлық жұртқа, барлық дәуірге үлгі сөз. Адамгершіліктің ең айқын көрінісі, ізгілік тағылымы. Ғұлама бір сөзінде пиғылдың тазалығы – бар игіліктің мәйегі деп біледі. Сондықтан да Кунфудзы әлемдік ақыл-ойдың бастауында тұрған ең алғашқы даналардың бірі болып саналады.

Конфуцийшілдік – ол этикалық-саяси ілім. Ол адамгершілік, байсалдылық, шектеулілік сонымен қатар ізгілік сияқты аса жоғары құндылықтарға негізделген. Осы принциптердің негізінде Конфуций мемлекетті басқару ережелерін қалыптастырды. Ол қоғамда әр нәрсенің өз орны болу керектігін айтып, адам арасындағы қатынастар имандылыққа негізделуі тиіс деді. Осы орайда оның: «Билеуші – билеуші, ал бағынышты – бағынышты, әке – әке, ал ұл – ұл болуы керек», – деген атақты сөзі мәлім [4]. Конфуцийдің мемлекетті “адамгершілікпен басқару” теориясы оған дейін де болған идеяға – басқарушы билігін күдіреттендіру идеясына сүйенді. Соған сүйене отырып, оны дамытты әрі негізде-

ді. “Басқару – түзету деген сөз” деген қанатты сөзбен тұжырымдалатын негізгі принцип “чжень мин” ілімінде көрініс тапқан. Мұнда Конфуций қоғамдағы әр нәрсені өз орнына қою қажеттігін, әркімнің міндетін қатаң да дәл анықтау керектігін айтты (Конфуций бойынша мемлекет – үлкен отбасы).

Ол халықты салық салумен қинамай, әдет құқығы негізінде басқаруды қош көрді. Ең бастысы – шынайы принципті әрқашан басқарушы қатаң ұстануға тиіс деп білді, сонымен бірге адамдар мен олардың игіліктеріне қамқорлық көрсету – басқарушы парызы. Адамдардың байлық пен мәртебені бәрінен жақсы көріп, кедейлік пен жасқанбаушылықты жек көретіндерін дана билеуші жақсы білуге тиіс. Билеуші үшін – кісі сеніміне ие бола білу өте қажет. Осы пайымынан туындайтын: “Билікке қалай жетуге болады?” – деген сұраққа Конфуций: “Халықтың сүйіспеншілігіне қол жеткіз, – деп жауап берген, – сонда сен билікке жетесің, егер халықтың сүйіспеншілігін жоғалтсаң, онда билікті де жоғалтып аласы. Егер заң арқылы басқарсаң, жазалау арқылы реттесең, халық аяғын тартады, бірақ ұятты сезінбейді. Егер ізгілік арқылы басқарсаң, оны дәстүрге айналдырсаң, халық ұялып қана қоймайды, көндіруге тырысады”, – дейді [5].

Ғұламаның тағы бір қыры оның халықты оқу мен білімге шақыруынан да байқалады. Ол, әсіресе, адамдардың өмірі мен мінез-құлқына, олардың күнделікті тұрмысы мен өзара қарым-қатынастарына ерекше көңіл аударуға кеңес береді: «Мені жұрт білмейді деп қынжылма, керісінше, өзім жұртты білмеймін деп қынжыл» [6].

Конфуций Ертедегі Қытайда тәрбиелеу және оқыту тәрбиесін жинақтады және өзінің тамаша ойлары мен идеяларын ұсынды. Конфуцийдің айтуынша, идеялық тәрбиеленген адам адамгершілігі жоғары, шындыққа ұмтылу, әділдік, рухани мәдениеті бай адам болу керектігін ерекше жоғары бағалады.

Ғұлама әлеуметтік тәрбиенің дамуына да көп үлес қосқан. Ол тәрбие тәжірибесін жалпылап, өзінің үздік өсиет насихаттарын жүйеледі. Конфуцийді әлеуметтік педагогикалық ортада жұмыс жасаған педагог деп қарастыруға болады. Оның оқытуларының негізгі сұрақтары: мемлекетті басқару, мораль және этика төңірегінде құрастырылған. Конфуций адамның азаматтық санасының қалыптасуы үшін тұлғаның адамгершілік қасиетін өзін-өзі жетілдіргені дұрыс деп үгіт жүргізді.

Қытай философы қоғамды жетілдірмес бұрын, жеке адамды жетілдіру керектігін айтты. Конфуций Қытайда ең бірінші болып алдыңғы орынға пәндік оқуды емес, адамның мінезін тәрбиелейтін, оқуға деген жігерге және рухани сезінуге үйрететін өзінің алғашқы жеке меншік мектебін ашты. Мектептегі сабақ беру әдістемесі оқытушы мен оқушының арасындағы диалог, құбылыстар мен деректерді классификациялау, үлгіге еліктеуді қарастырды. Бұл ретте ол ең кішіден – өмірлік құндылықтарды қалыптастырудан бастауға шақырды: қызығушылық, саналы ой, көзқарастардың қатандығы және өзін-өзі игеру. Бұл мектепте 3000 адам оқып, 70-тен астам атақты адамдар шықты. Бұл мектеп дарынды балалар үшін еді. Оның ең атақты мұғалім ретінде даңқы шықты. Халық оны сүйіспеншілікпен Құн ұстаз деп атады. Конфуцийдің мектебінде төрт пән – ақлақ (мораль), тіл, саясат және әдебиет оқытылды. Конфуций мектепке бір нәрсені көрсеткенде, үш нәрсені түсінетін балаларды қабылдады. Бұл мектепте балалар ұстаздың үйіне бір күнге келіп, дәріс алған. Мектепте сабақ кестесі, бағдарлама, емтихандар болмады. Оқу таңертең өрік ағашының астында басталып, оқу-тәрбие жайлы әңгімелер жүргізілді. Конфуций мұғалім көбінесе сұрақтарға жауап беріп, оқушылардың әңгімелерін тыңдатты. Ол оқушылардың барлығына бірдей көзқараспен қарады. Барлық жерде оқушылардың оқудағы жетістіктерін айтып отырды, бірақ оқушыларды бөтен кісілердің көзінше кемсітіп, сөгіс жүргізбеді, керісінше, оларды қорғады. Ол оқушыларын алты өнерді білумен қатар, білімділікке, мәрттікке, адалдыққа және берілуге үйретіпті. Оған мына төрт кемшілік жат екен: күңкіл-сүңкілге сену, үзілді-кесілді сөз бен қимылға құмартпау, кесірлік және менмендік. Ол тұлғаның рухани дамуы үшін тәрбиелік жұмыстар жүргізді. Ол дұрыстап сезініп, ойлап әрекет етуді үйретті. Оның кеңесі: «Басқаны үйретуден бұрын, әлемді алғаш өзіңнен бастап өзгерт» [7]. Конфуцийдің бұл сөзі барлық уақыт пен халық үшін әлеуметтік педагогиканың жетекші идеясы болды. Осылайша, Конфуций әлеуметтік педагогиканың гуманизм қағидасының қалыптасуы үшін үлкен үлес қосты.

Конфуциялық идеяның дамуы екі бағыт бойынша жүрді: адам табиғатынан қайырымды және адамгершілігі, қайырымдылығы жоғары адамды қалыптастыру; адам табиғатынан қатігез, ал бұл мағынада алып қарағанда, тәрбиенің мақсаты – аталған бастаманы жеңіп шығу.

Ұлы орыс ақылманы Лев Толстой Конфуцийдің үлесі мол қытай ілімін былайша мақұлдайды:

"Шын ілім адамдарды биік ізгілікке үйретеді, ол – адамдардың жаңаруы. Биік жетістікке жету үшін:

1) бүкіл халықтың тұрмысы жақсы болсын.

Ол үшін:

2) отбасының жағдайы жақсы болсын.

Ол үшін:

3) жеке өзіңнің жағдайың жақсы болсын.

Ол үшін:

4) жүрегің таза болсын.

Ол үшін:

5) шыншыл бол, ой саналылығы болсын.

Ол үшін:

6) жоғары сатылы білімің болсын.

Ол үшін:

7) өзіңді өзің зертте.

Бұл ілім ескірмейді, ұмытылмайды, қашан болсын ілгері жетелеуін қоймайды. Оның қасиетінің өзі осында. Құнфудзы қазір Батыс әлемінің өзінде адамзат ақыл-ойының бастау кезінде тұрған ең ұлы ойшылдардың бірі деп есептеледі. Біз бірегейі дер едік [8].

Конфуций ілімі талай ғасырлар бұрын пайда болғанына қарамастан әлі күнге дейі өз маңызын жоймай келеді. Ол бүкіл дүниежүзі елдері оқитын және Қытай халқы пір тұтатын ілім ретінде сақталып келеді. Мұның өзі бұл ілімнің аса терең даналыққа, ақыл-ойға негізделгендігінің белгісі. Тіпті, оның ұлылығы соншалық – бұл ілім қағидалары, талай заман өткеніне, талай қоғам ауысқанына қарамастан, өзінің маңызын, мәнін жоймай келеді. Керісінше, дәл бүгінгі таңда моральдық, рухани құндылықтар тапшылығын көріп отырған қоғамда одан сайын өзекті бола түскен сияқты.

1. Әбсаттаров Р., Адамға деген шексіз махаббат немесе Конфуцийшілдық саяси дүниетанымнан өрбіген ой. // Ана тілі 2002. – 1 мамыр, №19 – 66.

2. Конфуций даналығы/ даналық дәрістері/ авт. Мырзагелді Кемел – Астана, Аударма 2002, -566., 16Х11см.

3. Каннети Э. «Конфуций өзінің сұхбаттарында»// Азия Транзит – 2004 №11 – 60-70б.

4. Конфуцийдың саяси-этикалық ілімі // ҚазМУ хабаршысы, Романова А., Шығыстану сериясы – 1999-№ 7, 143-148б.

5. Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения. – М.: Экомо-Пресс, 1999. – с. 79

6. Переломов Л.С. Конфуций: жизнь, ученье, судьба. – М.: Наука, 1983 – с. 58.

7. Конфуций. Я верю в древность. – М.: Республика, 1985. – с. 59.

8. Конфуций. Кеңес пен толғам. Аударған М.Мағауин. – Алматы: Қайнар, 2001ж.

Резюме

К.А.Абдреимова – к.п.н., доцент, КазНПУ им.Абая

А.Куттымурат – студент 3-курса по специальности Физическая культура и спорт КазНПУ им.Абая

«Идеи гуманизма во взглядах Конфуция»

Данная статья представляет собой систематизацию мыслей о гуманизме в трудах китайского ученого Конфуция. Авторы рассматривая проблему человечности в учении Конфуция, обратили внимание на особенности школы Конфуция, управление в учении Конфуция.

Особенность учения Конфуция в том, что проблему человечности ставили на первое место. В данной статье авторы приводя в пример высказываний ученого о человечности, изложили свои точки зрения связывая с трудами ученых.

Тема одной из особо важных заповедей Конфуция является уважение ребенка к своим родителям и бесконечная любовь, которая не утратившая своего значения вплоть до сегодняшнего дня. Авторы основываясь на этой заповеди рассматривают обязанности ребенка перед родителями. Таким образом, авторы раскрывают идею гуманизма как проблему вечную и не сошедшую с повестки дня.

Ключевые слова: Конфуций, учение Конфуция, гуманизм, мораль, понятие, путь добровольности, управление.

Summary

K.A.Abdraimova – Ph.D., Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical

A.Kuttymurat – 3-course student majoring Physical Culture and Sport

Kazakh Pedagogical University named after Abai

«Ideas of humanity in Confucius's views»

This article represents systematization of thoughts of humanity in works of the Chinese scientist Confucius. Authors considering a humanity problem in Confucius's doctrine, paid attention to features of school of Confucius, management in Confucius's doctrine.

Feature of the doctrine of Confucius that put a problem of humanity on the first place. In this article authors citing as an example statements of the scientist about humanity, stated the points of view connecting with works of scientists.

The subject of one of especially important precepts of Confucius is respect of the child for the parents and endless love, which not lost the value up to today. Authors based on this precept consider the child's duties before parents. Thus, authors open idea of humanity as a problem eternal and not descended from the agenda.

Keywords: Confucius, Confucius's doctrine, humanity, morals, concept, way of voluntariness, management.

УДК: 371.466

К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАНИИ ЭЛЕКТИВНОГО КУРСА «СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»

А.С. Тотанова – *к.п.н., профессор КазНПУ имени Абая*

Элективный курс «Социально-педагогическое образование», его основная цель и задачи. В результате изучения дисциплины студент должен знать сущность и содержание социально-педагогического образования, основные документы об образовании и практику социально-педагогического образования. Социально-педагогическое образование как направление подготовки профессиональных педагогических кадров.

Ключевые слова: образование как педагогическая категория, образование как социальное явление, социально-педагогическое образование, практика социально-педагогического образования, социальный педагог.

В целях подготовки высококвалифицированных и конкурентноспособных бакалавров по специальности 5В012300 – Социальная педагогика и самопознание в соответствии с международными требованиями, способных осуществлять профессиональную деятельность, направленную на развитие и социализацию личности в модуль специальных дисциплин компонента элективных дисциплин целесообразно внести курс «Социально-педагогическое образование». Основная цель названного курса заключается в формировании у будущих социальных педагогов знаний о социально-педагогическом образовании как общественном явлении и педагогическом процессе. Задачи учебной дисциплины: расширение общей культуры и становление первоначальных основ профессиональной культуры будущего социального педагога; ориентация студентов на профессию, углубление мотивов и личностного осознания ими выбора профессии путем показа ее роли в жизни общества и гуманистического, творческого характера деятельности социального педагога; адаптация к условиям учебной деятельности в вузе. В результате изучения дисциплины студент должен знать сущность и содержание социально-педагогического образования, основные документы об образовании и практику социально-педагогического образования.

Исходя из того, что под социально-педагогическим образованием понимается направление подготовки профессиональных педагогических кадров, изучение курса следует начать с раскрытия сущности образования как педагогической категории. Под образованием понимают процесс физического и духовного формирования личности, сознательно ориентированный на исторически обусловленные идеальные образы, зафиксированные в общественном сознании социальные эталоны. В педагогическом контексте это понятие обозначает те стороны формирования личности, в которых выражаются мировоззрение, нравственный облик, эстетический вкус, волевые и физические качества. Образование изучается не только педагогикой, но и рядом других наук. Однако подходы к определению содержания и объема понятия «образование» не выходят из сферы предметов данных наук. Так, философия исследует, прежде всего, цели и общее предназначение образования, социология – способность личности адаптироваться к социальной среде, психология – психологические аспекты педагогического процесса, экономика – качество подготовки трудовых резервов, инфраструктуру образования. Изыскания этих и других наук имеют большое значение для понимания сущности образования и формирования целостного представления об этом чрезвычайно многогранном явлении. Образование

понимается и описывается как уровень, процесс, деятельность, институт, система. Ни для одной из наук, кроме педагогики, образование не является центральной категорией. Для педагогической науки образование как реальный целостный педагогический (образовательный) процесс, целенаправленно организуемый обществом (целенаправленная составляющая образования), является предметом ее исследования. Образование понимается не только как процесс, но и как результат этого процесса, выраженный в различных уровнях образованности личности. Образованность личности – это характеристика, показатель определенного уровня усвоения личностью систематизированных знаний и связанных с ними способов практической и познавательной деятельности.

Основным путем получения образования является обучение, являющимся частью воспитания, направлено на развитие, прежде всего, интеллектуальной сферы личности посредством организации усвоения обучающимися научных знаний и способов деятельности в ситуации регламентированности педагогического (образовательного) процесса. Обучение регламентируется нормативными предписаниями в содержательном и организационном отношениях. Образование как социальное явление представляет собой, согласно мнению В.А. Сластенина, относительно самостоятельную систему, функцией которой является обучение и воспитание членов общества, ориентированные на овладение личностью определенными знаниями, идейно-нравственными ценностями, умениями, навыками, нормами поведения, содержание которых определяется социально-экономическим и политическим строем конкретного общества и уровнем его материально-технического развития [1]. Образование как педагогическая категория обладает такими свойствами, как целенаправленность, историчность, функциональность, целесообразность, системность, процессуальность, диалектичность, непрерывность.

Образование служит цели передачи от старших поколений младшим накопленных человечеством культуры и опыта; созданию условий для их личностного развития и подготовки к выполнению определенных социальных ролей в обществе, в результате чего достигается определенный уровень в освоении знаний, умений, навыков, опыта деятельности и отношений. Основными целевыми компонентами понятия образования являются усвоение и использование духовного наследия, развитие творческих возможностей личности, установка человека на позитивное созидание. Само понятие «образование» по своему характеру исторично. Система образования, прежде чем она сложилась в ее современном виде, прошла долгий и сложный путь исторического развития. Образование как социальный институт решает следующие задачи: передача знаний от поколения к поколению; распространение культуры; генерирование и хранение культуры общества; социализация личности, особенно молодежи, и ее интеграция в общество; определение статуса личности; социальный отбор, дифференциация членов общества, благодаря чему обеспечивается воспроизводство и изменение социальной структуры общества, индивидуальная мобильность; обеспечение профессиональной ориентации и профессионального отбора молодежи; создание базы знаний для последующего непрерывного образования; социокультурные инновации, разработки и создание новых идей и теорий, открытий и изобретений; социальный контроль. Образованию присуще внутреннее единство всех его компонентов при их относительной автономности. Структурными компонентами образовательной системы являются цель образования, педагог, воспитанник, содержание образования, средства образования. Данная система характеризуется как большая, сложная, выражаемая бесконечным разнообразием состояний, поведения и связей. Процессуальность образования – это сменяемость одного состояния другим, движение от целей образования к его результатам посредством педагогического взаимодействия участников образовательного процесса. Понятие «образование» находится в диалектическом движении, изменяется, развивается и совершенствуется в историческом и социальном плане. На непрерывный характер образования личности на протяжении всей жизни человека указывает тот факт, что процесс становления личности сознательно и подсознательно происходит непрерывно при обучении в учебных заведениях различных ступеней, самообразовании, на работе, в общении с родителями и сверстниками.

Таким образом, первой темой курса «Социально-педагогическое образование» является тема «Сущность образования как педагогической категории». В последующем внимание студентов следует обратить на такие темы, как «Генезис образования как социального явления» и «Образование как процесс и результат педагогической деятельности». Система образования представляет собой важнейший социальный институт, однако прежде чем она сложилась в ее современном виде, был пройден долгий и сложный путь исторического развития. Сложный и многогранный генезис образования как важнейшей сферы духовной культуры общества представляет огромный интерес для

понимания современного состояния образования. Образование стало особой сферой деятельности с того момента, как процесс передачи знаний и социального опыта выделился из других видов жизнедеятельности общества и стал делом лиц, специально занимающихся обучением и воспитанием. Образование как процесс – это освоение человеком в условиях образовательного учреждения либо посредством самообразования системы знаний, умений и навыков, опыта познавательной и практической деятельности, ценностных ориентации и отношений. Образование как результат представляет собой характеристику достигнутого уровня образованности. Образование как процесс реализуется в образовательной системе, совокупности преемственных образовательных программ и государственных образовательных стандартов и сети реализующих их образовательных учреждений, органов управления образованием [2].

Образование – не замкнутая система, а неотъемлемая часть общественной структуры, включающая самые активные слои населения. Обеспечение права на образование во многом зависит от разработанности его законодательной и нормативно-правовой базы. Растущее значение знаний в современном мире повышает ответственность всех звеньев образования перед обществом, а для этого система образования, в свою очередь, нуждается в помощи всего общества и в поддержке государства. Отсюда появляется необходимость включения в курс «Социально-педагогическое образование» такой темы, как «Казахстанские и международные документы об образовании». Казахстан в настоящее время является участником основных международных документов в области образования, защиты прав человека и ребенка. Это Всеобщая Декларация прав человека, Конвенция о правах ребенка, Международная Декларация экономических, социальных и культурных прав человека, Лиссабонская Конвенция о признании квалификации, относящихся к высшему образованию в Европейском регионе, Болонская декларация и другие. При изучении названной темы особое внимание должно быть уделено Закону Республики Казахстан «Об образовании», который вступил в силу 27 июля 2007 года. Настоящий закон регулирует общественные отношения в области образования, определяет основные принципы государственной политики в этой области и направлен на обеспечение конституционного права граждан РК, а также иностранцев и лиц без гражданства, постоянно проживающих в РК, на образование [3]. Развитие человеческих ресурсов определено в качестве одного из приоритетов Стратегического плана развития страны до 2020 года. Во введении Государственной программы развития образования РК на 2011-2020 годы подчеркивается, что образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2030». Общей целью образовательных реформ в Казахстане является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде. Президентом Казахстана была также поставлена задача о вхождении республики в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Совершенствование системы образования играет важную роль в достижении этой цели [4].

Логическим продолжением предыдущей темы является тема «Образовательная программа по специальности 5B012300 – Социальная педагогика и самопознание», основной целью которой является подготовка высококвалифицированных и конкурентоспособных бакалавров по социальной педагогике и самопознанию в соответствии с международными требованиями, способных осуществлять профессиональную деятельность, направленную на развитие и социализацию личности. Достижению реализации указанной цели способствует формирование таких компетенций, как общекультурных, профессиональных, предметных. Особого внимания заслуживает третий раздел Образовательной программы «Документы, регламентирующие содержание образования и организацию учебного процесса по специальности 5B012300 – Социальная педагогика и самопознание». Первый подраздел программы – «Описание модулей», второй – «Типовой учебный план специальности 5B012300 – Социальная педагогика и самопознание», третий – «Рекомендуемые элективные дисциплины по модулям», четвертый – «Содержание модулей».

Завершить изучение курса «Социально-педагогическое образование» целесообразно темой «Практика социально-педагогического образования». Под профессией понимается вид или род трудовой деятельности, требующий от человека определенных общих и специальных знаний, умений и навыков, которые приобретаются в процессе общего и специального образования путем практической работы. Педагогом называют специалиста, получившего специальную подготовку и занимающегося обучением и воспитанием людей. К педагогической профессии относится и профессия социального педагога. Социальный педагог – специалист, организующий воспитательную работу с детьми, молодежью и взрослыми в различных социокультурных средах (семья, учебное заведение, дошкольное учреждение, детский дом, приют, трудовой коллектив, учреждение дополнительного

образования и др.). Социальный педагог изучает психолого-педагогические особенности личности и окружающей ее микросреды, выявляет интересы и потребности, отклонения в поведении, конфликтные ситуации и оказывает своевременную социальную помощь и поддержку; способствует реализации прав и свобод клиентов, обеспечению охраны их жизни и здоровья. Социальный педагог – специалист, компетентный в вопросах оказания педагогической, психологической, психотерапевтической, социальной помощи людям, нуждающимся в этой помощи. Профессиональная деятельность социального педагога направлена на человека в среде, нацелена на решение всей совокупности проблем в контексте «личность и окружающая среда». Во главу угла ставится человек, и в центр внимания социальных педагогов – его проблемы.

Практическая деятельность социального педагога должна быть обоснована теоретически и проведена профессионально: с диагностикой и соответствующим анализом социальной ситуации, оценкой функциональных взаимодействий, которым подвергаются отдельный человек, семья или группа. Задачи практической деятельности социального педагога: поддерживать людей, стимулировать их на развитие собственных сил, конструктивную деятельность, на использование имеющихся у них резервов; предлагать помощь, организовывать ее, устанавливая необходимые для этого связи и контакты; сопровождать людей на протяжении определенного жизненного периода, проявлять личное участие, организовывать контроль за ситуацией в целях защиты клиента; вызывать сочувствие и активизировать людей на оказание помощи нуждающимся; оказывать воздействие на органы власти и управления с целью повышения качества обслуживания и социальной защиты; информировать инстанции всех уровней о факторах, негативно сказывающихся на условиях жизни для определенных групп населения. Социальный педагог работает с людьми от детского до пожилого возраста независимо от их социального положения, происхождения, религиозных убеждений, этнической принадлежности. Объектом деятельности социального педагога может быть: отдельный человек, семья, группа, организация. Являясь посредником в системе взаимодействия личности, семьи, общества, социальный педагог влияет на создание воспитывающих, гуманных отношений в социуме, сфере семьи, семейно-соседском окружении, по месту жительства, на производстве. Деятельность социального педагога позволяет своевременно диагностировать, выявлять и педагогически целесообразно влиять на характер отношений между людьми, развивать полезные инициативы, творчество, различные виды самопомощи, формировать ценностные ориентации личности.

Базовые характеристики социального педагога включают в себя: способность обеспечивать допустимое и целесообразное посредничество между личностью, семьей, с одной стороны, и обществом, различными государственными и общественными структурами – с другой; способность выполнять своеобразную роль «третьего человека», связующего звена между личностью и микросредой, между детьми и взрослыми, семьей и обществом; – умение влиять на общение, отношения между людьми, на ситуацию в микросоциуме, стимулировать, побуждать клиента к той или иной деятельности; умение работать в условиях неформального общения, оставаясь за спиной, в позиции неформального лидера, помощника, советчика, способствующего проявлению инициативы, активной субъектной позиции клиента; способность сочувствовать, сопереживать клиенту в решении его проблем; умение строить взаимоотношения на основе диалога, на равных; коммуникабельность, экстравертность. Социальный педагог должен знать основные закономерности развития личности на всех возрастных этапах, специфику формирования отношений в социуме; экологическую, демографическую, социально-педагогическую характеристику микросреды; формы и методы социально-педагогической работы с семьей, различными группами и категориями населения; функции, права и обязанности государственных и общественных институтов по отношению к семье и личности; концепцию и программу современной социальной политики; основы трудового законодательства, семейного права; методику и технологию диагностики личности и ее микросреды, иметь навыки анализа и программирования социальной работы, проведения социально-педагогических исследований, уметь действовать в соответствии с кодексом этики социального педагога.

Основными функциями социального педагога являются: воспитательная (социальный педагог обеспечивает целенаправленное влияние социальных институтов на поведение и деятельность клиента, ставит и решает задачу полноценного использования в воспитательном процессе средств и возможностей общества, микросреды и самой личности как активного субъекта воспитательного процесса); диагностическая (ставит «социальный диагноз», изучает психологические возрастные и индивидуальные особенности, способности человека, вникает в мир его интересов; диагностирует характер отношений между людьми; выявляет позитивные и негативные проблемы); организатор-

ская (организует социальную деятельность, инициативу, творчество; влияет на содержание досуга; помогает в трудоустройстве, профессиональной ориентации и адаптации, деятельности подростковых и молодежных объединений; влияет на взаимодействие медицинских, образовательных, культурных, спортивных, правовых учреждений, обществ и благотворительных организаций в социальной работе); прогностическая (участвует в программировании процесса социального развития конкретного микросоциума, деятельности различных институтов, задействованных в социальной работе); предупредительно-профилактическая и социально-терапевтическая (приводит в действие социально-правовые, юридические, психологические механизмы предупреждения и преодоления негативных влияний; организует оказание социотерапевтической помощи нуждающимся, обеспечивает защиту их прав); организационно-коммуникативная (способствует включению добровольных помощников, населения микрорайона в социальную работу, в совместный труд и отдых, деловые и личностные контакты, сосредоточивает информацию и налаживает взаимодействие между различными социальными институтами в их работе с клиентом); охранно-защитная (использует имеющийся арсенал правовых норм для защиты прав и интересов клиентов, содействует применению мер государственного принуждения и реализации юридической ответственности в отношении лиц, допускающих прямые или опосредованные противоправные воздействия на клиентов).

В своей практической деятельности социальный педагог выполняет различные социальные роли. Прежде всего, это роль посредника, связующего звена между детьми и взрослыми, между семьей и государственными службами, организациями и учреждениями, призванными заботиться о духовном, физическом и психическом здоровье населения. Он содействует взаимопониманию между отдельными людьми и их окружением, влияет на взаимодействие между организациями и институтами. Социальный педагог выполняет роль адвоката, защитника интересов, законных прав человека, его семьи, различных категорий населения; добивается социальной справедливости, помогает людям реализовать свои способности. Социальный педагог является участником совместной деятельности детей и взрослых и одновременно организатором этой деятельности, побуждает людей к действию, инициативе, творчеству. Социальный педагог выполняет роль помощника клиентов в решении их проблем, помогает развивать способность самим решать свои проблемы.

Социальный педагог выполняет роль терапевта и наставника семьи, детей, окружающих их людей, на протяжении ряда лет он как бы «ведет» семью, заботясь о ее здоровье, нравственных, общечеловеческих ценностях, своевременном разрешении возникающих проблем. Социальный педагог выполняет роль конфликтолога, помогает предвосхищать и разрешать конфликтные ситуации своих клиентов. Социальный педагог является своего рода аниматором и, побуждая человека к действию, способствует восстановлению взаимовыгодного взаимодействия между личностью и обществом. Социальный педагог выполняет роль эксперта в постановке социального диагноза и определении методов работы с конкретным клиентом. Социальный педагог играет роль общественного деятеля, поддерживая, развивая и возглавляя социальные инициативы граждан, направленные на оздоровление окружающей среды.

В зависимости от профиля местом работы социального педагога могут быть: социально-педагогические службы образовательных учреждений (дошкольных, учреждений дополнительного образования, общеобразовательных и профессиональных школ, колледжей, лицеев, школ-интернатов, детских домов, средних специальных учебных заведений, вузов); социальные службы специализированных учреждений (домов престарелых, семейных детских домов, центров реабилитации, социальных приютов, спецшкол для детей с отклонениями в умственном и физическом развитии, центров занятости, бирж труда и др.); социальные службы предприятий, организаций и учреждений, общегити, коммерческих структур, творческих, общественных организаций, различных фондов, банков, благотворительных организаций; службы муниципальных органов (социально-педагогических, культурно-спортивных комплексов, центров социальной педагогики и социальной работы, отделов по социальной защите населения, отделений социальной помощи на дому); службы культурной анимации (подростковые клубы, дома культуры, сельские клубы, школы народных ремесел, семейные клубы, семейные гостиные, парки, игровые площадки); валеологические службы (профилактории, реабилитационные залы и комплексы, центры народных средств оздоровления и лечения при больницах, медпунктах, на дому); частная практика.

Профессия социального педагога имеет ряд специализаций. Специализация может определяться регионально-этническими особенностями, потребностями конкретного социума (города, района, села), а также личностными и профессиональными возможностями специалиста. По профилю

деятельности социального педагога различают специализации: социальный педагог по работе с семьей; социальный педагог-руководитель детских объединений и организаций; социальный педагог-валеолог; социальный педагог-дефектолог; социальный педагог-эколог; социальный педагог-этнолог; социальный педагог-организатор культурно-досуговой деятельности; социальный педагог-организатор физкультурно-оздоровительной деятельности; социальный педагог-организатор технического творчества. Основанием специализации может служить определенная категория людей, на работу с которой сориентирован социальный педагог: социальный педагог по работе с подростками-девиантами; социальный педагог по работе с инвалидами; социальный педагог по работе с сиротами; социальный педагог по работе с беженцами; социальный педагог-геронтолог. Специализация может быть связана также с местом работы. В зависимости от этого определяют специализации: школьный социальный педагог; социальный педагог учреждения дополнительного образования; социальный педагог в детском доме. Из широкого спектра специализаций можно выделить наиболее востребованную в современных условиях. Это социальный педагог по работе с семьей, специалист широкого профиля, компетентный в вопросах оказания разносторонней квалифицированной помощи семье, координирующий свою деятельность с различными институтами.

1. *Общая педагогика* /Под ред. В.А. Сластенина. – М., 2002.
2. *Крившенко Л.П. Педагогика*. – М., 2010.
3. *Закон Республики Казахстан «Об образовании»*. – <http://online.zakon.kz>.
4. *Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы*. – www.zakon.kz.
5. *Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику*. – М., 1999.
6. *Нагавкина Л.В. и др. Социальный педагог: введение в должность*. – СПб, 2001.

Түйін

Тотанова А.С. – п.ғ.к., жалпы, жасерекшелік және әлеуметтік педагогика кафедрасының профессоры
«Әлеуметтік-педагогикалық білім беру» курсының мазмұны туралы сұрақтарына

Таңдау компоненті бойынша курс «Әлеуметтік-педагогикалық білім беру», оның негізгі мақсаты мен міндеттері. Пәнді зерттеу нәтижесінде студент, әлеуметтік және педагогикалық білім, білім және тәжірибе бойынша негізгі құжаттарды әлеуметтік-педагогикалық білім беру сипаты мен мазмұнын білу керек. Мұғалімдердің кәсіби даярлау саласындағы ретінде әлеуметтік-педагогикалық білім беру.

Тірек сөздер: педагогикалық категория, әлеуметтік құбылыс ретінде білім беру, әлеуметтік-педагогикалық білім беру, әлеуметтік-педагогикалық білім беру тәжірибесіне, әлеуметтік педагог ретінде білім беру.

Summary

AS Totanova – Ph.D., professor of the Abai Kazakh National Pedagogical University

The question of the contents elective course "Socio-pedagogical education"

Elective course "Socio-pedagogical education", its main purpose and objectives. As a result of study of discipline a student must know the nature and content of socio-pedagogical education, basic documents on education and practice of social and pedagogical education. Social-pedagogical education as a field of training of professional teachers.

Keywords: education as a pedagogical category, education as a social phenomenon, socio-pedagogical education, the practice of social and pedagogical education, social teacher.

ПОЛИЯЗЫЧИЕ И ФРЕЙМОВЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК НЕРОДНОМУ В ВУЗЕ

А.А.Цой – д.п.н., доцент КазНПУ имени Абая

Статья А.А. Цой «Полиязычие и фремовый подход в обучении русскому языку как неродному в вузе» посвящена проблемам полиязыкового образования в РК. В связи с этим автор останавливается на проблемах развития и распространения двуязычия и многоязычия в Казахстане. В настоящее время в РК проводится поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков». В КазНПУ имени Абая с 2012 года функционирует Центр полиязычного образования, а с 2013 года институт филологии и полиязычного образования.

Для внедрения полиязычия требуется применение современных инновационных подходов в обучении языкам. Одним из актуальных направлений является фреймовый подход в обучении русскому языку как неродному.

Ключевые слова: полиязычие, билингвизм, полиязычное образование, фрейм, структурирование, сценарий, триединство языков.

Создание единого образовательного европейского пространства ставит новые цели в языковом образовании в Республике Казахстан. В настоящее время речь идет не только об изучении языков, а о формировании умений учиться языкам на протяжении всей жизни человека, о полиязыковом образовании.

Изучение языка связано с культурой носителя этого языка. Языковое образование способно аккумулировать наиболее ценные компоненты культуры, педагогически и методически интерпретировать их в целях адаптации к индивидуальным возможностям обучающихся. Особую актуальность приобретает проблема интеграции культурно-мировоззренческих ценностей мировой цивилизации, народа-носителя изучаемого языка и чужой культуры, которую можно решить, используя «диалог культур», призванного обеспечить естественную интеграцию культурно-мировоззренческих ценностей мировой цивилизации, народа – носителя изучаемого языка и чужой культуры, а также социума, представителем которого является обучающийся. Формирование способности к межкультурной коммуникации понимается как адекватное взаимодействие носителей разных языков и культур [1].

Изучение функционирования русского языка в Казахстане связано с проблемами двуязычия и полиязычия.

Вопросами изучения национально-русского билингвизма, языковой ситуации занимались в РК М.М. Копыленко, Б.Х. Хасанов, Э.Д. Сулейменова, З.К. Ахметжанова, Л.К. Жаналина, А.Е. Карлинский, сформировалось множество типов би- и полилингвизма.

Так, З.К. Ахметжанова выделяет 4 периода в развитии и распространении двуязычия и многоязычия в Республике Казахстан [2], которые можно представить следующим образом:

Первый период. Становление казахского этноса. Установление связей с соседними государствами. Языковые контакты с различными этническими группами.

Второй период. Расширение контактов с Россией. Появление русского населения на территории Казахстана. Начало формирования казахско-русского и русско-казахского двуязычия.

Третий период. Начало относится к 20-30 годам XX века. Изменения в этническом составе населения. Развитие русского языка как средства этнического взаимодействия. Функционирование казахско-русского, немецко-казахского, немецко-русского, русско-немецкого двуязычия.

Четвертый период. Приобретение республикой независимости. Казахский язык – государственный язык Республики Казахстан.

Таким образом, можно отметить основные особенности языковой ситуации в Республике Казахстан на современном этапе: формирование нового этапа двуязычия: русско-казахского в разговорно-бытовой сфере и в сфере официально-делового общения; повышение мощности, престижности казахского языка как государственного; развитие казахско-русско-английского и русско-английско-казахского полилингвизма [3].

В Казахстане создается новая современная модель образования, соответствующая мировым стандартам с учетом этнокультурного наследия народов страны.

В РК проводится поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков». Об этом говорится в послании главы государства народу республики под названием «30 важнейших направлений нашей внутренней и внешней политики», «Казахстан должен восприниматься во всем мире

как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это казахский язык – государственный язык, русский язык – как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [4].

Учитывая различные документы о языках в Республике Казахстан, можно констатировать формирование полилингвального образования в Казахстане.

«В настоящее время дефинициями «лингвистическое образование», «языковое образование», «полилингвистическое образование», «билингвальное образование используются более чем широко, в эти понятия зачастую вкладывают диаметрально противоположный смысл, так что иногда возникает впечатление, что участники разговора имеют в виду не одно понятие, а несколько понятий. Мы, ... обобщив некоторые определения полилингвального образования и соотнеся их с собственной педагогической практикой, руководствуемся следующей дефиницией: полилингвальным является такое образование, когда в процессе обучения используются более двух языков» [5, с. 591].

В Казахском национальном педагогическом университете имени Абая функционирует центр полиязычного образования с 2012 года по распоряжению ректора. В названном центре были открыты группы полиязычного образования по специальностям международные отношения, физика, математика, информатизация, химия, биология, социальная педагогика и самопознание, педагогика и психология, география, история, из них: 13 групп работали для студентов, 3 группы - для преподавателей. На первом году обучение в полиязычных группах проводилось по трем уровням Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate по программе общего образования (по учебникам Solutions. Tim Falla, Paul A.Davies. OXFORD University Press).

В целях реализации Государственной программы развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы и Стратегии - 2050 Республики Казахстан, а также повышения качества проведения занятий преподавателями в 2013 году был создан институт филологии и полиязычного образования под руководством д.ф.н., профессора Т.Т. Аяповой. Программа по русскому языку для студентов полиязычных групп была составлена преподавателями института филологии д.ф.н. Жумагуловой Б.С., д.п.н. Цой А.А., д.ф.н. Сабитовой Ш.С. под руководством д.ф.н., профессора Т.Т.Аяповой.

Для внедрения полиязычного образования требуется применение современных инновационных подходов в обучении языкам. Одним из актуальных направлений является фреймовый подход в обучении русскому языку как неродному.

В лингвистике утвердилось понятие фрейма. Структуры знаний, именуемые фреймами, схемами, сценариями и т.п. – это «пакеты информации (храняемые в памяти или создаваемые в ней по мере надобности из содержащихся в памяти компонентов), которые обеспечивают адекватную когнитивную обработку стандартных ситуаций. Эти структуры играют существенную роль в функционировании естественного языка: с их помощью устанавливается связность текста на микро-и макроуровне, обеспечивается вывод необходимых умозаключений. Они «поставляют» контекстные ожидания, позволяющие прогнозировать будущие события на основе ранее встречавшихся сходных по структуре событий [6].

Таким образом, фрейм – есть структурная единица представления системы ментальных карт, убеждений и понятийных концептов, репрезентирующих «модель мира» и служащие для переработки их в практической деятельности. Фреймы-структуры репрезентируют языковые знания, понятия: фонетическая фрейм-структура, фонологическая фрейм-структура, лексико-фразеологическая фрейм-структура, интонационная фрейм-структура. Фрейм-сценарий – содержит оптимальные условия для корректного использования знаний в процессе порождения высказывания: фрейм-сценарий понимание, фрейм-сценарий чтение, коммуникативно-стратегический фрейм-сценарий, обучающий фрейм-сценарий. Фрейм-ситуации коммуникативного общения, при помощи которых осуществляется овладение вторым языком.

При составлении программы по русскому языку для студентов полиязычных групп нами использовался фреймовый подход в структурировании содержания курса русского языка. Например, основная тема: Триединство языков в РК. Микротемы: Языки в современном мире. Изучение языков, их роль в жизни человека; изучение русского языка. Казахский, русский и английский языки – языки будущей специальности. Русский язык среди других языков мира. Мировые языки, родственные языки, язык эсперанто.

Однако фреймовый подход пронизывает все аспекты учебного процесса. Это относится и к подбору лексического материала. Необходимо структурировать весь лексический материал, который должен усвоить студент на занятии. Для структурирования лингвистической лексики нами исполь-

зовался фреймовый подход. Фреймы статические и динамические отличаются друг от друга тем, что первые отражают статику понятий, а вторые – динамику, изменение. Можно представить фрейм «Словари» следующим образом. Например, вершиной узла является основная семантическая единица «Словари». Во втором ряду иерархического построения находятся родовые понятия «Энциклопедические словари», «Лингвистические словари», которые подчинены верхнему ряду. В третьем ряду конкретизируются понятия верхнего второго ряда. Понятие «Лингвистические словари» распадается на компоненты: переводные и толковые словари. В четвертом ряду: переводные словари делятся на двуязычные и многоязычные, а наряду с толковыми словарями могут использоваться фразеологические словари, словари синонимов, словари антонимов, словари паронимов, этимологические словари и т.д.

Следует отметить, что в лингводидактике существует большое количество графических средств для представления учебного материала. Это и графы, и структурно-логические схемы, и опорные конспекты и многое другое. Все эти средства направлены на формирование и развитие образного мышления обучающихся, включение в мыслительную деятельность образную память, что позволяет добиваться лучших результатов по запоминанию материала. Однако отличие фреймов от всех перечисленных выше средств заключается в том, что фрейм можно повторить, его можно многократно изменять. А вот слабое звено в использовании опорных конспектов в том, что он очень индивидуален. Прочесть опорный конспект обычно может только его автор, так как при его составлении используются авторские обозначения объектов.

Одной из первых и, безусловно, наиболее простых структур для представления семантических данных высокого уровня являлись сценарии. «Сценарий» представляет собой набор объединенных временными причинными связями понятий низшего уровня, описывающий упорядоченную во времени последовательность, стереотипность событий» [7].

Занятие может проводиться по трём ситуациям, представленным в трёх фреймах. Тема занятия: развитие навыков устной речи на материале лексической темы «Первое знакомство на педагогической непрерывной практике студентов». На доске — стереотипная ситуация «Первое знакомство на педагогической непрерывной практике студентов», которая представлена тремя учебными фреймами.

Учебный фрейм 1. Информация о школе, где студенты будут проходить педагогическую практику.

Учебный фрейм 2. Первое знакомство директора школы со студентами-практикантами.

Учебный фрейм 3. Первое знакомство студентов – практикантов с классным руководителем и классом.

Рассмотрим, как проводится работа с первым учебным фреймом «Информация о школе». Фрейм составляется студентами во время занятия.

Он состоит из пяти слотов: директор школы, заместители директора школы, история образования школы, цели деятельности. Слоты – пустые графы, окна, которые должны быть заполнены. До чтения учебного текста студентам предлагаются следующие задания по фрейму:

- а) прослушать рассказ преподавателя о школе, где будет проходить педагогическая практика, и заполнить слоты фрейма;
- б) ответить на вопросы преподавателя, используя фрейм;
- в) задать друг другу вопросы по содержанию фрейма;
- г) составить рассказ о школе с опорой на фрейм;
- д) записать составленный рассказ.

Учебный фрейм 2. Первое знакомство директора школы со студентами-практикантами. Группа делится на микрогруппы и готовит презентацию знакомства, используя фрейм-сценарий, в котором обозначены коммуникативные задачи каждого участника коммуникативного акта. В заключении подводятся итоги работы.

Участники ситуации: директор школы, заместитель директора школы по воспитательной работе, методист университета, студенты-практиканты.

Коммуникативные задачи:

- а) директор школы: рассказывает, объясняет, задает вопросы, знакомит кого с кем, прощается;
- б) заместитель директора по воспитательной работе: информирует, дополняет, объясняет, задает вопросы, слушает, рассказывает, отвечает;
- с) студенты-практиканты: отвечают на вопросы, слушают, задают вопросы, благодарят, прощаются.

Учебный фрейм 3. Первое знакомство студентов-практикантов с классным руководителем и классом.

Участники ситуации: классный руководитель, ученики, студенты-практиканты.

Коммуникативные задачи:

а) классный руководитель: знакомит кого с кем, рассказывает, объясняет, задает вопросы, прощается;

б) студенты-практиканты: знакомятся, отвечают на вопросы, слушают, задают вопросы, благодарят, прощаются.

с) ученики: знакомятся, отвечают на вопросы, слушают, задают вопросы, благодарят, прощаются

Таким образом, использование фреймов способствует развитию языковой и коммуникативной компетенций; формирует умения строить логические цепочки концептов, согласно заданной модели, анализировать их и выражать свои мысли на изучаемом языке.

1. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы, 2005. – 264 с.

2. Ахметжанова З.К. О языковой ситуации в Казахстане // Русский язык в социокультурном пространстве XXI века. – Алматы, 2001.

3. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 170с.

4. Эналеев С. Триединство языков // Казахстанская правда, 2007. – 16 августа.

5. Кабдолова К.Л. Приоритетность государственного языка – основа полилингвального образования в Республике Казахстан // Межкультурная коммуникация и актуальные проблемы казахской, русской филологии: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной Году России в Казахстане и 10-летию Казахского государственного женского педагогического института. – КазГосЖенПИ, 2004. – Т.2. – Алматы. – 626 с.

6. Представление и использование знаний: Пер. с япон. / Под ред. Х. Уэно, М. Исидзука. – М.: Мир, 1989. – 220с.

7. Там же б.

Түйін

А.А.Цой - п.ғ.д., доцент Абай атындағы Қаз ҰПУ

«ЖОО ана тіліне жатпайтын орыс тілін оқытудағы көптілді және фреймдік келіс»

Бұл мақала ҚР көптілді білім беру мәселелеріне арналған. Осыған орай автор Қазақстандағы екі тілді және көптілді білім берудің дамуы мен кең таралуына тоқталып өткен. Қазіргі таңда ҚР Қазақстанда «Үш тұғырлы тіл» мәдени жобасы қарқынды түрде енгізілуде. Абай атындағы ҚазҰПУ де 2012 жылдан көптілді білім беру орталығы өз жұмысын бастаған, ал 2013 жылдан филология және көптілді білім беру институты ашылды.

Көптілді білім беруді ендіру үшін қазіргі заманауи инновациялық амалдарды қолдану қажет. Өзекті амалдардың бірі фреймді амал болып табылады.

Тірек сөздер: көптілді, билингвизм, көптілді білім беру, фрейм, құрылымдық, үш тұғырлы тіл, полиязычное сценарий.

Summary

Tsoy Alla, Kazakh National Pedagogical University named after Abai,

Doctor of Pedagogical Sciences

"A multilingualism and framing approach in training in Russian as nonnative in higher education institution"

Article A.A. Tsoi "A multilingualism and framing approach in training in Russian as nonnative in higher education institution" it is devoted to problems of polylanguage education in RK. In this regard the author stops on problems of development and distribution of bilingualism and multilingualism in Kazakhstan. Now stage-by-stage implementation of the cultural project "Trinity of Languages" is carried out to RK. In KAZNPU of a name of Abay since 2012 the Center of polylingual education, and since 2013 institute of philology and polylingual education functions.

Introduction of a multilingualism requires application of modern innovative approaches in training in languages. One of the actual directions is frame approach in training in Russian as nonnative.

Keywords: multilingualism, bilingualism, polylingual education, frame, structuring, scenario, trinity of languages.

УДК: 514.181

ПИКТОГРАФИЯЛЫҚ ЖАЗУУНУН БАКШЫ БУЛАГЫ – ЭҢ БАЙЫРКЫ ИСКУССТВО

К.Т.Жаманкулова – КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кыргыз тил илими бөлүмүнүн жетектөөчү кызматкери

Руналар көп мезгил бою кабарды берүү максаты үчүн кызмат кылган тамгалардын ырааттуу жайгашуусу катары каралып келген. Орто кылымдар мезгилинде көп учурларда эле усталар жасаган буюмдарына өз аттарын жазышкан. Мисалы, бир везерлик сөөктө “Сделал Улухари” деген жазуу болгон. Мындай мисалдар көп кездешет.

Бирок 1900-жылдан баштап жогоркудай жазуулар учурабайт, анткени аталган мезгилден баштап руна жазууларынын ыйык белгилер катары бериле баштайт. Мисалы, “На обоих законечниках копий руны соединены с, несомненно, священными знаками свастики, солнечного крута, трискеле, так называемого знака молнии т.д.”(1:51). Э.Вебер мына ушул бириккен жер терең мааниге ээ дейт, анткени руналар ыйык белгилер сыяктуу эле курал-жарактын күчүн арттырат жана мына ушинтип алар өздөрү ыйык боло алат.

Руналардын ыйык экендиги тууралуу 1937-жылы мындай илимий жыйынтыктар да келип чыккан: “Руналар” германдыктар үчүн күч менен заряддалган жандуу нерсе болуп калган, “которые он как воин мог бы заставить сосредоточиваться и развертываться, если бы он имел правильные познания о них”(1:53). 1938-жылы руна жазуулары тууралуу: “Руна с малолетства были всем, прежде чем стали средством общения. Их нарезание имеет основание веры, схожее с таковыми в древних наскальных рисунках, и схожую цель: укрепление и увековечение. Это нечто сверхъестественное, в этих знаках священная сила” (1:53), - деп айтылган. Ошентип, руналар германдыктардын түшүнүгү боюнча предметтерге жан киргизген жана күч берген ыйык белги катары саналган.

В.А.Истрин алгачкы жазуунун негизинен магиялык болгондугу фактыларга туура келбейт деп эсептейт (2: 45). Ал магиялык тематикадагы жазуулар болгондугун танбайт: “Ырас, магиялык жана дарымдоочу формулалар, магиялык мүнөздөгү табу белгилери жана башка белгилер байыркы жазууда бир кыйла орунду ээлеген”(2: 46). Ошондой болсо да тарыхта жана этнографияда белгилүү болгон пиктографиялык эстеликтердеги жазуулар канткени менен магиялык-культтук эмес, практикалык максаттарда – аңчылык, согуштук, соода-алмашуу ж.б. темаларында болгон дейт В.И.Истрин.

Алгачкы пиктографиялык жазуулардын келип чыгышын шарттаган башкы булак байыркы искусство деп эсептейт В.И.Истрин. Ал алгачкы пиктографиялык жазуунун башталышын байыркы сүрөттөрдүн дүйнөнү таануу үчүн, адамдын көркөм табитин канааттандыруу, же магиялык-культтук максатта гана эмес, коммуникативдик жана мемориалдык максаттарда, т.а., кандайдыр бир малыматты башкаларга берүү үчүн, атап айтканда, кабарды башка жактагы жана башка мезгилдеги адресаттарга жеткирүү үчүн колдонула башташы менен байланыштырат.

Алгачкы пиктографиялык жазма эстеликтердин анализи алардын бардыгына айрым бир графикалык өзгөчөлүктөр таандык экендигин көрсөткөн. Алсак, В.И.Истрин пиктографиялык жазма эстеликтерди айрым сүрөттөрдөн эмес, баяндоо (аңгеме) мүнөзүндөгү татаал сүрөт композициясынан же бири-бири менен ырааттуу байланышкан сүрөттөрдүн сериясынан турган “сүрөттөгү аңгемелер” деп атайт (2: 47).

Биринчи типтеги пиктографиялык сүрөттөргө: алмашуу шарттары жазылган пиктографиялык жазуу; пиктографиялык каттар; ири окуялар, согуштук, соттук ж.б. мемориалдык жазуулар кирет. Экинчи тибине: согуш жана аңчылыкты чагылдырылган пиктографиялык аңгемелер, көр үстүнө коюлган мемориалдык жазуулар, пиктографиялык уруулук летопись-хроникалары. Ушуга эле дуба окуу, дарымдоо, үрп-адат жана уламыштар кирет. Акыркы категориядагы сүрөттөр оозеки аңгемеге таяныч пункт катары же иллюстрация катары кызмат кылган, ошондуктан ал пиктограммаларды жазма эстеликтерге шарттуу түрдө гана киргизүүгө болот (2: 50). М.Коэн акыркы категорияны “пиктограмма-сигналдар” деп, ал эми калгандарын “пиктограмма-белгилер” деп атайт (3: 16).

Ошентип, алгачкы жазуунун пайда болушу байыркы искусстводо татаал баяндоо тибиндеги бири-бири менен ырааттуу байланышкан же символдук, же белгилик мүнөздөгү элементтерди камтыган сүрөттөрдүн пайда болушу менен байланыштуу.

В.И.Истриндин пикири боюнча байыркы искусствонун биринчи издери жогорку палеолит дооруна (4: 53), о р и н ь я к - с о л ю т р е й (болжол менен б.з.ч. 40-25 миң жыл) маданиятына мүнөздүү жана,

чамасы, «кроманьон адамының» калыптанышы менен байланышта келип чыккан. Бул мезгилдегі сүрөт искусствосун жаныбарлардың (арстан, ташка чегилип жасалган керик (носорог), ат, бугу ж.б.) контурдук, сызыктуу сүрөттөрү, сөөккө оюп түшүрүлгөн же кара жана кызыл боектор менен аскага жана үңкүрдүн дубалына тартылган сүрөттөр, аялдын тулкусу түшүрүлгөн скульптуралык эстеликтер түзөт. Булар абдан реалисттик мүнөздө, ошону менен катар эле абдан жөнөкөй аткарылган.

Байыркы искусство кийинки мадлен искусствосунда (болжол менен б.з.ч. 25-15 миң жыл) жогорку палеолит доорунда гүлдөгөн. Бул доордо көптөгөн үңкүрлөрдүн дубалдары (Комбарель, Кап Бланк, Фон де Гом, Франциядагы үч бир тууган, Ла Пасьега, Альтамир, Испаниядагы Кастильо) ошол замандын “сүрөт галереясы” сыяктуу сансыз сүрөттөр менен капталган. Бул сүрөттөр бир түстүү, контурдук жана статикалык орнийяко-солотрей сүрөттөрүнөн айырмаланып, өзүнүн көп түстүүлүгү, деталдуулугу, бөтөнчө таасирдүүлүгү, жандуулугу, эспрессиялуулугу, атап айтканда, кыймылды эптүүлүк менен бере алгандыгы менен айырмаланат (2: 55).

Мадлен маданиятындагы сүрөттөрдө өзгөчө кызыгууну жараткан - сүрөттөө элементтери болуп эсептелет, аларды шарттуу белгилер катары түшүндүрүүгө болот. Мындай сүрөттөргө Марсуляс үңкүрүндө денесине тамга түрүндөгү белгилер түшүрүлгөн бизондун¹ сүрөтү; Турдан үңкүрдөн табылган бугунун тамгаларды эске салган үч белгиси бар мүйүзүнүн сыныгы ж.б. кирет. Ошондой эле Франциядагы Ла Пасьега мадлен үңкүрүнө кире бериш жериндеги аскада табылган сүрөт айрым окумуштуулар тарабынан үңкүргө кирүүгө тыюу салган пиктограмма катары түшүндүрүлгөн. Булар пиктографиялык жазууга жатпайт, бирок пиктографиянын элементтери даана көрүнүп турат.

Мезолит доорунда (болжол менен б.з.ч. 15-миң жылдыктан 6-8-миң жылдыкка чейин) искусстводо пиктографиянын элементтери мурункудан көбүрөөк болгон. Жогорку палеолитке мүнөздүү жаныбарлардын өзүнчө, айрым сүрөттөрүнүн катарында мезолит искусствосунда көп сандаган баяндоо мүнөзүндөгү татаал сүрөттүк композициялар пайда болгон. Бул өзгөчө Чыгыш Испаниядагы жана Түндүк-Батыш Африкадагы кийинки каспий маданиятында кеңири орун алган.

А.П.Окладников айткандай, мында адамдар жана ар түрдүү жаныбарлар катышкан катуу талап менен ойлоп табылган сценалар бир сюжетке бириккен баяндоо мүнөзүндөгү кеңири көп фигуралуу композициялар бар: “Ар бир сүрөт, ар бир ушундай композиция өзгөчө бир сезимге толгон, дайыма эмоционалдуу түскө боелгон конкреттүү фабуласы бар өзүнчө эле бир бүтүн ар түстүү аңгемени билдирет” (2: 57).

Мезолит доорунда искусстводо сүрөттүн схематизациясы көбөйөт, баяндоо татаалдашып, окуяны, аракетти берүү аракети күч алат. Сүрөттөрдө татаал, терең жана абстрактуу түшүнүктөр пайда болот. Мезолит искусствосунун эстеликтери көрсөтүп тургандай, көркөм функциялар пиктографиялык функциялар менен айкалыша баштайт. Мисалы, көпчүлүк сүрөттөр жогорку палеолиттен айырмаланып, “тигил же бул ири окуяларга (согуштук, аңчылык) кеңири баяндалган сюжеттик «иллюстрация» катары кызмат кылган же ошол окуяны эс-акылга, болгондо да айтуучунун жеке эс-акылында эмес, ошол уруулук коомдун коллективдүү эс-акылында бекемдөө үчүн кызмат” (2: 58). Ошондой болсо да, В.А.Истрин бул сүрөттөрдү таза пиктографиялык жазуу деп атоого болбостугун белгилейт.

Аталган доордогу сүрөт эстеликтеринен “масдаль белгилери” өзгөчө орунда турат. 1887-жылы Мас д’Азиль (француз Пиренеялары) мезолит үңкүрүнөн кызыл охра менен тартылган геометриялык оюулары бар (сүйрү тегерек тактар, туурасынан кеткен жол-жол сызыктар, кресттер, ийри-буйру сызыктар, решеткалар, жылдыздар ж.б.) жалпак таштар табылган. Ушундай эле сүрөттөрү бар шагыл таштар жогорку Пиренея (де ла Круазад, де ла Турасс, де Гурдан, Риета ж.б.) мезолит үңкүрлөрүнөн табылган. “Масдаль белгилерин” ачкан француз окумуштуусу Э.Пьетт буларды байыркы жазуу деп эсептеген, ал эми Мас д’Азиль үңкүрүн мезолит жазгычтарынын жер астындагы өтө зор мектеби деп атаган. Э.Пьетт финикий жазуусун масдаль белгилеринен келип чыккан деген теорияны сунуштаган (5: 385-427).

Бирок азыркы учурда мындай көз карашты жактоочулар жок. Азыркы окумуштуулардын көпчүлүгү масдаль белгилерин байыркы магия жана төлгө үчүн кызмат кылган деп эсептешет. Ошондой эле масдаль белгилери өлгөн уруулаштарынын учуп кеткен “жандарынын жайы” деген да гипотеза болгон. В.И.Истрин муну башка бир Бирзек (Швейцария) мезолит үңкүрүндөгү эки жүздөн ашык шагыл таштар далилдеп турат дейт, алардын көпчүлүгү атайылап талкалангандай түрү бар. Ошондой эле масдаль шагыл таштары жөнөкөй эле санак таштары болушу мүмкүн деген да пикир бар.

В.А.Истрин кантсе да сүрөт-синтетикалык (пиктографиялык) жазуунун калыптанышы көпчүлүк элдер үчүн б.з.ч. 8-6 миң жылдыкта башталган неолит доорунда же энолит дооруна өтүү мезгилинде

болушу ыктымал (2: 59) дейт. Ал бул жыйынтыкты археологиялык, тарыхый маалыматтар, атап айтканда, Чыгыштын улуу цивилизациясынын байыркы жазма эстеликтерин анализдөө тастыктагандыгын айтат. Бизге келип жеткен шумер (б.з.ч. IV миң жылдыктын ортосу), египет (б.з.ч. IV миң жылдыктын аягы), протоиндия (б.з.ч. III миң жылдык), крит (б.з.ч. III миң жылдыктын аягы) жана кытай (б.з.ч. II миң жылдыктын ортосу) жазма эстеликтери бул өлкөлөрдүн элдери енолит доорун башынан өткөрүп жаткан мезгилге таандык (2: 59-60). Демек, аталган элдердин алгачкы жазуусунун жаралышы алардын неолит доорун баштан кечирип жаткан мезгилине же жаңы гана энолитке өтүү учуруна туура келет.

Сүрөттүк-синтетикалык жазуунун калыптанышы жана өнүгүшү неолит доорунда болгондугун этнография боюнча маалыматтар ырастайт. В.И.Истриндин маалыматы боюнча көп элдерде неолит дооруна жакынкы мезгилде (Түндүк Америкадагы индеецтер, Ыраакы Түндүктөгү көптөгөн элдер, айрым африкалык уруулар) өнүккөн сүрөттүк-синтетикалык жазуу болгон. Бул жазууда ар түрдүү пиктограммалар болгон. Аталган жазуу маалыматты бекемдөө (көр үстүндөгү эстеликтердеги жазуулар, уруулук летопись-хроникалар, ири окуялар жөнүндө мемориалдык жазуулар, алмашуунун шарттары, дуба (молитва), дарымдоо, үрп-адат, уламыш ж.б.), маалыматтарды алыскы аралыкка жеткирүү (согуш же тынчтык кайрылуусу, согуш же аңчылык тууралуу маалыматтар, арыз-кат, сүйүү каттары ж.б.) милдетин аткарган. Бул жазуунун материалдары кабык (кора), береста (кайың кабыгынын сырткы катмары), бамбук, тери, сөөк ж.б. болгон.

Аталган жазууларда реалисттик жана схемалык сүрөттөр болгон. Мындан тышкары бул жазууда абстрактуу түшүнүктөрдү берүү үчүн символикалык жана эмблемалык мүнөздөгү сүрөттөр көбүрөөк кездеше баштаган.

1. Вебер Э. Руническое искусство. – Санкт-Петербург, 2002.
2. Истрин В.А. Развитие письма.- М., Изд-во АН СССР, 1961.
3. Kohen M. L'écriture. Paris, 1953, стр. 16.
4. Дмитриева Н.А. Происхождение искусств. Всеобщая история искусств. т. 1. – М., 1956.
5. Piette E. Les galets colories du Mas d'Asil. «Antropologie». Paris, 1896, v.7, №4.

Резюме

«Истоки пиктографического письма – первобытное искусство»

В данной статье речь идет о функционировании пиктографических надписей, которые применялись не только в магически-культовых, а также практических целях и обозначали охотничью деятельность, торговые связи, обмен товарами между людьми, но и проводится мысль о том, что изначальный смысл этих надписей восходит к древнейшим образцам живописи.

Ключевые слова: руническая письменность, культовые знаки, древнейшие формы искусства, пиктографическое письмо, маздаальские знаки, эпоха мезолита, древняя живопись, картинно-синтетическая письмо.

Summary

«Roots of pictographic inscriptions and ancient arts»

In this article has been analyzed functioning of the pictographic inscriptions which are implied the ancient cults and magic believes, at the same time they are symbolized practical aims and ways of thought of those who left pictographic inscriptions on stones, which include hunting activity, trade relations between peoples, denoting primordial roots of the inscriptions deeply related to the ancient representations of drawing culture.

Key words: rune inscriptions, cult symbols, ancient forms of arts, pictographic inscriptions, masdal signs, mesolite, ancient arts, pictorial-synthetic art.

УДК: [39+94] (571.52) (093)

КЫРГЫЗ ЭН ТАМГАЛАРЫ – ОРХОН – ЕНИСЕЙ ЖАЗУУСУНУН НЕГИЗИ

К.Т.Жаманкулова - *КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кыргыз тил илими бөлүмүнүн жетектөөчү кызматкери*

Ачкыч сөздөр: эн тамгалар, түрк рун жазуусу, уруу жана урук тамгалары, енисей жазуусу, орхон-енисей жазуусу, тотемдердин символдуу формалары, маданий мурастар.

Б.з.ч. биринчи миң жылдыктын башталышы менен Миң-Суу талааларында маданияттын мүнөзү жана өнүгүшү өзгөрө баштаган, бул Карасук тибиндеги эстеликтерден даана байкалат. Карасук маданиятынын маанилүү этабы - карасуктардын чарбасынын өнүгүшүндө малдын эти гана эмес, анын сүтү да тамак катары пайдаланылгандыгы болуп саналат. Эт берүүчү мал – кой болгон, аны көбөйтүү адамдардын маанилүү иштеринен болуп калган. А.Н.Бернштам кой “одновременно становится культовым животным (*белгилеген* – Г.Ж.), что документируется находками высеченных из камня его изображений, переплетенных зачастую с культом солнца как источником всей земной жизни», - дейт (1: 165; 2: 280).

Бул мезгилде аял – ыйык образга айланат, муну аялдын (белине чейинки же бүт бойдон) сүрөтү түшүрүлгөн таш монументтерден улам билүүгө болот. Мындай көрүнүштү адамдардын сүттү колдоно башташы менен байланыштырышат (1: 165). Эттин жана сүттүн молдугу, чарбанын өнүгүшү, албетте, элдин көбөйүшүнө сөзсүз таасирин тийгизген. Ошол эле учурда малдын көбөйүшү менен эн тамгаларынын келип чыгышы байланыштырылат. А.Н.Бернштам: “С укреплением роли отдельной патриархальной семьи и ее собственности связано появление тамг – знаков собственности” (1: 165; 3: 152), – деген.

Ошентип, патриархалдык үй-бүлөнүн бекемделиши менен алар топтогон байлык да көбөйгөн. Байлык – көп сандаган мал менен өлчөнгөн. Өзгөчө койду көбөйтүшкөн. Ар бир үй-бүлө өз малын башкалардан айырмалоо үчүн эн тамгаларын коюшкан. Бул - зарылдыктан улам келип чыккан.

Эн тамгалары – жазуунун келип чыгышынын башаты болуп саналат. Эн тамгаларын коюу – бара-бара тамгалардын келип чыгышына түрткү болгон.

Кыргыздар колдонгон эн тамгалар жазууга чейинки белгилерге кирет. Кыргыз эн тамгаларынын келип чыгышы, жогоруда айтылгандай, кыргыздардын мал чарбачылыгынын өнүгүшү менен байланыштуу болгон. Кыргыз эн тамгалары кыргыздар жашаган жерлерден (Миң-Суу, Кыргызстандын территориясы) табылган. Буга окшогон белгилерди Л.Р.Кызласов жана Н.В.Леонтьев тамга (хак. *таңма*) деп (4: 6), таштагы чекме белгилерди Л.Жусупакматов тамга сымал белгилер деп атайт (5: 53).

Түрк рун жазууларынын чыгыш теги көп окумуштууларды кызыктырып келген жана бул тууралуу ар кандай ой-пикирлер айтылган. Алардын ичинен түрк рун жазууларынын чыгыш тегин уруулук белгилер менен байланыштырган окумуштуу Г.И.Спасский (6: 44) болгон. Ал айрым сибир жазууларынын белгилерин “сибир татарларынын” уруулук белгиси менен окшоштугуна көңүлүн бурган. Бул окшоштук А.Вамберини да кызыктырган. 1831-32-жылдары түрк рун жазуусунун түрк уруу тамгаларынын негизинде пайда болгондугу жөнүндөгү ою анын 1885-жылы Лейпцигде жарык көргөн эмгегинде айтылган (7). Г.Вамбериге чейин бул жөнүндө академик А.А.Шифнер да жазган. Ал белгилердин генезисин түздөн-түз тамгаларга алып барган (8: 2). Н.А.Аристов “Об этническом составе тюркских племен и народностей” деген эмгегинде түрк элдеринин урук жана уруу тамгалары жазуунун келип чыгышына негиз болуп берген деп эсептейт (9). Н.А.Аристов жеке менчик жана уруулук эн тамгаларды изилдеп, айырмачылыктарын ачып берген. Уруу топторунан үй-бүлө бөлүнүп чыккан чыккан соң, эн тамгалардын формаларында айрым өзгөрүүлөр келип чыккан.

Н.А.Аристовдун пикири боюнча түрк урууларында адегенде эн тамгалары урук, уруулук колдоочуну же сактоочуну (покровитель рода, племени) түшүндүргөн, коомдук-социалдык мамилелердин алга жылышы менен тамга жөнөкөй менчикти аныктаган эн тамгага айланган (10: 284-286). Н.А.Аристов эн тамгалары тууралуу мындай деген: “...существовавшие с глубочайшей древности родовые тамги были позднее употреблены в качестве букв в орхоно-енисейском алфавите” (10: 28-29). Н.Г.Маллицкий бул теорияны колдоп, андан ары өркүндөтүп, байыркы түрк рун жазуусу тамгалардан келип чыккан деген көз карашын (11) билдирген. П.Мелиоранский Н.А.Аристовдун көз карашына макул болбогону менен, эн тамга белгилеринин айрымдары орхон-енисей алфавитине негиз болуп берген деген (12: 17).

В.В.Радлов өзүнүн белгилүү “Aus Sibirien” деген эмгегинде “тамга” теориясын айткан жана анын пикири 1939-жылы Азиз Ниалло тарабынан колдоого ээ болгон (13).

Жогоркудай пикирлерди С.В.Киселев сынга алганы менен, жазуунун келип чыгышында ички жана тышкы факторлор мааниге ээ экендигин белгилейт. Ал: “...если бесспорны связи прототипов, то во внешнем оформлении орхонское письмо зависит не только от западных аналогов, но и от своих местных предшественников – тамг, знаков – “бирок”... Сходство этих “дописьменных” знаков... с буквами орхон-енисейского алфавита иногда настолько велико, что соединение их в генетический ряд не вызывает сомнений. Орхонское письмо столь же заимствованное, сколь и местное изобретение” (14: 285), - дейт. Окумуштуу жазуунун системасында Енисейдеги түрк элдери эзелтеден колдонулуп келген тамга белгилердин бар экендигинен күмөн санабайт (14: 59, 264, 285, 321). Окумуштуу “Жазууга чейинки белгилердин” (тамгалардын) орхон-енисей алфавити менен өтө окшош экендигин айтып, аларды генетикалык жактан бир катарга коет. С.В.Киселев байыркы түрк рун жазуусунун башатында уруулардын жана уруулук союздардын белгилери жатат дейт (14: 143).

К.Сарткожаулы байыркы түрк рун жазуусунун башаты байыркы белгилер деп эсептейт (15: 89). К.Сарткожаулы В.Махмудов жана М.Шинэхуунун байыркы түрк рун жазуусунун калыптанышына тамгалар жана уруу белгилери (метка) негиз болуп берген деген пикирлерин мисалга келтирет жана окумуштуу Европа жана Азияда жашаган түрк элдеринин байыртадан бери XX кылымга чейин колдонулуп келе жаткан жана алардын кайсы урукка жана урууга тиешелүү экендиктерин көрсөтө алган тамгалары жана белгилери формалары жагынан байыркы түрк рун жазуусуна окшош экендигин белгилеп көрсөтөт. Ал: “Многочисленные знаки (belgü, tuḡa, taḡa, tühür ~ mör), найденные в степных районах Евразии с автохтонным населением, имеющие тюркские корни указывают верность данной теории” (15: 22), - дейт. К.Сарткожаулынын маалыматы боюнча алгачкы орто кылымдарда белгилердин негизин тотемдердин символдуу формалары түзгөн. Бул белгилер урууларды бири-биринен айырмалап турган код болгон. Код белгилүү бир маалыматты алып жүргөн. Ошондуктан байыркы түрктөр аны tuḡa деп аташкан (15: 22).

Ошентип, эн тамгалар орхон-енисей жазууларынын басымдуу бөлүгүн түзөт.

Түрк-монгол тилдүү элдердин уруулук эн тамгалары жөнүндө маалыматтар Н.А.Аристов, В.В.Радлов, Д.Н.Соколов, В.В.Бартольд, Р.Г.Кузеев, Р.Керейтов, Н.А.Баскаков, Г.Н.Лебедева, С.И.Вайнштейн, В.Я.Бутанаев ж.б. эмгектеринде кездешет.

Кыргыз окумуштуулары С.Сыдыков жана К.Коңкобаев байыркы түрктөрдүн тамгалары менен идеографиялык мотивдери рун алфавитине кошумчаланган болушу да толук ыктымал, анткени Түштүк Сибирь, Орто Азия түрк элдеринин эн тамгалары менен жазуусунун системасында айрым окшош белгилердин бар экендиги да чындык деген пикирди айтышат (16: 11). С.Сыдыков, К.Коңкобаев енисей-түрк жазуусунун башатында кыргыздар турган деп эсептешет. Алар енисей түрк жазууларын енисейлик кыргыздар баш болгон ошол доордогу түрк урууларынын кат-сабаттуу өкүлдөрү жазган деп болжолдошот. Анткени кыргыздар тарых боюнча кайсы жерде жашаса, дал ошол аймактардан Енисей жазуулары табылган жана табылып жатат. Мындай эстеликтер Миң-Суудан, Кыргызстандын Талас, Фергана өрөөндөрүнөн, Кочкордон табылган.

А.Абдыразаков орхон-енисей эстеликтеринин тили байыркы кыргыздардын баба тили болгон дейт. Окумуштуу: “...VI-IX кылымдарда кыргыздар мамлекеттик ж.б. иштерди жүргүзүүдө ошол баба тилибиз менен бирге өз жазуусун колдонгондугу талашсыз чындык”, - дейт. Окумуштуунун пикиринде бул алфавитти кыргыздар түзгөн жана колдонуп келишкен, бара-бара башка тектеш түрк уруулары өз ишинде колдоно башташкан (17: 33).

О.Каратаев орхон-енисей жазууларындагы алфавиттин басымдуу бөлүгү эн тамгалардан келип чыккан деген Н.А.Аристовдун пикири негиздүү деп эсептейт. О.Каратаевдин пикири боюнча орхон-енисей эн тамгаларынын башаты Түштүк Сибирдин этностук-маданий чөйрөсүнө таандык. Окумуштуу 2013-жылы көргөн жарык эмгегинде Енисей жергесиндеги эн тамгаларын кыргыз урууларынын эн тамгалары менен салыштырат. Бул салыштыруу кыргыз эн тамгаларынын басымдуу бөлүгү орхон-енисей жазууларындагы алфавиттерге өтө окшош, теги жалпы экендигин көрсөткөн (18: 165-167).

Мындай жыйынтык енисей аймагынан табылган жазуулар кыргыздарга таандык деген окумуштуулардын (В.Томсен, В.В.Радлов, С.Е.Малов, С.И.Вайнштейн, Л.П.Потапов, Ө.К.Караев, В.Я.Бутанаев ж.б.) негиздүү пикирлерин жагы бир жолу тастыктайт.

О.Каратаев байыркы жалпы кыргыз эн тамгасынын параллелдери хакас, тува, башкырлардын курамдарындагы “кыргыз” деп аталган уруулардын эн тамгалары менен толук дал келерин аныкта-

ган. Бул пикир VII-VIII кк. кытай жыл баяндарындагы маалыматтар менен да бекемделерин айтып, О.Каратаев Енисей чөлкөмүндөгү (Хакасия, Тува, Тоолуу Алтай, Краснодар крайы) руникалык жазуулар ж.б. аска-таш беттериндеги чегерилген тамгалар, маданий эстеликтер кыргыздарга таандык дейт (18: 171). Чындыгында эле илимий адабияттардагы материалдарга жасалган анализ О.Каратаевдин бул пикиринин туура экендигин далилдейт.

О.Каратаев өзүнүн иликтөөлөрүнө таянып, Енисейдеги (Түштүк Сибирь жана ага жамаатташ аймактар) байыркы эстелик жазуулар жана алардагы эн тамгалар көөнө кыргыз маданиятынын мурастары деп эсептейт (18: 145). Окумуштуу эн тамгалар көчмөн түрк-монгол тилдүү элдерде байыртадан туруктуу сакталып келе жаткандыгын белгилеп, эн тамгалар этногенезди, этностук тарыхты, этностук маданиятты иликтөөдө тарыхый жазма булактар менен бирге маанилүү маалыматтар катары кызмат кыларын белгилейт. Автор уруулук эн тамгаларды тотем сыяктуу уруу-уруктарды, этностук топторду, элдерди бирин-экинчисинен айырмалоочу атрибуттар катары карайт (18: 7). О.Каратаев кыргыздын эн тамгаларынын басымдуу бөлүгү уруулук (урук) тотемдерди аныктоо менен бирге урук, уруу, уруулук бирикме сыйынган жан-жаныбарлардын, канаттуу жырткыч куштардын символикалуу элестерин чагылдырарын белгилейт. Окумуштуунун пикиринде кыргыздардын турмушундагы эн тамга белгилеринин өзгөчө маанисин этностук аталыштар (этнонимдер) да көрсөтүп турат. Мисалы, кош тамга (мунгуш), жагалмай тамга (мунгуш), ача тамга (жору), кайчы тамга (жору), кош бычак (багыш), жогору тамга (кытай), төмөн тамга (кытай), кылыч тамга (басыз), керки тамга (басыз), жаа тамга (азык), ай тамга (саруу), жогору чекти (багыш), төмөн чекти (саяк), үчөк (басыз), үч ок тамга (каңды), жогор тон (мундуз), төмөн тон мундуз (мундуз) ж.б. (18: 144).

Жогорудагы окумуштуулардын жана О.Каратаевдин илимий негизде берген маалыматтары жана жыйынтыктары енисейлик эн тамгалардын байыркы енисейлик кыргыздарга таандык экендигин кашкайта көрсөтүп турат. Ошондой эле, байыркы жалпы кыргыз эн тамгасынын параллелдери хакас, тува, башкырлардын курамындагы “кыргыз” деп аталган уруулардын тамгалары менен дал келерин далилдейт.

Кыргыздардын байыркы эн тамгалары енисей жазууларына негиз болуп берген. Орхон-енисей жазуусунун башатында кыргыздар жана кыргыз жазуулары турган жана бул жазууну кыргыздар менен дайыма ирегелеш, коңшулаш жашаган, тыгыз алакада жашаган башка түрк уруулары да колдонгон.

1. Бернштам А.Н. *Избранные труды по археологии и истории кыргызов и Кыргызстана*. II. – Бишкек: Фонд “Сорос-Кыргызстан”, 1998.

2. Киселев С. Семантика орнамента карасукских стел. *Известия. ГАИМК*, вып. 100, 1933.

3. М.Грязнов. *История СССР...* 1-т.

4. Кызласов Л.Р., Леонтьев Н.В. *Народные рисунки хакасов*. – М., 1980.

5. Жусупакматов Л. *Древние катосхемы земли в пиктографии петроглифов юга Кыргызстана*. – Ош. 2006.

6. Спасский Г.И. *О достопримечательных памятниках сибирских древностей и сходстве некоторых из них с великорусскими*. – ЗВРАО, Т. 12, 1857, часть 3, Надписи.

7. Г.Вамбери. *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethographischen Beziehungen*, 1885.

8. Shafner H. *Über verschiedene sibirische Ergentums-Zeichen/- «Melanges russes»*, 1858, т.4. St.-Pbg. 858.

9. Аристов Н.А. *Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности* // ЖС. 1896, Вып. 3-4.

10. Аристов Н.А. *Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков Большой орды и каракиргизов*. – ЖС. 1894, - Вып. III-IV.

11. Маллицкий Н.Г. *“О связи тюркских тамг с орхонскими письменами”*. ПТКЛА. Год 3. 1897-1898-жж.

12. Батманов И.А. *Язык енисейских памятников древнетюркской письменности*. – Ф., Изд-во АН Кирг.ССР, 1959.

13. Азиз Ниалло. *Искусство Советской Киргизии*. – М., 1939.

14. Киселев С.В. *Письменность енисейских кыргызов. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории материальной культуры*. XXV, 1949

15. Сарткожаулы К. *Генезис древнетюркского рунического письма*. – Алматы, 2012.

16. Сыдыков С., Коңкобаев К. *Байыркы түрк жазуусу (VII-X кылымдар)*. – Б.: КТМУ, 2001.

17. Абдыразаков А. *Орхон-енисей байыркы кыргыз-түрк жазуулары жана рух башаттары*. – Бишкек, 2004.

18. Каратаев О. *Кыргыздардын теги, таралуу ареалы, этностук маданий алакалары*. – Бишкек, 2013.

К.Т. Жаманкулова – ведущий сотрудник

«Кыргызские тамги – основа орхон-енисейской письменности»

В этой статье речь идет о взглядах ученых об истоках тюркской рунической письменности, которая восходит к древнейшим тамгам. В основном тамги древних кыргызов очень схожи с орхон-енисейским алфавитом.

Ключевые слова: тамги, тюрко-руническая письменность, родовые и племенные тамги, енисейская письменность, орхон-енисейская письменность, символические формы тотемов, культурное наследие.

K.T. Zhamankulova – leading expert

«Kyrgyz tamgas are the basis of orkhon-yenisey writings»

This article has been analyzed the views of the scientists about runic writings which are known as an ancient “tamgas” (stamps). Mainly, kyrgyz tamgas are similar with orkhon-yenisey alphabet.

Key words: tamgas, turkic-runic writings, ancestral and tribal tamgas, yenisey writing, orkhon-yenisey writings, symbolic forms of totems, cultural heritage.

УДК 37.018.11

УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРДИ САЯСИЙ ӨНҮТТӨ ИЗИЛДӨӨЧҮЛӨР

А.С.Калиев - КГУ им И. Арабаева

Бул макалада улут жана этнос терминдери, алардын калыптануусу, улуттук жана этностук мамилелерди саясий өнүткө изилдөөчүлөр М.Вебердин, А.П. Сорокиндин эмгектери, илимий көз караштын чегинде анализденди. Этникалуулук жана этникалуулуктун негиздерине, азыркы геосаясий мейкиндиктеги абалды чагылдырган доордогу этностор аралык мамилелер, изилдөөчүлөрдүн практикалык сунуштарына тактоолорго токтолуу аркылуу, титулдук улут менен этностор аралык мамилелерде конфликттерди чечүүнүн, алдын-алуунун багыттары позитивдүү кароо сунушталды. Улут маселесин талкуулоодо өзүнүн материалистик пикир-лери менен тарыхта калган белгилүү марксизм классиктери К.Маркс жана Ф.Энгельстер улуттар аралык мамилеге түздөн-түз багытталган эмгек жаратпаганы менен этностор аралык мамилелердин, чыр-чатактардын, тап маселеси алкагында башка изилдөөлөрү менен белгилүү болушуп, усулдук принциптерин сунушташкан. Тарых барактарында К.Маркс жана Ф.Энгельстин эмгегин В.И.Лениндин уланткандыгы жана анын пикирине ылайык улуттук маселени илимий негизде чечүү жолдору сунушталгандыгы белгилүү. Ал эми И.В.Сталиндин ““улут” есть исторически сложившаяся устойчивая общность людей, возникшая на базе общности языка, территории, экономической жизни и психического склада, проявляющегося в общности культуры.

Түйүндүү сөздөр: “Улут”, “этнос”, “этностуулук”, “калк”, “бирдиктүү улут”, “бирдей тил”, “бирдей маданият”, “чыр-чатактар”, “коомдук аң-сезим”, “цивилизация”, “Ассамблея народов”, “саясий институт”, “тарыхый өнүт”, “тарыхый фактылар”, “этнография”, “философиялык анализ”, ж.б.

Улуттар аралык мамилелерди изилдөө бүт дүйнөдөгү илимпоздордун, окмуштуулардын изилдөө объектисине айлангандыгы жалпыга белгилүү. Маселен, антрополог Ф.Барт этникалуулукту изилдөөдөгү негизги акцент этникалык аймактагы өзүнчө тайпалардын тарыхына, ал аймакка колдоо көрсөтүүгө жасалуусу шарт, анткени, дал ошол этникалык чек ара социалдык жашоого багытталат деген пикирде болсо, Дж.Армстронг Барт менен макул болуу менен бирге символдорду белгилейт. Маселен, символдор (чек аранын негизги индикаторлору) жана мифтер (тайпа арасындагы жалпы мүчөлөрүнүн өз тагдырларын түшүнүүсү) азыркы доорго чейинки акырындык менен улуттун пайда болуусунун чечүүчү кадамы. Э.Смит да этникалуулукту окуп үйрөнүүдө символикалык анализди колдонуу менен, башка багыттарды, жолдорду сунуштайт.

Функционалдуулук багытын көбүнчө позитивист О.Конт жана философ Г.Спенсер колдонгон. Алардын пикирине ылайык этникалуулук убакытта чектелген көрүнүш жана бул жердеги маанилүү нерсе, маданият, маданий нормалар жана баалуулуктар кандай жолдор менен берилет, ошондой эле элдик керектөөнү канчалык деңгээлде канааттандырат, кандай функцияны аткарат. XVII – кылымдан бери колдонулуп келген этнос же улут термини “калк” же “жаран” деген түшүнүктү берип келгендиги белгилүү. Ал эми этностук көйгөйлөрдү изилдөө менен белгилүү тарыхчы, философ Э.Ренан “нация-есть великая солидарность, в ее основании лежат священные чувства к принесенным жертвам в прошлом и к жертвам, которые еще будут принесены в будущем” [1.24].

Улуттук маселелер тууралуу сөз кылууда улуу социолог М.Веберди айтпай кетүүгө болбойт. Ал улут саясий категория, “коомчулук сезими”, анткени коомчулукка болгон сезим бар жерде, улут

калыптанат, ал эми тилектештик пикири дайыма эле толук субъективдүү боло бербейт. М.Вебердин концепциясынын негизинде улут төмөндөгүдөй мүнөздүү белгилерге ээ:

1. ар түрдүү элдерди байланыштыруучу жана аларды башкалардан айырмалаган жалпы объективдүү факторго ээ белгиси;

2. ушул фактор бирдиктүү баалуулук булагы катары каралганда жана тилектештик сезимдерин пайда болгондо;

3. ушул тилектештик автономдуу саясий институт мүнөзүнө ээ болгондо.

Чынында, М.Вебердин улуттун жана мамлекеттин жашоосу тууралуу концепциясы чоң көңүл бурууну жаратып, коомчулукта бир топ талкууга алынган менен, илимий негизи бар экендигине ынанбай кое албайсын.

Дагы бир белгилүү социолог П.А.Сорокин өзүнүн көп функционалдуу концепциясында “улуттун” белгилери катары төмөндөгүлөргө токтолот:

1. “улут” – бул бир мамлекеттин жарандары;

2. “улут” – бул жалпы жана окшош тилдүү жана маданий баалуулуктардын жалпы жыйындысы;

3. өздөрү же алардын ата-бабалары жашаган аймактын ээлери. Тактап айтканда, белгилүү социолог М.Вебер улуттун калыптануусундагы социалдык-маданий факторлор болуп: мамлекеттүүлүгү, тили жана аймагы деген пикирин бекем кармангандыгы белгилүү [2.21-23]

Улут маселесин талкуулоодо өзүнүн материалистик пикирлери менен тарыхта калган белгилүү марксизм классиктери К.Маркс жана Ф.Энгельстер улуттар аралык мамилеге түздөн-түз багытталган эмгек жаратпаганы менен этностор аралык мамилелердин, чыр-чатактардын, тап маселеси алкагында башка изилдөөлөрү менен белгилүү болушуп, усулдук принциптерин сунушташкан. Тарых барактарында К.Маркс жана Ф.Энгельстин эмгегин В.И.Лениндин уланткандыгы жана анын пикирине ылайык улуттук маселени илимий негизде чечүү жолдору сунушталгандыгы белгилүү. Ал эми И.В.Сталиндин “нация” есть исторически сложившаяся устойчивая общность людей, возникшая на базе общности языка, территории, экономической жизни и психического склада, проявляющегося в общности культуры” [5.296] деген пикирине ынануу менен мезгилдин алга жылуусу жана коомдук аң-сезимдин, цивилизациянын жогорулоосу менен “улут” маселесине берилген аныктамалардын мазмуну да реалдуу жашоо менен үндөшкөндөй көрүнөт.

Илимий макалада бир гана чет өлкөлүк авторлордун, илимпоздордун эмгектерине жана пикирлерине гана токтолбостон, Кыргызстанда да бир топ изилдөөлөр болгондугуна да кеңири токтолобуз. Кыргыз эли башка улуттар сыяктуу эле көп мезгилдер советтик системанын курамында болгондуктан, бирдиктүү улут, бирдей тил, бирдей аймак жана бирдей маданият болгондугу белгилүү. Ошондуктан улуттар маселелери көп мезгил советтик көз караштын негизинде талкууланган. 1991-жылы август айынан баштап, көп түрдүү ой-пикирлер, илимий изилдөөлөр колго алынган жана советтик мезгилдеги көз караштарга комментарийлер бериле баштаган. Анткени көз карандысыз Кыргызстан полиэтностуу мамлекетке айланып, мамлекеттин саясий структурасы бардык этностордун кызыкчылыгын бирдей коргоо зарылдыгы келип чыккан. Ошого байланыштуу Кыргызстан элдеринин Ассамблеясы түзүлүп, төмөндөгүдөй багытта иш алып барат: “Ассамблея народов Кыргызстана было необходимо, которая возникла как насущная потребность всестороннего и своевременного учета интересов всех этнических групп населения, а также совершенствования механизмов управления межнациональными отношениями” [3.17]. Азыркы геосаясий мейкиндиктеги абалды чагылдырган дагы бир маалымат боюнча: “сегодня, когда страна находится на переходном этапе всего развития, можно констатировать тот факт, что развал тоталитарной системы не привел автоматически к установлению рыночной экономики и утверждению полной демократии в политике, экономике и культуре. Осуществлять реформы и государстве приходится практически одновременно, созидая “гражданское общество, правовое государство, рыночную экономику с защищенной частной собственностью”” [1.196]. Ошондуктан, биздин пикирибизче бардык этностор өткөөл мезгилдин оор мезгилин баштан кечирип, алардын тагдырлары жаңы укуктук зарылдыктарга муктаж экендиктерин көрүүгө болот. Ал эми тарыхый фактыларга, илимий изилдөөлөргө кайрылсак, айрыкча 1990-жылдагы Оштогу этностор аралык конфликтерден кийин мамлекеттик, илимий жана саясий чөйрөдө “улут” же “этнос” көйгөйлөрү байма-бай каралып, өзүнүн изилдөө объектисинин негизинде чечмеленип келет. Атап айтсак, А.Т.Балтабаева Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык мамиленин стратегиялык прогнозуна социо-маданий анализ жасаса, А.М.Сатарбаев Ош жана Өзгөн окуяларынын себептери жана сабактарын тарыхый өңүттө саресеп салган. Ошондой эле С.Ж.Текенова көз карандысыз Кыргызстандагы улуттук мамилелерди илимий негизде анализдөө менен көптөгөн тарыхый

фактыларды келтирет. Мындан сырткары белгилүү илимпоз А.Асанканов Кыргызстандын түштүгүндөгү этностор аралык конфликтерге тарыхый баа берген, С.А.Аттокуров кыргыз этнографиясынын тарыхнамесинде ушул маселеге философиялык анализ жасайт.

Ошентип жыйынтыктап айтканда, улуттар, этностор тууралуу канча көп ой-пикир болбосун, түпкү маңызы, негизги аныктамасы бир экендигине ынандык. Көптөгөн көз караштарга саясий сереп салуу менен, советтик мезгилде колдонулуп келген “улут” термининин, азыркы күндөгү синонимдеш терминдери болуп саналган “этнос”, “улуттук азчылык”, “этникалык топ”, “этноулут” терминдеринин жашоодо жана илимий чөйрөдө көбүрөөк колдонулганы менен изилдөө жолдорунун негизги максаты улуттук маселени позитивдүү багытта чечүү экендиги көрүнүп турат.

1. Омуралиев Н.А. *Межэтнические конфликты в Кыргызской Республике: социологический анализ*. Бишкек. Илим., 2012.-с.-10,40.
2. Сорокин П.О *русской нации. Россия и Америка. Теория национального вопроса*. -М., 1994.-с.21-23.
3. *Кыргызская Республика. Отчет о человеческом развитии за 1996г.*-Бишкек, 1996.-с.17.
4. *Развитие межэтнических отношений в новых независимых государствах Центральной Азии*. Бишкек. 1995.с.196.
5. Сталин И.В. *Марксизм и национальный вопрос*//Соч.-М., 1954.-Т.2.-с.296.

Резюме

В этой статье дан научный анализ терминов “нация” и “этнос”, и их развитие, взаимоотношение нации и этноса, в научных работах исследователей М.Вебера, А.П.Сорокиных, которые исследуют межнациональные отношения на политическом аспекте. Используя терминов этничность и основы этничности, современные геополитические взгляды межэтнических отношений, позитивные рекомендации исследователей, было рекомендовано рассмотрение вопросов в разрешении и предупреждении конфликтов через взаимоотношения титульной нации и этнических меньшинств. Классики марксизма, которые знамениты в вопросах межнациональных отношений, К.Маркс и Ф.Энгельс в своих научных трудах не остановились в прямом смысле в обсуждении понятия “нации”, тем не менее они останавливались и рекомендовали методы и принципы в разрешении конфликтов через взаимоотношения этносов. В страницах истории нам известно что труды К.Маркса и Ф.Энгельса были продолжены В.И.Лениным и согласно его мнения в вопросах разрешении межнациональных отношений было рекомендовано научный подход.

Еще и И.В.Сталин остановился в своих трудах; “нация” есть исторически сложившаяся устойчивая общность людей, возникающая на базе общности языка, территории, экономической жизни и психического склада, проявляющегося в общности культуры

Ключевые слова: “Нация”, “этнос”, “этничность”, “народ”, “единая нация”, “одинаковый язык”, “похожая культура”, “конфликт”, “общественное сознание”, “цивилизация”, “Ассамблея народов”, “политический институт”, “исторический подход”, “исторические факты”, “этнография”, “философический анализ”, и.д.

Summary

This article the scientific analysis of terms is given "nation" and "ethnos" their development, interrelation of nation and ethnos, in the advanced studies of researchers of M.Veber, A.P. Sorokin, that investigate international relations on a political aspect. Using terms of ethnic and bases of ethnic, modern geopolitical looks of between ethnic relations, positive recommendations of researchers, consideration of questions was recommended in permission and warning of conflicts through the mutual relations of title nation and ethnic minorities. Classics of Marxism, that is famous in the questions of international relations, K.Marks and F.Engels in the scientific works not stopped in direct sense at a discussion concept of "nation", nevertheless they were stopped and recommended methods and principles in permission of conflicts through interrelation of ethnos. In the pages of history we know that labors of K.Marks and F.Engels were continued B.I.By Lenin and in obedience to his opinion in questions permission of international relations scientific approach was recommended. Yet and И.В.Stalin of wrote is in the labors; "nation" is the historically folded steady community of people, arising up on the base of community of language, territory, economic life and psychical storage showing up in community of culture.

Key words: "Nation", "ethnos", "identifiably", "people", "single nation", "identifiably language", "alike culture", "conflict", "publicconsciousness", "civilization", "Assembly of nation", "political institute", "historical approach", "historical facts", "ethnography", "philosophy analysis", a.o.

УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРДЕГИ ЭТНОСТУК ТЕОРИЯЛАР

А.С.Калиев - КГУ им.И. Арабаева

Макалада этностор аралык мамилелер илимий өңүттө анализденди. Этнос, этностор аралык мамилелерге, иденттүүлүк терминине саясий анализ берилди. Улуттук мамилелерди изилдөөчү окмуштуулардын көз караштарын салыштырып карап, жыйынтык чыгарылды. Этностук тайпаларга тар жана кең мааниде анализ берилип, негизги белгилери: этностук аң-сезим (ата-теги, тарыхый тагдыры тектеш деген көз караш), эне тил жана аймак, психикалык түзүлүш, маданият жана тиричилик өзгөчөлүктөрү, этностун айрым тибинин белгиси болгон социалдык-аймактык уюштуруу- мамлекет жөнүндө жазылды. Жалпысынан этностук топ төрт фактор менен белгиленет: биринчиден, өзүнүн мамлекеттик түзүлүшү жок, ушундан улам өз алдынча болуунун укуктук механизмдеринен айрылган жалпылыктар. Экинчиден, бири-биринен өтө алыс жайгашкан, бирок алардын бүтүндүгүн, бир жалпылыкка тиешелүүлүгүн мүнөздөөчү негизги этностук белгилерин сактап калышат. Үчүнчүдөн, бир кездерде өзүлөрүнүн этнотарыхый мекенин таштап кетишкен жана ар кайсы өлкөлөрдө жана региондордо этномаданий азчылыкты түзгөн адамдар. Төртүнчүдөн, миграциянын, эмиграциянын, депортациянын, чек аралардын өзгөрүшүнөн улам өзүнүн этносунан ажырап калышкан жана башка региондордо жашап жатышкан адамдардын жалпылыгы анализденди.

Түйүндүү сөздөр: “этникалык топтор”, “ааламдашкан”, “уруу”, “эл”, “миграция”, “эмиграция”, “депортация”, “улут”, “этнография”, “этнос”, “этностук жалпылыктар”, “демография”, “этностук өсүү”, “укук”, “иденттүүлүк”, “дискриминация”, “конфликт”, “саясий теория”, “саясий процесс”, ж.б.

Жалпыга белгилүү болгондой адам бул коомдун био-социалдык жандыгы, тарыхый процесстин субъектиси. Ошондой эле адамзат коомунун жашоосунда бири-биринен ар түрдүү параметрлери менен айырмаланган этникалык топтордун, жалпылыктардын жашагандыгы белгилүү. Азыркы ааламдашкан аймакта жашап жаткан көптөгөн мамлекеттер да полиэтностуу өлкөлөрдүн катарын толуктайт. Ошону менен бирге бул түшүнүктүн көп түрдүү аныктамалары да белгилүү.

“Этнос” же этностук жалпылык түшүнүгү (грек тилинен которгондо “ethnos” – эл, уруу дегенди билдирет) кандайдыр бир аймакта адамдардын тарыхый калыптанган туруктуу тобу-уруу, эл, улут. Этностун пайда болушуна аймактык жана тилдик жалпылык негизги шарт түзүп, кийин анын башкы белгилери катары эсептелген. Кээде этнос тили ар башка элементтерден да түзүлөт (мисалы Америкадагы улуттар). Этностун калыптанышында диний жана расалык жалпылыктар да көмөкчү шарт боло алат. Негизги белгилери: этностук аң-сезим (ата-теги, тарыхый тагдыры тектеш деген көз караш), эне тил жана аймак, психикалык түзүлүш, маданият жана тиричилик өзгөчөлүгү. Этностун айрым тибинин белгиси болуп социалдык-аймактык (мамлекет) же аны түзүүгө болгон аракет да эсептелет. Тили жана маданияты боюнча тектеш этностор этнолингвистикалык (же лингвистикалык) топко биригишет. Мисалы түрк тобу же түрктөр, славян тобу же славяндар[1.613].

Окумуштуулардын пикири боюнча этностук топ-кандайдыр бир себептер менен (социалдык этностук жалпылыктын) өзөгүнөн бөлүнүп калган жана андан тышкары жашаган бөлүгү, этностун “сыныгы”. Жалпысынан этностук топ төрт фактор менен белгиленет: биринчиден, өзүнүн мамлекеттик түзүлүшү жок, ушундан улам өз алдынча болуунун укуктук механизмдеринен айрылган жалпылыктар. Экинчиден, бири-биринен өтө алыс жайгашкан, бирок алардын бүтүндүгүн, бир жалпылыкка тиешелүүлүгүн мүнөздөөчү негизги этностук белгилерин сактап калышат. Үчүнчүдөн, бир кездерде өзүлөрүнүн этнотарыхый мекенин таштап кетишкен жана ар кайсы өлкөлөрдө жана региондордо этномаданий азчылыкты түзгөн адамдар. Төртүнчүдөн, миграциянын, эмиграциянын, депортациянын, чек аралардын өзгөрүшүнөн улам өзүнүн этносунан ажырап калышкан жана башка региондордо жашап жатышкан адамдардын жалпылыгы. Илимий изилдөөлөрдө адамдардын мындай жалпылыктарын улуттук же этноулуттук топтор же улуттук азчылык, этникалык азчылык деп аташат. Этникалык топтор жалпы саны бир нече жүз миллиондоп саналгандыктан, алар менен байланышкан проблемалар кээ бир мамлекеттердин социалдык-саясий кырдаалына жана эл аралык мамилелерге олуттуу таасирин тийгизээри жөнүндө окмуштуулар айтып келишет[2.570].

“Этнос” терминин илимде немец окумуштуусу А.Бастиан колдонуп, анын пикири боюнча: “имел негативный смысл, поскольку базировалось на идеях превосходства “цивилизованного” европейского населения над “дикими” неевропейскими народами. В рамках этого подхода этнос понимался как однородная социальная общность, обладающая языком, культурой, названием, системой родства, организованного по родовому, клановому или племенному принципу, а также территорией, обычаями

и осознанием собственной принадлежности к одной и той же группе, отличной от других [3.52-53]. “Этнос” термини көптөгөн изилдөөчүлөрдүн көңүл борборунда болгондуктан, “этнография”, “этногенез” терминдери колдонула баштаган. Этногенез-бул ар түрдүү этностук компоненттердин базасында этностук жалпылыктын калыптануу процесси жана этностун теги, келип чыгуусу болуп саналгандыктан, этностук жалпылыктын пайда болгон эң алгачкы доор болуп саналгандыктан, аны изилдөө кыйынчылыктар менен коштолуп, жазылып калынган маалыматтар, санжыралар, археология, антропология, тил илими, фольклор жана башка тарыхый булактар пайдаланылат. Ал эми этнография эл уруу тууралуу жазуу дегенди билдирип, эл, этнос, этностук жалпылыктар, этностук топтор жөнүндө, алардын келип чыгуу тарыхын, жашоо-турмушун, тарыхый-маданий байланыштарын, окшоштуктарын, өзгөчөлүктөрүн изилдей турган коомдук илим. Бул илим демография менен байланышта болуп, этностук өсүү жана миграция процессин изилдейт. Этностор жана алар тууралуу алгачкы маалыматтарт Байыркы Египет, Ассирия, Вавилон, Байыркы Индия, Байыркы Кытайдагы жазма маалыматтарда, байыркы доордун тарыхчылары Геродот жана Страбондун эмгектеринде жолугат. Ал эми орто кылымдарда болсо Византиялык край таануучуларынын, тарых-чыларынын, перс жана араб окумуштууларынын, кытай тарыхчылары менен саякатчыларынын эмгектеринен бай маалыматтарды алууга болот. XVII-кылымдарда философия илиминен көптөгөн илимдин тармактары бөлүнүп чыга баштаган мезгилдерде улуу географиялык ачылыштардын натыйжалары прогрессивдүү натыйжаларды берип, этностор тууралуу маалыматтар толукталып, этнография илиминин өнүгүшүн жогорулаткан. Кийинки мезгилдердеги коомдук-саясий өнүгүү жана жалпы эле илимдин жетишкендиги бул багытта алгылыктуу иш-чараларды жүргүзүп, илимий изилдөөлөр менен толукталган. Тактап айтсак, Кыргызстанда 1926-жылдары этнографиялык изилдөөлөр кеңири кулач жайган. Алыскы чет өлкөлөрдө да бул багытка өзгөчө көңүл бурулуп, Россия, Франция, Германияда этносторду изилдөө багыты “этнология” (грек тилинен- “этнос” (эл) жана “логос”-(илим)) деген аталыш менен белгилүү. Бул терминдин илим чөйрөсүнө киргизилиши тууралуу так маалыматты Н.А.Омуралиевдин изилдөөсүнөн алууга болот. Анда ал “впервые данный термин был использован французским ученым Жан Жаком Ампером в 1830 году. В русском языке синоним термина долгое время было понятие “народ”. В научный оборот понятие “этнос” было введено в 1923 году русским ученым С.М.Широкогоровым”-дейт [4.10]. Бул терминге берилген аныктамалардын санынын арбындыгына карабастан, мааниси ылайыкташкан аныктаманы Ю.В.Бромлей бергендигине кээ бир окумуштуулар токтолушат. Ю.В.Бромлейдин аныктамасы боюнча “этнос-сложившаяся на определенной территории устойчивая межпоколенная совокупность людей, обладающих не только общими чертами, но и относительно стабильными особенностями культуры (включая язык и психику), а так же, сознанием своего единства и отличия от всех других подобных образований (самосознанием), фиксированном в самоназвании (этнониме)” [5.57-58]. Кээ бир маалыматтар боюнча англия-америка илиминде “этнос” термини дээрлик колдонулбайт жана маданий иденттүүлүк түшүнүгү менен синонимдеш. Ошондой эле бул түшүнүк адам жөнүндөгү илим болуп саналган антропологиянын бир бөлүгү. Бул түшүнүктүн маани-маңызына көңүл бурган окумуштуулардын бири немец социологу Макс Вебер. Ал эми америкалык изилдөөчү Ф.Янгдын этникалык топ түшүнүгүнүн эки аныктамасын сунуштагандыгын Н.А.Омуралиевдин илимий иликтөөсүнөн жолуктурууга болот жана ал боюнча: “Согласно узкому определению, этническая группа-это социальная группа, которая выделяет себя среди других или признается таковой другими на основе своей уникальной культуры и национального происхождения. Что этническую группу определяют два основных признака: культура и национального происхождения. К культурным характеристикам можно отнести язык, религию, традиции. Что касается национального происхождения, то здесь имеется в виду общее происхождение этнической группы и согласно широкому определению, этническая группа-это социальная группа, которая выделяет себя среди других или признается таковой другими на основе своей уникальной культуры, национального происхождения и расовых признаков”-деп айтылат[4.11]. Этникалык тайпаларга кең мааниде аныктама берүү менен ал Америка Кошмо Штатындагы рассалык тайпаларды классификациялаган. Азыркы күндө Америка калкы ак америкалыктар, африка тегиндеги америкалыктар, азиат тегиндеги америкалыктар, түпкүлүктүү америкалыктар же индеецтер болуп бөлүнүшөт. Ал эми советтик академик Ю.В.Бромлей этностордун этникалык белгилерине карап 3кө бөлгөн: маданиятынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, этностордун тили жана психикасы, өздүк аң-сезими жана өздүк аталыштары. Анын пикирине ылайык дал ушул комплекс этникалык касиеттин ядросу болуп саналат.

Көптөгөн илимпоздордун пикирине кошулуу менен, этнос түшүнүгүнүн аныктамасы универсалуу маанини билдирип, башкача айтканда жалпы аталышка ээ, келип чыгуусу мифологияга негизденген,

жалпы тарыхы жана маданияты бар, белгилүү аймакты жердеген, шериктештик сезимдерге ээ экендигине ынанууга болот. Этностик көйгөйлөр көптөгөн окмуштуулардын изилдөө объектисине айланып, ар түрдүү теориялык моделдер сунушталган. Тактап айтсак, Н.А.Омуралиевдин илимий изилдөөсүндө мындай моделдер так көрсөтүлгөн: “В.А.Тишков и Ю.П.Шабаев сводят к нескольким теоретическим моделям: примордиализму, функционализму, конструктивизму и инструментализму” [4.14].

Примордиализм (эссенциализм, субстанционализм)-бул байыркы мезгилде жашаган этностордун коллективдүү жалпылык формасы. Примордиализм – бул байыркы мезгилдеги этникалык идентификация, анын түпкү негизи белгилүү тайпа же маданият менен байланышкан объективдүү аныктык.

Инструменталдык багыт батыш этнологиясында 1970-жылдары жайылып, этникалык түшүнүгүн бийлик жана байлык үчүн аракеттенген маданий элитанын саясий мифтеринин натыйжасы. Мында этникалуулук (этничность) түшүнүгү бийлик, статус жана байлык үчүн инструмент сапатында каралган.

Конструктивдүү багыт – бул саясий теория, саясий процесс, саясий программаларга коюлган суроо-талап, ал саясаттын, бийликтин, саясий концепциялардын, идеологиялардын эффективдүүлүгүн мүнөздөйт жана бул багыт саясий кризис, реформа, конфликт, согуш учурларында абдан зарыл. Ошондой эле конструктивдүүлүк азыркы социалдык илимдердин жалпы парадигмасы. Анын мааниси адамдык калыптануу, институттар, жалпы эле адамзаттын ишмердүүлүк кырдаалы конструктивдүүлүктүн продуктысы болуп саналат.

1. *Кыргыз Совет энциклопедиясы. Фрунзе., 1980.-655с.*
2. *Акунов А.А., Мамбеталиева Г.С. Саясат таануу. Бишкек., 2014.-597с.*
3. *Тишков В.А., Шабаев Ю.П. Этнополитология: политические функции этничности: Учебник для вузов.- М., 2011.-с.-52-53.*
4. *Омуралиев Н.А. Межэтнические конфликты в Кыргызской Республике: социологический анализ. Бишкек. Илим., 2012.-с.-10,40.*
5. *Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М., 1983.-57,58, 412с.*

Резюме

В этой статье дан научный анализ межэтническим отношениям. Этносу и межэтническим отношениям, а также идентичности дан политический анализ. Рассмотрены взгляды ученых по вопросам межнациональных отношений и сделан вывод. Этностные группы анализированы в узком и широком смысле, были описаны основные признаки: этностные самосознания (родства, похожие исторические судьбы), родной язык и регион, психические системы, культурные и существенные различия, некоторые типы этносов социально-региональные образование- государства. В целом анализированы что этнические группы выделяется по четырем факторам: не имеют своего собственного государственного образования, поэтому лишены право самостоятельности, второе локальное расположение общности групп но сохранение признаков этничности, третьи группы которое свою очередь мигрировались оставляя свои этноисторические края и стали компонентами в образовании других наций и государств, в четвертых в последствии миграции, эмиграции, депортации или в изменениях границ попали в составе других образований.

Ключевые слова: “этнические группы”, “глобальный”, “племя”, “народ”, “миграция”, “эмиграция”, “депортация”, “нация”, “этнография”, “этнос”, “этническая общность”, “демография”, “ развитие этничности”, “право”, “идентичность”, “дискриминация”, “конфликт”, “политическая теория”, “политический процесс”, и.т.

Summary

In this article a scientific analysis is given to the ethnoses and interethnic relations. To the ethnoses and interethnic relations, and also the identity a political analysis is given to. The looks of scientists are considered on questions of international relations and drawn conclusion. Ethnic groups of group of analyzed in narrow and wide sense, basic signs were described: ethnic consciousness (cognation, alike historical fates), the mother tongue and region, psychical systems cultural and substantial distinction, some types of ethnoses are the socially-regional education- states.

On the whole analyzed that ethnic groups distinguished on four factors: does not have the own state education, therefore go out of right for independence, second local location of community of groups but maintenance of signs of ethnicity third groups that abandoning the turn of migrations the ethnic historical edges and became components information of other nations and states, in fourth farther more migrations, emigrations, deportations or in the changes of borders got in composition other educations.

Keywords: "ethnic groups", "global", "tribe", "people", "migration", "emigration", "deportation", "nation", "ethnography", "ethnos", "ethnic community", "demography", " development of ethnicity", "right", "identical", "discrimination", "conflict", "political theory", "political process" a.o.

УДК: 51:37.016.

ОКУУЧУЛАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨСТҮРҮҮНҮН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Омер Фарух Унал – Аспирант КГУ им И. Арабаева

Окуучулардын өз оюн толук баяндоо жана логикалык жактан жеткиликтүү, так ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу ар бирибизге коюлуп жаткан азыркы учурдун талабына айланды. Ошондуктан ой жүгүртүүнү өстүрүү менен байланышкан маселелер бардык мектептердин иш алып баруусундагы бирден – бир негизги милдеттерден болууда.

Математикалык ой жүгүртүүнү өстүрүүнүн башкы шарты болуп, окуучулар өздөштүрө турган математикалык мазмунду өстүрүү болуп саналат. Бул математикалык ой жүгүртүүнү өстүрүүнүн маңызын аныктайт. Азыркы коомдогу билим берүүнүн алгачкы максаттарынын бири математикалык ой жүгүртүүнү жана анын маданиятын калыптандыруу жана өнүктүрүү болуп эсептелет. Математикалык ой жүгүртүү деп, эң биринчи, математика - конкреттүү илимин таанып билүү процессинде ой жүгүртүүнү пайда кылуу формасын түшүнөбүз.

Макалада ой жүгүртүүнү өстүрүү проблемалары канчалык татаал жана өзгөчөлүктөргө ээ болгондугуна карабай, окутуу процессиндеги окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүү боюнча максаттуу практикалык иштер үчүн негиз болгон, математикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн зарылдыгы каралган.

Түйүндүү сөздөр: математикалык ой жүгүртүү, байланыш, мыйзам ченемдүүлүк, иш-аракет, ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгү, ой жүгүртүүнүн активдүүлүгү, ой жүгүртүүнүн кенендиги, ой жүгүртүүнүн тереңдиги, кабыл алуу, сөздүк-логикалык, элестик ой жүгүртүү, практикалык иштер, математикалык ой жүгүртүүнү өстүрүү, ойлоону процесси, логикалык түшүнүк ж.б.

Окуучулардын өз оюн толук баяндоо жана логикалык жактан жеткиликтүү, так ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу ар бирибизге коюлуп жаткан азыркы учурдун талабы. Ошондуктан ой жүгүртүүнү өстүрүү менен байланышкан маселелер бардык мектептердин иш алып баруусундагы бирден – бир негизги милдеттерден болууда.

Психологияда ой жүгүртүү деп, чыныгылуулуктун жалпыланган жана кыйыр түрдөгү мүнөздөрүн чагылдырылдырган индивиддин таанып билүү процессин түшүндүрөт.

Ой жүгүртүүнүн маселесинин негизи болуп кокустук дал келүүлөрдөн бөлүнүп алынган, реалдуу көз карандуулуктарга негизделген маанилүү, зарыл байланыштарды ачып көргөзүү эсептелет.

Психологиялык изилдөөлөр көргөзгөндөй, кенже мектеп жаш курагындагы бардык психикалык процесстердин өнүгүшүнө эң чоң таасирин ой жүгүртүү тийгизет.

Кабыл алууга, элестетүүгө же түшүнүүгө ой жүгүртүүчүлүк процесси канчалык деңгээлде таянгандыгына байланыштуу ой жүгүртүүнүн үч негизги түрүн бөлүп көргөзүүгө болот:

1. Нерселик – иштиктүү (көрүнөө – иштиктүү).
2. Көрүнөө – элестик (образное).
3. Абстрактык (сөздүк – логикалык).

Нерселик – иштиктүү ой жүгүртүү - нерсенин түздөн – түз иш аракеттери менен байланышкан, практикалык ой жүгүртүү.

Көрүнөө – элестик ой жүгүртүү – кабыл алууга же элестетүүгө таянган ой жүгүртүү (эрте жаш курагындагы балдарга мүнөздүү). Көрүнөө – элестик ой жүгүртүү берилген көргөзмөлүү мейкин диктеги маселелерди чыгарууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Көптөгөн психологдор элестик ой жүгүртүүгө чоң маани беришет. «...Бул пикирдин, идеянын, гипотезанын калыптанышынын каражаты...» - деп жазышат В.П. Зинченко жана Е.Б. Моргунов. А.В.Петровский гипотезаларды иштеп чыгууда чоң роль элестетүүгө тиешелүү деп эсептейт. Элестетүү билимдердин толук эмес болгон учурунда дагы чечимдерди кабыл алууга мүмкүнчүлүк түзөт, кандайдыр – бир логикалык өсүү баскычынан «секирип кетүүгө», божомолдоону, гипотезаны келтирүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Ой жүгүртүүнүн андан ары өнүгүү жолу, сөздүк – логикалык ой жүгүртүүгө өтүүдөн турат. Бул ой жүгүртүү, түздөн – түз көргөзмөлүүлүктөн айрылган, кабыл алуу жана элестетүүгө таандык түшүнүк. Ой жүгүртүүнүн бул жаңы формасына өтүү ой жүгүртүүнүн мазмунунун өзгөрүшү менен байланыштуу: азыр бул предметтин сырткы белгилерин чагылдыруучу жана көргөзмөлүүлүк негизине ээ конкреттүү түшүнүктөргө эмес, предметтердин олуттуу касиеттерин, алардын арасындагы катнаштарды жана кубулуштарды чагылдыруучу түшүнүк. Бул ой жүгүртүүнүн жаңы мазмуну кенже мектеп курагында жетектөөчү ишмердүүлүк мазмундагы – окуу аркылуу берилет.

Сөздүк – логикалык, түшүнүктүүлүк ой жүгүртүү кенже мектеп курагы ичинде акырындап калыптанат. Окутуу учурунда балдар ой жүгүртүү ишмердүүлүк ыкмаларына ээ болуп, «көң үлдө» ооз эки чыгаруу жөндөмдүүлүгүнө жана өзүлөрүнүн ой пикирлерин анализдөө процессине ээ болушат. Балада логикалык туура ой пикирлери пайда боло баштайт: ой жүгүртүүдө ал анализдөө, синтездөө, салыштыруу, классификациялоо, жалпылоо иш аракеттерин колдонот.

Психологияда ой жүгүртүүнү өстүрүү проблемасы жаңы проблемалардан эмес, бирок абдан татаал жана өзүнүн маселелеринин толук чечилишинен дагы деле болсо алыс. «Өстүрүү» терминине ар ким өзгөчө мазмундагы өзүнүн салымын кошууда. 20 - кылымда эки белгилүү өстүрүүнүн теориялары сунушталган – Л.С.Выгодскийдин теориясы жана Ж.Пиаженин теориясы. Экөө тең : адамдын өсүүсү бул, эң биринчиден анын психикасынын өнүгүүсү (анын ичинде ой жүгүртүүнүн өнүгүүсү), бирок, албетте ал муну менен эле чектелип калбайт, деген пикирлерин айтышкан. Бул окумуштуулар, ошондой эле П.П. Блонский, Д.Брунер, А.В. Брушлинский, В.А. Крутецкий, А.Н. Леонтьев, А.Р. Лу-рия, Б.М. Теплов, О.К. Тихомиров, С.Л. Рубинштейн, Я.А. Пономарев ж.б. ой жүгүртүүнүн психоло-гиялык закон ченемдүүлүктөрүн изилдөөдө чоң салымдарын кошушкан.

Ж.Пиаженин теориясына ылайык ой жүгүртүү, өзү иш аракеттердин (операциялардын) система-сын элестетет. «Иш аракет (интеллектуалдык иш аракет, акыл эстин иш аракети) – бул «ички иш аракет», сырткы, нерселик иш аракеттердин башка иш аракеттер менен бирдиктүү системада координацияланган өзгөртүүлөрдүн натыйжасы». Баланын акыл эстик өнүгүүсүн Ж.Пиаже, балалык ой жүгүртүүсүнүн сапаттык айырмаланган удаалаш алмашуу түзүлүшү катары сүрөттөйт[2]. Ой жүгүртүүнүн төрт өсүү баскычы көргөзүлгөн:

1) Ой жүгүртүүнүн сенсомотордук баскычы (төрөлгөндөн 2 жашка чейин), баланын белгилүү кыймылдарын уюштуруунун натыйжасында, аны курчап турган нерселерди жетишээрлик туруктуу белгилери менен алар кабыл алышат жана таанып билишет;

2) Иш аркеттик ой жүгүртүүгө чейинки баскычы (2 ден 7 жашка чейин), баланын тили өнүгүп жаткан учурда, сырткы иш-аракеттердин көргөзмөлүү элестетүүлөрү калыптанышы менен байла-нышкан кайра өзгөрүүлөрү жүрө баштайт;

3) Нерселер менен конкреттүү иш аракеттердин баскычы (7-8 жаштан 11-12 жашка чейин), акыл эстик иш аракеттер кайтарылмалуу боло баштайт;

4) Формалдуу иш аракеттердин баскычы. Ага балдар өзүлөрүнүн өнүгүүсүндө орточо эсеп менен 11-12 жаштан 14-15 жашка чейинки жаш курактарында жетишет. Бул баскыч баланын, логикалык ойлоолорду жана түшүнүүлөрүн колдонуу аркылуу, көң үлдө ооз эки амалдарды аткаруу, шыктуулугу менен мүнөздөлөт. Ички акыл эстик иш аракеттер бул баскычта түзүлүштүк уюштурулган бүтүндүккө айланат.

Психологдор тарабынан ой жүгүртүүнүн эффективдүүлүгүн натыйжа катары карагандыктан «билимдердин системасы бул, ар кандай маалыматтар бири - бири менен ар түрдүү катышта жана көз карашта дайыма салыштырылса, ар түрдүү жалпыланса жана дифференцирленсе, себептик – натый жалык байланыштын ар кандай чубамасына кирсе» (Н.И.Чуприкова), эң негизгиси, үйрөнүп жаткан маселелерди мектеп окуучусу тарабынан түшүнүүсү жана өз ара байланыштарын жана алардын арасындагы улантуучулугун аң доосу зарыл.

С.Л.Рубинштейн ойлоо процессинин психикалык жаратылышын мүнөздөп жатып: «Каалагандай ойлоо процесси, өзүнүн иш аракетинин ички түзүлүшү боюнча аныкталган бир маселени чечүү үчүн багытталган болуп эсептелет. Бул маселе, берилген шарттары менен мамилелештирилген индивиддин ойлоо иш аракети үчүн максатты өз ичине алат. Ойлоо процессинин баштапкы учуру болуп дайыма көйгөйлүү абал эсептелет. Бир нерсени түшүнүү муктаждыгы пайда болгондо, адам ойлоно баштайт. Ой жүгүртүү көпчүлүк учурда көйгөйлүү маселе менен, таң дануу же түшүнбөстүк менен, карама - каршылуулук менен башталат.

А.В.Брушлинский ой жүгүртүүнүн өнүгүүсүнүн келип чыгышын: «маселени чыгаруу учурунда, адам өзү, өзүнүн күчү жете турган көйгөйлүү абалдарды жана суроолорду жаратып, аларды калыптандырып, андан кийин чыгарат» - деп жазат.

Ой жүгүртүү маселесин карап жатканда биз эч качан «Математикалык ой жүгүртүү» категориясынын маң ызы унутпашыбыз керек.

Азыркы коомдогу билим берүүнүн алгачкы максаттарынын бири математикалык ой жүгүртүүсүн жана анын маданиятын калыптандыруу жана өнүктүрүү болуп эсептелет.

Математикалык ой жүгүртүү деп, эң биринчи, математика - конкреттүү илимин таанып билүү процессинде ой жүгүртүүнү пайда кылуу формасын түшүнөбүз.

Ю.Н.Колягиндин изилдөөлөрүндө илимий ой жүгүртүүнүн өзүнө таандык төмөндөгүдөй сапаттарын бөлүп көргөзгөн, алар:

1) Ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгү – иш аракеттердин ыкмаларын максаттуу ар түрдүүлөөгө жөндөмдүүлүгү; иш аракеттердин шарттарын өзгөртүүдө билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн системасын кайра куруу жеңилдиги; иш аракеттин бир ыкмасынан башкасына өтүүдөгү жеңилдиги; көнүп калган ыкманын чегинен чыгууну билүү.

2) Ой жүгүртүүнүн активдүүлүгү – кандайдыр бир көйгөйлүү абалды чечүүгө багытталган аракеттердин туруктуулугу, бул көйгөйдү сөз жок чечүү тилеги, аны чечүүнүн ар кандай ык – амалдарын окуп үйрөнүү, шарттардын өзгөрүшүнө байланыштуу көйгөйлүү абалдын коюлушунун ар кандай варианттарын изилдөө.

3) Эстин уюштурулгандыгы. Эстеп калуучу материалдарынын мазмунуна жана эстеп калуу процессиндеги адамдын ишмердүүлүгүнө байланыштуу эсти образдык (кыймылдатуучулук, көрүүчүлүк, угуучулук), эмоционалдык жана сөздүк – логикалык деп бөлүшөт. Ишмердүүлүк максаттарына байланыштуу эсти аргасыз жана тандоочу деп бөлүп кароого болот. Маалыматты сактоо убактысына байланыштуу эсти кыска убакыттык (оперативдик) жана узак убакыттык эске бөлүшөт. Математиканы окутуу процессинде көргөзүлгөн бардык эстердин түрүн өстүрүү максатка ылайыктуу. Эстин уюштурулгандыгы деп, керектүү маалыматты туура жана бат калыбына келтирүү жөндөмдүүлүгүн түшүнөбүз.

4) Ой жүгүртүүнүн кенендиги – которуунун кеңири диапозонуна ээ жана жекече, типтүү эмес учурларга колдонуу иш аракеттердин жалпыланган ыкмаларын калыптандыруу жөндөмдүүлүгү. Ой жүгүртүүнүн бул сапаты, көбүнчө, мектеп окуучуларынын ишмердүүлүк процессиндеги белгилүү жагдайда, ал үчүн жаңы фактыларды көңүлгө алууга даяр болгондо билинет.

5) Ой жүгүртүүнүн тереңдиги – окуп үйрөнүп жаткан математикалык фактылардын ар бирин, алардын башка фактылар менен өз ара байланышын терең түшүнүү жөндөмдүүлүгү. Ой жүгүртүүнүн тереңдиги негизигени негизги эместен бөлүп алуу, ойлоонун логикалык түзүлүшүн табуу, далилдей тургандарды далилденбей кабыл алынуучулардан бөлүп алуу, математикалык текстерден анда айтылгандарды гана эмес, сапчалардын арасындагы керектүүлөрдү алуу жөндөмдүүлүктөрүнөн дагы байкалат.

6) Ой жүгүртүүнүн сын көз менен кароосу – көйгөйдү чечүүнүн тандалып алынган жолдорунун тууралыгын жана бул учурда алынган натыйжалар алардын ишенимдүүлүк, маанилүүлүк ж.б.у.с. көз караштар боюнча баалоону билүү.

Математиканы окутуу процессинде бул сапатка окуучуларды тарбиялоого: маселенин чыгарылыш жолдорун талкуулоо; индукция, аналогия жана интуициялардын жардамы менен ар кандай варианттагы чыгарылыштарын кароо; табылган натыйжаларды ар түрдүү жолдор менен текшерүүгө дайыма кайрылып туруу жардам берет. Мугалим дайыма окуучулардан өзүлөрүнүн ойлоосунун тууралыгын негиздеп, айтып берип, далилдеп туруусун талап кылуусу зарыл.

Математикалык ой жүгүртүүнү изилдөөдө В.А.Крутецкий негизги жөндөмдүүлүк катары «математикалык объекттерди, катыштарды жана амалдарды жалпылоо жөндөмдүүлүгүн» бөлүп көргөзгөн. Ал жалпылоонун эки ыкмасын байкаган: бир типтүү маселелерди узак убакыт бою чыгаруунун натыйжасында окуучу жалпылоого келет; ошондой эле «ордунан» жалпылоо, бул учурда бир маселенин чыгарылышын анализдөөнүн негизинде окуучу чыгаруу ыкмасын жалпылайт.

В.В.Давыдов жалпылоонун биринчи ыкмасы эмпирикалык жалпылоо, ал эми экинчи ыкма – теоретикалык жалпылоо экендигин көргөзгөн. Бул жалпылоолордун түрлөрү ой жүгүртүүнүн эки типтеги өзгөчөлүктөрүн шарттайт – акыл эстик – эмпирикалык жана теоретикалык [1].

Ушул сыяктуу көптөгөн окумуштуулардын эмгектерин анализдөө, окуучулардын математикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүүнүн бир деңгээлинен экинчисине өтүүдө маанилүү жана чечүүчү учур болуп, алар тарабынан математикалык билимдердин мазмунун өздөштүрүү эсептелет, деп ой жорууга негиз түзөт. Математикалык ой жүгүртүүнү өстүрүүнүн башкы шарты болуп, окуучулар өздөштүрө турган математикалык мазмунду өстүрүү болуп саналат. Бул математикалык ой жүгүртүүнү өстүрүүнүн маңызын аныктайт.

Ой жүгүртүүнү өстүрүү проблемалары канчалык татаал жана өзгөчөлүктөргө ээ болгондугуна карабай, заманбап математик мугалимдер окутуу процессиндеги окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүү боюнча, максаттуу практикалык иштери үчүн негиз болгон, математикалык ой жүгүртүү жөнүндө толук билүүлөрү зарыл.

1. Давыдов В.В. Психологическое развитие младших школьников: Экспериментальное психологическое исследование.- М., 1990.
2. Пиаже Ж. Психология интеллекта. Ч.3. Развитие мышления // Избранные психологические труды.- М.,1996. с. 176-186.
3. Колягин Ю.М., Луканкин Г.Л. и др. Методика преподавания математики в средней школе. – М., 1975. с.462.

Резюме

Совершенствование таких способностей учеников, как полное и четкое изложение своего мнения, логически доступное, четкое размышление является потребностью современности, которая стоит перед каждым из нас. Поэтому вопросы связанные с развитием мышления становятся одним из основных задач в деятельности школы.

Основным условием развития математического мышления является развитие значения математического мышления, усваиваемых учениками. В современном обществе одним из первоначальных целей образования считается формирование и развитие математического мышления и его культуры. Под математическим мышлением понимается, в первую очередь, в процессе познания конкретной науки, а именно в процессе познания математики созидание формы мышления.

В статье рассмотрена необходимость совершенствования математического мышления, которая является основой для целевых практических работ по развитию у учеников способностей размышления в процессе обучения.

Ключевые слова: математическое мышление, связь, закономерность, действие, гибкость размышления, активность размышления, широта мышления, глубина мышления, восприятие, словесно-логическое, образное мышление, практическая работа, развитие математического мышления, процесс мышления, логическое понимание и т.д.

Summary

Improving the ability of students as full and clear statement of their views logically accessible, clear thinking is a necessity of our time, which stands in front of each of us. Therefore, issues related to the development of thinking to become one of the main problems in the school.

The main condition for the development of mathematical thinking is the development of the value of mathematical thinking, digestible students. In modern society, one of the original goals of education is considered the formation and development of mathematical thinking and its culture. By mathematical thinking it is understood in the first place, in the process of learning a particular science, namely in the process of learning mathematics creation of forms of thinking.

In the article the necessity of improving mathematical thinking, which is the basis for the target of practical work on the development of thinking skills in students in the learning process.

Keywords: mathematical thinking, communication, law, action, flexible thinking, active thinking, the breadth of thought, depth of thought, perception, verbal, logical, creative thinking, practical work, the development of mathematical thinking, the process of thinking, logical understanding, etc.

УДК: 51:37.016.

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН ТААНЫП БИЛҮҮ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН АКТИВДЕШТИРҮҮ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ МААЛЫМАТТЫК – КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ

Мехмет Али - Аспирант КГУ им И. Арабаева

Өзүң дүн билимиң е эч бир жаң ылыкты кошпогон жана эч бир жаң ы нерсени өздөштүрбөгөн
убактың ды же күнүң дү сен бактысыз деп эсепте.

Ян Амос Коменский

Жалпы билим берүүчү мектептердеги математиканы окутуунун максаты ар бир адамдын инсан катары калыптанышы жана анын жалпы коомду өнүктүрүүдөгү ролу менен аныкталат. Математикалык билим берүүнүн тарыхый калыптанган эки жагын көргөзүүгө болот: биринчиси практикалык - адамдын натыйжалуу жашоосундагы ага зарыл болгон каражаттарды жаратуу жана колдонуу менен байланышкан; жана экинчиси руханий - адамдын ой жүгүртүүсү менен, таанып билүүнүн аныкталган бир методу жана дүйнөнү өзгөртүүнүн математикалык методдору менен байланышкан.

Заманбап коомдо жашоо үчүн жана туура жол табуу үчүн белгилүү бир акыл эстик көндүмдөрдү пайда кылуучу, математикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу маанилүү. Ошондуктан математикалык ишмердүүлүк

процессинде индукция жана дедукция, жалпылоо жана конкреттештирүү, анализ жана синтез, классификациялоо жана системалаштыруу, абстракциялоо сыяктуу көптөгөн адамзаттык ой жүгүртүү методдору жана ыкмалары табигый түрдө колдонулат.

Макалa математика сабагындагы окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү каражаты катары маалыматтык – коммуникациялык технологияларды колдонуу маселелерине, ошондой эле окуучуларга заманбап жалпы билим берүү процессиндеги математикалык даярдыктын ролу аныктоого арналган.

Түйүндүү сөздөр: математикалык билим, көндүм, алгоритм, деңгээл, уюштуруучулук ишмердүүлүк, долбоорлоо, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар, математикалык метод, математикалык даярдык, мейкиндиктик, окутуу процесси, заманбап техника, маалыматтарды кабыл алуу, өз алдынча ишмердүүлүк ж.б.

Жалпы билим берүүчү мектептердеги математиканы окутуунун максаты ар бир адамдын инсан катары калыптанышы жана анын жалпы коомду өнүктүрүүдөгү ролу менен аныкталат. Математикалык билим берүүнүн тарыхый калыптанган эки жагын көргөзүүгө болот: биринчиси практикалык – адамдын натыйжалуу жашоосундагы ага зарыл болгон каражаттарды жаратуу жана колдонуу менен байланышкан; жана экинчиси руханий - адамдын ой жүгүртүүсү менен, таанып билүүнүн аныкталган бир методу жана дүйнөнү өзгөртүүнүн математикалык методдору менен байланышкан. Математиканын практикалык пайдалуулугу, анын предмети болуп реалдуу дүйнөнүн фундаменталдуу структурасы эсептелгендиги б.а. адамдардын тажрыйбасынын негизинде өздөштүрүлүүчү жөнөкөйдөн тартып, жетишээрлик татаалдыктагы илимий жана технологиялык идеялардын өнүгүшү үчүн зарыл болгон мейкиндиктик формалары жана сандык катнаштары менен шартталат.

Конкреттүү математикалык билимдер болбосо, заманбап техникалардын түзүлүштөрүнүн принциптерин түшүнүү жана колдонуу, илимий билимдерди, социалдык, экономикалык, саясий ар түрдүү маалыматтарды кабыл алуу жана интерпретациялоо кыйынчылыкка туруп, күнүмдүк практикалык ишмердүүлүктүн эффектиси азыраак болмок.

Ар бир адам өзүнүн өмүрүндө ар кандай татаал эсептөөлөрдү аткарууга, жалпы колдонуп жүргөн эсептөө техникаларын пайдаланууга, сурап билүү жайларынан издөөлөрдү жүргүзүүгө жана керектүү формулаларды колдонууга, геометриялык өлчөөлөрдү жана түзүүлөрдү практикалык турмушунда керектөөгө, таблица, диаграмма, графиктер түрүндө берилген маалыматтарды окууга, кокустук окуялардын ыктымалдуулугук мүнөзүн түшүнүүгө, татаал эмес алгоритмдерди ж.б. түзүүгө туура келет.

Базалык математикалык даярдыгы жок болсо, заманбап азыркы адамдардын билим алуусун жолго коюу мүмкүн эмес. Мектепте бири - бирине жакын сабактарды окуп үйрөтүү үчүн математика таяныч сабагы болуп эсептелет. Мектептен кийинки жашоодогу азыркы күндүн зарыл талаптарынын бири үзгүлтүксүз билим берүү болуп келүүдө, ал толук кандуу базалык жалпы билим берүүдөгү даярдыкты, анын ичинде математикалык даярдыкты талап кылууда. Жыйынтыгында, түздөн – түз математиканын колдонулушу менен байланышкан, билим берүүнүн жогорку деңгээлин талап кылуучу адистиктер көбөйүүдө (экономика, бизнес, каржы, физика, химия, техника, информатика, биология, психология ж.б.). Демек, математика профессионалдык маанилүү сабак деп эсептешкен мектеп окуучуларынын чөйрөсү кең ейүүдө.

Заманбап коомдо жашоо үчүн белгилүү бир акыл эстик көндүмдөрдү пайда кылуучу, математикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу маанилүү роль ойнойт. Математикалык ишмердүүлүк процессинде индукция жана дедукция, жалпылоо жана конкреттештирүү, анализ жана синтез, классификациялоо жана системалаштыруу, абстракциялоо сыяктуу көптөгөн адамзаттык ой жүгүртүү методдору жана ыкмалары табигый түрдө колдонулат.

Математикалык ой корутундулоо объектилери жана аларды конструкциялоо эрежелери логикалык түзүүлөрдүн механизмин ачып көргөзөт, ой пикирин негиздөө жана далилдөө, өз оюн кыска жана так кылып айтуу жөндөмдүүлүгүн жаратат, ошону менен бирге логикалык ой жүгүртүүсүн өркүндөтөт. Берилген алгоритмдин негизинде жана жаңыларын конструкциялоо боюнча иш алып баруу көндүмдөрүнө тарбиялоодо, алгоритмикалык ой жүгүртүүнү калыптандырууда башкы роль математикага тиешелүү. Математика сабагындагы негизги окуу ишмердүүлүгү болгон маселелерди чыгаруу учурунда ой жүгүртүүнүн прикладдык жана чыгармачылык жактары өнүгөт.

Математикада бир нече математикалык тилдерди колдонуу окуучулардын өзүлөрүнө туура келүүчү тилдик (жекече учурларда, символикалык, графикалык) каражаттарды тандай билүү жөндөмдүүлүгүн жаратып, так, экономиялуу жана информативдүү сүйлөө мүмкүнчүлүгүн өркүндөтөт.

Математикалык билим берүү адамзаттын жалпы маданиятын калыптандырууга өзүнүн салымын кошот. Жалпы маданияттын зарыл компоненттеринин бири болуп чыныгылуулукту таанып билүү

методдору менен тааныштыруу эсептелет. Ал өзүнө математиканын жана чыныгылуулуктун өз ара байланышын түшүнүүнү камтып, математика предмети жана методдору, анын табигый жана гуманитардык илимдердин методдорунан болгон айырмасы, илимий жана прикладдык маселелерди чыгаруу үчүн математиканы колдонуунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүктөрдүн жыйындысын билдирет. Математиканы окуп үйрөнүү адамды эстетикалык тарбиялоого, математикалык ой жүгүртүүнүн кооздугун жана көркөмдүгүн түшүнүүгө, геометриялык фигураларды туура кабыл алууга, симметрия идеясын өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт. Математикалык билим алуу мейкиндиктик элестетүүнү, ой жүгүртүүнү өркүндөтөт. Математикалык билим берүүнүн өнүгүү тарыхы окуучулардын илимий – тарыхый билимдеринин көрөңгөсүн көбөйтүүгө мүмкүнчүлүк берип, аларда математиканы жалпы адамзаттын маданиятынын бир бөлүгү катары кароо түшүнүгү калыптанат. Математика илиминин пайда болуусундагы жана өнүгүүсүндөгү негизги тарыхый окуялар менен таанышуу, илимди жараткан улуу адамдар, математикалык илимий ачылыштар жөнүндө түшүнүктөр ар бир маданияттуу адамдын интеллектуалдык билиминин жыйындысында болуусу керек.

Окуучуларга заманбап жалпы билим берүүдөгү математикалык даярдыктын ролу мектептеги математиканы окутуунун төмөндөгүдөй максаттарын коюуда:

- жакындашкан сабактарды окуп үйрөнүү үчүн, алган билимин андан аркы практикалык ишмердүүлүгүндө колдонууга зарыл болгон конкреттүү математикалык билимдерге ээ болуусу. Окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүн уюштуруу жана билим берүүнүн негизги булагы болуп эсептелген, ишке ашырылып жаткан программалар менен туура келүүчү окуу китептериндеги билим берүүнүн мазмунун конкреттештирүү;

- коомдо натыйжалуу жашоо үчүн зарыл жана математикалык ишмердүүлүк үчүн мүнөздүү болгон, окуучуларды интеллектуалдык жактан өстүрүү, ой жүгүртүүнүн сапатын калыптандыруу;

- математиканын чыныгылуулукту таанып билүүнүн методу жана баяндап жазылышынын формасы катары жөнүндө, математиканын методдору жана идеялары жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу;

- жалпы коомдун өнүгүү прогресси үчүн математиканын маанилүүлүгүн түшүнүү, математиканын жалпы адамзаттык маданияттын бөлүгү катары түшүнүктөрдү калыптандыруу.

Математиканы окутуудагы билим берүүчү жана тарбия берүүчү маселелери, математиканы илим жана окуу предмети катары, жалпы мектептик билим берүү жана тарбия берүү системасындагы анын ролун жана ордун аныктоочу спецификасын, окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен комплекстүү чечилиши зарыл. Түзүлгөн шартка байланыштуу кошумча адабияттарды пайдалануу, коюлган маселелерди чыгаруу эрежелерин жана методикалык ыкмаларын колдонуу мугалимдин өз тандоосу менен эркине коюлат.

Негизги мектептеги математиканы окутууну уюштуруунун принципалдык жобосу болуп окутууну деңгээлдеп дифференциациялоо эсептелүүдө. Бул болсо, жалпы курсту өздөштүрүп жатып, айрым окуучулар өзүлөрүнүн билим алууларынын натыйжасында милдеттүү түрдө даярдалуучу деңгээл менен чектелишет, ал эми айрымдары башка шыктуулугуна жараша андан дагы жогорку чектерге жете алышат дегенди билдирет. Бул учурда милдеттүү даярдалуучу деңгээлге жетүү окуучунун окуу ишмердүүлүгүндөгү зарыл түрдө аткаруучу милдети болуп эсептелет. Ошол эле убакта ар бир окуучу өзү чечүү мүмкүнчүлүгүнө ээ: ушул эле деңгээл менен чектелиш керекпи же андан ары улантуу керекпи. Дал ушул жерден математиканы окутуунун гуманисттик башталышы ишке ашырылат.

Окуу тарбия процессин туура уюштуруунун маанилүү шарттарынын бири болуп, мугалим тарабынан окутуунун методдорун жана ыкмаларын, окуучулардын жаш курагын, алардын математикалык даярдыктарынын деңгээлин, жалпы окуу жөндөмдүүлүктөрүн, билим жана тарбия берүүчү маселелердин чыгарылышынын спецификасын эске алуу менен оптималдаштырып, рационалдуу системасын тандоо болуп эсептелет. Көргөзүлгөн факторлорго байланыштуу мугалим окутуунун традициялык жана жаңы методдорун айкалыштырып, көргөзмөлүү – түшүндүрүү жана эвристикалык методдорду пайдаланып, техникалык каражаттарды колдонуу менен оптималдаштыруусу зарыл. Мугалимдин жемиштүү ишинин көрсөткүчү болуп, окутуунун кандайдыр бир методун, ыкмасын же каражатын формалдуу түрдө колдонуу эмес, мектеп окуучуларынын математикалык даярдыгынын, коюлган билим жана тарбия берүү маселелеринин аткарылыш сапаты эсептелет.

Математика сабагындагы ой жүгүртүүгө болгон окуу жүгүнүн көбөйүшү, окулуп жаткан сабакка карата окуучулардын кызыгуусун, сабак бүткөнчөктү алардын активдүүлүгүн камсыздоо сыяктуу орчундуу маселелер жөнүндө ойлонтпой койбойт. Балдардын кызыгуусун, шыктануусун жана кунт коюусун активдештирүү үчүн компьютердик технологияларды колдонуу абдан ыңгайлуу болот.

Төмөндөгүдөй учурлар үчүн маалыматтык технологияларды колдонуу максаттуу болуп эсептелет:

- өтүлгөн материалды өздөштүрүү сапатын диагностикалык тесирлөө үчүн;

- теманы өткөндөн кийинки элементардык билгичтиктерин жана көндүмдөрүн иштеп чыгуу үчүн көнүгүү катары;

- окутуп үйрөтүүчү катары;

- окутуу процессине компьютерди колдонгондо кызыгуусун арттыруучу, айрым артта калып жаткан окуучулар үчүн;

- окулуп жаткан материалды графикалык режимде иллюстрациялоо үчүн.

Негизинен педагогикалык ишмердүүлүктүн беш түрүн бөлүп көргөзүүгө болот:

- долбоорлоо (проектирлөө) ишмердүүлүгү – бул пландоо, максатын жана маселелерин аныктоо.

Окуучулардын жекече – психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен программалык материалдарды чыгармачыл иштетүүгө багытталган. Бул үчүн керек болгон материалдарды компьютерде чогултуу, сактоо жана кайра иштетүү мындай ишмердүүлүктүн максималдуу эффективдүүлүгүн камсыз кылат.

- диагностикалык ишмердүүлүк – бул таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк, өзүнүн ишмердүүлүгүнө жана окуучулардын ишмердүүлүгүнө анализ жүргүзө билүү. Интернет – технологиянын, электрондук энциклопедиялардын жана справочниктердин, электрондук таблицалардын жана берилиштер базасынын мүмкүнчүлүктөрү бул ишмердүүлүктө абдан кең ири колдонулат.

- үзүрлүү (конструктивдик) ишмердүүлүк – бул моделдөө, каражаттарды жана методдорду тандоо. Мугалимдин конструктивдүү ишмердүүлүгүндө электрондук энциклопедияларды жана справочниктерди, электрондук таблицаларды, тексттик жана графикалык редакторлорду, анимациялык редакторлорду ийгиликтүү колдонууга болот.

- коммуникативдик ишмердүүлүк – мугалимдер менен окуучулардын ортосундагы катнашты мүнөздөйт. Мугалим өзүнүн ишмердүүлүгүндө коммуникативдүү компонентти жакшыртуу үчүн ар кандай психологиялык – диагностикалык компьютердик программаларды, ошондой эле окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн уюштуруу үчүн каалагандай программалык каражаттарды колдонууга мүмкүнчүлүгү бар.

- уюштуруучулук ишмердүүлүгү – окуу процессинин жүрүшүндө окуучуларды мобилизациялоого, координациялоого жана өз ара байланышын камсыздоого багытталган. Уюштуруучулук ишмердүүлүгү – бул долбоорлоо ишмердүүлүгүн практикалык түрдө ишке ашыруу. Бул жерде колдонулуучу программалык каражаттарга: ар кандай редакторлор, тестер, окуп үйрөтүүчү программалар, ошондой эле Интернет – технологиялар кирет.

Мектепте компьютер окуучу менен мугалимдин ортосундагы алаканы түзүп, окутуу процессин жекече программа боюнча уюштурууга мүмкүнчүлүк түзөт. Окуучу компьютер менен олтуруп, материалдын берилиш жана өздөштүрүлүш ылдамдыгын өзүнө жараша ыңгайлуу түрдө уюштура алат. Бул учурда окутуу процессиндеги компьютердин негизги артыкчылыгы байкалат, ал ар бир окуучу менен жекече иштөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.

Окутуу процессин жекелештирүү окуучунун билим алуу сапатын жакшыртат. Бул мектеп окуучусу менен жекече компьютердин ортосундагы диалогдун түзүлүш процессинде калыптанып, өз ара байланыштын негизинде ишке ашат. Текшерүүчү суроолорго жооп берген мүнөзүнө жараша компьютер багыттама суроолорду сунуштап, көргөзмө берип же окутуунун темпин акырындатуу мүнөзүнө ээ.

Балдар жана алардын ата – энелери келечекте бизге, мугалимдерге, өзүлөрүнүн талаптарын таң уулап каларына акырындык менен бара жатабыз. Азыр профилдик мектептер түзүлүүдө: жогорку класстарда терең детип өздөштүргүлөрү келген предметтерди окуучулар өзүлөрү тандашат.

Азыртадан окуучу менен мугалимдин ортосундагы мамилени карап чыгуу зарыл, ошол эле учурда математика курсунун түзүлүшүн жана мазмунун дагы. Бул курс окуучу үчүн кызыктуу жана пайдалуу, ага билим – билгичтик – көндүм гана бербестен, болуп жаткан процессти түшүнүү, өнүгүү, өркүндөө жана жакшы маанай тартуулап туруучу курс болушу керек. Башкача айтканда, математиканы окутуу системасы сүйкүмдүү, балдар менен ата энелерди чочутпаган, тескерисинче кызыктуу маселелер жана теоремалар, жарышуулар жана оюндар, жан дүйнөнүн ишмердүүлүгү жана инициативалар менен өзүнө тартып туруусу зарыл.

1. Полат Е.С. - *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования.* -М.: Омега-Л, 2004.

2. Желдаков М.И. – *Внедрения информационных технологий в учебный процесс.* – Мн. Новое знание, 2003.

3. Агапова Н.В. - *Перспективы развития новых технологий обучения.* – М.: ТК Велби, 2005.

Резюме

Цель обучения математики в общеобразовательных школах обуславливается формированием каждого человека как личности и его ролью в развитии всего общества. Можно раскрыть две исторически сформировавшиеся стороны математического образования: первая, практическая сторона связана с созданием и использованием необходимых средств для эффективной деятельности человека; вторая, духовная сторона связана с мышлением человека, определенным методом познания и математическими методами изменения мира.

Для того чтобы жить и ориентироваться в современном обществе необходимо формировать математического мышления, которое раскрывает определенные разумные навыки. Поэтому многие методы и способы человеческого мышления, такие как индукция и дедукция, обобщение и конкретизация, анализ и синтез, классификация и систематизация, абстракция естественным образом используется в процессе математической деятельности.

Статья посвящена вопросам использования информационно-коммуникационных технологий как средства активизации познавательной деятельности учеников на уроках математики, а также определению роли математической подготовки учеников в современном общеобразовательном процессе.

Ключевые слова: математическое знание, алгоритм, уровень, организационная деятельность, проектирование, информационно-коммуникационные технологии, математический метод, математическая подготовка, пространственное, процесс обучения, современная техника, восприятие информации, самостоятельная деятельность и т.д.

Summary

The purpose of teaching mathematics in secondary schools is caused by the formation of each person as an individual and his role in the development of the whole society. You can expand the two sides were historically formed mathematical education: first, the practical side is connected with the creation and use of the necessary resources for the effective activity of the person; second, the spiritual side is linked with thinking person as determined by the knowledge and mathematical methods of changing the world.

In order to live and navigate in today's society it is necessary to form the mathematical thinking that reveals some reasonable skills. Therefore, many methods and ways of human thinking, such as induction and deduction, generalization and specification, analysis and synthesis, classification and systematization, abstraction is naturally used in the process of mathematical activity.

Article devoted to the use of information and communication technologies as a means of activation of informative activity of students in mathematics lessons, as well as defining the role of mathematical preparation of students in modern educational process.

Keywords: mathematical knowledge, the algorithm level, organizational activities, engineering, information and communication technologies, mathematical methods, mathematical background, space, learning process, modern machinery, information perception, self-employment, etc.

УДК: 51:37.016.

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН ИЗИЛДӨӨ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН ӨРКҮНДӨТҮҮ

Кожа Эрхан - Аспирант КГУ им И. Арабаева

Негизги тарбия берүүчү жана өнүктүрүүчү функцияны (үй – бүлөөдөн сырткары) мектеп аткарат, ошондуктан өлкөдө болуп жаткан социалдык, экономикалык, саясий, маданияттык өзгөрүүлөрдү билим берүү системасы социалдык заказдын өзгөрүшү катары шарттайт жана негизги маселе – баланы ой жүгүртүүгө үйрөтүү деп эсептейт. Баалуулугу алган билимдердин санында эмес (бирок, бул сөзсүз түрдө маанилүү), маалыматтардын агымын жөнгө сала билүүдө, керектүү маалыматтарды таба билүүдө, кайра иштетүү, тиешелүү жыйынтыктарды чыгаруу, андан аркы өзүнүн ишмердүүлүгүн пландай билүүдө

Макалалар мектеп окуучуларынын математика сабагындагы “изилдөө жөндөмдүүлүктөрүн” өркүндөтүүнүн натыйжалуулугуна, ошондой эле изденүүчүлүк ишмердүүлүктүн окуучулардын ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирүүгө, таанып билүүчүлүк жана социалдык активдүүлүгүн өркүндөтүүгө, окууга болгон кызыгуусун арттырууга, дүйнө таанымын кеңейтүүгө, билимди түшүнүү менен кабыл алып жана аны колдоно билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийгизген таасири тууралуу маселелерди изилдөөгө арналат.

Түйүндүү сөздөр: изденүүчүлүк жөндөмдүүлүк, изденүүчүлүк позиция, изилденүүчүлүк билгичтик, компетенттүүлүк, долбоор, көндүм, изилдөө ишмердүүлүгү, вариативдүү, натыйжалуу, мобилдүү, артыкчылыктар, маданий баалуулуктар, уюштуруу, деңгээл, маалыматтар агымы ж.б.

Азыркы учур жашоонун бардык чөйрөсү тез ылдамдыкта өнүгүп жаткандыгы менен мүнөздөлөт. Жашоо ыргагы үзгүлтүксүз өзгөрүүлөргө дуушар болууда – жаңы сапаттагы ишмердүүлүк чөйрөлөрү жана түрлөрү пайда болууда, адамдар курчап турган чөйрө менен динамикалык түрдө бирдей өзгөргүдөй анчалык мобилдүү боло албай жатышат, бул болсо ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгүн жоготконго, стресске, ар кандай чыр – чатакка, депрессияга жана жыйынтыгында жашоого болгон канааттанбастыкка алып келүүдө. Улам барган сайын инсандык бүтүндүктү сактап калуу маселеси актуалдуу болуп келүүдө, ошондой эле, жекеликти сактап, жашоодо жетишип жана өзүнүн тагдырына ыраазы болуп, өнүгүү жана өзгөрүү менен бирге дүйнөгө ийкем түрдө ыңгайланышкан абалда жашоо кечирүүнү заман талап кылууда.

Негизги тарбия берүүчү жана өнүктүрүүчү функцияны (үй – бүлөөдөн сырткары) мектеп аткарат, ошондуктан өлкөдө болуп жаткан социалдык, экономикалык, политикалык, маданияттык өзгөрүүлөрдү билим берүү системасы социалдык заказдын өзгөрүшү катары шарттайт жана негизги маселеси – баланы ой жүгүртүүгө үйрөтүү болуп эсептелет. Баалуулугу алган билимдердин санында эмес (бирок, бул сөзсүз түрдө маанилүү), маалыматтардын агымын жөнгө сала билүүдө, керектүү маалыматтарды таба билүүдө, кайра иштетүү, тиешелүү жыйынтыктарды чыгаруу, андан аркы өзүнүн ишмердүүлүгүн пландай билүүдө.

Билим берүү чөйрөсүндө жаңы артыкчылыктар байкала баштады: маалыматтардан, системалаштырылган билимдердин суммасын репродукциялоодон – билимдерди конструкциялоого; билимдерди таңуулоодон – аларга болгон кызыгуусун ойготууга; «өмүр бою билим алуудан» - билимди анданаркы үзгүлтүксүз өркүндөтүүгө; «билим – күч» тезисинен «таанып билүү – күч» тезисине өтүү.

Азыркы математикалык билим берүү инсандын өнүгүшүнө багытталган. Заманбап коомго өз алдынча ой – жүгүртө билген, пайда болгон проблемаларды көрө билген жана чыгармачыл жол менен чече билген бүтүрүүчүлөр керек.

Бул маселе динамикалык түрдө өнүгүп жаткан маалыматтык мейкиндикте өзгөчө актуалдуулукка ээ болот. Бирок, жаңы маалыматтардын чоң агымында окуучулар дайыма эле керектүү фактыларды жана берилиштерди алып, аларды өзүлөрүнүн ишинде жемиштүү колдонуп, багыттуу иштей алышпай келет. Мектеп окуучуларынын изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүнүн негизинде окуу – тарбия процессин уюштуруу мындай түзүлгөн проблемалуу абалдан чыгуунун бир жолу болуп эсептелет.

Окуу – изилдөөчүлүк ишмердүүлүк деп, мурда белгисиз натыйжалары менен жана илимий изилдөө үчүн мүнөздүү негизги этаптарга ээ (маселенин коюлушу, берилген маселе боюнча адабияттар менен таанышуу, изилдөө методикасына ээлик кылуу, өзүнүн материалдарын чогултуу, аны анализдөө, жалпылоо, жыйынтыктоо), изилденүүчү маселени окуучулар тарабынан чыгармачыл чыгаруу менен байланышкан окуу – тарбия ишин уюштуруунун бир формасын түшүнөбүз.

Математиканы окутуудагы изилдөө ыкмасы гана, балдарды пассивдүү даяр маалыматтарды колдонуучу кылбастан чыгармачыл процесстин катышуучулары кыла алат. Андан сырткары заманбап математикалык билим берүү системасы билимдерди даяр түрүндө берүүгө эмес, окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүндө окутууну уюштурууну жана окуу программасынын чегинен сырткары иштей тургандай изилдөө иштеринин деңгээлин көтөрүүнү мугалимдерден талап кылууда. Изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү улам барган сайын көбөйүп келе жаткан маалыматтарды өздөштүрүү жана материалдарды системалаштыруу үчүн балдарды зарыл болгон билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр менен камсыз кылат.

Изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү окуучуларга төмөндөгүлөрдү берет:

- ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирет; таанып билүүчүлүк жана социалдык активдүүлүгүн өркүндөтөт; окууга болгон кызыгуусун арттырат; кругозорун кеңейтет; билимди түшүнүү менен кабыл алып жана аны колдоно билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.

- коюлган маселенин үстүндө иштегенди үйрөнөт; маалыматтарды чогултуу жана кайра иштетүү көндүмдөрүнө ээ болот; изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүнүн билгичтик жана көндүмдөрүнө ээ болот; алган билимин андан аркы изилдөө иштерине колдоно билүүнү үйрөнөт.

- чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн көргөзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот; кызыгуусун, өзүн өзү аныктоосун, өз мүмкүнчүлүгүн, өзүнө болгон ишеничин, өзүн - өзү таанып билүүсүн, өз катасын түшүнүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот.

- мугалим менен кызматташып, талкуулап, өзүнүн көз карашын билдире алат.

- сүйүнүчкө, сезип кайгыруу же кубанууга, баарлашууга, таанып билүүгө ээ болот.

Окуучулардын изилдөө жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүүнү анализдөөдөн, окуучулардын жакшы жакты көздөй өзгөрүүсү ачык – айкын байкалган.

Оқуучулардың изилдөө ишмердүүлүгү – бул башкы каражат катары оқуу изилдөөсүн колдонуучу билим берүү технологиясы, сабак берген мугалим адисттердин, илимий кызматкерлердин жетекчилиги алдында, объект же курчап турган дүйнө жөнүндө элестерди пайда кылууга багытталган, мурда чыгарылышы белгисиз оқуу изилдөө маселелеринин оқуучулар тарабынан аткарылышы, изилдөөчүлүк ишмердүүлүктү билдирет.

Оқуу изилдөөсү – изилденүү ишмердүүлүгү технологиясынын негизинде ишке ашуучу билим берүү жүрүмү. Анын негизги мүнөздөмөлөрү:

- оқуу материалындагы вариативдүү ой жоруулары бар проблемалуу учурларды бөлүп алуу; «ушул учурлардан» оқуу процессин адистештирип конструкциялоо же материалдарды проблемалык жол менен берүү;

- бир ойду кыска кылып айтып берүү (формулировкалоо) көндүмүн өркүндөтүү, анализдөө көндүмүн өнүктүрүү жана чыныгысы катары бир жоромолун тандоо;

- гипотезалар;

- алгачкы негизги булактарды (материалдарды топтоо методикасы, салыштыруу ж.б.) анализдөөнүн негизинде ар кандай жоромолдоолор менен иштөөгө үйрөтүү;

- алгачкы негизги булактар менен таанышуу.

Оқуу изилдөөсүндөгү оқуучулардын *автордук позициясы*. Мурда айтылгандай, оқуучулардын изилдөө иштеринин башкы максаты болуп алардын критикалык ой жүгүртүү, проблеманы формулировкалоо, анын чыгарылышын издөө жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү эсептелет. Өз алдынча изилдөө маселесинин коюлушу, объекти тандоо, анализдөө ж.б. үчүн балага эгерде шарттар түзүлсө бул максаттар эң жакшы жолдор менен ишке ашат. Бул учурда жаш изилдөөчү өзүнүн кызыгуусу жана тандоосуна жараша иш алып барып, изилдөө ишин аткарууда автордук, чыгармачыл позициясын ээлейт. Айрым учурларда методикага тескери таасирин тийгизсе дагы, изилдөөнүн ар бир баскычында оқуучуларга белгилүү бир деңгээлде иштөө боштондугун берүү зарыл, - антпесе изилдөө бара – бара удаалаш стандарттуу оқуу этаптарына айланып калуусу мүмкүн.

Оқуу изилдөөсү жана илимий изилдөөгө кыскача токтолсок. Билим берүү процессиндеги изилдөөнүн негизги өзгөчөлүгү – анын билим берүүчү, окутуучу болуп эсептелгенинде. Эгерде илимде негизги максаты болуп жаңы билимдерди алуу эсептелсе, ал эми билим берүүдөгү изилдөө ишмердүүлүгүнүн максаты – илимий иштерди алып барууга функционалдык көндүмдөрдү оқуучуларда калыптандыруу.

Изилдөө жөндөмдүүлүгү – бул изилдөө ишмердүүлүгүн ийгиликтүү ишке ашыруучу субъективдүү шарттары болуп эсептелген инсандын жекече өзгөчөлүктөрү.

Изилденүүчүлүк позициясы – дүйнөдө болуп жаткан өзгөрүүлөргө жөн гана активдүү катышпастан, мурда ага белгисиз болгон нерселерди издөө жана табуу керектигин сезген, адамдын маанилүү жеке инсандык негиздери. Изилденүүчүлүк позициясы изилдөө ишмердүүлүгүн ишке ашырууда пайда болот жана өнүгөт.

Изилдөө ишиндеги жетекчинин педагогикалык проектиси – оқуу изилдөөсүнүн негизинде билим берүү процессин уюштуруу. Анын негизги максаты болуп, билим берүү натыйжаларына жетүү – оқуучулардын алган билимдерин анализдөө, иштин аткарылыш жолун пландоо жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү эсептелет. Ушул максаттын негизинде жетекчи оқуучулардын жөндөмдүүлүгүн жана шыгын, жаш курагынын өзгөчөлүктөрүн анализдеп, тигил же бул изилдөө темаларын сунуштайт, методикасын калыптандырат, балдардын таанып билүү кызыгуусун ишке ашыруу үчүн шарттарды түзөт.

Изилденүүчүлүк билгичтиги (умения) – төмөндөгүдөй изилденүүчүлүк жөндөмдүүлүктөрүнүн структуралык компоненттеринен турат:

- изилдөө темасынын актуалдуулугун формулировкалоо;

- проблеманы көрө билүү жана аныктоо;

- гипотезаларды коё билүү;

- изилдөөнүн жүрүшүндөгү алынган материалдарды структуралаштыруу;

- изилдөөнүн теориялык абалын анализдөө, конкреттештирүү, жалпылоо, баалоо;

- изилдөөнүн тиешелүү методдорун жана методикасын тандоо жана колдонуу;

- эксперименттерди уюштуруу;

- жыйынтыктарды жана ой корутундуларын кылуу.

Изилдөө жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү боюнча окутуунун мазмунун жана максаттарын карап өтсөк.

Изилдөө ишмердүүлүгүн ишке ашыруудагы билим берүү мазмунунун башкы түзүүчүлөрү болуп:

- каалагандай кубулуштарды же маалыматтарды жалпы системага батырууга мүмкүнчүлүк түзүүгө багытталган желелерди түзүү;

- изилдөө циклин башынан аягына чейин өз алдынча өткөзүү жана анын структуралык элементтерин өздөштүрүү менен чагылдырылуучу изилдөө тажрыйбасын пайда кылуу;

- изилдөө объектисине карата жеке инсандык мамилесин түзүү, ошондой эле алынган натыйжаларынан рефлексивдүү ой жүгүртүүнүн өнүгүшүн эске алып, өзүнүн иш аракеттерине эмоционалдык – нравалык баа берүү;

- натыйжага жетүү үчүн эффективдүү коммуникацияларды түзүү жөндөмдүүлүгү, жетишпеген ресурстарды эске алуу, аны издөө боюнча сурап билүүлөрдү калыптандыруу.

Окуу процессиндеги окуу изилдөөсүнүн негизги функциялары:

- окуучулардын билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ болуу эффективдүүлүгүн арттыруу жолдору; жалпы билим берүүдөгү мамлекеттик билим берүү программаларын өздөштүрүү жана тиешелүү билим берүү стандарттарына жетишүү;

- окуучулардын психикалык функцияларынын, жалпы жана атайын жөндөмдүүлүктөрүнүн, мотивациялык коюлушунун калыптаныш жана өнүгүш инструменти;

- профориентация ыкмасы жана башталгыч профессионалдык даярдык;

- жаш муундардын маданий баалулуктарды жана илимий коомдогу салттарды алуу каражаттары.

Ушулардын негизинде изилденүүчүлүк окуусун калыптандыруу акылга сыярлык болуп эсептелет:

- базистик окуу планы аркылуу аныкталуучу окуу сабактарынын торчолору аркылуу берилүүчү адамзаттын билиминин жалпы систематикасы жөнүндө түшүнүктөрдү, изилденүүчүлүк компетенттүүлүгүнүн таанып билүү базасын түзүү;

- рефлексивдик ой – жүгүртүүгө, аналитикалык ыкмага, субъективдүүлүккө калыптанууга карата инсандын базалык жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү же субъектин өздүк ишмердүүлүгүндө өзүн адам катары «түзүү» жөндөмдүүлүгү;

- илимий коомдун маданиятынын жардамы менен маданият дүйнөсүнө баланы киргизүү;

- илимий коомдогу баалулуктар жана авторитеттердин маанилүү деңгээлдеги инсандык туу тутуу катары кабыл алынган ушул жердеги ишмердүүлүктүн ыкмаларын жана нормаларын өздөштүрүү;

- изилдөө методу менен таанып билүүчүлүк, изденүүчүлүк, долбоорлук маселелерди чыгаруу көндүмдөрүнө ээ болуу.

Ушулардын негизинде жана көптөгөн методикалык иштерди жүргүзүүнүн негизинде төмөндөгүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

1. Математиканы окутууда окуучулардын изилдөөчүлүк жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу жана өркүндөтүү зарыл.

2. Окуучулардын изилдөөчүлүк жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга жана өркүндөтүүгө төмөндөгүлөр шарт түзөт:

а) математиканы окутууда сабактарды проблемалык түрдө берүү;

б) математика сабагында ар кандай ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн колдонуу (анализ, синтез, жалпылоо ж.б.).

3. Изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн уюштуруунун оптималдуу формасынын бири болуп окуучулардын математика сабагынан класстан сырткаркы иштерди уюштуруу эсептелет, бул жогорку класстын окуучуларынын изилдөө жөндөмдүүлүктөрүн эффективдүү калыптандырат жана өркүндөтөт.

1. Колеченко А.К. *Энциклопедия педагогических технологий / Пособие для преподавателей.* – СПб: КАРО, 2002. – 152с.

2. Панина Т.С., Вавилова Л.Н. *Современные способы активизации обучения.* – М.: Издательский центр «Академия», 2007.-176с.

3. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования.* М., 2005.-98с.

Резюме

Школа (помимо семьи) выполняет основную воспитательную и развивающую функцию, поэтому система образования обуславливает социальные, экономические, культурные изменения в стране как изменение социального заказа, и основной своей задачей считает – научить ребенка размышлению. Ценность не в количестве полученных знаний (но, и это очень важно), а в умении регулировать поток информации, находить нужную информацию, в обработке информации, делать соответствующие выводы, умении планировать свою дальнейшую деятельность.

Статья посвящена вопросам эффективности совершенствования «исследовательского умения» школьников на уроках математики, а также изучению вопросов влияния исследовательской деятельности учеников на активизацию их мыслительной деятельности, совершенствование познавательной и социальной активности, раскрытие интереса к учебе, расширение мировоззрения, адекватное восприятия знаний и возможности умелого использования знаний.

Ключевые слова: исследовательское умение, исследовательская позиция, исследовательское знание, компетентность, проект, умение, исследовательская деятельность, вариативный, эффективный, мобильный, особенности, культурные ценности, организация, уровень, поток информации и т.д.

Summary

The school (other than family) does most of the educational and developmental function, so the education system determines the social, economic and cultural changes in the country as a change in the social order, and considers its main task - to teach the child thinking. Value is not the amount of the acquired knowledge (but, and this is very important), and the ability to regulate the flow of information, find the information in the information processing, draw conclusions, the ability to plan their future activities.

Article is devoted to the efficiency improvement of "research skills" students in mathematics lessons, as well as the study of the impact of the research activities of students to activate their mental activity, improvement of cognitive and social activity, disclosure of interest in education, the expansion of world, an adequate perception of the knowledge and capabilities of skillful use of knowledge.

Keywords: research skills, research positions, research knowledge, expertise, project skills, research, variability, efficient, mobile, especially, cultural values, organization, level, flow of information, etc.

УДК:796,011,3:736,3.

ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫЕ И ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ СПОРТСМЕНОВ

Т.Т.Ережепов – магистр, ст. преподаватель КазНПУ им. Абая

В основе развития спортивной психологии лежит постоянно усиливающийся интерес к природе человеческого бытия, условиям его развития и формирования в человеческом обществе, особенностям его взаимодействия с другими людьми. В настоящее время невозможно осуществление многих видов деятельности в науке, медицине, преподавании, в игре и спорте без знания и понимания психологических закономерностей. Статья предназначено для спортсменов, тренеров, методистов и широкого круга специалистов, работающих в сфере спорта.

Ключевые слова: релаксация, аутогенная тренировка, психологическая подготовка, спорт, нагрузка, формирование, самоубеждение, саморегуляция.

Существующие независимо от нас эмоции отражают наше отношение к окружающему, позволяет оценивать происходящее с точки зрения значимости для организма. Тесно взаимосвязаны с ориентировочной реакцией и биологически целесообразны, т.к. мобилизуют организм к условиям деятельности в новых условиях [1].

Релаксация устраняет страх и может быть рекомендована для устранения эмоциональной напряженности, чувства тревоги, психогенного беспокойства, волнения во время публичного выступления, в спорте.

Аутогенная тренировка – один из методов психотерапии, метод самовнушения, предложенный Шульцем в 1932 году. В ней привлекают простота лечебных приемов, сочетающихся с выраженной эффективностью психологического воздействия, способствующего нормализации высшей нервной деятельности, коррекции отклонений в эмоциональной и вегето-сосудистой сфере, повышению эффективности лечения. С АТ связаны проблемы управления и адаптации поведения.

Широко распространено мнение, что АТ - отпрыск гипноза, успокаивающее средство с общим седативным эффектом. В настоящее время существует ряд модификаций методов АТ, направленных

на психофизиологическую активацию, стимулирующих нервно-эмоциональное напряжение для определенного состояния [2].

Метод активно включается в психотерапию при полном сохранении самоконтроля и инициативы личности.

АТ способствует снижению нервно-эмоционального напряжения, чувства тревоги, эмоционального дискомфорта, оказывает нормализующее воздействие на основные физиологические функции. Под влиянием АТ улучшается настроение, нормализуется сон, повышается уровень функционирования и произвольной регуляции различных систем организма, происходит активизация личности.

Нейрофизиологические и нейропсихологические механизмы саморегуляции.

Базисным элементом АТ является тренированная мышечная релаксация, на фоне которой реализуются специфические приемы аутодидактики и аутосуггестии. Выделяют два основных типа реагирования на эмоционально значимые стимулы: психосоматическое, при котором отреагирование осуществляется во внутренней сфере, и социальное, когда разрядка направлена во внешнюю сферу. Первый тип обеспечивает надежное функционирование регуляторных механизмов организма и личности. Тренировка произвольного управления и коррекции возникающих отклонений составляют основную цель психотерапевтических приемов и механизмов АТ [3].

Существенным коррелятом отрицательных эмоций является мышечное напряжение.

Переходное состояние связано с релаксацией. Релаксация вызывается самовнушением и служит базой на которой основывается дальнейшее самовнушение. Используемые механизмы АТ способствуют снижению роли соматического компонента отрицательных эмоциональных переживаний. Путем специфического воздействия на корковые интегративные процессы она приводит к восстановлению внутреннего равновесия, а при длительном применении метода – к регуляции функций на качественно новый уровень, обеспечивающий оптимальное реагирование.

Состояние мышечной релаксации и покоя, возникающие во время АТ сопровождается ослаблением тонуса мускулатуры и угнетением эмоциональной напряженности.

1. Снижение чувства тревоги, волнения, эмоциональной напряженности.

Для мышечной релаксации овладевают 1 и 2 стандартными упражнениями.

Лицам, страдающим страхом перед публичным выступлением рекомендуется вызывать образы, связанные с ассоциацией покоя. Перед выступлением следует сказать:

«Я спокоен». Выйти, сделать вдох и выдох и перенести центр тяжести на ведущую ногу, мышцы остальных конечностей и лица расслабить, принять спокойную непринужденную позу.

2. Регуляция сна.

АТ позволяет засыпать и пробуждаться в заданное время.

Для вызывания сна проводится первое упражнение без выведения из состояния покоя.

Релаксация переходит в сон.

Для пробуждения применяют самовнушение.

3. Краткосрочный отдых.

Для быстрого восстановления сил рекомендовано погружение в релаксацию на 5-15 минут с самовнушением бодрствования.

4. Активизация сил организма.

С помощью АТ возможно устранение сонливости, вызов чувства бодрости, подготовка к действию. Для этих целей возможно самовнушение стенических эффектов: гнева, ярости, вызывания соответствующих образных представлений и сопутствующим им соматических проявлений. Например, вызывание образов, связанных у данной личности с активной деятельностью. Возможно прямое самовнушение чувства бодрости по окончании сеанса АТ [4].

Укрепление воли, коррекция поведения, характерологических особенностей и мобилизация личностных ресурсов. Для укрепления волевой активности применяют метод самовнушения в состоянии релаксации. Формулы индивидуальны, но краткие и в утвердительной форме. Например: «Намерения тверды», «Намеченное выполняю».

Для борьбы с вредными привычками, корректировки нежелательных характерологических особенностей применяются формулы: «Уверен в себе», «Я людям приятен», «Говорю тихим голосом», «Спокоен, всегда спокоен» (повторять следует 5-10 раз в покое или прибегая к элементам внушения).

Применение АТ позволяет ускорить обучение и повысить эффективность работы. При этом удается повысить скорость ответных реакций, установить внимание, улучшить оперирование данными

ми, способность распознавать сигналы, а также стабилизирует эмоциональную устойчивость в экстремальных условиях.

АТ способствует подготовке человека к пребыванию в экстремальной обстановке, понижает эмоциональную напряженность, ситуационно обусловленную, повышает скорость адаптации. С помощью АТ можно также влиять на концентрацию внимания, объем памяти и влиять на биоритмы.

Классическая методика И. Шульца.

Перед началом упражнений тренирующемуся в доступной форме объясняют физиологические основы метода и ожидаемый эффект.

Тренировку можно проводить в любое время дня.

Первые сеансы проводят в теплом тихом помещении, при неярком свете, в дальнейшем занимающийся в состоянии не обращать внимания на эти факторы и может проводить сеансы даже в автобусе, хорошо владея методикой. Важно принять удобное положение, исключить мышечное напряжение. Тренировку проводят либо сидя, либо полусидя, либо лежа. Для большей сосредоточенности следует закрыть глаза.

Классическая методика Шульца включает следующие упражнения:

1) упражнение на вызывание ощущения тяжести. 3-4 раза в день следует повторять: «моя правая рука очень тяжела» - по 5-6 повторений и 1 раз: «Я совсем спокоен».

Когда ощущение возникает легко и проявляется отчетливо, упражнение усвоено.

2) упражнение на вызывание ощущения тепла.

Сначала следует вызвать ощущение тяжести, потом 5-6 раз сказать: «моя правая рука теплая» и 1 раз: «Я совсем спокоен».

3) управление ритмом сердечной деятельности.

Необходимо мысленно научиться считать АД и ЧСС. Вначале – лежа, правую руку приложить к левой лучевой артерии или к сердцу. Под локоть подложить подушки. Сначала вызвать ощущение тяжести и тепла. Затем 5-6 раз повторить: «Сердце бьется спокойно и ровно» и 1 раз: «Я совсем спокоен».

4) овладение регуляцией ритма дыхания.

Предварительно выполняют 1, 2, 3 упражнения, затем 5-6 раз повторяют: «Дышу спокойно и ровно» и 1 раз «Я совсем спокоен».

5) Упражнение на вызывание тепла в эпигастральной области.

Сначала 1-4 упражнения, затем 5-6 раз сказать: «Мое солнечное сплетение излучает тепло» и 1 раз: «Я совсем спокоен».

6) Упражнение направленное на вызывание ощущения прохлады в области лба.

Сначала 1-5 упражнения, затем 5-6 раз повторить: «Мой лоб прохладен» и 1 раз: «Я совсем спокоен».

Когда эти упражнения хорошо освоены, некоторые формулы можно заменять: «Спокойствие...», «Тепло...», «Тяжесть...», «Сердце и дыхание спокойно», «Лоб прохладен», «Солнечное сплетение теплое».

В конце сеанса – руки сгибают и разгибают в локтевом суставе 3 раза, сопровождая это глубоким вдохом-выдохом, следует широко открыть глаза.

Каждое новое упражнение тренинга повторяют для усвоения в течение 2 недель по 3-4 раза ежедневно. На освоение всей методики требуется 12 недель.

Это приведены упражнения стандартной «низшей» ступени. К высшей ступени – аутогенной медитации (самосозерцанию) относится управление к учением ярко визуализировать представления и погружать себя в «нирвану». Но это направление методики не нашло широкого клинического применения [5].

1. Ананьев Б.Г. Избр. психологические труды. М.: Педагогика, 1980. Т. 1.

2. Вяткин, Б.А. Управление психологическим стрессом в спортивных соревнованиях /Б.А.Вяткин. – М., 1981.

3. Горбунов Г.Д. Влияние физических нагрузок на психические процессы: Канд. дис. Л., 1967.

4. Григорьянц И.А. О перспективах развития психологии спорта. Психология онлайн, 2007.

5. Мельников, В.М. Психология спорта /В.М.Мельников, А.Л.Попов. – М.: РГАФК, 1998.

Түйін

Т.Т.Ережепов – магистр, аға оқытушы Абай атындағы ҚазҰПУ
«Спортшыларды қалыпқа келтірудің психотерапевтикалық әдістері»

Мақалада спортшыларды қалыпқа келтірудегі психотерапевтикалық әдістердің мәні, оның спорттық жетістіктерге жетудегі алатын орны мен аутогендік жаттығу салалары жіктелген. Сонымен қатар бұлшық етті босату факторларына тоқталып, оған әсер ететін жаттығулар мен әдістер берілген.

Тірек сөздер: бұлшық еттің босауы, аутогендік жаттығу, психологиялық дайындық, спорт, жүктеме, қалыптастыру, өзін-өзі сендіру, өзін-өзі реттеу.

Summary

T.T.Erezhepov - Master of Art. teacher Kazakh National Pedagogical University named after Abai
«Restoration and psychotherapeutic methods athletes»

At the heart of the development of sports psychology is steadily increasing interest in the nature of human existence, the conditions of its development and formation of human society, especially its interaction with other people. At the present time it is impossible the implementation of many activities in science, medicine, teaching, and sports in the game without the knowledge and understanding of the psychological patterns. This article is intended for athletes, coaches, trainers and a wide range of professionals working in the field of sport.

Keywords: relaxation, autogenous training, psychological training, sports load, forming, self-persuasion, self-regulation.

УДК 796.82 (015)

ЖОҒАРЫ ДӘРЕЖЕЛІ СПОРТШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ КЕЗІНДЕГІ ПРОЦЕССІН БАҚЫЛАУ

Э.К Ахметова – п.ғ.к., доцент Абай атындағы ҚазҰПУ

А.Ж Серіков – Дене шынықтыру және спорт мамандығының I-курс магистранты,
Абай атындағы ҚазҰПУ

Мақала, грек-рим күресінен жоғары дәрежелі спортшыларға білім беру саласындағы өзекті мәмілелер мен мәселелерді қарастырады. Автор оқыту үрдісінде спортшыларды дайындауға байланысты жаттығу ұғымдарының маңызды сипаттамаларын беруге тырысады. Бұл ұғымдар мыналар: «бақылау», «жылдамдық», «жылдамдыққа төзімділік», «стратегия», «жоғары дәрежелі спортшылардың физикалық қасиеттері», «технология», «тактика» және т.б.

Тірек сөздер: грек-рим күресі, спорт, ғылым, техника, жас ерекшеліктері, бейімделу, күш, тәжірибе, жаттығу, қарым-қатынас.

Дене тәрбиесін, жаңа технология мен озат тәжірибені ұлттық және жалпы адамзаттық құндылық қағидаларымен сабақтастыра зерттеу – бүгінгі күн талабынан туындап отырған педагогика ғылымының міндеттерінің бірі. Дене тәрбиесінің мәнін бүгінгі жаңа заман талабына сәйкес қарастыру – бұл адамды өзі өмір сүрген ортаның жемісі ғана емес, сол ортадағы дене мәдениеті, адамгершілік қарым-қатынасы әрекетімен көрінетін субъект деп танылуымен айқындалады. Қоғамның елеулі өзгерістерге түсуі, адамның мақсат-мұраттарына, тұрмыс-тіршілігі мен мінез-құлқына, сондай-ақ өзінің жеке басына да субъект ретінде өзгеріс енгізуде. Оның үстіне қоғамдағы салауаттылық, дене мәдениеті мен рухани құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеу, оқушылардың дене тәрбиесін салауаттылық дене мәдениеті мәселесімен байланыста қарастыру қажеттігі өзектілігін айқындай түседі [1].

Ғылым, техника, мәдениет және білім дамуының өзара байланыстылығы мен өзара сабақтастығы тарихи сипатта екендігін ескере отырып, жүргізген теориялық зерттеулеріміз қорытындылары, озат тәжірибелерді оқып үйрену мен жүйелеу, көп жылдық тәжірибеміз көрсетіп отырғандай, болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін сапалы даярлауда олардың болашақ кәсіби әрекетінде оқушылардың салауатты өмір сүру дағдыларына баулу, дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыру мәселесін теориялық талдау мен дене тәрбиесіндегі тәжірибелерді объективті тұрғыда талдаудың маңыздылығы өте жоғары. Зерттеу жұмысының міндеті: жоғарғы дәрежелі спортшылардың дене қасиеттерін, қажеттілігін тәрбиелеу, «дене қасиеттері» «жылдамдыққа төзімді болу» ұғымдарына мәндік сипаттама жүргізу, жас ерекшеліктерін ескеріп дене қасиеттерін тәрбиелеу әдістемесі жасалынады. Спортшылардың дене қасиеттерін тәрбиелеуге ықпал жасайтын спорттық ойындарды оның ішінде грек-рим күресін тиімді қолдана отырып іске асыруымыз қажет. Спортшылардың жас-ерекшелігін ескере отырып дене

қасиеттерін тәрбиелеудің әдістемесі жасалынады. Жоғары дәрежелі спортшыларға жаттықтырушы олардың қолдануға қажетті тиімді әдістері мен нұсқауларын, ережелерді талап ретінде ұсынады. Жалпы қалыптасу деген ұғымға барлық тіршілік түрлерінің күн керісі үшін сыртқы қоршаған ортаға сәйкестеніп, бейімделіп қалыптасуын айтады. Қалыптасудың генотиптік, яғни тұқымдық (түрлік) және фенотиптік екі түрі болады.

Генотиптік қалыптасуға сол тіршілік иесінің ұзақ уақыт бойына қоршаған ортаға бейімделіп, өсіп-өніп кебеюін айтады. Генотиптік қалыптасу көбіне тіршілік иесінің бір түріне немесе бір-біріне өте жақын отбасына байланысты айтылады.

Фенотиптік қалыптасуға сол тіршілік иелерінің әр-бірінің жеке-жеке өмір сүру кезеңіндегі қоршаған ортаға бейімделіп қалыптасуын айтады. Соңғы ондаған жылдан бастап осы фенотиптік қалыптасуға байланысты адамдардың өмірі мен қызметін зерттеуге арналған үлкен-үлкен ғылыми ізденістер жүргізілуде. Қазіргі техникалық дамудың өте жылдам өсуіне байланысты адамның күнделікті сол өзгерістерге бейімделіп-қалыптасуын зерттеу үшін социологтер, психологтер, июкнерлер, педагогтер т.б. сала қызметкерлері ізденістерін біріктіруде [2].

Адам ағзасының үлкен және өте жоғары қарқында жұмыс істей алу қызметін арттыру мақсатында спорттық теория мен әдістемелер, физиологиялық, биохимиялық, биомеханикалық зерттеулер өткізілуде. Бейімделу және қалыптасуды орындалған жүктеме мен оның нәтижесі ретінде қарастыру қажет. Оның басты мақсаттары:

а. Қалыптасуды адам ағзасының сыртқы және ішкі жағдайларға бейімделуі үшін қарастырады.

ә. Қалыптасуды адам ағзасы мен сыртқы ортаның арасындағы тепе-теңдікті сақтау үшін қарастырады.

б. Қалыптасуды адам ағзасының бейімделу мерзімі үшін қарастырады.

Бейімделу және қалыптасу спортшы дайындау кезеңінде, спорттық жаттықтыру адам ағзасының сол жүктемеге бейімделу, қалыптасу мүмкіндігінің өте жоғары екендігін көрсетеді. Қандай да болмасын өте ауыр және экстремалды жұмыс атқаруды қажет ететін қызмет түрлері адам организмін бейімделу қалыптастыру мүмкіндігі жағынан спорттық жүктеме арқылы жаттықтыруға жетпейтіндігі анықталады. Оның себебі спортшының күн сайынғы көптеген сағаттар бойына үлкен жүктемелер арқылы жаттығуы және оған климаттың әсері, сонымен қатар жарыс үстінде спортшының экстремалдық жағдайларда жиі болуы ықпал етеді. Спорттық жаттығу кезінде спортшы әртүрлі қозғалыс түрлерін орындауымен қатар оның жылдамдығын, көлемін, орындау түрін өзгертеді, әртүрлі әдіс-айланы, тәсілдерді пайдаланады сонымен қатар психологиялық әсерлер қоса жүреді [3].

Өткізілетін жарыстың деңгейі неғұрлым жоғары болған сайын спортшы ағзасына түсетін жүктеме және психологиялық әсер көп болады, осыған байланысты бейімделу деңгейіне де жоғары талаптар қойылады. Жоғарғы дәрежеге көтерілудің негізгі көзі мен бұл пәннің мақсаты болмақ. Жоғарғы дәрежелі спортшылардың дене шынықтыруға белсенділігі спорт мәдениетінің жоғары көрсеткіші деп түсінетініне жағдай жасалынатындығы деп тұжырымдауға болады. Әрбір қоғамдағы даму мәдениеті оның жеке мүшелерінің қабілеттерінің жан-жақтылығына байланысты. Себебі денсаулықпен салауаттылық өмір салты ең бағалы қасиеттерді игеру мүмкіншілігі. Денсаулық тума қасиет емес ол жүйелі және сана әрекет арқылы қалыптасатын әдетпен дағдылану дәстүрі. Дене тәрбиесі мәдениеті ұрпақтан-ұрпаққа берілетін дәстүрлі қатарына жатқызуға болады. Олар: еңбек, спорт турлері, ұлттық спорт ойындары, әдет-ғұрып, салт-сана т.б.

Спорт тарихында ертедегі мәдениет бастауы болып саналатын Эллада елінде жастар тәрбиесіндегі негізгі құрал ретінде әскери өнер және спорттық жаттығулар пайдаланылған. Сондықтанда дене дайындығы мен денсаулық көзі медицина емес дене шынықтыру мәдениетін әрбір адамның өз мақсатына айналдыра алуына ғана байланысты демекпіз. Дене дайындығы әлеуметтік мұхтаждық, ал дене дайындығын жоғары дәрежеге көтеру жалпы мәдениеттілік. Грек-рим күресі классификациялау негізіне қарсыласпен күрескен кезде қолданылатын және жарыс ережелерінде рұқсат етілген амалдар алынған. Спортшыларды оқу жаттығу кезінде спортшыларға берілетін жүктемелерді қатаң түрде бақылау керек. Жаттығу жүктемелерін күн сайын арттыру арқылы спортшылардың дене қабілеті күндер өте бейімделе түседі. Жаттықтырушы спорт кешендерін, жаттығу отетін орындарды немесе таулы аймақтарды алдын ала бақылау, спортшыларға берілетін жүктемелерді оқу жаттығу жиындарында арттыру сол секілді спортшылардың төзімділігін әр бір іс-амалдарын бақылаған жөн, сонымен қатар климат жағдайына және қысымның жоғары немесе төмен екенін бақылау керек. Және медицина орындарында уақыт-уақытымен спортшыларды тексеруден өткізіп отыру керек. Және бұл мәселеге жаттықтырушы қатты көңіл аударуы тиіс [4]. Грек-рим күресі техникасындағы кейбір түсініктерді анықтау.

Күрес техникасы дегеніміз палуанның жеңіске жетуі үшін қолданатын және әрекет ету ережелерінде рұқсат етілген амалдар жиынтығы.

Түрегеліп күресу техникасы – тұрып күрескенде қолданылатын амалдар.

Ұстасу – қолмен орындалатын әрекеттер, палуан шабуылдау, қорғану немесе қарсы шабуылдау мақсатында қарсыласының киімінің бір жерінен ұстай алады.

Бір жақты ұстау – оң қолымен қарсыласының оң қолының (сол қолын сол қолынан) ұстау.

Әр жақты ұстау – оң қолымен қарсыласының сол қолынан (сол қолымен оң қолынан) ұстау.

Ырғақ – білектерін айқастыру әдісі, саусақтарына қармақтап ілмектеп, құлыптап, бір-бірімен ұстастырады.

Осы жағдайда адам ағзасына берілетін жаттығу жүктемесінің мөлшері оны орындату әдістемесіне байланысты және оған адамның бейімделуі сол деңгейде ұстап тұру мүмкіндігі тікелей әсер етеді. Осы кезеңде адам ағзасының дене-күш қуатының сарқылып шаршамауын, зорықпауын қадағалау қажет. Жаттығудың әр кезеңдерінде адамның дене-күш қабілетінің бір түрінің азаюы екінші бір түрінің артуы сияқты құбылыстарды дөп басып байқап отыру, спорттық жарыстарда нәтижелі жетістіктерді жоспарлауға мүмкіндік береді [5]. Спорттық күресте кілем үстіндегі жағдай өте тез өзгеріп отыратын болғандықтан ұзақ уақыт сақталатын бейімделу процессімен қатар, аяқ асты өзгерген жағдайға қажетті тез бейімделу процесі пайда болады. Қазіргі жоғары спорт жетістіктерінің талабы спортқа дарынды балаларды алдын ала анықтау, сол арқылы болашақта үлкен спорттық көрсеткішке жету жолын іздестіру болып табылады. Шеберліктері өте жоғары және үлкен спорттық жетістіктерге жеткен спортшылардың туа біткен қабілеттері басқа спортшыларға қарағанда ерекше және олардың жаттығу, жарыстық кезеңдерге бейімделу мүмкіндіктерінің жоғары екендігі белгілі болмақ.

1. Кожарский В. П. Сорокин Н. Н. *Техника классической борьбы*. - М.: ФиС, 1973. - 271 с.
2. Кретти Брайент Д. *Психология в современном спорте*. — М.: ФиС, 1978. 224 с.
3. Курамшин Ю. Ф. *Высшие спортивные достижения как объект системного анализа*. — СПб.: ГАФК, 1996. — 156 с.
4. Курников С. Н. *Профессиональная подготовка тренеров по спортивной борьбе // Спорт, молодежь, воспитание*. - Мн., 1985. - С. 76-71.
5. Лоренс Р. К. *Тренировка борцов и планирование учебно-тренировочной работы: Ежегодник / Спортивная борьба*. — М., 1971. - С. 146-150.

Резюме

Э.К.Ахметова – к.п.н., доцент КазНПУ им. Абая

А.Ж.Серіков – магистрант 1-го курса КазНПУ им. Абая

«Контроль подготовки высококвалифицированных спортсменов в учебно-тренировочном процессе»

В статье рассматриваются актуальные проблемы в ходе учебно-тренировочного процесса контроля высококвалифицированных спортсменов в греко-римской борьбе. Авторы предпринимают попытку дать сущностную характеристику понятиям связанных с подготовкой спортсменов, с учебно-тренировочным процессом. Это такие понятия как «физические качества высококвалифицированных спортсменов», «контроль», «скорость», «скоростная выносливость», «техника», «тактика» и т.д.

Ключевые слова: греко-римская борьба, спорт, наука, технология, возраст, адаптивность, сила, опыт, образование и связи.

Summary

E.Akhmetova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Aristan Serikov – undergraduate 1st year Kazakh National Pedagogical University named after Abai

"Control of the preparation of elite athletes in training - training process"

The article deals with topical issues in the educational - training process control elite athletes in Greco - Roman wrestling. The author attempts to give the essential characteristics of the concepts related to the preparation of athletes with training - training process. That such concepts as 'physical qualities of elite athletes, "control", "speed", "speed endurance", "technology", "strategy", etc.

Keywords: Greco-Roman wrestling, sports, science, technology, age, adaptability, strength, experience, education and communication.

СПОРТ МЕКТЕПТЕРІНДЕ СПОРТШЫ ІЗБАСАРЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Э.К. Ахметова - п.ғ.к., доцент Абай атындағы ҚазҰПУ

Ж.Т.Баякеев - «Дене шынықтыру және спорт» мамандығының 1-курс магистранты, Абай атындағы ҚазҰПУ

Қазіргі заманғы спорт өзінің даму сатысында спорттық нәтижелердің өсуін ғылыми және инженерлік жетістіктерге негізделген жаңа көзқарастарға маңызды рөл береді. Жаңа спорт ареналары, жаттығулар мен жарыстар үшін арнайы жағдайлар жасау ісіндегі жаңа жетістіктер, арнайы киім, құрал-сайманмен жаратандыруды қолдану және құрастыру әлемнің мықты спортшыларының көрсеткіштерін күрт жақсартуға жеткізді және ХХІ ғасырға спорттың қандай негізгі бағыттарда қарыштап өнетінін көрсетіп отыр. Қазіргі жағдайды тұтас алғанда, дене шынықтыру-сауықтыру және спорт жұмысының жай-күйі бұқаралық спортты одан әрі дамыту, халықтың арасында дене шынықтыру-сауықтыру жұмысын жандандыру, спорт резерві мен халықаралық дәрежедегі спортшыларды даярлау жөнінде кідіріссіз, нақты шешімдер қабылдауды талап етіп отыр.

Тірек сөздер: Бастапқы дайындық кезеңі, жасөспірімдердің физикалық дамуы, күш, жылдамдық, ептілік.

Спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарындағы оқу-жаттығу жұмыстарының мазмұны, спортшыны дайындаудың көп жылдық жоспарының маңызды бөлігі ретінде, спорттық даярлықты әрі қарай жетілдіру жас спортшының барлық қабілеттерін жан-жақты дамыту әсіресе жаттықтырудың көпжылдық барысы кезеңдерінде тиімді ақыл-парасаттылықпен жасалуы қажет. Спорттық резервті даярлаудың өнімділігі спорт мектептерінде жаңа оқу бағдарламасын түзу сапасына байланыстылығы маңызды роль атқарады. В.В.Находкин [2007] әр оқушының даму қабілетін қамтамасыз ете отырып, өзіндік мүмкіндіктерін және талантын ашу спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарында жүзеге асу керектігін көрсетеді [1].

Спортшы ізбасарларды іріктеу жүйесі көпжылдық даярлықпен ұласады. Ол ерте мектеп жасынан басталып, құрлықтар біріншілігіне, Әлем чемпионаттарына, Азиялық және Олимпиялық ойындарға, халықаралық жарыстарға қатысу үшін ел құрама командасына іріктелуімен аяқталады.

Дене қабілеттері түрлері, дене қимыл-қозғалыстарының даму ерекшеліктері, спорттық шынықтыру дегеніміз таңдап алынған спорт түрінде жоғары нәтижелерге жетуге бағытталған арнайы ұйымдастырылған педагогикалық үдеріс.

Т.Х.Сиккут [1984] спорт мектептерінде бастапқы оқыту-дамыту кезеңінде балалармен жұмыс жасау барысында неғұрлым әсер беретін оқу жүйесін таңдап, балалардың физиологиялық даму жасына сәйкес жүргізуді алға қояды [1].

Спортты шынықтыру дене жаттығуларын жүйелі қолдану шеңберінде ұйымдастырылады, бұл бір жағынан, тынығумен және ағзаны қалпына келтірудің құралдарымен, үйлесімділігімен жүргізіледі, екінші жағынан, ол шыныққандықтың жоспарлы түрде өсуін қамтамасыз етеді. Шыныққан-ағзаны нақты бір жұмыс түріне, шынықтыруға қатысу жолы арқылы бейімделуі. Ол жұмысқа қабілеттіліктің арытуымен және спорттық жетістіктердің өсуімен айқындалады. Алғашқы мақсаттар бала денесінің, ағзасының жетіліп өсуіне дене-күш дайындықтарының әрбір өсу сатысындағы негізгі бағыттарды анықтайды.

Қазіргі кезде балалар мен жасөспірімдер спортына деген көзқарас түбірімен өзгеруде оларға ең жақсы деген спорттық базалар жасалып, жаттықтырушыларды материалдық жағынан қамтамасыз етуі жақсаруда.

Сонымен қатар спортқа деген дарынды балаларды табудың қиындап отырғаны байқалады оған себеп Қазақстан халқының демографиялық санының аздығы, және осы кезеңге дейін спорт мектептерінің Кеңес Одағы кезіндегі қабылданған нормативтік құжаттармен жұмыс жасауы. Осы жағдайдың салдарынан спорт мектептерінде балаларды ерте жастан спорт түрлеріне мамандандару орын алуда, ал бұл жағдай өз тарапынан бала ағзасына ерте бастан үлкен жаттығу жұмыстарын атқарып денсаулығына кері әсерін тигізуде және спортқа ерте бастан маманданған жастардың спорттан ерте кетуін статистика дәлелдеп отыр.

Ғалымдар мен жаттықтырушылар жас балуандарды жаттықтырудың теориялық негіздері кенжелеп қалғандығын көрсетеді.

Көптеген ғалымдар балаларды 8-10 жастан күреске баулуға болады деп санағандықтарымен оқу-жаттығу жұмыстары мазмұнына бала жасына сәйкестенген, бала денсаулығының нығаюына қажетті

жаттығуларды мол енгізуге көп көңіл бөлу керектігін айтады. Спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарындағы балаларды спорт түрлеріне бейімділіктерін анықтау қазіргі спорттық ізбасарларды дайындау мәселесінде өте өзекті мәселе екендігі анықталды [2].

Республика бойынша спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарындағы жаттығушы балалардың болашақта үлкен спорттық жетістікке жетулері үшін осы бағытта арнайы ғылыми ізденістер жүргізіп оны Қазақстан Республикасы жағдайына негіздеу керектігі айқындалды. Осы өзекті мәселе бойынша спорт мамандары арасында жүргізілген сұрақ-анкеталық жауаптар қортындысы, спортшы ізбасарлар даярлау ісінде жаңа теориялық және әдістемелік ғылыми ұсыныстар керек екендігін дәлелдеп отыр.

Спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарында болашақ спорт түрлеріне бейімділікті анықтаудың маңыздылығы:

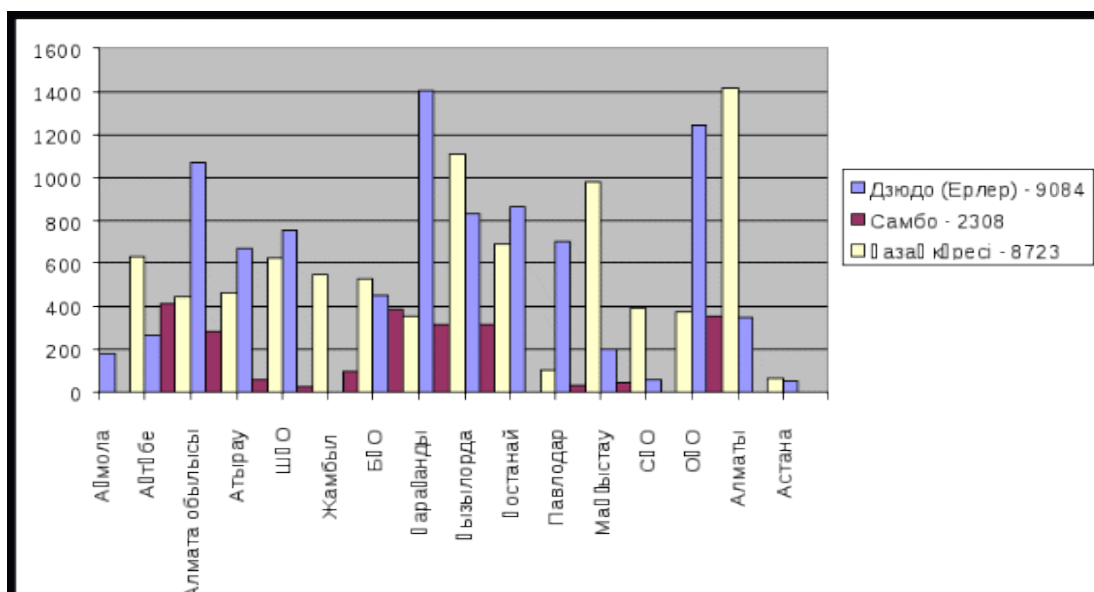
Спорт түрлеріне бейімділіктің ғылыми тұрғыдан қарастырылып зерттелуі, спорттық жетістіктердің жоғарғы деңгейге өсуі спорттық ұйымдарға үлкен мақсат қойып, спортшыларды жаңаша дайындауға мүмкіндік береді. Көп жылдық спорттық дайындық–спортшылар даярлығының ұйымдық сипатын, тәсілдерді, амалдарының, міндеттерінің алмасып отыруын қамтамасыз етіп отыратын тұтас педагогикалық жүйе.

Өз кезегінде спортшыларды даярлау дене сапасын тәрбиелеу мен қимыл біліктілігін, машық пен дайындықты қалыптастырудың оқыту үрдісінде тиімді үйлесуіне жалпы дене дайындығы (ЖДД) мен арнайы дене дайындығы (АДД) құралдарының өсуіне жүктемелерді бірте-бірте артыру үрдісін қатаң сақтауға, дене сапаларының дамуын жас ерекшеліктеріне қолайлы болатын кезеңдерде дамытуды тиімді қолдана білуге негізделген. Спорттық ізбасарларды даярлау жүйесінің ұйымдық құрылысы спорттық оқу орындарының қызметіне негізделген. Спорттық ізбасарларды даярлау жүйесінің негізгі компоненті болып спорттық бағытта білім беру мекемелері оларға: балалар мен жасөспірімдер спорттық мектептері; мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер спорттық мектептері; жоғарғы спорттық мектептері; орта арнаулы оқу орындары; олимпияда резервін дайындайтын мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері болып табылады [3].

Спорттық іріктеу мен бағыттау мәселесі әлдеқашан өз алдына ғылым болып саналады. Бала мен жасөспірімдердің мүмкіндіктерін болжай келе бапкер алдына талантты тұлғаларды іздестіру міндетін қояды. Спорттық болжауды жетілдіру мәселесі қазіргі таңда өз еліміздің де шетелдердің де мамандары тарапынан үлкен проблемалар ретінде қарастырылып отыр.

Жоғары шеберлік спортында республиканың жетекші жаттықтырушыларының көпшілігі орта жаста, ал олардың орнын толық ауыстыратын мамандар жоқ. Сонымен қатар, ауылдық жерлердегі жалпы білім беру мектептерінде 25 %-ның дене шынықтыру мұғалімдері жоқ, балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінің оқытушылық құрамының 30 % - ның арнаулы білімдері болмауы, жұмыстың сапалы болуына кері әсер етуде [4].

Республикада дене шынықтырумен және спортпен шұғылданушылар саны 24,1 пайызға өсті, бұқаралық дене шынықтыру 17 пайызға арытты. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерін қысқарту тоқтатылды. Қазіргі уақытта, республикада 425 спорт мектебі жұмыс істейді, оларда 404421 мың балалар мен жасөспірімдер шұғылданады.

Бұл суретте – Қазақстан Республикасының обылыстары бойынша спорт мектептерінің бастапқы дайындық тобында балалар саны (2009 жыл). Спорттағы дарынды балаларға арналған жаңадан 6 мектеп-интернат ашылды, соның нәтижесінде, мектеп-интернат оқушыларының саны 942-ден 2385-ке жетті. Спорт резервін даярлаудың облыстық орталықтарын құру жөнінде жұмыс басталды. Халықтың дене дайындығының президенттік сынақтары әзірленіп, ол табысты енгізілуде. Республикада кәсіптік спорт клубтарын, тұрғылықты жері бойынша клубтарды және отбасылық спорт клубтарын құру басталды, салауатты өмір салты қағидаттарын дене шынықтыру және спорт құралдары арқылы насихаттау жөніндегі жұмыс жанданды. Сонымен қатар спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарындағы жұмыс жүргізу әдістемесі қазіргі топтар бойынша жұмыс жасауды қажет етеді [4].

Спорттық іріктеу – бұл спорттық қызметтің қандайда бір түріне баланың (дарыны) бейімділігінің жоғары деңгейін анықтауға мүмкіншілік беретін кешенді іс-шара. Спорттық іріктеу–ұзақ уақытты қажет ететін көпсатылы жұмыс, яғни спортшыны көпжылдық дайындау кезеңдерінде, оның жеке басын бағалауда кешенді әдістермен қамтамасыз етуде, зерттеудің түрлі әдістерін пайдаланған кезде ғана (педагогикалық, дәрігерлік-биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және басқа) тиімді болмақ.

Спорттық жүйе қызметіне тарту үшін белгілі бір шарттар қажет. Олардың ішіндегі өзгелеріне қарағанда ең маңыздыларына жататындары, оған жеке бейімділігі, талап, қызығушылық. Оларды анықтау, қалыптастыру мен дамыту табиғи және әлеуметтік факторлардың әсер етуімен болады.

Спорттық бейімділікті байқау, сонымен бірге қазіргі спорттық жедел дамуы және халықаралық спорттық аренадағы бәсекелестің қатты асқынуы, спорттық іріктеудің кейбір өзекті мәселелерін, оның зерттеу және ұйымдастыру тәжірибелік аспектілерін жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Спорттың жақсы дамыған бірқатар елдерінде спорттық іріктеу тәжірибесі кең бұтақ жайған. Спорттық іріктеу ұғымы әзірге толығымен түсіндірме алған жоқ. Көптеген мамандар қандай да бір спорт түрінен жетістікке жету үшін жеке білімділікті (қабілеттілік, дарындылық) алдынала байқаумен байланыстырады [5].

Спорттық бейімділікпен бағытты анықтау үшін спортқа тарту барысында гуманистік, жалпы адами ұстанымы болуы керек. Спорттық мамандану болашағы яғни жеке қажеттілікпен жеке қызығушылыққа толығымен сәйкес келуі керек. Ең маңыздысы спорттық қызмет бағдарының мейлінше мақсаттылығы нақты қандай бағытта екенін анықтау, яғни оның жеке қабілетін жетілдіруге ықпал жасаудың тиімді болуы, тұлғаның қажеттілігі мен қызығушылығын қанағаттандыру және қалыптастыру басты болуы қажет.

Іріктеу, сұрыптау деген әңгіме болмауы керек, әсіресе спортқа тарту кезеңінде (егер, әрине денсаулығында кінәрат болмаса) қалыпты әлеуметтік жағдайда барлығына өздерінің спорттық қызығушылығын қанағаттандыру үшін теңдей мүмкіншілік берілуі қажет.

Спортқа бейімділікті анықтау жолында мамандар мыныдай тұжырымға келіп отыр, спорттық жетістікке жеке бейімділікті дұрыс анықтауға бір реттік бақылау, тестілеу және т.б. жүргізу жолмен аз уақыттың ішінде анықтау мүмкін емес екендігі, бізде осы пікірді қолдаймыз, және өз тараптарымыздан осы мәселені шешу жолдарын ұсынамыз.

Спорттық бейімділікті анықтау кезінде негізгі екі себепті ескеру қажет деп білеміз, оларға:

1. Спорттық бейімділік–жеке сипаттық күрделі кешен (биофизикалық және жеке-психикалық) бір уақытта пайда болып пісіп жетілмейді, яғни әртүрлі кезеңде жетіледі, ол спорттық қызметпен жас ерекшелігіне тәуелділігін ескеру.

2. Спорттық жетістікке жетудегі жеке мүмкіншілік және жеке бағдарды іске асырудың көрсеткіші жеке жетілудің табиғи ерекшелігі өмірдегі әлеуметтік жағдайдың әсерінен өзгеруі мүмкін екендігін әрқашан еске алу қажет. Осыдан барып жеке спорттық бейімділіктің анықтамасын бір жолғы іс-шара ретінде емес, кезең-кезеңімен жаңарып отыратын үрдіс ретінде жүзеге асыру керектігі туындайды.

Көпжылдық спорттық дайындықты шартты түрде үш кезеңге бөлуге болады, оның әрқайсысы адамның жеке өмірінің бірқатар жылдарын қамтиды, оларға: бастапқы базалық дайындау кезеңі, спорттық – жетістікті жүзеге асыру кезеңі және спорттағы өміршендік кезеңі деп бөлуге болады. Бірінші кезең және оның ішкі кезеңдері уақыт аралығында бірыңғай емес, ол спортпен шұғылдануды бастаған уақыттағы жеке жас ерекшелігіне байланысты, спорттық жаттығуларды, жарыс қызметінің сипатын, спортшыны дамытудың жеке ерекшеліктерін басқа да факторлар мен жағдайларды дұрыс қоя білуде яғни жүйелі спорттық қызметті балалық және жеткіншектік жаста бастағанда көп жағдайда екі-үш жылда, бастапқы спорттық маманданудың мақсатты бағытын анықтау керек және осы кезде спорттық болашағын болжауға болады.

Спорттық іріктеу—бұл негізінен педогогикалық және ұйымдастыру іс-шаралар кешені, спорт түріне қажетті максат пен міндеттен туындаған мазмұндар мен формалар түрлерінің қосындысынан тұрады.

Осыған байланысты жеке қабілеттілік пен дарын мәселесі физиологиялық, биологиялық зерттеу мен спорттық шеберліктің өсуі бойынша педагогикалық терең бақылау жолымен анықталады олар алтау:

- денсаулығы;
- дене жетілуі және дене бітімінің ерекшелігі;
- жалпы және жеке дене дайындығы;
- психофизиологиялық ерекшелігі;
- әдіс—тәсілдік дайындығы және шеберлігі;
- психикалық және мінез-құлықтық ерекшелігі.

Осы істерді атқару мақсатында біздің ізденістің міндеттеріне сай спорт мектептерінде жан-жақты дайындықты бақылау тест-сынамасының көмегімен және балалардың мінез-құлығын бақылаудың арқасында қабілеттілік туралы көріністі нақты анықтай алуға мүмкіндік туды және олардың дене дамуын, шеберлігінің өсуін болжай алатын жағдайға жеттік. Осы сынақтардың арқасында баланың спорттық күреспен арықарай шұғылдануына шешім қабылданады, ал спорттық күреске бейімі аз деп табылған балалар үшін басқа спорт түрлеріне икемділіктері ескеріліп оларға басқа спорт түрлеріне ауысуына көмек беріледі, сонымен бірге қажет болған жағдайда ата-аналарға баласының басқа спорт түрімен шұғылдануы керек екендігі жөнінде ұсыныс беріледі.

Отандық және шет ел мамандары мен ғалымдары спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарындағы оқу-жаттығу жұмыстарын спортшы даярлаудағы өте жауапты кезеңі деп санайды. Бастапқы топтардағы жаттығу бағдарламасының мазмұнына сай болашақ спортшыны іріктеу, спорттық мамандандыруды дәл табу жұмысының осы кезеңде іске асырылатынын дәлелдейді. Бала ағзасының физиологиялық даму ерекшелігін ескере келіп бастапқы дайындық топтарында балаларға жаттығу жүктемесін жоспарлау кезінде ептілік пен жылдамдық, координациялық түрлеріне баса көңіл аудару керектігі анықталды.

Қазіргі спорт мектептеріндегі жас балаларға арналған сынақ-тестілерінің ақпараттық дәлдігінің төмен екендігін көрсете келіп, бала физиологиясының даму ерекшеліктеріне қарай оқу-жаттығу мазмұнына толықтырулар мен өзгерістер енгізу қажеттігі туындайды. Спорттық жарыстарға баланы ерте жастан қатыстыру бала ағзасына және психологиясына үлкен ауыртпалық түсіретіндігін ескере келіп балаларға арналған жеке жарыс бағдарламасын жасау керектігін көрсетеді.

1. Алимханов Е.А., Худияров Ф.Б. *Көне деректің жаңа дәуірдегі көрінісі // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – 2007 - №1. – Б. 55-58*

2. Алимханов Е.А., Худияров Г.Б. *Проблемы поиска одаренных детей в спортивной борьбе // Теория и методика физической культуры. - 2008. - №1. – С. 128-130.*

3. Худияров Ф.Б., Рахымжанов А., Бисейітов М. *Спортшының спорттық циклдағы жаттығуларды құру мәселелері // М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің ғылыми еңбектері. - Шымкент, 2009. - №1. - Б. 178-181.*

4. Алимханов Е., Худияров Г.Б., Отенов Н. *Роль ранней специализации в подготовке резерва по спортивной борьбе // XIII международный научный конгресс «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Т.І.- Алматы, 2009. – С. 374-376.*

5. Худияров Ф.Б., Кулбаев А. *Спорттық ізбасарлармен бастапқы дайындық кезіндегі жұмыс жасау ерекшеліктері // XIII международный научный конгресс «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Т.І.- Алматы, 2009. – Б. 430-432.*

Резюме

Ахметова Э.К. – к.п.н., доцент КазНПУ им. Абая

Ж.Т. Баякеев – магистрант 1-го курса специальности «Физическая культура и спорт» КазНПУ им. Абая
«Научно-педагогические основы подготовки будущих спортсменов в спортивных школах»

Современный спорт на своем пути развития акцентируется к новым тенденциям, основанную на достижениях научно-инженерного прогресса и роста спортивных результатов. Новые спортивные сооружения, новые достижения в делах обеспечения специальных условий для тренировок и соревнований, спецодежда, использование и конструирование материального-технического оснащения дали возможности улучшить результаты спортсменов и показать в каких основных направлениях будет развиваться спорт в XXI веке. На сегодняшний день состояние физической культуры и спортивно-оздоровительной работы требует принятия конкретных

решений в развитии массового спорта, в обновлении спортивно-оздоровительной работы среди населения, в подготовке спортивного резерва и спортсменов международного уровня.

Ключевые слова: этап начальной подготовки, физическое развитие подростков, сила, скорость, ловкость.

Summary

E.K.Akhmetova. Candidate of ped.science, associate professor of Abai Kazakh national pedagogical university
Zh.T.Bayakeev. The 1st year master student of specialty of «Physical training and sports» of Abai Kazakh national pedagogical university

«The preparation of scientific and pedagogical basis for the successor athletes in the sports schools»

An increase in the performance of its stage of development of modern sports is based on the scientific and engineering will play an important role in the new approach. A new sports arena, the special conditions for training and competitions in response to new developments, special clothing, equipment, tools, equipment and design parameters of the best athletes of the world deliveries and to improve dramatically in the twenty-first century, which is rapidly enter into the main directions of the sport. The current situation as a whole, the state of physical fitness and sports activities for further development of mass sports, physical education and health in the population and the resumption of the work on the preparation of the sports reserve and world-class athletes are demanding concrete measures immediately.

Keywords: stage of initial training, physical development of teenagers, strength, speed, dexterity.

УДК796.85(091)

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Э.К.Ахметова – п.ғ.к., доцент Абай атындағы ҚазҰПУ

**Ж.Т.Баякеев – «Дене мәдениеті және спорт» мамандығының I-курс магистранты,
Абай атындағы ҚазҰПУ**

Қазақ күресінің тарихы ұлтымыздың өмір тарихымен тығыз байланысты. Балуандардың күш сынасуы, ат жарысы, ақындар айтысы сияқты қазақ халқы өнерінің ажырамас бір бөлігі болып саналады. Қазақтар күш иесін «алып», «толағай», «балуан» деп атап, оны ерекше қасиет қонған адам ретінде таныған. Күрес- өнер, ол ұлттық мәдениетіміздің маңызды бір саласы болып табылады. Қазақтардың жыл он екі ай далада өмір кешіп, үнемі қозғалыста болу тірлігі, жас баладан бастап еңкейген көріге дейін дене-күш дайындығына ерекше талап қойды. Қазақ елінде ат үстінде еркін отырудан бастап, садақ ату, күрес, жекпе-жек айла-тәсілдерін меңгеру ұл мен қызға бірдей қойылатын талап деңгейіне көтерілді.

Тірек сөздер: қазақ күресі тарихы, спорт, нәтижелер, кезендер.

Халқымыздың ұлан-байтақ аумақта орналасуы, көшіп-қонып жүруге негізделген шаруашылығы және көршілес елдер салт-дәстүрлерінің ықпал етуі қазақ жерінде балуандық өнердің бір-бірінен айырмашылығы бар бірнеше түрлерінің дамуына негіз болды. Ертегі, аңыздарда, батырлар жырларында, этнографиялық жазбаларда, тарихи және көркем шығармалармен, археологиялық қазба деректерде күрестің бірнеше түрлері болғандығы туралы көптеген дәлелдер кездеседі.

Қазіргі шығыс жекпе-жектүрлері де біздің жерімізде кеңінен таралғандығы туралы деректер көп.

Қазақ жерінде тараған балуан күрестерін арнайы киім киінуіне қарай төмендегідей бірнеше түрлерге бөлуге болады: қазіргі еркін күреске ұқсас кеуде жалаңаш, жалаң аяқ, белбеусіз күресу түрі; шапан киіп, белдік тағынып күресу; кеудені жалаңаштап, белдік буынып күресу; аяқ киімді шешпей күртеше немесе шапан киіп күресу, отырып күресу, т.б.[1]

Әр аймақта күресу тәртіптері де әр түрлі болып келген. Кеудені жалаңаштап немесе киіммен күресу жергілікті жердің климаттық ерекшелігіне де байланысты болған.

Күресу шартын балуандар алдын ала өзара келісім бойынша белгілеп отырған. Ел арасында ауызша тараған күрес ережелері қатаң сақталып, оны талассыз мойындаған. «Күш атасын танымас» деген қағидаға сүйеніп, балуан-дарды жас ерекшеліктеріне және салмақ дәрежелеріне қарай бөлмеген. Батырлар жекпе-жекке шығар алдында бір-бірінен: «Алыспақ керек пе, әлде жұлыспақ керек пе?» деп сұрауларының өзі сайыстың қай түрі болса да дайын-мын деуді білдіреді.

Белдесу кезінде «ер кезегі үшке дейін», «итжығыс», «жол беру» сияқты тәртіптер қолданылған [2].

Күшті балуанға қаратып айтылатын «Жауырыны жерге тимеген балуан», «Тізесі бүгілмеген балуан» деген сөздер осы кезге дейін сақталған.

Күрес өнеріне байланысты деректер көне аңыз-ертегілерде, батырлар жырларында көптеп кездеседі. Мысалы, «Ер Төстік» ертегісіндегі Таусоғар балуанға ешкім тең келмеген соң, ол бір тауды көтеріп алып, елге күшін көрсетеді:

...Ей, Ер Төстік шырағым.
Батыр ең барыс жүректі,
Түспейсің бе күреске,
Түрініп жеңді-білекті,
Алысарсың, жығарсың,[3]
Алқымынан сығарсың, -

деген жыр жолдарында күресу кезінде балуанға әр түрлі әрекетке тыйым салынбағандығы көрінеді.

Көне грек жазушысы Эллиан (б.з.б. II - III ғасырлар) сақтардың әдет-ғұрыптары туралы жазакеліп, мынандай деректер келтіреді: «...егер сақ жігіті үйленгісі келсе, алдымен өзінің болашақ қалыңдығымен күресіп жеңуі қажет. Олай болмаған жағдайда, жігіт сол қыздың қол астына күтуші құлы ретінде өтеді», - деп жазылған.

Көне ғұн мен сақтар елінде жастарды тәрбиелеуде, жауынгер дайындауда белдесу, күресуге көп көңіл бөлгендіктерін және олар ең шебер, шыдамды адамдар екендігін тарихшылар атап өткен.

Академик, ғалым Әлкей Марғұлан «балуан»сөзін көне түркінің «блбл» сөзінен шыққандығын айта келіп, Орхон-Енисей жазуындағы «балбал» сөзі «кемпір тас» қазіргі уақыттағы «балуан», яғни күшті, мықты, алып ұғымын беретіндігін көрсетеді. Шығыс халықтары да көне Грекиядағы олимпиадалық ойындарға ұқсас өздерінің жарыстарын ұйымдастырып, өткізгендіктері туралы деректер кездеседі [4]. Балуандық өнер өскелең ұрпақ үшін тәлімдік, тәрбиелік маңызы бар дене тәрбиесі саласы болып табылады.

Бүгінгі күні дене тәрбиесі адамзат өміріне көмектесетін саналы әрекет ретінде бағаланады. Күшті, епті, төзімді, сымбатты адамдар қай кезде болмасын өмір жолында кездескен қиыншылықтарды оңай жеңіп отырған. Осыдан келіп арнайы жаттығу жүйесі, ойындар қалыптасқан.

Дене тәрбиесі қоғам дамуының заңдылықтарына сәйкес бірте-бірте күрделеніп, өсіп отырды. Оған әр халықтың тұрмыс дәстүрі, әдет-ғұрпы, шаруашылығы, бастан кешкен оқиғаларының әсерінен туған ұлттық ойындар түрлері мысал болады. Ұлан-байтақ даланы мекендеген қазақ халқы көкпар, бәйге, сайыс, аударыспақ, күрес, жаяу жарыс, т.б. тәрізді көптеген ұлттық ойындарды жетілдіріп отырған. Ұлттық спорт ойындары адамдар бойындағы өмірге қажетті қасиеттерді дамытуды мақсат етеді. Яғни дене тәрбиесі халыққа эстетикалық тәрбие беріп, адамды жан-жақты дамытуда зор рөл атқарады. Дене күші жетілген адам - әр уақытта сергек, өз-өзіне сенімді, өз ағзасын меңгере білетін, қиындықты бағындыра алатын адам. Сонымен қатар жас ұрпақты отан қорғау ісіне, отаншылдық, ұлттық сезімдерін дамытуда балуандық өнердің алар орны зор. Қазақша күрес - көптеген тәсілдер, әдістер жасап орындалатын күрес. Оның ережесі бойынша самбоның, еркін және классикалық күрестің кейбір амалдарын қолдануға рұқсат етіледі. Мұнда белбеуден қос қолдап, бір қолмен ұстап немесе кеудеден, қолдан, киімнен ұстап лақтыруға болады.

1928 жылға дейін күрестің бірыңғай ережесі болған жоқ. Жарысқа түсетін палуандардың салмағы ескерілмеді. Сондықтан көбінесе қарсыласынан күші ғана емес салмағы да артық палуандар жеңіске жетіп келді. Жарыс жергілікті жерде ежелден қабылданған немесе алдын-ала келісілген шартқа сәйкес ереже бойынша өткізіледі. 1928 жылы қазақша күреске тән бүкіл әдіс, тәсілдерді түгелдей қамтыған бірыңғай ереже жарияланды. Ал 1938 жылы Қазақстанда спорттық ірі жарыстар өткізіле бастады: Республика астанасы Алматы қаласында өткізілген колхозшылардың арасында бірінші республикалық спартакиадасында қазақша күрестен алғаш рет салмақ категориясы бойынша (жеңіл салмақ - 65 килограмм, орта салмақ - 76 және ауыр салмақ - 76 килограмнан жоғары) жарыс өтті. «Республика чемпионы» деген құрметті атақты салмақ категориялары бойынша Семей облысының өкілдері С.Адасқанов, К.Алтыбасаров және И.Түменов жеңіп алды [5].

Қазақша күрес әлемдегі ең тарихы терең спорт түрлерінің бірі. Қазақтың ешбір ұлы тойы мен мерейлі мерекесі онсыз өтпеген. Сонау ықылым замандардан бері қазақ білекті азаматтарына қара күштің киесі дарыған жан деп қана қарамай, ұлт қуаттылығын, ел құдыретін танытар өнер иесі деп қадір тұтқан. Алайда осы өнеріміз күні кешеге дейін Қазақстан аумағынан аса алмады. Кеңес тұсында да ол кеудесінен басылып тұрды. Бұл ретте оның ашылмай тұрған тағы бір тынысы бардай сезілетін. Содан еліміз егемендік алып, ел еңсесін көтере бастаған тұста, Штаттағы ұлттық командалар дирекциясын басқарып тұрған маған қазақ күресінің басы-қасында жүрген ағаларымыз қолқа салды. Осы күрестің қыр-сырын білетін Бауыржан Жаналин, Марат Жақитов, Диканбай Биткөзов, Бақытжан

Жаңбырбаев секілді ағаларымыз: «Өзің қазақша күресті жақсы білесің, сосын барлық күрес түрлерін басқарып отырсың. Демек, осы ұлттық спорт түрін жаңа биік деңгейге шығару қолыңнан келеді. Елде экономика өрледі емес пе, енді рух та көтерілсін!» деп ой тастады. Өзімді де осы ой мазалап жүрген болатын, сөйтіп, төлтума спортымызды тар шеңбер мен шекарадан асырып, әлемдік деңгейде шарықтатуға тәуекел жасап, бел будық. Бұл жолда, ең алдымен, оны сырттан таңылған, кірме ұғымдардан аршып алу қалсет еді. Ол кезде Кеңес тұсынан қазақ күресінде «бір балл, екі балл» деген сияқты орысша бағалау терминдері, сосын еркін күрестен алына салынған айла-тәсіл атаулары араласып жүрген, олардан арылу керек болды. Содан төрешілік бұйрықтарды, әдіс-айла атауларын, күрес тәсілдерін қайтадан қазақшалауға кірістік. Мәселен, «бір балл, екі балл» дегеннің орнына қазақи қалыппен «жамбас», «бүк» сияқты баға айту керектігін белгіледік. Анау жапондар мысалға, өз күрестерінде - дзюдода «иппон», «кока», «юка» деп бекіткен, орысың да, ағылшының да әрқайсысы өз тіліне тартпай, тілін бұрап, осылай жапонша атайды. Бізде де солай болуға тиіс. Мысалға, жапондар «хаджиме!» дейді, қазақша күресте біз «баста!» дедік. Сосын оларда - «иппон», ал бізде - «таза жеңіс». Оның сыртында, біз «тоқта!», «жартылай жеңіс» сияқты көптеген бұйрықтарды бекіттік. Қиын ештеңесі жоқ, қазір мұны бәрі үйреніп алды. Былтыр қазақша күрестен әлем чемпионатында барлық шетелдіктер осылай қазақша сөйледі [6].

Бұл жерде тағы мәселе болды: бұған дейін балуандардың кілемге шығатын киім үлгісінде де бейберекетсіздік жайлағаны жасырын емес. Бір кезде балуандар мен төрешілер қазақтың шапанын киіп шығып та жүрді. Бұл - өте ыңғайсыз әрі өте ебедейсіз болатын, әрі салтанатқа киілетін қазақ шапанын додаға салу, демек, қорлау келіспейтін іс еді. Бірақ соған қарамастан, бәрі бір-екі жыл сөйтіп жүрді. Алайда бұл кейіппен әлемдік аренаға шығу өзінді өзін мазақ қылумен тең-тін. Сол себепті өркениетті әлемнің талабына жақындатып, жаңа киім үлгісін бекіттік. 2004 жылы Берлинде Дүниежүзі қазақтарының кіші құрылтайы өтетін болды. (Ол кезде Қалдарбек Найманбаев ағамыздың көзі тірі еді. Сол кісімен сөйлесіп, «Қазақ күресін әлемдік деңгейге шығаруды неден бастаймыз» деп ақылдаса келе, ең алдымен, шетелде тарыдай шашылып жүрген қазақ ағайындардан бастайық деп шештік. Содан ең бірінші додаға Франция, Түркия, Германия, Венгрия сияқты 1.6 мемлекеттен қазақтар келіп қатысты. Соңынан жатжұртты мекен етіп жатқан ағайындарымыздың ішінен күресті білетін, спортқа жақын азаматтарды жиып, ақылға салдық. Ресми киім үлгісін көрсетіп, бірінші федерациямызды құрдық. Сонда 13 мемлекетте: Еуропада - 9, Азияда - 4 елде федерациямыз ашылды. Сол жерде мені Дүниежүзілік қазақша күрес федерациясының президенті етіп сайлады. Артынан 2005 жылы Алтайдың Қосағаш деген жерінде І Азия чемпионатын ұйымдастырдық. Оған Ресей, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Қазақстан, Моңғолия және Қытайдан - барлығы Азияның 7 мемлекетінен балуандар келді. Келесі Азия чемпионаты былтыр Моңғолияда болды. Осыдан кейін біз «неге дүниежүзілік деңгейдегі дода өткізбеске» деп, үлкен ойға қалдық. Ал қазақ халқы өзінің рухының қайнарын ашпай, алысқа ұзай алмайды. Ендеше, қазақ күресін көтеріп, дүниежүзілік спорт түріне айналдырайық» дедім. Шынында, еркін күрес - Америкадан, дзюдо - Жапониядан шығып, осы елдердің ұлылығын әлемге танытуға үлес косуда [7]. Неге бізге әлемдік озық елулікке осындай төлтума спортымызды мойындатып, басымызды биік ұстап қосылмасқа?!

Қазақ күресін биікке көтеру тым көп қаржы талап етпейді. Біз бір жылда Азия, екінші жылда Еуропа чемпионатын, ал екі жылда бір рет әлем чемпионатын өткіземіз деп белгіледік. Бәріне көп болса, 5-10 млн доллар қаржы кетеді. Бұл көп дүние емес. Әйткенмен Олимпиадаға кіру үшін әр елдерде федерациялар ашу керек, біз оларға киімді, курткамызды жіберуіміз қажет. Мұның сыртында тренерлерімізді аттандырып, қазақ күресіне жат жұрттардың бойын үйретіп, миына сіңдіре беру де артық болмас. Жібергенде де, көрінген көк атғыны емес, өз ісінің майталманын жіберуге тиіспіз. Оның қазақша күресті жоғары деңгейде паш етіп, сол елдегі жас өскіндердің сүйіспеншілігіне бөленгені жөн. Осының бәрі, әрине, қомақты қаражатсыз іске аспайтын шаруа. Мысалы, дзюдодан 186 мемлекетте федерациялар бар. Бұл спорт түрі бойынша әлемдік чемпионатқа 150-160 мемлекеттің өкілдері қатысады. Осыған қол жеткізу үшін жапондар ондаған жыл жұмыс істеді. Татамиін таратты, жаттықтырушыларын жіберді, қаржысын аяп қалмады. Бұл жерде айрықша атап өтер жайт, қазақша күресті Олимпиялық ойындар қатарына енгізу мәселесімен біздің Ұлттық олимпиадалық комитет айналысуға тиіс. Шын ұмтылса, ол мүмкін болмайтын шаруа емес. Қазірдің өзінде жиырмадан астам елде федерацияларымыз бар. Біз де қол қусырып отырған жоқпыз. Ағаларымыздың арманын аяқ асты етпеуге жан салып, үлкен додаларды әзір өз күшімізбен өткізіп келеміз. Осы үш жылда үш Азия, бір әлем чемпионатын өткердік. Жақында Жезқазғанның Сәтбаев қаласында ІІІ Азия чемпионаты болғанын білесіз. Бұл дода ақпарат құралдарында жан-жақты сипатталды, рған сегіз елдің - Түрікменстан,

Тәжікстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Қытай, Моңғолия, Ресей өкілдері және өзіміздің балуандар қатысты. Биылғы арманымыз - қазақша күрестен ашық Еуропа чемпионатын өткізу. Ол не Мюнхенде, не Ресейдің Омбысында болады. Мен сол жақтағы федерацияларға «тездетіп өтінімдеріңізді жіберіңіздер» деп айттым. Ең алдымен, өткізетін орны сай болуы керек.

«Қазақша күрес» бойынша бірінші ірі жарыс 1938 жылы ауыл шаруашылығы аймақтары арасындағы спартакиада аясында өткен. Сол сәттен бастап жарыс дәстүрлі түрде республика қалаларында тұрақты өткізіліп келеді.

Күрестің ұлттық түрі «қазақ күрестің» даму тарихы қазақ халқының тамыры тереңнен тартылатын тарихымен тұтасып жатыр. Түрлі бас қосулар мен мереке тойлар спорттың осы түрінің сайысынсыз өткен емес. Күші басым түсіп, жеңіске жеткен балуандар халықтың төбесіне тұтар құрметті адамына айналған. Қазақтың ұлы батыры Қажымұқан есімі қазақ халқының тарихына ғана еніп қойған жоқ, сонымен бірге спортшылардың әлемдік элитасының қатарына кірді.

Ірі Халықаралық турнирлер 1952 және 1975 жылдары Азия аймағы спортшыларының қатысуымен өткізілді. Ұлттық күрестің дамуы Қазақстан егемендік алғаннан кейін жаңа серпін алды. 1991 жылдан бастап республикалық чемпионаттар мен біріншіліктер жыл сайын өткізілетін болды.

2004 жылы Қазақтардың Берлиндегі Бүкіләлемдік Құрылтайында конференция болып, сонда «Қазақша күрес» күресі бойынша халықаралық федерация ұйымдастырылды. Федерацияның президенті – Түкиев Серік Адамұлы.

2005 жылы Ресейде (Алтай өлкесі) «Қазақша күрес» күресі бойынша I Азия Чемпионаты өтті. 2005 жылы қарашада Астанада ҚР Президентінің жұлдесіне «Қазақша күрес» күресі бойынша ірі халықаралық турнир болды. Оған әлемнің 25 елінен 100-дене аса спортшы қатысты. Олардың қатарында Германия, Түркия, Голландия, Франция және басқалары бар.

2006 жылы Алматы қаласында 1-ші әлем біріншілігі өткізілді, оған 36 мемлекеттің балуандары қатысты. Бұл жарыста Қазақстанның 4 балуаны әлем чемпионы атанды, атап айтсақ Бауыржан Тәліп, Мәди Құрымбаев, Бақтыбай Қисықов, Бейбіт Ыстыбаев.

2008 жылы Ресейдің Орск қаласында 2-ші әлем біріншілігі өткізілді, оған 42 мемлекеттің балуандары қатысып, Қазақстанның 4 балуаны алтын, 2 күміс медальмен оралды.

2010 жылы Елордамыз Астана төрінде 3-ші әлем біріншілігі туын желбіретті, 46 мемлекеттен 300-ден астам балуандар қатысты. Қазақ балуандары бұл бәсекеде намысты бермей 5 алтын 1 күміс 1 қола медаль иеленіп командалық есепте 1-ші орынды алды [7].

2011 жылы 20-шы тамызда қазақ барысы жұлдесі өткізілді оған әр облыстан 4 балуаннан, барлығы 64 балуан қатысып бас жұлдені сарапқа салды. Бұл сайыста 1-ші орынды Қызылордалық балуан Рысқұл Ұлан иеленіп 150 000 АҚШ долларын алды, 2-ші орынды Жамбыл облысының балуаны Ыстыбаев Бейбіт иеленіп жұлдеге 30 000 АҚШ долларын алса, 3-ші орын Шығыс Қазақстандық Жоламанов Шалқарға бұйырды, тиісінше 10 000 АҚШ долларын алды.

2012 жылдың 15-ші қыркүйегіне Қазақ барысы жұлдесі сарапқа салынбақшы. Жалпы жұлде қоры 320 000 АҚШ долларын құрайды, мұндай үлкен сый тағайындау арқылы бүкіл әлемге қазақ күресін насихаттап, дамытып олимпиадалық спорт түріне қосу басты мақсат болып табылады.

1. Болғамбаев Металбек. Қазақтың ұлттық спорт түрлері – Алматы: Қайнар, 1983ж.-125-128 бет.
2. Дене тәрбиесі және спорт арқылы Қазақстан Республикасының халқын сауықтыру бағдарламасы. Алматы 1999.ж «Рауан» 155-161 бет.
3. Төтанәев Б. Қазақтың ұлттық ойындары Алматы 1991ж «Рауан» 76-88 бет
4. Қазақтың ұлттық ойындары Алматы 1978 ж. «Қайнар» 18-24 бет.
5. Дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындарын оқыту методикасы Алматы 1982 ж «Қайнар» 32-36 бет.
6. Жолынбетов А. Айгөлек Алматы 1975 «Қайнар» 6-12 бет.
7. Е.Уаңбаев . Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі 1997 ж «Рауан» 34-38 бет.

Резюме

Э.К. Ахметова – к.п.н., доцент КазНПУ им. Абая

Ж.Т. Баякеев – магистрант 1-го курса специальности «Физическая культура и спорт» КазНПУ им. Абая
«История развития казахской борьбы»

История казахской борьбы тесно связано с историей его нации. Борьба балуанов, конный спорт, айтыс являются неотъемлемой частью искусства казахского народа. Казахи считали самого сильного человека особенным и называли его «алып», «толагай», «балуан». Борьба – это искусство, которая является одной из важной составной частью национальной культуры. Вечное кочевничество требовало от людей сильной и выносливой физической подготовки. В казахской степи езда на лошади, стрельба из лука, борьба, владение приемами рукопашного боя поднялись на уровни тех требований, предъявляемой ко всем.

Ключевые слова: история казахской борьбы, спорт, результаты, периоды.

Summary

E.K.Akhmetova - Candidate of ped.science, associate professor of Abai Kazakh national pedagogical university

Zh.T.Bayakeev - The 1st year master student of specialty of «Physical training and sports» of Abai Kazakh national pedagogical university

«The history of development of the kazakh wrestling»

Kazakh wrestling history is closely connected with the history of the life of the nation. Wrestlers to compete at the race, Kazakh aitys, is considered to be an integral part of the art of the people. Kazakhs owner of efforts to "remove", "good", "wrestler" he said, recognized him as a man in whom there is a special quality. Küres- art, it is an important sector of the national culture. Kazakhs living in the twelve months of the year in the field, constantly in motion a life, from young children to see the slope of demanding physical training. Kazakh countries free to sit on a horse, archery, wrestling, martial arts techniques of manipulation skills of boys and girls up to the same level.

Keywords: kazakh wrestling history, sports results, periods.

УДК: 796.82(091)

ГРЕК-РИМ КҮРЕСІНІҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Э.К Ахметова - п.ғ.к., доцент Абай атындағы ҚазҰПУ

**А.Ж Серіков - Дене мәдениеті және спорт мамандығының 1-курс магистранты,
Абай атындағы ҚазҰПУ**

Спорттың даму тарихына зер салсақ қоғамдағы өзгерістер мен қатар спорттың мән-мағынасын да түсінуге болады. Қазақстандағы грек-рим күресінің дамуы және қалыптасу тарихын оқу үрдісіне қажетті материалдар болып табылады. Грек-рим күресі әр заманда жаңа атауға ие болған. Спорттың-әр кезеңдерін яғни тарихын институттарда, спорт мектептерде, клубтарда, колледждерде айтылу қажет және оны әр бір спортшы білген жөн.

Тірек сөздер: грек-рим күресі тарихы, спорт, нәтижелер, кезеңдер, технология, зерттеу тәжірибелері.

Спорт – белгілі ережелер немесе дәстүрлерге сай көбінесе жарыс күйінде өтетін әрекет. Спорт жалпы алғанда физикалық мығымдығы өте маңызды болатын (жеңіске немесе жеңіліске әкелетін) әрекетті сипаттағанымен, ақыл-ой немесе құрал-жабдық сапасы да маңызды рөл атқаратын ақыл-ой спорты және мотор спортына қатысты айтылады. Адам баласы спортпен денсаулығын жақсарту, моральді және затты қанағаттану үшін, өзін-өзі дамыту үшін шұғылданады.

Спорттың даму тарихына зер салсақ қоғамдағы өзгерістер мен қатар спорттың мән-мағынасын да түсінуге болады. Спарта немесе Лаконика - Грекияның ежелгі мемлекеттерінің бірі. Біздің дәуірімізге дейін VI ғасырда ол үлкен Пелопоннес жарты аралын өзінің ықпалына бағындыра, Пелопоннес одағын басқарды. Аристотельдің айтуынша, Лакедемондағы адамдардың бүкіл тәрбиесі және заң шығару жүйесін әскери мақсатқа бағындырды. Ол отбасында басталды. Балалар қатал жағдайда тәрбиеленді, шынықты, аштық, шөлді, дене түсетін үлкен күшті жеңе білуге үйретілді. Жеті жастан бастап мемлекеттік тәрбиеде болды. Балаларды отбасынан алып, айрықшы мектептерге араластырды. Ондағы тұрмыс-тіршілік салты әскери жағдайға сәйкес құрылды. Жасөспірімдердің басты айналысатындары дене жаттығулары, шынығу, әскери ойындар болды және оқу мен жазуға аз дәрежеде көңіл бөлінді. Жыл сайын жасөспірімдер үшін жарыстар ұйымдастырылды. 15 жастағы жасөспірімдер “айрендердің”- әскери өнерді үйренуші, бірақ әлі де азаматтық құқы жоқ, жастардың қатарына енгізілді. 21 мен 30 жас арасы азаматтық толық құқыққа ие болатын өтпелі жас деп есептелді. Тек 30 жасқа толғасын ерлер толық құқы бар спартандық болды. Алайда, осыдан кейінде, олар өз отбасына

ғана қонуға келетін, ал күн бойы ерлердің әскери клубында болатын. Ежелгі грек мемлекеттерінің көпшілігінен айырмашылығы, Плутарх айтқандай, “олардың балаларының денесі мықты болуы үшін” Спартада қыздар да дене тәрбиесімен шұғылданды. Кейде қыздар да әскери жорықтарға қатысқан. Полопеннестік соғыстан кейін, б.д.д. V ғасырда дене тәрбиесінің спартандық жүйесі өзгеріске ұшырай бастады және өзінің бұрынғы әскери-қолданбалы маңызын жоғалтты. XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында Еуропа елдерінде грек-рим күресі пайда болды. Француз күресінде бәсекелесті белден жоғары қапсыра құшақтап, оны жығу керек. Аяқтан ұстауға бағытталған әдіс-тәсілдерді қолдануға болмайды. Грек-рим күресінің даму тарихы, палуандардың күрес өнері көпжылдық тарихы бола отырып біздің дәуірімізге дейінгі 2000 жыл бұрын бастау алған, көне Грецияда пенталонның бір түрі ретінде дамып, адамның жылдамдық, төзімділік, ептілігін дамытып және әскерді дайындаудың негізгі құралы болды [1].

Панкратион – гректердің күрестерінің көне түрлерінің бірі. Бұл күрес түрінде қысқа шалбар киіп, аяқпен жұмыс жасап, қолға және аяқтан ұстап әдіс жасап күрескен, қарсыластың жауырынын жерге тигізіп жеңіске жеткен, уақыт шегі жоқ. Күрес әрі қарай дамуын Франциядан алып, сол себепті күрестің бұл түрі әлемде француз күресі ретінде танылды. Жекпе-жек Франция жерінен бастау алған. Сол кездегі жергілікті қала және ауыл тұрғындарының ынтасы күреске ауып, олар біртіндеп осы өнермен айналыса бастады. Грек-рим күресі бірден халықтың қызығушылығын арттыра бастады. Күшті саңлақтар көше циркында өнер көрсетті. Қалың жұрт жиналатын жерлерде белдесулер ұйымдастырылды. Кейін Франция қалаларының біріншілігі, біраздан соң әлем чемпионаттары өткізіле бастады. Белдесуден әлем чемпионатын жақсы деңгейде ұйымдастырып өткізу, кәсіпқой күрестің болашағына үлкен жол ашып, оның өсіп-өркендеуін жылдамдатты.

Франция астанасы Парижде 1848 жылы алғаш рет кәсіпқой күресшілер белдесетін арена бой көтерді. Франция жеріне өзге де шет елдерден бәйгеге қатысу мақсатымен балуандар келе бастады. Немістер, түріктер, италияндықтар және орыстар әлем чемпионатына қатысып, жарыстың ережесін үйренді. Ақырында француз күресі әлемдік мәртебеге ие болып, өзге мемлекеттерге тарап кетеді. Францияның аты шығып, бұл күрес түрі халықтың сүйікті спорт түріне айналған. Әрине, күрес өнері дүниежүзінде әртүрлі бағытта дамыды. Бұл әр халықтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлеріне байланысты болды. Еуропада француз күресі (грек–рим күресі) Азия елдері мен шығыста және Америкада еркін күрес жақсы дамыды.

XVIII – XIX ғасырларда Олимпиада археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді. 5 – 7 метрлік жер олимпилілік құрылыстардың қалдықтары табылды. XIX ғасырдың аяғында халықаралық экономика-ның және мәдениеттің жылдам өркендеуіне байланысты өзінің көрінісі спортта да байқала бастады.

Осы уақыт аралығында бірінші халықаралық спорттық бірлестіктер құрыла бастады, әртүрлі елдердің спортшыларының қатысуымен жарыстар өткізіле бастады. Қазіргі Олимпиада ойындарын қайта жандандыру идеясының қажеттілігі оралды.

1894 жылы Парижде әйгілі Францияның ғалымы және бұхаралық қызметкері Пьер де Кубертеннің ұсынысы Олимпиаданы жақтаушылардың халықаралық конгрес ұйымдастырылып, олимпиада ойындарының қайта құру жобасы және халықаралық комитет құру туралы өкім шықты.

Олимпиада комитеті спорттық күрестен универсалдық халықаралық ереже құрастырды. Оның негізіне француз күресінің ережесі жатты. Грек-рим күресі қазіргі олимпиада ойындарының, II және III басқа, бағдарламасына енгізілді.

Грек-рим күресінің халықаралық ережелері 1896 жылы қабылданып бірінші Олимпиядалық ойындарынан бастап бағдарламасына кірген. Ол грек-рим (франциялық) күресі Еуропада кәсіптік күрескерлердің өнерлерімен кең тарағандықтан болған. Бірақ, салмақ бойынша бөліп күресу 1906 жылдан басталған, сонда 1911 жылына дейін тек қана үш салмаққа бөлінген

Бірінші олимпиада ойындары 1896 жылы 6 сәуірде Афиныда ашылды. Грек-рим күресі жарысында 4 елден бес балуан қатысты. Олимпиадаға қатысушы болған француз журналисі Леон Оливье Шуман мен Тсигас арасындағы ақтық жарысты айтты. Сайыс күн батқанға дейін созылды және ертеңгі күні бітті. Қатысушыларды салмақ дәрежесі бойынша бөлген жоқ. Алтын медальді Карл Шуман жеңіп алды (Германия), күмісті Георг Тсигас (Греция), қоланы стефанос Христулуас (Греция) алды [2].

IV Олимпиада ойындары 1908 жылы Лондонда 27 сәуір мен 30 қазанда өткізілді. Ойын бағдарламасына грек-рим және еркін күрес түрлері енгізілді. Бірінші рет Россияда грек-рим күресінен төрт спортшы қатысты. Нәтижесінде екі орыс балуан жарыстан шығып қалды. Қалғаны – Н.Орлов және ауыр салмақтағы А.Петров ойынның жүлдегері болды. Дәл сол уақыттан бастап (1900 және 1904) жылдардағы екі Олимпиаданы есепке алмағанда Олимпиада бағдарламасынан түскен жоқ. Кейін 1912 жылы (FILA) Халықаралық күрес түрлері федерациялары құрылып, әлемдегі ең үлкен және

беделді спорттық ұйымдардың біріне айналды. Грек-рим күресі әр заманда жаңа атауға ие болған. Нағыз кәсіпқой күресшілер «француз күресі» деп атаса, әуесқойлар «грек-рим» деп атады. **Фила** (гр. *φύλη*)-ежелгі Аттикадағы - рулық бірігу, қауым. Кейіннен осы қоғам өкілдері жайлаған Аттиканың территориясының бөліктері *филдер* деп атала бастады. Әдетте рулық филдер 3 фратрияға (дорийларда 4 фратрияға) бөлінді. Фила өздерінің абыздарымен және әскери бөлімшелерімен бірлестік құра бастады (олар да филдер деп аталады). Филарх осы әскери бөлімшенің басшысы болып тағайындалды.

V Олимпиада ойындарында, 1912 жылы Стокгольмде 5-мен- 22 шілдеде өткен бағдарламада грек-рим күресі болды, шведтер еркін күресті енгізген жоқ. Олимпиада медальдары бес салмақ дәрежесінде ойнатылды. Россияның құрама командасының 11 қатысушыларының арасынан аққтық белдесуге Мартин Клейн жетті. Оған әлемнің екі дүркін чемпионы финн Ассикайненмен және шведтің жас балуаны Иоганасенонмен кездесу күтіп тұрды. Ассикайненмен кездесу 10 сағат 15 минутқа созылып, М.Клейннің жеңісімен аяқталды. Екінші күні Клейнді Иоганасенон кездесуде күтіп тұрды, бірақ Клейн балуанның жарақат алуына байланысты жеңіс Шведтің балуаны Иоганасенонға бұйырып, Мартин Клейн күміс медальға ие болып қайтты.

1912 жылы халықаралық күрес федерациясы құрылды. Президенті болып швециялық Бинар Роберт болды. 1920 жылы VII Олимпиада ойындары Бельгияда (14-29 тамызда) болды. Грек-рим күресінен медальдар 5 салмақ дәрежесіне өткізілді, оның 4-ін жеңімпазы Финляндия спортшылары болды.

КСРО құрама командасы бұл ойындарға саяси мотивпен қатысқан жоқ. VIII Олимпиада ойындары 1924 жылы 3 мамыр мен 27 шілдеде өтті. Грек-рим күресінен медальдардың ең көбін Финляндия спортшылары жеңіп алды. Олар 3 алтын, 4 күміс, және 3 қола медаль алды. IX Олимпиада ойындары Амстердамда (Нидерланды) 27 мамыр – 12 тамызда 1928жылы өтті.

Олимпиады турнирінде 29 елден 167 балуан қатысты. Грек-рим күресінен спортшылар 6 салмақ дәрежесінде қарсыласты.

Алтын медальдар 6 елдің өкілдеріне тиді. X Олимпиада ойындары 30 шілде – 14 тамызда 1932 жылы Лос-Анжелесте (США) өткізілді. Командалық есепте (неофициальный) 1-орны Швеция спортшылары, 2-і Германия, 3-і Финляндия.

XI Олимпиада ойындары Берлинде (Германия), 1-16 тамызда 1936жылы өткізілді, 29 елден 200 балуан қатысты. Командалық есепте (неофициальный) Швеция спортшылары жеңіске жетті.

Екінші дүниежүзілік соғыс XII-XIII Олимпиада ойындарын өткізуге мұрша берілмеді. XIV Олимпиада ойындары 1948 жылы Лондонда 29-шілде – 19 тамызда өткізілді. Лондонда 29 елден 220 балуандар қатысты.

Грек-рим күресінен командалық есепте (неофициальный) I орынды Швеция командасы жеңіп алды: 5 алтын, 2 күміс медальдар.

Түрік балуандары 2 орын, 3 орын Венгрия құрамасы алды.

1947жылы Совет балуандары халықаралық федерацияға кірді. Бұл КСРО құрама командасына бірінші рет XV Олимпиада ойындарында Хельсинкида (Финляндия) 20-27 шілдеде 1952 жылы қатысуға мүмкіншілік берілді.

Грек-рим күресінен 23 елден 121 балуан жіберілді. Совет одағының белгілі балуандары: КСРО чемпионы Борис Гуревич, КСРО-дің үш дүркін чемпионы Артем Герян, Яков Тункин, Шазам Сафин, КСРО-дің екі дүркін чемпионы Семен Марушкин, КСРО-дің 4 рет чемпионы Николай Белов, Шалва Чихладзе және КСРО-дің 5 дүркін чемпионы Иоганн Коткас. Совет балуандары олимпиада ойындарынан бірінші алтын медальды грек-рим күресінен Борис Гуревич алды. Жартылай жеңіл салмақта ең күштісі Яков Тункин болды, барлық 5 белдесуде жеңіске жетіп алтын медальды жеңіп алды. Жеңіл салмақта Олимпиада чемпионы Ш. Сафин (КСРО)болды. Ауыр салмақта Иоганн Коткасқа лайықты қарсылас табылмады. Қорытындысында барлық қарсыласын таза жеңіп Олимпиада чемпионы атанды.

XVII Олимпиада ойындары Римде (Италия) 25 тамыз – 11 қыркүйек 1960 жылы өткізілді. Командалық есепте қайтадан Совет балуандары жеңіп алды. 2 орында – Турция, 3 орында – Румыния. КСРО құрама командасының жеңіл салмақта Минскілік Олег Караваев, Жартылай орта салмақта – Тбилисикі Автандил Коридзе, ауыр салмақта – Киевтік Иван Богдан чемпион болды.

XVIII Олимпиада ойындары Токиода (Япония) 1964 жылы 10 – 24 қазанда өткізілді.

XIX Олимпиада ойындары Мехико (Мексика), 12-27 қазанда 1968 жылы өткізілді. Командалық есепте грек-рим күресінен 1-3 орынды КСРО, Болгария,және Венгрия командалары алды.

Жеңіл салмақта Роман Руруа (КСРО), ауыр салмақта – Иштван Козва (КСРО), жеңді.

XX Олимпиада ойындары Мюнхенде (ФРГ) 25 тамыз – 11 қыркүйекте 1972 жылы өткізілді.

Совет балуандары грек-рим стилінен 4 алтын медальды жеңіп алды. Жартылай жеңіл салмақта Рустем Казаков Ташкенттен, 1- жартылай орта салмақта – Шамиль Хусамутдинов Подмоковьеде, 2- орта салмақта – Валерий Рязанцев Алматыдан, ауыр салмақта Анатолий Рошин Ленинградтан.

Командалық есепте I орынды – КСРО құрамасы, II орынды – Болгария, III орынды Румыния құрама командасы жңіп алды.

XXI Олимпиада ойындары Моереальда (Канада) 17 шілде – 1 тамызда 1976 жылы өткізілді.

КСРО құрама командасы грек-рим күресінен Олимпиадалық турнирде өзіндік рекорд жасады. 7 алтын, 2 күміс, 1 қола медальға ие болып қайтты. Чемпион болғандар: Алексей Шумаков Красноярсқіден(ең жеңіл салмақ), Виталий Константинович Ульяновскіден(жеңіл салмақ), Сурен Налбандян Астраханнан(жартылай орта салмақта), Анатолий Бычков(2-ші жартылай орта салмақта) және Валерий Рязанцев Алматыдан, Москвадан Николай Балтонин (жартылай ауыр салмақта) және Киевтік Александр Колчинский (ауыр салмақ).

Алматылық Валерий Рязанцев екінші рет Олимпиада чемпионы болды.

XXII Олимпиада ойындары 19 шілде – 3 тамызда Москва қаласында өткізіліді. 25 елден 119 балуан қатысты. Қорытынды есепте КСРО құрама командасы I орын – 52 ұпай, II орын Венгрия – 32 ұпай, III орын Болгария 29 ұпай. Москвадағы олимпиада чемпиондары: Жақсылық Үшкемпіров, Алма-ата (КСРО)-ең жеңіл салмақта (48кг), Шамиль Сериков, Алма-ата (КСРО)-жартылай жеңіл салмақта (57кг), Генади Корбан (Москва, КСРО) – Iші орта салмақ (82кг), Александр Колчинский (Киев, КСРО) – ауыр салмақ(100кг жоғары).

XIII Олимпиада ойындары Лос-Анджелесте 14 елдің қатысуынсыз өтті, олардың ішінде болғандар: КСРО, ГДР, Куба, Китай, Польша, Чехословакия, Албания, Вьетнам, Монголия, Венгрия, Болгария және тағы да басқа елдер [3].

Қазақстан Грек-Рим күрес тарихының негізгі кезеңдері

Қазақстанда грек-рим күресінің дамуы Ұлы Отан соғысынан кейін бастау алды. Күрес өнерінің дамуына Қазақстанда П.Ф. Матушак үлкен үлес қосты. Қазақ дене тәрбиесі институтында күрес бөлімін ашып, осы арқылы күрестің дамуына себепкер болды. Дене тәрбиесі институты күрестен мамандарды дайындау орталығына айналдыру қажет. Осы жерден үлкен спортқа екі дүркін олимпиада ойындары чемпионы, бес дүркін әлем чемпионы, үш дүркін Европа чемпионы В.Резанцев, олимпиада ойындары чемпионы Ж.Үшкемпіров, Ж.Сериков, әлем, Европа, Азия чемпионы, екі олимпиада жүлдегері, жеті дүркін Кеңес одағының чемпионы Д.Тұрлыханов, әлем чемпионы Б.Байсейтов жолдама алды. Қазақстандағы Грек-рим күресі, XX ғасырдың екінші жартысынан бастап жаппай дами бастады. Бірақ одан бұрын да Қ.Мұңайтпасов, В.Ярков сияқты жекеленген балуандар болды. Көз көргендердің айтулары бойынша республиканың алғашқы чемпионаты 1934 жылы өткізіліпті. Алматыда күрестен спорт мектебі 1936 жылы ашылған. Қазақстандықтар Бүкілодақтық жарысқа тұңғыш рет 1947 жылы қатысты. Сонда Б.Елқондиев, А.Сыздықов т.б. балуандар республиканың спорттық намысын қорғады. 40-шы жылдары күрес (еркін және грек-рим) Қазақстанда спорттың түрі ретінде кеңінен дами бастады. Көп ұзамай 1947 жылы біздің еліміздің өкілдері грек-рим күресінен болған бүкілодақтық чемпионатқа қатысты. Қазақ даласының жарқын палуандарының бірі Қайрат Байдосов сол кезде бірінші болып КСРО спорт шебері атағына қол жеткізді. Дәл сол кезде қазақстандық палуандар әлемдік күрес элитасына енді.

1964 жылы грек-рим күресінен Қазақстанның тұңғыш олимпиадалық чемпионы және КСРО еңбегі сіңген спорт шебері атағын Анатолий Колесов олжалады. Дәл Колесовтың алтын медалінің арқасында Қазақстанның медальдар қоржыны жылдам майлана түсті. Бүкіл жер шарын шарлаған қазақ палуандарының қанжығасы олжасыз қалған емес. Біздің спортшылар жыл сайынғы турнирлерде, оған қоса еуропалық, азидалық біріншіліктерде, Олимпиадалық және әлем чемпионаттарында мүмкін емес рекордтарға қол жеткізді. Сонымен бірнеше дүркін жүлделер мен олимпиаданың жеңімпаздары атанған палуандарымыз келесідей: Валерий Резанцев, Жақсылық Үшкемпіров, Шәміл Сериков, Анатолий Назаренко, Игорь Росточкий, Дәулет Тұрлыханов, Юрий Мельниченко, Мәулен Мамыров.

Алғашқы жиырма бірінші жүздылық қазақ палуандарының Олимпиада ойындарында, әлем чемпионаттары, Еуропа және Азия чемпионаттарында жарқын өнерімен көзге түсіп, Отанымыздың мәртебесін асқақтатқан нәтижелерге толы болды. 1948 жылдан Қазақстан чемпионаты өткізіліп келеді. Қазақстандағы грек-рим күресінен қазақстандық А.Колесов тұңғыш рет КСРО чемпионы болды (1959) 1966 жылы. Эссен қаласында еткізілген жарыста Б.Бакулин Еуропа чемпионы атанып, 1968 жылы Мексика олимпиялық ойындарда күміс медальды жеңіп алды. А. Назаренко мен В.Резанцев КСРО-ның, Еуропаның және дүниежүзінің чемпионы атанды. Бұлар 1972 жылы Мюнхен олимпиялық ойындарда алтын және күміс медальдармен оралды. Сондай-ақ, 1970 жылы Жапонияда еткізілген дүниежүзінің жастар арасындағы Әлем чемпионатында чемпионатында Н. Лященко, Қ.

Ахметов, А.Бытков жеңімпаз атанды. Ал алғашқы чемпиондардың есімдері 1937 жылдан белгілі. 2003 жылы Алматыда Әлем кубогы үшін жарыс өтті. 2003 жылы Азия кубогын республиканың құрама командасы жеңіп алды. Республиканың атақты балуандарының қатарына А.Колесов, В.Ане-симов, В.Ракулин, В.Резанцев, А.Назаренко, А.Быков, Ш.Серков, Ж.Үшкемпіров, Д.Тұрлыханов, Қ.Байсейітова, М.Манукян, Ю.Мельниченко, Г.Сурцумия және т.б. жатады. [4]

Грек-рим стиліндегі күресшілердің соңғы әлем чемпионатындағы көрсеткен өнерінің нәтижесі олимпиадада тамаша өнер көрсетеді деп күтілген. Шындығында, спортшылар барлық кезде жан-күйерлерінің үмітін толық ақтау сәті түсе бермейді. Соған қарамастан, ұлттық құраманың қорытынды нәтижесі орташа көрсеткіштен сәл жоғары болды (111%). Диаграммада көрінгендей, өткен Олимпиада нәтижесі соңғы 12 жылда жақсарған. Бұған осы спорт түрінде біртіндеп бай дәстүрдің қалыптасуыда куәлендіріп отыр. Соған қарамастан, Лондонда қазақстандық құрамына жалғыз медальді бұрынғы ресейлік Даниял Гаджиев алып бергендігін ұмытпаған жөн. ҚР грек-рим, еркін және әйелдер күресі федерациясының қазіргі президенті Серік Сұлтанғали бұл қызметіне отырғанына көп бола қойған жоқ (екі жылға жуық). Осы жағдай оның ұлттық құрама нәтижесіне қосқан үлесін бағалауға қиындық тудырады. Дегенменде, саяси және бизнес элитасындағы кең байланысы (атап айтқанда, Серік Сұлтанғали 2011 жылдың ақпанына дейін «КазТрансГаз» АҚ басқармасының президенті - ескерт.) құраманы материалдық техникасын жабдықтауға оң ықпалын тигізуде. Сонымен бірге, осы Олимпиада нәтижесі грек-рим, еркін және әйелдер күресінің бір федерация құрылымында болуы Қазақстанда тұтас алғанда даму динамикасының төмендігінің негізгі себебі болып отыр. Осы кезде федерацияның құрметті президенті Дәулет Тұрлыханов қарастырылып отырған спорт түрін дамыту үрдісінде жеткілікті шамада жүйелік шешім қолданбайды. Дәулет Тұрлыханов көп жылдар бойы күрес федерациясын басқарып келеді. Қазір құрметті президенті. Федерация басшысы С.Сұлтанғали демесеңіз, барлық мәселені осы кісі шешеді. ФИЛА-ның, халықаралық күрес федерациясының мүшесі.

Грек-рим (кәсіби француз) күресінің тек бір өкілі ғана 20, 30 және 40-шы жылдарда Қазақстан және Орта Азияның аумағында күшін, өз өнерін белсенді түрде көрсетті, ол Қажымұқан Мұнай-пасов. Бірақ, ең алдымен, қазақ күресі өкілі болғандықтан төрттағандық күрессіз, қарсыласының жауырнын тігізіп бірінші лақтырғанға дейін ұстасуларға шыққан, грек-рим күресінен секцияларын аспаған [5].

1-кесте. Әлемде және Қазақстанда спорттық күрестің дамуы

Күрестің түрі	Әлемде дамуы	Олимпиадалық ойындарының бағдарламасында	Қазақстанда дамуы
грек-рим күресі (француз, классикалық күресі)	19 ғасырдың 90-шы жылдарында Францияда қатты дамыды және Европада таралды Ресейді қоса	Бірінші Олимпиададан 1896 ж. бастап	1940 ж. басы, Федерацияның негізі 1946 ж. қаланған
еркін күресі	1904 ж. бастап АҚШ, Европада 20-30 жж.	1904 ж. бастап	1950 ж. басы, Федерацияның негізі 1955 ж. қаланған
Самбо	КСРО-да 1938 ж. мемлекеттік тұрғыда танылды, А.А. Харлампиев 1949 ж қолайлы спорттық нысанға айналдырды, 1966 ж. бастап күрестің халықаралық түрі болып есептеледі	енгізілмеген	1950 ж. басы Феде-рацияның негізі 1955 ж. қаланған
Дзюдо	1882-1884 жж. Жапон., 1920-1933 жж. Кеңестік Ресей аумағында дамуы, бірақ тыйым салынды, дүниежүзілік бірінші біріншілік 1956 ж. өтті, КСРО-да 60 жылдары қайтадан дамыды	1959 ж. бастап, XVIII жазғы Олимпиадалық ойындар 1964 ж. (Токио қ., Жапон.)	1960 ж. басы

Қажымұқан Мұңайтпасов балалық шағынан қазақтың ұлттық күресінен жекпе-жектерге жие қатысқан, ал 1904 жылы Петербургте И. Лебедев мектебіне қабылданған, онда 2 жыл оқыған, кәсіби француз күресінің жарқын өкілі болып табылады. Ресей мен Европада өткізілген француз күресінен бірнеше кәсіби біріншілікті, сонымен қатар АҚШ-та еркін күрестен біріншілікте ұтты. 1927 жылы (Қазақ АКСР ОАК) оған спортқа сіңірген еңбегі үшін «Қазақ халқының батыры» құрметті атағын берді. Балуанның бапкері болу оңай шаруа емес. Талапты баланы тап басып тану, оның әр қадамын бақылап, бар білгенінді үйрету, бүкіл күш жігерінді жұмсау. Шәкіртің әр қадамына алаңдау, жеңсе өзің жеңгендей қуану, жеңілсе, өзің жеңілгендей бірге қамығу. Бапкерлік – жауапкершілігі мол, бейнеті де, зейнеті де кездесетін еңбек. Бұл мінезді, тәжірибені, білікті талап етеді.

1. Г.С.Туманян, 2006

2. *Международные правила соревнований по греко-римской и вольной борьбе.* - М., 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002.

3. В.В. Столбов. *Дене мәдениеті мен спорт тарихы. М. Просвещение. 1989 ж.*

4. Нелюбин В. В. *Эволюционные преобразования в спортивной борьбе: Учебное пособие. Часть 1.* — Новосибирск.

5. *Спортивная борьба: Учебник для ИФК / Под ред. А. П. Купцова. Глава VIII.* - М.: ФиС, 1978. - С. 251-256.

Резюме

Э.К. Ахметова - к.п.н., доцент КазНПУ им.Абая

А.Ж.Серіков - магистрант 1-курса по специальности Физическая культура и спорт

КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан

История развития греко-римской борьбы

Если взглянуть на историю развития спорта, то можно понять и социальные изменения, а также смысл и ценность спорта. Имеется необходимость в учебных пособиях по становлению, и развитию учебно-тренировочного процесса греко-римской борьбы в Казахстане. В разные периоды истории греко-римская борьба называлась по-разному. О каждом из этих периодов истории должны осведомлять в институтах физической культуры, спортивных школах, колледжах, а также должен быть осведомлен каждый спортсмен.

Ключевые слова: История греко-римской борьбе, спортивная, результаты, этапы исследовательского опыта в технологии.

Summary

E.K.Akhmetov - PhD, Associate Professor

A.Zh.Serikov - 1 undergraduate courses in Physical Education and Sports Kazakh Pedagogical University named after Abai

If to give a glance on history of development of sport, then it is possible to understand social changes, and also sense and sport value. There is a necessity for train aid on becoming, and development educational - training process of the Roman fight in Kazakhstan. In different periods of history the Roman fight was named on anything. About each of these periods of history must inform in the institutes of physical culture, sporting schools, colleges, and also every sportsman must be well-informed.

Keywords: History of the Greco-Roman wrestling, sports, results, stages of research experience in the technology.

УДК: 796.015.4

СПОРТ ПСИХОЛОГЫНЫҢ ІС-ӘРЕКЕТІ

А.А. Абсатова – Абай атындағы ҚазҰПУ, магистр оқытушы

У.Б. Керімбекова – Дене мәдениеті және спорт мамандығының 3-курс студенті

Мақалада спорт психологиясының қазіргі уақыттағы негізгі міндеттері, мақсаты, даму тарихы, басқа ғылымдармен байланысы мен қоғамдағы спорт психологиясының орны, қызметі және спорт психологының іс-әрекеті қарастырылады.

Спорттық жарыстардың алдында жаттығушылардың психикасын бейімдеп жарыс кезінде жеңімпаз ететіндей нұсқалармен қаруландыру, жарыс барысында өзін-өзі билеп, басқара алатын дәрежеге машықтандыру, жеңіске деген сенімін арттыру спорт психологының негізгі міндеті болып табылады.

Сонымен қатар, спорт психологы не істей алады, психолог дәл қайсы спортшыға қай спорт түрінен көмектесе алады, неге бапкер психологты алмастыра алмайды, не себепті бапкер мен психолог арасындағы ынтымақтастық сәтсіз болады деген сұрақтарға жауаптар қарастырылады.

Тірек сөздер: спорт, спорт тарихы, спорт психологиясы, спорт психологы, бапкер, спортшы, холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик.

Спорт қазіргі қоғам өмірінде орасан зор орын алады. Спорт әлемі ұлы және жан-жақты, бірақ жан-жақты қарастыратын болсақ, психологиялық ықпалы зор екендігі белгілі. Спорт психологиясы – жарыс және жаттығу әрекетіндегі адам психикасының пайда болуы мен дамуының, топтық өзара әрекеттестіктердің заңдылықтарын зерттейтін психология ғылымының саласы. Спорт психологиясының қазіргі уақыттағы негізгі міндеттері – спортшылардың спорттық жоғары нәтижелерге жетуіне жағдай жасау ғана емес, сонымен қатар спортшы тұлғасын жан-жақты дамыту, оның жалпы және психологиялық мәдениетін көтеру болып табылады. Спорттық жарыстардың алдында жаттығушылардың психикасын бейімдеп жарыс кезінде жеңімпаз ететіндей нұсқалармен қаруландыру. Жарыс барысында өзін-өзі билеп, басқара алатын дәрежеге машықтандыру.

«Спорт психологиясы» түсінігі қазіргі Олимпиада ойындарының негізін қалаған Пьер де Кубертеннің мақалаларында алғаш кездескен. 1913 жылы Пьер де Кубертеннің ұйымдастыруымен Лозаннадағы Халықаралық олимпиадалық комитетте өткен спорт психологиясы бойынша арнайы конгрессте ол жеке сала ретінде бөлініп шықты. Осы конгресстен кейін спорт психологиясының мәселелері қарастырыла бастады. 1920 жыл мен 1940 жылдар аралығында олардың зерттеу жұмыстары Германия, АҚШ және басқа мемлекеттерде белсенді жүрді. Бірақ осы кезде спорт психологиясы мәселелері ғылыми жетілмеді. Спорт психологиясы екінші дүниежүзілік соғыстан кейін қарқынды дами бастады. Себебі бүкіл әлемде спорттық жетістіктер күрт өсті және спорт мәртебесі көтерілді. Бұл әсіресе олимпиада ойындарында және әр түрлі спорт түрлері бойынша әлемдік біріншіліктерде байқалды. 1965 жылы Италиядағы спорттық медицина федерациясының беслменділігімен Римде спорт психологиясы бойынша конгресс ұйымдастырылды. Халықаралық спорт психологиясы қоғамы пайда болды. Осыдан кейін спорт психологиясы халықаралық қолдауға ие болды. Римдегі конгресстен кейін ол: 1968 жылы Вашингтонда, 1973 жылы Мадридте және 1977 жылы Прагада өтті. 1970 жылдан бастап «Международный журнал психологии спорта» атты журнал басылымға шықты. Халықаралық спорт психологиясы қоғамы құрылғаннан кейін спорт психологиясының аймақтық одақтары құрылды. 1967 жылы спорт психологиясының солтүстік америкалық одағы, 1969 жылы спорт психологиясының Еуропалық ассоциациясы құрылды. Кейін спорт психологиясының ұлттық ұйымдары Канадада, Жапонияда, Германияда, Англияда, Францияда, Бразилияда, Австралияда, және басқа мемлекеттерде құрылды. Спорт психологиясы бойынша баяндамалар XVIII және XX Халықаралық психологиялық конгресстер ұйымдастырылды. 1972 жылы Мюнхендегі Олимпиадалық ғылыми конгресс және 1974 жылы Мәскеуде өткен «Қазіргі заманғы қоғамдағы спорт» атты әлемдік конгресс бағдарламасы жоғары деңгейде өтті [1].

Қазіргі таңда спорт психологиясын зерттеуге деген зор қызығушылықтар туындауда. 1987 жылының мамыр айында КСРО–спорт психологиясын зереттеуі қарастырылды. 1952 жылы Психология институтында А.Ц.Пуни «Спорт психологиясы» тақырыбына алғашқы докторлық диссертациясын қорғады. Кейін спорт психологиясы бойынша О.А.Черникованың, В.Г.Норакидзенің, С.Ч.Геллерштейннің, Г.М.Гагаеваның, А.В.Родионованың, Н.А.Худадованың, А.А.Лалаяның және тағы да басқалардың монографиялары шықты. Ғылымдар жүйесіндегі спорт психологиясының орны екі сипатпен анықталады:

- психологиялық ғылымдар саласы ретіндегі орны;
- спорт жайлы ғылымдар жүйесіндегі орнымен.

Психология саласы ретінде спорт психологиясы жаратылыстану, философия, әлеуметтік ғылыми дисциплиналар жүйесінде ортаңғы орынға ие. Жаратылыстану ғылымдары бағытында спорт психологиясы физиологиямен, психофизиологиямен, медицинамен, биологиямен, математикамен, физикамен тығыз байланысты. Әлеуметтік бағытта спорт психологиясы педагогикамен, әлеуметтанумен, мәдениеттанумен тығыз байланысты. Спорт психологиясы спорт жайлы ғылымдар ретінде физикалық тәрбиелеу теориясы мен методикасымен, спорт гигиенасымен, спорт медицинасымен, спорт биомеханикасымен, кинезиологиямен, спорт метрологиясымен тығыз байланысты. Сонымен қатар спорт психологиясы математиканың, статистиканың, кибернетиканың, электрониканың, модельдеудің әдіс-тәсілдерін қолданады.

Психологияның басқа да көптеген бағыттары секілді спорт психологиясы XX ғасырдың 60 – 70-жылдарында қауырт дамыды бастапқыда бұл саладағы негізгі зерттеулер спортшылардың қабілеттері мен мүмкіндіктерін, спорттық жаттығулардың нәтижелілігін арттыру амалдарын зерттеуге жұмылдырылады. Қазіргі уақытта спорт психологиясының зерттейтін мәселелері анағұрлым көбейді. Спорттың әр түріне орай, жалпы, педагогикалық, жастық және әлеуметтік психологияның жетістіктері ескеріле отырып арнаулы жаттығу кешендерінің бағдарламалары жасалуда. Олар спортшылардың

физикалық, сондай-ақ психикалық жаттыққандығын, эмоциялық — еріктілік, этикалық, моральдық-адамгершілік және ұжымдық дайындалғандығын кемелдендіруге бағытталады. Спорт психологиясында қозғалыс дағдылары мен біліктерін нәтижелі қалыптастырудың заңдылықтары: күш, төзімділік, ептілік көрсеткіштерін жетілдірудің әдістері біршама толықтырылып зерттелген. Қазіргі уақытта спортшының жарыс алдындағы дайындығының мазмұны мен сипаты түбірімен өзгерген. Жарысты сәтті өткізу үшін физикалық және техникалық-тактикалық дайындықтың жоғары деңгейде болуы жеткілікті емес. Қозғалыс, сенсомоторлы дағдылармен қоса интеллектуалды дағдылар және топтық әрекет дағдыларының маңыздылығы артуда. Сондықтан жарыс алдындағы дайындықта әр түрлі психикалық процесстер мен қалыптар үлкен мәнге ие болуда. Сондай-ақ психологиялық факторлар мен жарысқа қатысу үшін спортшылардың психологиялық дайындаудың рөлі өсуде. Мұндай дайындықтың әдіс-тәсілдерінің ішіндегі — спорт психологиясының негізгі қызметінің бірі. Бұл қызметті жүзеге асыру үшін мыналарды іске асыру қажет [2]:

1) спорттың жеке түрлерін психологиялық сипаттау әдісін, әлеуметтік құрылым және спорттық команданың психологиялық ахуалын, спорттық мүмкіндіктерді психодиагностикалау әдісін өңдеу;

2) психикалық функцияны дамыту арқылы және жаттығудың аппараттық әдісін жасау арқылы спортшы ағзасының барлық мүмкіндіктерін максималды қолдана алу үшін жолдарды қарастыру;

3) психологиялық тәсілдерін негіздеу.

Спорт психологы не істей алады? Барлығын да жасай алады. Бұл шынында да солай, себебі кез-келген адам әрекетінің кез-келген міндеттері, (оның ішінде спорт та бар) психологиялық мазмұнды қамтиды. Ал, дәлірек айтсақ, психологтың психикалық жұмысын тиімді етуді біледі. Бұл мәселені дәлірек былай сипаттасақ болады. Психолог дәл қайсы спортшыға қай спорт түрінен көмектесе алады? Бұл сұраққа былай жауап беруге болады.

Спорт психологының қарапайым жұмыс бағытын сипаттап көрейік. Спорттың әр түрлі табысты сайысқа түсу үшін нақты физикалық жағдайды және психиканың сапаларын талап етеді. Қазіргі кезде спортшылардың физикалық дайындығы өте жоғары деңгейде болса, жарыста жеңіске жетудің шешуші факторы психологиялық дайындық болады. Болашақ жеңімпазды табуға көмектесуде қажетті психикалық сапаларды дамытудың алғышарттарын анықтау керек. Бұл психологиялық іріктеу мен спорттық кәсіпке бағдар беру міндеттері болып табылады.

Спортшыларды дайындау әртүрлі бағыт бойынша жүзеге асырылады.

Бірақ ерік-жігердің жетіспеуі немесе өзінің эмоциясын басқара алмау көпжылдық жаттығудың нәтижесін жоққа шығаруы мүмкін. Жүйелі психодиагностикада және жаттығу процесіне психологтың белсенді қатысуы спортшының жеке ерекшеліктеріне, жеңіске жету үшін қажетті сапалар мен дағдыларды қалыптастыру мен дамытуға мүмкіндіктер пайда болады.

Көбінесе үлкен спортта сирек жеңіске жететін спортшы аса маңызды қабілетке ие болып жатады. Оған команданың тактикасы немесе оның жарыстық әрекеті негізі болады.

Өз уақытында психиканың ерекшеліктерін анықтау және әрбір шұғылданушыға қабілеттерін дамытатын жеке жоспар жасау, жарыс алдындағы және жарыс кезіндегі іс-әрекет стратегиясы — бұлардың барлығы спорт психологының жасайтын жұмысы болып табылады.

Спорт тарихына үңілсек, дәл уақытында айтылған сөз, үзіліс, қимыл-әрекет т.б. айбынды жекпе-жектің тағдырын шешеді.

Спорт психологиясында мұндай әрекеттерге арналған атау бар — ол секундтау. Сондықтан да спорт психологы өз бетінше, бапкер немесе топтағы жолдастары көмегімен аз уақыт ішінде көп емес, бірақ спортшы психикасына шешуші әсер ету.

Кәсіби өсуде кез-келген спортшылар әр түрлі себептерге байланысты дағдарыс (кризис) кезеңі болады: жарыстағы сәтсіздік, өзге клубқа ауысу, бапкердің ауысуы, жеке өмір жағдайы және басқа да себептер.

Спорт психологы спортшыға мәселенің шешімін табуға және жаңа спорттық жетістіктерге жетуге күш беретін жағдаяттардан шығуға көмектесуі мүмкін.

Неге бапкер психологты алмастыра алмайды? Спортта бапкер сөзсіз, ең басты тәлімгер, әсіресе жас спортшыға тұлға болып қалыптасуына бағыт беруші болып табылады. Бізде қалыптасып қалған, бапкерде нақты кәсіби міндеттен өзге менеджердің, администратордың, психологтың да қызметін орындауға тура келеді. Бұлардың барлығымен дене мәдениеті және спорт мамандығы оқытып, үйретеді.

Көптеген қарапайым психологиялық міндеттермен дене мәдениеті мамандары шеше алады. Бірақ атақты жазушы Козьма Прутков айтқандай «Бір маман бірнеше мамандықты игере алмайды» және

салмақты психологиялық мәселені маман-психолог маман өзі шешуі тиіс. Бұл үйдегі дәрігерлік қобдишаны еске түсіреді. Жеңіл ауруды өзіміз емдей аламыз, ал қатты асқынған кезде ғана дәрігерге жүгінеміз.

Не себепті бапкер мен психолог арасындағы ынтымақтастық сәтсіз болады. Өкінішке орай психологтардың тәжірибиелерінің жеткіліксіздігі көптеген бапкерлер бойындағы сенімсіздікті тудырады. Шын мәнінде психолог пен бапкер арасында өз мақсаттарына жете алмау жағдайларды мысалдар арқылы көз жеткізуімізге болады. Бірақ, психологияны спортшы өмірінен алып тастау мүмкін емес. Ақылды адам әрқашан өз сәтсіздіктерінен сабақ алып, қайталамауға тырысады.

«Бапкер – психолог-спортшы» арасындағы ынтымақтастықтың сәтсіз болуы кез-келген қатысушының қателігінен болуы мүмкін. Ұзақ уақыт пайда болған шиеленістерді шешуге психологтарға қысқа уақыт береді. Бұл әрине психологтарға өте қиын.

Бапкердің психолог ретінде жұмысы үлкен қажырлықты кәсіби біліктілікті талап етеді. Сол себепті де спорт психологиясында қарама-қайшықтар бар:

Бапкерлер спортшылардың сәтсіздіктерін психологиялық себептермен түсіндіреді. Сонымен қатар спорт психологтарымен өте сирек бірлесіп жұмыс жүргізеді. Іс жүзінде психологиялық ықпалдарды ескерту көп жағдайда бапкерге байланысты. Спортта психологтың қызметі нақты нәтижелерді үлкен жетістікке жеткізуін талап етеді.

Спорт психологы өзінің дене келбетін қадағалап, спортшылардың жаттығуларына және белсенді демалыстарына міндетті түрде қатысуы қажет.

Бапкер мен спортшы арасындағы қарым-қатынасы демократиялық стильде болғаны абзал. Осындай әр түрлі жағдайларда бапкер мен спортшы арасында ешқандай кикілжіндердің болмауының жолдарын қарастырып, алдын алады. Спортшының психологиялық көңіл-күйіне әр түрлі жағдайлар әсер ететіні сөзсіз. Оған отбасы, қоғам, достары және ортасының әсері зор. Шет мемлекеттерде спортшыларға арналған түрлі психологиялық тренингтер ұйымдастырылады және сайыс кезінде өздерін еркін ұстауына көмектесетін түрлі жолдарды үйретеді. Шет мемлекеттердің спорт саласының жақсы дамуы мен рекордтардың орнатылуы психологтардың жақсы жұмыс жүргізе білуінің арқасы деп білеміз. Оған мысал ретінде Сиднейде өткен олимпиадада АҚШ құрама командасында 30 психолог келіп жұмыс істеген. Ал Мадридтің «Реал» командасында бір уақытта үш психолог жұмыс істеген. Бұдан не байқауымызға болады, яғни спортшылардың жеңісіне үлкен ықпал тигізетін психологтар [3]. Ендігі сөз өзіміздің отандық спортшылар туралы болмақ. Әрине біздің де спортшылардың да жетістіктері аз емес, жыл өткен сайын шет мемлекеттермен тәжірибелер алмасып біздің де үйренеріміз көп екенін байқауымызға болады. Бұдан байқайтынымыз қоғамда психологтың маңызды рөл алатынын түсінеміз.

Бапкер сияқты спорт психологы да топпен немесе спортшымен ұзақ уақыт жұмыс жүргізуі керек. Бапкер орындау уақытын, қайталау санын, жүктемелердің көлемі мен күшін ескере отырып психологпен бірлесе отырып жұмыс жасағаны жөн. Психолог өз жұмысының нақты жоспарын жасауға және психологиялық ықпалдарға қатысы бар тұрақтылық, сенімділік, жарыстарға дайындық секілді нақты ұсыныстар мен болжамдар беруге дайын болса, бұл жұмыстың нәтижесі тамаша болатыны сөзсіз. Бапкердің, спортшының мотивациясын жоғарылатудың екінші ықпалы әр спортшыны дайындаудың жеке бағдарламалары мен жоспарланатын нәтижелерді бапкермен, спортшылармен, психологтармен талқылау болып табылады. Сол себепті де бапкер спортшының мінез-құлқын, темпераментін, қабілеттілігін, дарындылығын, төзімділігін, жынысын, жасын ескере отырып жұмыс жасағаны абзал. А.М.Ким, А.А.Қасымжановтың «Спорт психологиясы» атты еңбегінде темпераменттің төрт типін былай сипаттайды [3]:

- Холерик – бұндай спортшылар тез, шапшаң, тым қозғалыстығымен ерекшеленеді. Күйгелектік осындай адамдарға тән. Адамдармен қарым-қатынасқа тез түседі. Жағымсыз жағы – ұстамсыздығы, каталдық қасиеттер тән.

- Сангвиник – бұндай спортшылар қабілетті, қозғалғыш. Ақкөңіл және қызу, жеңіл мінезді. Сәтсіздіктерін жеңіл өткізеді. Қарым-қатынасты тез орнатады.

- Флегматик – бұндай спортшылар баяу байсалды. Істі ойланып төзімділікпен, байсалдылықпен істейді. Жинақылықты қалыпты жағдайды ұнатады, өзгерістерді ұнатпайды. Бастаған ісін аяғына дейін жеткізеді.

- Меланхолик – бұндай спортшылар өте баяу, ұзақ және қатты күш түсірсе жұмыс істей алмайды. Олар өте тез шаршайды. Бірақ қалыпты, тұйық, таныс емес адамдармен сөйлеспейді.

Біздің ойымызша бұл темпераменттерінде өз артықшылықтары мен кемшілік тұстары бар. Мысалы холериктер мен сангвиниктер тез шапшаң болғанымен тез спорттан жалығып кетуі мүмкін немесе олар өзінің жылдамдығымен шапшаңдығымен жеңіске жетуі де қалыпты жағдай. Ал флегматик пен меланхолик төзімділігінің арқасында биік шыңдардан көреміз, ал керісінше баяу іс-әрекетімен жеңіліп қалу қауіпі де жоқ емес.

Психологтар жас ерекшеліктерін ескере отырып жұмыс жасағаны жөн. Тағы бір ескеретін жайт ер адам және әйел адамның биологиялық жағынан өзгерістер бар, сонымен қатар ер адамдар спорт саласында өздерінің төзімділігімен ерекшеленеді. Ал әйел адамдар мінездері ауыспалы болғандықтан спортты жалғастыруы екіталай. Дегенмен де, ер мінезді, алдына қойған максатына жетуге бел шеше кіріскен, төзімді әйел адамдар да аз емес.

Қорытындылай келгенде: спорт – күшті адамның бірінші болуға деген тереңнен тамыр алатын талпынысы. Адам тек басқалармен жарысып қана қоймайды ол өз-өзімен жарысады, яғни ол өзін-өзі тәрбиелегенде, психикалық жағынан күресе білгенде ғана ол биік шыңдардан көрінетіні сөзсіз.

Спорт тарихында спортшылардың даңқ шыңына көтерілген кезде ғалымдар басты себебін психологиямен байланыстырады. Бұл жайттар психология-педагогикалық тәжірибемен тығыз байланысқан кезде бапкер мен спортшы осы шыңдарға жету үшін өзінің ұзақ және қиын жолында өз бетімен немесе кәсіби психологтың көмегімен қазіргі психопедагогика саласында жасалған алуан түрлі құралдарды қолданған шақтарында байқалады. Өртүрлі жарыстардан өз мемлекетінің жеңісін көтеруге, патриоттық сезімін қалыптастыруда психолог жұмысы көмегін тигізеді.

1. Гозунов Е.Н. *Психология физического воспитания и спорта.* - М.: ACADEMIA. 2004

2. Кретти Дж.Б. *Психология в со временем спорте.* - М.: ФиС, 1988.

3. Ким А.М., Қасымжанов А.А., Садықов А.Т., Жаркешев Қ.И. *Спорт психологиясы.* Алматы, 2014.

Резюме

А.А.Абсатова – магистр, преподаватель КазНПУ им. Абая

У.Б.Керимбекова – студент 3-курса по специальности Физическая культура и спорт

КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан

«Деятельность спортивного психолога»

В статье рассматриваются современные основные задачи, цель, история развития спортивной психологии и ее связь с другими науками, место и деятельность спортивной психологии в обществе и действие спортивного психолога.

Основной задачей спортивного психолога являются такие навыки, необходимые для реализации спортивной деятельности как адаптировать психику тренирующихся перед спортивными соревнованиями, вооружить инструкциями для становления чемпионом в ходе соревнования, помогать выработать навык самоуправления и самообладания в ходе соревнования, помогать выработать навык самоуправления и самообладания в ходе соревнования и повысить уверенность в победе.

А также рассматриваются ответы на такие вопросы как «что спортивный психолог может сделать для спортсмена, именно какому спортсмену и какому виду спорта может помочь психолог, почему тренер не может заменить психолога, по какой причине сотрудничество между тренером и психологом бывает неэффективным».

Ключевые слова: спорт, история психологии, психология спорта, тренер, спортсмен, холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик.

Summary

A.A.Absatova – master, teacher

U.B.Kerimbekova – 3-course student majoring Physical Culture and Sport

Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

«Activities of sports psychologist»

This article discusses the basic tasks modern, purpose, history of sports psychology and its relationship with other sciences, the place and the activities of sports psychology in society and action sports psychologist.

The main task of a sports psychologist are those skills needed to implement sports activities how to adapt the mentality of training before sports competitions, arm instructions for becoming a champion in the competition, to help develop the skills of self-management and self-control during the competition, to help develop the skills of self-management and self-control during the competition and increase confidence in the victory.

And also considered the answers to such questions as "what a sports psychologist can do for an athlete, exactly what the athlete and what sport can help a psychologist why the coach can not replace a psychologist, for whatever reason, the cooperation between the coach and the psychologist is ineffective."

Keywords: sport, history of psychology, psychology of sport, coach, athlete, choleric, sanguine, phlegmatic, melancholic.

ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Ш.Болатқызы – аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ
Қ.Әбдрахман – «5B010800-Дене мәдениеті және спорт» мамандығының
4 курс студенті, Абай атындағы ҚазҰПУ

Мақалада жас футболшылардың қимыл-қозғалысына әсер ететін факторлар, дене дайындығы мәселелері жайлы сөз болады. Авторлар қимыл-қозғалыстың тапшылығы кезінде (гиподинамия) кездесетін ағзадағы өзгерістерге кеңінен тоқталған. Жүргізілген зерттеу жұмысының негізінде және әдебиет көздеріне талдау жасай отырып, авторлар қимыл-қозғалыстың аздығынан туындайтын ауруларды болдырмаудың бір жолы спортпен шұғылдану, жүйелі дене жаттығуларын жасау деп ой түйеді.

Спортшылардың жас ерекшеліктерін есептей отырып, күш қабілетін, төзімділік қабілетін, жылдамдық қабілетін жетілдіруді қамтамасыз ететін дене жаттығуларын өзіндік ерекшеліктеріне қарай топтастырған, олардың жас футболшылардың спорттық қабілеттерін орнықтырып, ағзаларын нығайтудағы маңыздылығын көрсеткен.

Сонымен бірге, авторлар жас футболшыларды дайындаудағы спорттық машықтануда қолданылатын жаттығуларды үш түрге бөліп, олардың мәнін және дене тәрбиесінің адамның дене қабілеттерін дамытудағы орнын ашып бере алған.

Тірек сөздер: жас футболшылардың дене дайындығы, гиподинамия, жас футболшы, дене қасиеттері, күш, жылдамдық, төзімділік.

Кез келген елдің болашағы – оның халқының денсаулығына байланысты екендігі – дәлелдеуді қажет етпейтін шындық. Ал біздің болашақтағы бағытымыз – салауатты өмір салты. «Ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» дегенді өсіп келе жатқан ұрпақтың санасына сіңіріп, олардың өз денсаулығына деген жауапкершілікті қалыптастыру баршаның борышы.

Адам денсаулығына зиян келтіретін факторлардың бірі – қимыл тапшылығы немесе гиподинамия. Денсаулықтың кепілі, адамның еңбекке деген қабілеті қай жаста болса да, ағзадағы барлық мүшелердің қызметіне, соның ішінде әсіресе дамылсыз соғып тұрған жүрекке байланысты. Қимыл-қозғалыстың тапшылығы кезінде жүрек бұлшық еттерінің жиырылу күші кеміп, денеге тарайтын қанның мөлшері төмендеп, ағза қажетті қоректік заттарға тапшы болып қалады. Осылардың әсерінен ішкі ағзалар қызметінің нашарлауы сияқты құбылыс байқалады. Гиподинамияның салдарынан ағзада басқа да сырқаттар пайда болады. Оларға омыртқа аралық шеміршектердің мүжіліп тозуы, жұқаруы – остеохондроз, адам бойындағы артық салмақ – семіздік, қан қысымының жоғарылауы – гипертония, омыртқа жотасының қисаюы – сколиоз, табан бұлшық етінің жетілмеуі салдарынан балаларда жиі кездесетін – қазтабандылық және т.б. аурулар жатады [1].

Қимыл аздығы құбылысынан бір қатар аурулардың пайда болуы қазіргі кезде көкейкесті мәселелердің бірі болуда. Тек қана қазақстандықтардың 14% жүргізілетін статистикаға сәйкес жүйелі түрде бассейн немесе спортзалдарға барады, шаңғы және велосипед тебеді. Қимыл аздығының дәрігерлік мәселесі кешелі-бүгін пайда болды. Көп дәрігерлер оны «ғасыр ауруы» деп санайды.

Жоғарыда айтылған ауруды болдырмаудың басты жол – денені жас кезінен бастап шынықтыру, спортпен айналысу. «Дұрыс жолға қойылған дене шынықтыру ойындары оқу-білім алуға бөгет емес, қайта бойды сергітіп, ойыңа жәрдем ететін нәрсе», – деген екен белгілі жазушы Ғабит Мүсірепов.

Спорттың адам өмірінде алатын орны зор екендігін бәріміз білеміз. Спортпен айналысқан адамның денсаулығы мықты, өзі шыдамды болады. Біздің ата-бабаларымыз “тәні саудың – жаны сау”, – деп бекер айтпаған. Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің “Қазақстан – 2050” стратегиялық бағдарламасында халықты салауатты өмір салтына ынталандыруды басым бағыттың бірі ретінде атап көрсетті [2].

Спорттың қай түрімен айналысу адамның қабілетіне байланысты болады. Бұл туралы ұлы ойшыл Ибн Сина да өз шығармаларында айтқан. Ол сондай-ақ спортты мағынасына қарай жеңіл, ауыр, ұзын, қысқа сияқты бірнеше түрге бөлген. Денсаулық пен өмірді дамыту үшін кем дегенде спорттың 33 түрінен жаттығу жасау керектігін айтқан.

Ойын дегеніміз – ұшқын, құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойын баланың күш-қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке ғана тәрбиелеп қоймай, оның ақыл-ойының толысуына, есейіп өсуіне де пайдасын тигізеді.

Ең басты мақсатымыз – денсаулығы мықты бала тәрбиелеу, әрі оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Сәби шымыр болсын десек – дене шынықтыру сабағында спорттық ойындарды кеңінен қолданып, белсенді жаттығулар жасау қажет.

Балалардың бұлшық еттері жыл сайын бір қалыпты және тұрақты түрде өсіп отырды. Алайда, әртүрлі бұлшық ет топтары күшінің жыл сайынғы өсуі бір қалыпты болмайды. Тоғыз жастан бастап денені тік ұстайтын бұлшық еттердің күші елеулі түрде артады да, саусак бұлшық еттерінің күші біршама тежеледі. Бұлшық еттер күшінің үдемелі түрде өсуі қыз балаларда 11–12 жаста, ал ер балаларда біршама кейінірек 12–14 жас аралығында басталады. Балаларда күш қабілетін жетілдіретін жаттығулар негізінен жүйелі түрде орындалып отыруы қажет [3].

Күш қабілетін жетілдіру кезінде денеге түсетін күш өте көп болмауы қажет. Бұл адамның жалпы өсуін кідіртеді. Күшті арттыратын жаттығулар адамның шапшаңдық, күштілік, төзімділік қабілеттерін дамытудың негізі болғандықтан, мұндай жаттығуларды үздіксіз және жеткілікті мөлшерде орындап отыруы қажет. Өз беттерімен жаттығу кезінде күшті молайтатын жаттығулар икемділік пен жылдамдық қабілеттерін арттыратын жаттығулардан кейін, ал көп жағдайда төзімділікті арттыратын жаттығулардың алдында орындалғаны жөн.

Күш қабілетін жетілдіру үшін жаттығулардың төменгідей түрлерін орындау керек:

а) кермеге тартылу, биікке өрмелеу, аяқты көтеру, еденге немесе гимнастикалық орындыққа екпетімен жатып, қолды бүгіп, жазу жаттығуларын орындау қажет.

ә) басқа ауыр салмақтар көтеру (бірнеше бала болып гимнастикалық орындықты және оны үстінде отырған оқушылармен бірге көтеріп алып жүру) серіппелі спорт құралдарымен, бап (гантель) көтерумен жаттығу.

Күш қабілетін жетілдіретін өзге де жаттығу түрлері бар. Дегенмен, жоғары да аталған жаттығулардың алғашқы тармағы жиі қолданылады. Өйткені ол – мектеп жасындағы балалардың ең қолайлы жаттығуы. 10-13 жастағы оқушыларға белгілі бір деңгейдегі күш, төзімділік қабілеттерін жетілдіретін жаттығулар керек. Себебі 10 жасқа дейінгі балалар жиі алаңдап, белгілі бір деңгейде күш жұмсауға қабілетсіз болса, 10 жастан кейін күш қабілеті едәуір артады.

Төзімділік қабілетін жетілдіру үшін бірінші кезекте күрделілеу жаттығулар пайдаланылады. Бұлар: аласа кермеге тартылу, гимнастикалық қабырғаға және орындыққа қолды тіреп, бірнеше рет бүгіп, жазу, онша ауыр емес заттарды көтеру.

Жылдамдық қабілетін жетілдіру үшін ең бірінші қозғалыс шапшаңдығын арттыруға арналған жаттығулар пайдаланады. Қозғалыс шапшаңдығын дамытуда қайталау тәсілі қолданылады. Әрбір келесі қимыл-әрекет бұрын көрсетілген шапшаңдықты арттыру міндетін алға қоюы керек [4].

Дене шынықтыру және спорт жаттығулары организмді нығайту мақсатында орындалады. Соның нәтижесінде денеде мынандай сапалық өзгерістер іске асады:

1. Сыртқы дене бітімі өзгеріп әдемілене түседі.

2. Қимыл-қозғалыс жасау қабілеті артады, яғни дене икемді, епті бола түседі де, жасалған қимыл – қозғалыстары бір-бірімен өзара үйлесімді, сәнді болып шығады.

3. Дене шынықтыру және спорт жаттығуларының негізгі бұлшық еттердің қимыл-қозғалыс жасауы болып табылады [5].

Спорттық машықтанудың басты әдісі – жаттығу, яғни қимылды немесе қозғалысты қайталап орындау әдістік-тәсілдік, моральдық, ерік және ілімдік секілді дайындықтың құралдары мен түрліше міндеттеріне қатысты одан әрі дами түседі.

Футболшыларды тәрбиелеу. Спорттық машықтану жүйесінде моральдық және ерік дайындығына маңызды мән беріледі. Ол футболшының барлық жолында оның алғашқы қадамдарынан спорттық шеберліктің шынын бағындырғанша іске асырылады.

Спорттық дайындыққа дене және ерік қасиеттерін дамытып, шеберлікті жетілдіру жатады. Спорттық машықтанудың басты құралы есебінде қарастырылатын, дене жаттығуларын тұрақты орындау жүріп жатады. Олар төмендегідей үш негізгі топтарға бөлінеді.

1. Футболшы маманданатын спорт түріндегі жаттығулар.

2. Футболшының жалпы дене дайындығының мақсаттарына қызмет ететін жан-жақты дамытатын жаттығулар.

3. Таңдап алған спорт түрінде қолдануға келетін дене қасиеттерін дамыту үшін, сондай-ақ әдістер мен тәсілді жақсы меңгеру мақсатындағы арнайы жаттығулар.

Спорттық машықтанудың қазіргі жүйесінде арнайы жаттығулар жетекші спортшылардың жаттығу тәжірибесінде кеңірек қолданыла отырып, елеулі орынға ие болуда. Жәрдемші қимыл-қозғалыс-

тардың «байланысуы» арқылы арнайы жаттығуларға жекелеген бөліктері үйретіліп, тұрақталады. Осымен бірге әдістерді қайталау да дене қасиеттерінің дамуына себепші болады. Дене шынықтыру және спорт жаттығуларын орындау адамның жан-жақты өсіп жетілуіне қолайлы жағдай туғызады.

Спорт жаттықтырулары – дене қуаты дайындығы, техникалық, тактикалық, психологиялық және теориялық дайындықтар деген бөлімдерден құралады.

Дене қуаты дайындығы. Спорттық жаттықтырудағы дене қуаты дайындығы футболшының ағзасының мүшелері мен жүйелерін нығайтуға, олардың қызметтік мүмкіншіліктерін жоғарылатуға, дене қуаты қасиеттерін дамытуға бағытталған. Дене қуаты дайындығы жалпы және арнайы деп бөлінеді. Арнайы дене қуаты дайындығы алдыңғы және негізгі арнайы дайындық деген екі бөлімге бөлінеді. Алдыңғы арнайы дайындық бөлімі негізгі бөлімге фундамент ретінде қаланса, негізгі бөлімі спорт түріне бағытталған қимыл дайындығын кең мөлшерде қамтамасыз етуге қолданылады. Жаттықтыру үрдісінің үлкен циклінде алдымен жалпы дене қуаты дайындығы жүргізіледі. Оның үстіне арнайы дайындық фундамент ретінде қаланады да, оның негізінде жоғарғы деңгейдегі қимыл-әрекеті, қасиеті дамытылады. Осы дайындықтар баспалдақ, саты ретінде орындалады. Төменгі саты неғұрлым мықты болса, келесі саты соғұрлым биік болады, келесі қозғалыс қасиеттерін де, сондай-лық биік деңгейде дамытуға қол жеткізуге болады. Осы үш сатылы дайындық үрдісі шаңғышылардың, ескекшілердің, конькимен жүгірушілердің, велосипедшілердің, суда жүзушілердің жаттықтырулар циклдерінде анық көрінеді. Ұзақ мерзімге төзімділікті керек ететін циклдік спорт түрлерінің жылдық жаттықтыруында осындай үш сатылық дайындық міндетті түрде орындалуы қажет. Дене қуаты дайындығы дене қуаты қасиеттерін дамыту арқылы орындалады [6].

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы. Жастардың жан-жақты дамуын дене тәрбиесіз елестету мүмкін емес. Денесі жақсы дамыған деп күн режиміне спортпен жүйелі айналысуды енгізген, ағзаның шынығуы үшін табиғи факторларды тұрақты пайдаланатын, жұмысты белсенді демалыспен кезектестіріп отыратын жас адамды айтамыз. Бір сөзбен айтқанда, дене тәрбиесі – барлық тәрбие атаулының бір саласы. Оның түп қазығы – қозғалыс, қозғалыссыз тіршілік болмақ емес. Дене тәрбиесі жаттығуларын жүйеге түсіріп белгілі бір мақсатқа бағыттаса, оның берері көп. Атам қазақ бірінші байлық – денсаулық деген, ал сол денсаулықтың кепілі – спорт. Спорт сөзінің мағынасы кең. Дене тәрбиесі соның құрамдас бөлігі, дәлірек айтқанда бастапқы баспалдағы. Онымен тұрақты шұғылданған адамның денсаулығы мықты болмақ. Бұл сөз кезегінде жақсы оқуға жемісті еңбек етуге деген ынта-жігерді арттыруға септігін тигізеді.

1. Сульдин В.И. *Формирование дидактических умений преподавания физической культуры в малокомплектной школе //Человек, здоровье, физическая культура и спорт изменяющемся мире: Тез. докл. 5 научно-практич. конф. – Коломна, 1995.-С. 97-98.*

2. Назарбаев Н.Ә. *Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті*

50 елдің қатарына кіру стратегиясы. // Егемен Қазақстан, 19.01. 2006, №16

3. Горчакова Л.П. *Физическое воспитание в малокомплектной школе. — Москва., Просвещение, 1983.*

4. Ахметжанов Т.А. *Методы воспитания спортивно-силовых качеств волейболистов // Методические рекомендации.-Алматы, МСВСО.1999 –43с.*

5. Адамбеков К.И., Тастанов Ә.Ж., Әбілдәбеков С.Ә. *Таңдамалы спорт түрлерінің теориясы мен әдістемесі. Оқу құралы. –Алматы: «Полиграфия-сервис К⁰», 2011. -205б.*

6. Асарбаев А.Қ. *Волейбол-баршаға. –Алматы, 1992.*

Резюме

«Значение спортивных упражнений в совершенствовании физической подготовки юных футболистов»

Ш.Болатқызы – магистр, ст. преподаватель КазНПУ им. Абая

К.Абдрахман – студент 4-курса по специальности Физическая культура и спорт

КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан

Классифицируя физические упражнения с учетом возрастных особенностей спортсменов, которые способствуют совершенствованию силы, выносливости, скорости авторы отмечают их значение в укреплении организма юных футболистов и в установлении этих качеств.

Вместе с тем, авторы подразделяя упражнения используемые в процессе тренировок юных футболистов смогли определить роль физического воспитания в развитии физических качеств человека.

Ключевые слова: физическая подготовка юных футболистов, гиподинамия, юный футболист, физические качества, сила, скорость, выносливость.

Summary

Sh.Bolatbiz - Master of Art. teacher Kazakh National Pedagogical University named after Abai

K.Abdrakhman - 4-course student majoring Physical Culture and Sport

Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

«Meaning Exercise to improve the physical training of young football players»

The article discusses the physical training, the factors affecting the physical actions of young football players. The authors discussed in more detail changes occurring in the body with limited movement (physical inactivity). Based on the study and analysis of the literature, the authors concluded that one way to prevent disease is a systematic exercises and sports.

Classifying exercise age-appropriate athletes who contribute to the improvement of strength, endurance, speed, the authors note their importance in strengthening the body of young players and the establishment of these qualities.

However, the authors of subdividing the exercises used in the process of training young football players were able to determine the role of physical education in the development of physical qualities.

Keywords: physical preparation of young football players, lack of exercise, a young football player, physical qualities, strength, speed and endurance.

УДК:796,011,3:736,3

АРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР – АДАМНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУҒА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Т.Т.Ережепов – магистр, ст. преподаватель КазНПУ им. Абая

С.Бірімқұл – Дене мәдениеті және спорт мамандығының 2-курс студенті

Мақалада аралық қатынастар адам психикасының оның дамуы мен саналы және мінез-құлқының қалыптасуында маңызды орынға ие. Қарым-қатынастың жиілігі оның мазмұны, мақсаттары мен құралдары бала дамуын анықтайтын маңызды факторлар бар. Аралық қатынастар арқылы, адамның рухани адамгершілік қасиеттері дамып, білімді, психологиялық түрде өз бетінше әрекет ете алатын тәуелсіз, басқаларға ұқсамайтын тұлғаны қалыптастыруға әсерін тигізеді.

Тірек сөздер: тұлғааралық қатынастар, даму, психология, мектеп, сынып, оқытушы, мінез.

Аралық қатынастар адам психикасының, оның дамуы мен саналы, мәдени мінез-құлқының қалыптасуында маңызды орын алады. Психологиялық түрде дамыған адамдармен, аралық қатынастар арқылы үйренуге үлкен мүмкіндіктердің болуымен, адам өзінің жоғары өндірістік қабілеттері мен қасиеттерін меңгереді. Дамыған тұлғалармен белсенді аралық қатынастар арқылы ол өзі тұлғаға айналады.

Аралық қатынастар адамды тұлға ретінде қалыптастырады, оған нақты мінез – бітістерін, қызығушылықтарын, әдеттерін, бейімділіктерін игеруге, адамгершілік мінез – құлықтың нормалары мен түрлерін меңгеру, өмір мақсаттарын анықтап алып, оларды жүзеге асыру құралдарын таңдауға мүмкіндік береді. Мазмұны, мақсаты, құралдары жағынан әртүрлі тұлғааралық қатынастар өзіне тән ерекше қызмет атқарады. Мысалы, **материалды аралық қатынастар** адамға қалыпты өмірге қажетті материалды және рухани мәдениеттің заттарын алуға мүмкіндік береді, олар жекелік дамудың шарттары ретінде қызмет атқарады.

Танымдық аралық қатынастар интеллектуалды дамудың факторы ретінде қызмет атқарады, өйткені қарым – қатынасқа түскен индивидтер білімдермен алмасады және өзара байыта түседі.

Кондициондық аралық қатынастар үйренуге даярлықты жасайды, қарым – қатынастың басқа түрлерін дамытуға қажетті нұсқауларын қалыптастырады. Сонымен қатар, ол жанама түрде адамның интеллектуалды және тұлғалық дамуына ықпал етеді.

Мотивациялық аралық қатынастар адамның қосымша қуатының көзі ретінде қызмет атқарады. Мұндай қарым-қатынас нәтижесінде іс-әрекеттің жаңа қызығушылықтары, мотивтері мен мақсаттарын меңгере отырып, адам өзін дамытатын психоэкогенетикалық ахуалын арттырады.

Әрекеттік аралық қатынастар, оны әрекеттермен, операциялармен, іскерліктер және дағдылармен тұлғааралық алмасу ретінде анықтайды, индивид үшін тікелей дамытушы нәтиже береді, өйткені ол оның жеке іс -әрекетін жетілдіреді және байытады.

Биологиялық аралық қатынастар ағзаны оның өмірлік қызметтерін қолдау дамыту шарты ретінде өзіндік сақтау қызметін атқарады.

Әлеуметтік аралық қатынастар адамдардың қоғамдық қажеттіліктеріне қызмет атқарады, қоғамдық өмірдің, топтардың, ұжымның формаларының пайда болуына ықпал ететін фактор болып табылады.

Жанама аралық қатынастар адамға тумысынан берілетін қарапайым және тиімді құралдарды және үйрету тәсілдерін тәжірибеде көп қолдануы барысында тәрбиеленуі үшін қажет: шартты – рефлкторлық, викарлық және вербалды.

Тікелей аралық қатынастар қарым-қатынас құралын жетілдіре білуге және адамның осы қабілет негізінде өзіндік дамыту мен өзін-өзі тәрбиелеу шарттарын қалыптастыруға көмектеседі, сонымен қатар тұлға-аралық қатынастың өзін саналы түрде меңгеруді қамтамасыз етеді.

Вербалды емес қарым-қатынас арқылы адам тілді меңгергенге дейін психологиялық даму мүмкіндігіне ие болады (2-3 жас). Сонымен қатар, вербалды емес тұлға-аралық қатынастар адамның коммуникативті мүмкіндіктерін дамытуға және жетілдіруге ықпал етеді, соның нәтижесінде ол тұлғааралық қатынастар неғұрлым бейім болады және даму үшін қажетті неғұрлым кең мүмкіндіктерді ашады.

Ал вербалды қарым-қатынас және оның индивидтің психологиялық дамуындағы роліне келетін болсақ, оны бағалау қиынға соғады. Ол тілді дамытумен байланысты, бұл әрине адамның бүкіл дамуымен байланысты, тұлғалық және интеллектуалды [1].

Баланың мектепке келуінен бастап, қоршаған адамдармен өзара қарым-қатынасындағы өзгерістер де байқалады. Ең алдымен оқуға жұмсалатын уақыт артады. Енді балалар қоршаған адамдармен қарым-қатынаста болады: ата-аналарымен, мұғалімдермен, басқа балалармен. Қарым-қатынас мазмұны өзгереді, оның мазмұнында ойынмен байланысты емес тақырыптар пайда болады, яғни ересектермен ерекше іскерлік тұлға-аралық қатынас ретінде белгіленеді.

Бірінші сыныпта бала құрдастарымен емес, мұғалімдермен жиі қарым-қатынасқа түседі. Бірақ III-IV сыныпқа келгенде мәселе өзгереді. Мұғалім тұлға ретінде қызықты болмай қалады, мәні азаяды және мәртебесі төмендейді, керісінше, оқушының көңілі құрдастарына ауады, өз кезегінде ол орта және жоғары сыныптарға өткенде де арта түседі. Сыртқы өзгерістермен қатар, оның ішкі құрылымы да өзгерістерге ұшырайды. Егер бірінші сыныпта қарым-қатынас серігін таңдау, мұғалімнің бағалауы, оқудағы ерекшеліктерімен байланысты болса, ал III-IV сыныпта басқаша таңдау мотивациясы пайда болады, ол қарым-қатынастағы серіктестің тұлғалық ерекшеліктері мен мінез-құлық үлгілеріне байланысты болады. Мектеп өмірінің басында балалардың өзіндік санасының жаңа деңгейі «ішкі бағыт» пайда болады. Бұл бағыт баланың өзіне, қоршаған адамдарға, жағдайға және істерге деген саналы қатынасымен сипатталады, бұл қатынасты ол сөзбен және ісімен түсіндіре алады. Ішкі бағыттың дамуы баланың өміріндегі қиылысты береді, оның өз бетінше тұлғалық дамуын анықтайтын мезгіл болып табылады. Мұндай бағыттың пайда болуы, баланың ішкі дүниесінде адамгершілік нормалары жүйесінің анықталуымен байланысты, сол нормаларға бағынуға тырысады [2].

Ж.Пиажениннің жүргізген зерттеулерінің көмегімен балалардың әртүрлі жас кезеңінде қандай адамгершілік – бағалық тұжырымдарға келетінін байқай аламыз. Мысалы, 5 жастан 12 жасқа дейін баланың адамгершілік туралы түсінігі адамгершіліктік реализмге ауысатыны анықталды.

Адамгершіліктік реализм, Пиажениннің түсіндіруі бойынша, бұл мейірімділік пен қастықты бірыңғай түрде қатаң түсінуді береді, яғни барлық нәрсені жақсы мен жаманға бөліп қарау деген мағынада.

Адамгершіліктік релятивизм, балаларда 11 жастан пайда болады, оның мәні бойынша әр адам өзіне әділ әрі сыйлы қатынасқа ие бола алады және де әр әрекетінен адамгершіліктік мақұлдай мен қолдау сипатын анықтауға болады. Реалист адам бедел деңгейінен ойлайды және адамгершілік заңдары билікпен қалыптасады, оларды өзгертуге болмайды деп түсінеді.

Ал адамгершіл реалист бала адамгершілік қасиеттерін ересектерге мүлтіксіз бағыну мен тыңдауға теңейді. Жасы ересек релятивист балалар түсінігі бойынша ересектердің пікіріне қарсы келуге болады және адамгершілік нормаларының басқа түрлеріне сәйкес әрекет етуге болады. Кішкене балалар мүлдем өтірік айтуға болмайды деп ойлайды, ал үлкенірек балалар кейде өтірік айтуға да болады деп түсінеді.

Адамгершілік реализм кезеңіндегі балалар ойнай отырып, ойынның бір-ақ ережесі бар деп қабылдайды. Ал адамгершілік релятивизмдегі балалар ойынның ережесін өзгертуге болады деп түсінеді де, оны өзгертуге тырысады. Бастауыш мектеп оқушыларының ырықты мінез-құлқы айқын көрініп тұрады. Ал III-IV сынып оқушыларында эмоцияларын ұстана білуге, импульстар мен қалауларын ұстана білуге бейімділігі байқалады. Сонымен қатар, III сынып оқушыларында ерікті мінез бітісі ретінде тұрақтылықтың көрінуі байқалады. Аралық қатынастардың дамуына төмендегідей факторлар

ықпал етеді: қарым-қатынастағы мейірімділік, оқушылардың мұғалімге жағымды қатынасы, мұғалімнің талаптарын орындау және оқушылардың тәртіптілігі, өзара түсінушілік, балалардың шынайылығы мен мейірімділігі, мектепке жағымды қатынас [3].

Аталған шарттар балалардың өз бетінше іс-әрекетінің тиімділігін анықтайды. Осылайша балалар өз бетінше әрекет етуге үйренеді. Бірақ балаларда бәрі бірден бола бермейді, олар көмекті қажет етеді, жиі қақтығысқа келеді, олардың ұжымдық жұмысын ретке келтіруге көмек көрсету, қақтығысты шешуде көмек көрсету қажет. Тәжірибелік өмірде әртүрлі іс-әрекетте балалар өз жолдастарының әртүрлі істерімен, мінез-құлықтарымен танысады. Осы мінез-құлықтарда балалардың жақсы және жаман қасиеттері көрінеді.

Мысалға, қазіргі таңда да кейбір балалардың ұжымдағы жолдастарынан биік тұруына байланысты ұжым мүшелерінен адамгершілікке қарсы қысым көрінуі де тура келетінін де білеміз. Үлгерімі жоғары үздік оқушылар да кейде өз сыныптастарының шеттеуіне де келіп тіреледі. Мұндай балаларға Көбіне жалқау және тәртіпті бұзушылар енеді. Педагогикалық әдебиеттерден кездесетін шынайы ұжым әрдайым өз анықтамаларына сәйкес келе бермейді.

Мұнда А.С. Макаренко және замандас жақтаушылары қарсы шығар еді: олар ұжымдық тәрбие туралы сөз қозғаған кезде жоғары дамыған балалар және педагогикалық ұжым туралы айтқан болатын. Бұл әрине дұрыс. Бірақ қазіргі таңда мұндай ұжымдар бар ма екен? Көптеген балалар тобы не орташа дамыған, не болмаса әлсіз дамыған элеуметтік қоғамдастыққа жатады және де бұрынға айтылған анықтамаларға сәйкес келмейді. Осындай жағдайда теорияның мазмұнында мұндай ұжымдардың тұлғаның қалыптасуына оңды ықпал етіп, онсыз баланы тәрбиелеу мүмкін емес деп айта аламыз ба? Психологиялық жағынан әлсіз және орташа дамыған ұжымдар тұлғаның психологиялық және мінез – құлықтық дамуына оңды және кері әсер ете алады. Демек, жоғары дамыған ұжымның тұлғаға оңды әсері туралы тұжырым қазіргі орташа және әлсіз дамыған ұжымдарға сәйкес келмейді [4].

Адамдар арасындағы қатынас мәселесі бойынша психологиялық зерттеулерді талдау мұғалім мен оқушылар арасындағы қарым-қатынасты олардың өзара әрекеттесуінің тұлғалық негізі ретінде қарастыруға және олардың қарым-қатынасының ішкі және сыртқы жақтарын анықтап алуға мүмкіндік береді. Өзара әрекеттесудің ішкі тұлғалық негізінде көріне отырып, өзара қатынас іс-әрекет барысында әрі қалыптасады, әрі өзінің бар мазмұнын табады: қызметтесуден бастап, өзара көмек көрсетуге дейінгі барлық бірлескен әрекет түрлері енеді. Соның барысында өзара қатынастың ішкі көріністері өзара әрекет барысында маңызды орын алады, сонымен қатар оның негізінде пайда болады және байи түседі (А.А.Бодалев, А.Н.Леонтьев т.б.). Өзара қатынас ықпалымен өзара әрекет тек жетіле түсе бермейді, бұзылуы да мүмкін, екі жағдайда да оқу-тәрбие үрдісіне нақты ықпал жасалады [4].

Индивид психологиясына топ оның қатынас ерекшеліктеріне қарай ықпал етеді, әсіресе – осы индивидтің басқа топ мүшелеріне қатынасы арқылы жүзеге асады. Анықтағанымыздай, әртүрлі қатынаста индивидтер өздерін әртүрлі ұстанады және әртүрлі әсер қалдырады. Тек топ ішінде ғана адам тілді меңгере алады. Бала тілге тек өз отбасында ана тілінде сөйлегендіктен меңгереді. Тек сөйлеп қана қоймай, баланың кішкене кезінен осы тілде қарым-қатынас жасап, кері жауапты күтеді және оны мадақтайды. Жеке психологиялық дамудың маңызды факторы ретінде оның өзі жайлы білімі болып табылады. Әйтпесе, жанама қарым-қатынас арқылы басқа адамдардан бұл білімді ала алмайды. Топ және оны құрайтын адамдар индивид үшін өзгеше айна болып табылады, онда өзгеше «Мен» бейнеленеді.

Мектеп кезінде баланың достар шеңбері жылдам өсе бастайды, ал жеке жақындықтар тұрақты болып қалады. Тұлға-аралық қатынастар сапасы жағынан жоғары деңгейге өсе бастайды, өйткені олар құрдастарының мінез-құлқының мотивтерін түсіне бастайды, бұл олармен жақсы қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік берді. Мектепте оқытудың алғашқы кезеңдерінде, 6-8 жасқа дейінгі кезеңде, балалардың формальді емес топтары құрылады. Бірақ бұл топтар көп өмір сүрмейді және құрамы жағынан тұрақты болмайды.

Бастауыш сынып оқушылары бұрынғыдай әртүрлі ойындарға көп уақыт жібереді, бірақ олардың серіктестері ретінде ересектер емес, құрдастары орын алады. Балалар тобында ойын кезінде тұлға-аралық қалаулардың мотивтерімен бейнеленген арнайы өзара қатынастар қалыптасады.

Ұжымның қалыптасуының алғашқы кезеңдерінде-ақ оның тіршілік әрекетке икемділігін жасай білу маңызды орын алады. Бақылаулар мен арнайы зерттеулердің көрсетуінше оқушы өте жақын және іскерлік қатынастарда бола алмайды. Алғашқы ұжымның негізгі көлемі ортақ қызықтыратын іске қатысты бес не жеті сыныптастың бірігуінен көрінеді. Дәл осындай ұжымда балалар арасында

жеке қатынас орнатып, ортақ ұжымдық істі ұйымдастыру, достық байланысты жақсарту оңайға түседі. Тұлға-аралық қатынастарды бақылау, оларға ұйымдасқан түрде ықпал ету әрдайым жүргізіліп жатады. Мұғалім сыныпта неғұрлым танымал оқушылар мен тұлға-аралық қатынас жүйесінде шетте қалған балалар туралы білуі қажет [5].

Тұлғаның топта бейнеленуінің нақтылығы мен тереңдігі осы тұлғаның басқа топ мүшелерімен қарым-қатынасының айқындылығымен, қарқындылығымен және жан-жақтылығымен байланысты болады. Индивидтің тұлға ретінде дамуында топ қайталанбас нәрсе екені анықталады. Жеке адамның өмірі мен іс-әрекетінде ол жағымды, таптырмас мәнге ие. Бірақ өзінің жағымды рөлін идеологиялық бұзылыс көрінбеген жағдайда іске асырады.

Демек, аралық қатынастар адам психикасының оның дамуы мен саналы және мінез-құлқының қалыптасуында маңызды орынға ие. Қарым-қатынастың жиілігі оның мазмұны, мақсаттары мен құралдары бала дамуын анықтайтын маңызды факторлар бар. Аралық қатынастар арқылы, адамның рухани адамгершілік қасиеттері дамып, білімді, психологиялық түрде өз бетінше әрекет ете алатын тәуелсіз, басқаларға ұқсамайтын тұлғаны қалыптастыруға әсерін тигізеді.

1. Макаренко А.С. *Лекции о воспитании детей.* – Пед. соч.Т. 4. – М.: Изд – во Акад. Пед. наук,

2. Асеев В.Г. *Мотивация поведения и формирования личности.*

3. Бреслав Г.М. *Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения.* – М., 1990.

4. Леонтьев А.Н. *Проблемы развития психики.*

5. Божович Л.И. *Личность и ее формирование в детском возрасте.*

Резюме

Т.Т.Ережепов – магистр, ст.преподаватель университета КазНПУ имени Абая

С.Биримкул – студент 2-курса по специальности Физическая культура и спорт

КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан

«Роль отношений в развитии межличностных качеств человека»

В данной статье даны материалы межличностных отношений играющую важную роль в отношениях между людьми. Виды межличностных отношений в формировании характера и психологии юношей, а также пишется о ее роли, которое помогает воспитать, развивать, формировать отношения между людьми и рассматриваются их факторы.

Ключевые слова: межличностные отношения, развитие, психология, школа, класс, преподаватель, характер.

Summary

T.T.Erezhepov - Master of Art. teacher Kazakh National Pedagogical University named after Abai

S.Birimkul - 2-course student majoring Physical Culture and Sport Kazakh Pedagogical University named after Abai,

Almaty, Kazakhstan.

«The role of interpersonal relationships in the development of human qualities»

In this article, the materials are interpersonal relations play an important role in relations between people. Types of interpersonal relationships in shaping the character and psychology of young men, and written about her role, which helps to educate, develop, build relationships between people and their factors are considered.

Keywords: interpersonal relations, development, psychology, school, class, teacher, character.

УДК: 796(075.8)

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ СПОРТ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.А.Абсатова - Абай атындағы ҚазҰПУ, магистр оқытушы

Ж.Айтақынова – Дене мәдениеті және спорт мамандығының 2-курс студенті

Бұл мақалада спорт психологиясының мақсат, міндеттері, объектісі, басқа ғылым салаларымен тығыз байланысы туралы қарастырылған. Спорт психологиясының ең басты зерттейтін объектісі жеке адам және спорт әрекеті. Жеке адамның дене бітімінің үйлесімді дамуына спорттың тигізетін әсері, спортшыдан жарысқа қатысуға, соған дайын болуға, белгілі бағыттағы спорттық сапаларды, білімді, ептілігі және қозғалыс дағдысы туралы айтылады. Сонымен қатар, спорт психологиясының зерттеу әдістері, спортшылардың психикалық жағдайына диагноз қою, жарыстың анализдері және спорттық жаттығудың тиімділігін анықтау үшін психологиялық жағдайларды өңдеу мәселелері талданады.

Тірек сөздер: спорт, спорт психологиясы, спортшы, жаттықтырушы, спорт психологы, жарыс, дене тәрбиесі, зерттеу әдістері.

Психологияның жалпы пәні бізге психикалық құбылыстардың тууын, дамуын, қалыптасу заңдылықтарын зерттеп көрсетсе, ал спорт психологиясы спорт әрекеті кезіндегі психикалық құбылыстардың ерекшеліктерін, олардың жетілуін, өзгеріске ұшырауын және қалыптасуын зерттейтін ғылым. Сонымен қатар, спорт психологиясы жеке адамның психикалық дамуын спорттық ұжымдармен бірлестіре зерттейді, яғни спорт әрекеті кезіндегі ұжымның маңызын, оның спортшыға тигізетін әсерін және спорттық ұжымдағы өзара қарым-қатынас психологиясын зерттейді. Ең басты зерттейтін объектісі – *жеке адам және спорт әрекеті* Спорт әрекеті – спорттық қажеттерді өтуге байланысты бағытталған мақсаты әрі күрделі процесс. Бұның тәсіл формасы жағынан басқа әрекет түрлерінен ерекшелігі бар және басқа әрекет түрлеріне өзіндік әсерін тигізеді. Мысалы:

1. Басқа әрекет үстіндегі адам психикасының қалпына әсерін тигізеді;

2. Әрекет үстіндегі психикалық сипатқа, кейіпке әсері;

3. Жеке адамның дене бітімінің үйлесімді дамуына әсерін тигізеді;

4. Жеке адамның денсаулығының бірқалыпты дамуына әсері;

5. Жеке адамның бос уақытын үнемді өткізуіне және келеңсіз қылықтардан аулақ болуына әсері мол;

6. Жеке адамның шартты рефлекстерінің қалыптасуына әсері т.б.

Спорт әрекеті өте жоғары дәрежедегі қозғалыста өтеді, ол жеке адамнан да соны талап етеді. Осы кезде психикалық құбылыстардың өте шапшаң қозғалыста болып, әртүрлі мөлшердегі көрсеткіштерін көруге болады. Мысалы: адамның ойлау жылдамдығы сапасын біз шахмат т.б. ойындардан көрсек, спорт ойындарынан ой мен әрекеттің бірдей шапшандығын аңғарамыз.

Спорт әрекетінің аймағы спортшыдан жарысқа қатысуға, соған дайын болуға, белгілі бағыттағы спорттық сапаларды, білімді, ептілікті және қозғалыс дағдысын талап етеді.

Сонымен қатар, спорттық командадағы өзара қарым-қатынас, түсінушілік, команданың өзіндік әдеп-ғұрпы, салт-дәстүрінің болуын да жоғары бағалайды. Спорт психологиясы жеке адамның өзіндік зерттеушілерінің нәтижесінде құрылады.

Спорт психологиясының салалары:

- Спорттағы оқыту, тәрбие психологиясы;
- Физикалық дайындық психологиясы;
- Техникалық және тактикалық дайындық психологиясы;
- Спортшы психологиясы;
- Спорттық ұжым психологиясы;
- Спорттық психодиагностика;
- Жекеленген спорт түрлерінің психологиясы;
- Жарыс және жаттығу психологиясы;
- Ерікті-эмоционалдық дайындық психологиясы т.б.

Спорт психологиясы психологияның басқа салаларымен тығыз байланысты. Оның ішінде ең бастылары: *жалпы психология, педагогикалық психология, әлеуметтік психология, медициналық психология* [1].

Әлеуметтік және педагогикалық психология. Спорт әрекетін жедел дамыту мақсатымен басқа да ғылым салаларымен байланысқа түсіп, олардың негізіне сүйенеді.

Педагогикамен, спортшыға тәрбие беру мақсатында. Медицинамен, спорт әрекеті кері әсер етпесі үшін. Адам анатомиясы және физиологиясымен, спорт әрекеті дұрыс әсерін тигізу үшін, адамның жаратылысын танып білу үшін. Спорттық жаттығудың теориясы және әдістемесі, жекеленген спорт түрлерінің теориясы мен әдістемесі, дене тәрбиесі теориясы және әдістемесімен байланысты.

Спорт психологиясының ғылымдағы өзіндік орнына келетін болсақ, бұл екі ғылымның қосындысы болып табылады: психология және спорт ғылымы.

Спорт психологиясы – спорт аймағындағы адам туралы ғылым. Адам тану ғылымындағы спорт психологиясының орнын анықтайтын болсақ, академик Б.М Кедровтың тұжырымының негізі бойынша үшбұрыштың ортасына орналасқан, яғни ғылымның үш тобымен байланысты:

1-ші бұрыш – адам танымы табиғи ғылымы;

2-ші бұрыш – философия;

3-ші бұрыш – әлеуметтік ғылым. Осы аналогияға сүйене отырып психологияның спорт ғылымындағы орнына келетін болсақ:

I. Спорттық философияның негізі спорт психологиясына жалпы теория үшін және спорт әрекетінің субъектісін зерттей келе философиялық ой тұжырымдарын құруға әсерін тигізеді.

II. Спорттың әлеуметтік негізі спорт психологиясына әлеуметтік қоғамдық бағыт береді. Себебі: спорт қоғаммен тығыз байланысты, одан бөлінбейді. Сондықтан әлеуметтік мәселелерді шешуде психологиялық зерттеушілердің қорытындысына сүйенеді.

III. Адам жаратылысының табиғи ғылымы спорт сферасында адамды материалдық субъект ретінде анықтайды. Себебі, адам спорт әрекетінің субъектісі және объектісі болып табылады. Сондықтан спорт психологиясы адам жаратылыс құрылымының негізі арқылы ғана адамның сырттағы орнын анықтай алады және материалының негізін де осы ғылымдардан алады [2].

Спортты жақсы, түпкілікті білмей, спорт психологиясын білу мүмкін емес, бұның басқа психология салаларынан ерекшелігі осы. Спорт психологиясының теориялық негізін психология және спорт ғылымдарын құрайды. Екі ғылым бір-бірінен ажырамай, өзіндік зерттеулеріне сүйене отырып, даму жолына түседі, дамиды, яғни жеке адамды осы екі сферадан дамытады.

Спорт психологиясы ғылыми білімдердің ең жас саласы, өзінің өткен тарихи жолы бар. Осы ғасырдың басында орыс оқымыстысы П.Ф. Лесгафт: «Дене тәрбиесінде белгілі жетістікке жету үшін анатомия мен физиологияны ғана білу жеткіліксіз, сонымен қатар адам психологиясын да білу қажет», - деген болатын.

Спорт сферасындағы ізденістер, зерттеулер біздің елімізде Кеңес өкіметі құрылғанға дейін басталған. Спорттың жедел дами түсуі осы саладағы психологияны да қажетсіне бастады, спорт пен психология ұштаса түседі.

II Дүниежүзілік соғыстан кейін спорт психологиясы жедел дами түсті. Бұған себеп, елімізде жоғарғы масштабтағы спорт жарыстарының өтуі болды. Мысалы: жекеленген спорт түрлерінің біріншіліктері, бүкіл дүниежүзілік және олимпиада ойындарының өтуі, аймақтық жарыстардың өтуі спорттың дамуына өз әсерін тигізді.

Бірінші рет спорт психологиясының конгресі 1865 жылы Рим қаласында Италиядағы спорт медицинасы федерациясының ұйымдастыруымен өтті. Осы конгресте спорт психологиясының халықаралық қоғамы бекітіледі, қоғам президенті сайланды.

Бұдан кейін: 1968 жылы Вашингтонда, 1973 жылы Мадридте, ал 1977 жылы Прага қаласында өткен болатын. 1970 жылдан бастап осы қоғамнан «Спорт психологиясының халықаралық журналы» шыға бастады. 1967 жылы Солтүстік Америкада спорт психологиясының қоғамы құрылды. 1969 жылы спорт психологиясының Еуропалық құрама одағы құрылды. Осыдан кейін барып спорт психологиясының ұлттық қоғамдары Канадада, Жапонияда, Англия, Германия, Франция, Бразилияда, Австралияда және т.б. елдерде құрыла бастады. Спорт пен психологияның қажетті мәселелері талқыланып, баяндамалар жасалынды. 1974 жылы Мәскеу қаласында «Спорт қазіргі заман қоғамында» деген атпен бүкіл дүниежүзілік конгресс болды. Спорт психологиясының дамуын 2 кезеңге бөлеміз [3]:

1. Пайда болу кезеңі, яғни алғашқы даму сатысы. Бұл кезеңде спорт психологиясы жан-жақты зерттеуді қажет етті, әліде болса «толық танылмаған пән ретінде» қарастырылды. Алғашқы кезде дене тәрбиесі жаттығуларының адам психикалық процесінің дамуына әсері, әсіресе, интеллектуалды, ерік процестеріне әсері болады. Одан әрі зерттеле келе, спорт әрекеті толық зерттеле бастады. Осы мақсатпен: спорт әрекетіндегі сана сезімнің маңызына мән беріп, спорттың қозғалыс дағдысын

карастырды; таным, эмоция, ерік процестерінің ерекшеліктерін, олардың спорт әрекетіндегі рөлін зерттеуін қарастырды; сөре кезінде психикалық көңіл-күй өзгешеліктерін, жарыстар жауапкершіліктерін т.б. зерттеді. Сонымен қатар спорт әрекетінің әр түрінің ерекшеліктеріне психологиялық зерттеулер жүргізіле бастады.

2. Спорт психологиясының қалыптасу кезеңі: Бұл кезеңде спорт психологиясы кәсіптік бағытты ала бастады. Көптеген жағдайда спорттың теориясы мен әдістемесіне үлкен мән беріп, педагогикалық және психологиялық негізгі мәселелерді шешуге кірісті. Зерттелінген мәселелер:

- Алғашқы кезде спортшының еріктік дайындығының мәселелері психологиялық тұрғыдан қарастырылады;

- Спортшының дене тәрбиесі, психикалық және тактикалық дайындықтарының психологиялық ерекшеліктері зерттелінеді;

- Спортшының тәрбие психологиясы мен спорттық ұжымдарды қалыптастыру психологиясы;

- Спорттық жаттығу мен спортшының спорттық қалпы (формасы) психологиясы көрнекті орын алады;

- Жарысқа қатысу, оған дайындық мәселелері;

- Педагогикалық тұрғыдан спорттық қабілет мәселесі, спорттағы психодиагностикалық, психожүйелілік әдістер т.б. қарастырылады.

Қорытындылай келе, бұл кезеңде спорт психологиясы көп жетістіктерге жетіп, көп мөлшерде семинарлар ұйымдастырылып, монография, статья, диссертациялық жұмыстардың жазылуына ие болғандығын байқаймыз. Психологтар арасында конференциялар өткізіліп, ғылыми-әдістемелік материалдар жинақталды, шетел психологтарымен халықаралық байланыстар дами түсті.

Спорт және дене мәдениеті психологиясының міндеттері

Дене мәдениеті – бұл адамдардың жан-жақты дене дамуына, олардың қоғамдағы әлеуметтік міндеттерін орындауға бағытталған педагогикалық процесс.

Дене мәдениетінің міндеттері – нақты концепцияға сәйкес жеке бастың үйлесімді дамуы, жеке бастың психикалық және дене саулығын қамтамасыз етуге бағытталған білім беру, тәрбие және сауықтыру міндеттерінің кешенін жетілдіру, қалыптастыру.

Мұндай мақсаттарға жету төмендегідей міндеттердің шешілуіне әкеледі:

- Адамның дене сапаларының дамуы мәселелерін еске ала отырып, оның денсаулығын сақтай және бекіте отырып, адамды тәрбиелеу процесін алға жылжыту;

- Жеке бас фонына қажетті, жүйелі қалыптасатын қимыл іскерлігі, дағдылар мен білімді қарастыратын білім беру міндеттерін қою.

Спорт психологиясының негізгі мақсаты – бұл жеке спортшының психологиялық заңдылықтарының қалыптасуын зерттеу, жарыстарға қатысу үшін қажетті спорт командасының шеберлігі мен сапаларын зерттеу, жаттықтырудың, жарысқа дайындаудың психологиялық негізделіп өңделген әдістерін өңдеу.

Мұндай мақсатқа жету төмендегідей міндеттердің шешілуінен тұрады:

1. Спортшы психикасына спорт іс-әрекетінің әсерін зерттеу:

- Спортшыға жарыстың әсері сипатын анықтау.

- Жарыстардың спортшы психикасына қоятын талаптарын анықтау.

- Спортшының жарыстарда жетістікке жетуіне қажетті моральдық, еріктік т.б. психологиялық сапалардың жиынтығын анықтау.

- Жаттығу іс-әрекеті және спорт жұмысы жағдайына психологиялық анализ қажетті психологиялық сапаның қалыптасуына әсер ететін ұйымдастыру формаларын іздестіру және оның спортшы психикасына әсері мақсатына зерттеу жүргізу.

2. Спорттық жаттығудың тиімділігін көрсету үшін психологиялық жағдайларды өңдеу:

Спорт психологиясы спорттық шеберліктің ішкі құрылымын, оның барлық компоненттерінің жетілуі мен дамуы механизмімен және заңдылықтарын, арнаулы білім, іскерлік және дағдылардың қалыптасу жолдарын, спортшылардың ұжымдық әрекетін жетістіктен қамтамасыз ету жағдайларын ашады. Бұның барлығы мынаны талап етеді:

- Спорттық жаттығудың психологиялық әдістері мен құралдарын бекіту, жаңаны іздеу.

- Спортшы организмін психикалық функцияларды дамыту жолдарымен мүмкіндігінше пайдалану, сонымен бірге жаттығудың арнаулы әдістерін жасау.

- Спорттың жеке түрлерінің психологиялық суреттеудің әдістерін өңдеу, сонымен бірге спорттық қабілеттіліктер, әлеуметтік құрылым және команданың психологиялық ахуалының психодиагностикасын өңдеу.

- Жаттығу жағдайындағы жарыс моделі әдістерін ғылыми негіздеп дайындау, жаттығу жағдайы мен жарыс жағдайын жақындастыру, психологиялық факторларын анықтау.

- Жарыстық компоненттерінің жетілуі мен дамуы механизмдері мен заңдылықтарын, арналуы білім, іскерлік және дағдылардың қалыптасу жолдарын, спортшылардың ұжымдық әрекетін жетістікпен қамтамасыз ету жағдайларын ашады.

3. Спортшының жарысқа дайындығының психологиялық негізін өңдеу.

Жарыста жетістікке жету үшін жоғары деңгейдегі дене, техникалық және тактикалық дайындық жеткіліксіз. Қазіргі спорт дамуы кезеңінде үлкен маңызды психологиялық дайындық алады. Жарыс алдындағы дайындықта маңызды рөлді психикалық процестер мен күй алады, психологиялық факторлардың маңызы ұлғаяды. Жарыс алдындағы спортшылар дайындығы спорт психологиясының өзекті функцияларының бірі. Оны тарату, бұл:

- Жарыс жағдайындағы психика қызметінің заңдылықтарын зерттеу және жарыс іс-әрекетінің сенімділігі мен тұрақтылығын көтеру үшін өңдеу.

- Жарыс алды және жарыс жағдайындағы дамушы психикалық күйді зерттеу.

- Психопрофилактиканы дамыту, психожарақат әсеріне тұрақтылықты көтеру үшін спортшының психологиялық дайындылығының жолдары мен әдістері, тәсілдерін қалыптастыру [4].

Дене мәдениеті және спорт психологиясының зерттеу әдістері

Дене тәрбиесі мен спорт психологиясында психологияның барлық түрлерінде қолданылатын әдістер пайдаланылады.

Б.Г. Ананьевтің классификациясын пайдалана отырып, психологиялық зерттеу әдістерін төрт топқа бөлуге болады: ұйымдастырушы, эмпирикалық, сандық-сапалық талдау, интерпретациялық. Ұйымдастырушы әдістерге салыстырмалы, лонгитюд және кешенді әдістер жатады. Салыстырмалы әдіс спортшылардың жасы, жынысына қарай психикалық процестердегі психологиялық өзгешеліктерді, жеке бас ерекшеліктерін зерттеу үшін пайдаланылады. Лонгитюд әдісі көп жылдар бойы бақылау мақсатында қолданылды. Бұндай жолмен мәселен, кіші мектеп жасындағылардың қимыл сапалары мен психикалық процестерінің дамуына дене тәрбиесі сабақтарының әсерін білуге болады. Кешенді әдіс бір объектіні жан-жақты зерттеуде көптеген әдістердің көмегімен зерттеу болып табылады. Аталмыш әдіс психологиямен қатар пәнаралық зерттеулерде де қолданылады. Эмпирикалық әдістер алуан түрлі. Оларға бақылау, өзін-өзі бақылау, эксперимент және психодиагностика әдістері жатады. Байқау әдісі – спортшының қабілетін, оның спортқа бейімділігін, ықыласын және команда мүшелерімен қарым-қатынасын білу үшін жүргізілетін жоспарлы, әрі мақсатты әдістің түрі.

Эксперимент – табиғи және лабораториялық болып бөлінеді. Бұл әдіс бойынша зерттеуге керекті психикалық құбылыстарды лабораториядағы қажетті аспаптарды қолдану арқылы жүзеге асырады.

Бұл әдістің кемшіліктері:

- Лабораториялық кабинетте болғандықтан зерттелуші өзін-өзі табиғи жағдайда ұстай алмауы мүмкін;

- Адамның жеке психикалық функциялары зерттеледі, толық психикалық әрекет зерттелмейді.

Осы кемшіліктерді жою мақсатымен Ресей психологы А.Ф. Лазурский оған қосымшалар енгізіп, оны табиғи эксперимент әдісі деген.

Сандық-сапалық талдау әдісі. Бұл әдістер зерттеудің фактілі материалдарын өңдеу үшін қолданылады. Сандық әдістер - бұл математикалық - статистикалық әдістер. Мысалы, коррекциялық, факторлық, дискриминантты және т.б. талдау түрі. Сандық талдау зерттелетін психикалық құбылыстардың мәні бойынша зерттеу материалдарын таңдаудан тұрады. Мысалы, оқу және жарыс мотивациясының жүйке-жүйесі күшті және әлсіз оқушылардың қозғалмалы әрекеттерді меңгеруіне әсерін зерттеу кезіндегі материал келесі дифференциалдылықты талап етеді:

- біріншіден, оқушыларды күш белгілері бойынша топтарға бөлу;

- екіншіден, жоғарыда көрсетілгендерге тәуелді әрекеттерді, жемісті меңгеру нұсқаларын әрбір топқа бөлу.

Сапалық талдаудың басты элементі – әр түрлі типке, топқа, нұсқаға жататынын, зерттеліп отырған құбылыстардың пайда болуының нақты мысалдарының сипаттамасы. Бұл сипаттамалармен зерттеліп отырған психикалық құбылыстың толық көрсетілген жағдайы бейнеленеді. Интерпретациялық әдіс. Бұл әдістерге теориялық талдаудың түрлі нұсқалары жатады.

Спорт пен дене мәдениетінің әрекеттің басқа түрлерінен ерекшелендіретін жағдайлар объективті түрде кездеседі. Басқа әрекеттер сияқты дене тәрбиесі мен спорттың заты бар. Дене мәдениеті мен спортпен айналысатын адамның өзі зат болып табылады. Ол саналы түрде өз денесінің қимылдарын

меңгереді. Бұл үшін ол қажетті физикалық сапаларды дамытады. Басқа адамдармен қарым-қатынас жасауды, сондай-ақ біріккен және қарама-қарсы әрекеттерде өзін-өзі басқара білуді үйренеді. Бұның бәрінде ол өзін рухани, дене дамуы жағынан тануға тырысады. Осы жағдайларды ескере отырып, спорт әрекетінің спецификалық жағдайларын белгілеуге болады:

Дене мәдениеті мен спорт әрекетінің бірінші спецификалық жағдайы. Дене тәрбиесі мен спортпен айналысушы адам әрекеттің және басқа адамдардың (дене тәрбиесі пәнінің оқытушыларының, жаттықтырушылардың, спорт қарсыластарының т.б) жұмысының пәні болып табылады. Олардың барлығы оны дене және спорт жаттығуларының техникасына, спорт тактикасына үйретеді. Екінші спецификалық жағдай тек спортқа қатысты. Спорттың болмысы жарыс болып табылады. Жарыссыз спорт та жоқ. Философиялық терминді пайдалана отырып, былай деуге болады, жарыс – атрибут, яғни спорттың басты белгісі. Ол психологиялық жағынан спорттық жоғары дәрежеге жетуге талпынумен сипатталады. Үшінші спецификалық жағдай – дене мәдениеті әрекетінде жоғарғы санатты спортшыларды дайындау.

Дене мәдениеті мен спорт әрекетіндегі төртінші спецификалық жағдай – нәтиже болып табылады. Спортта әрекеттің жемісі болып, спорттық дәреже саналады. Олар кейде рекордтық болады, яғни жай жарыстардан бастап әлемдік, олимпиядалық рекордтармен аяқталады.

1. Гогонов Е.Н. *Психология физического воспитания и спорта.*-М.: ACADEMIA.2004
2. Кретти Дж.Б. *Психология в со временном спорте.*- М.: ФиС,1988.
3. Ким А.М., Қасымжанов А.А., Садықов А.Т., Жаркешев Қ.И. *Спорт психологиясы.* Алматы, 2014.
4. Интернет көздері

Резюме

А.А.Абсатова - магистр, преподаватель КазНПУ им. Абая

Ж.Айтақынова – студент 2-курса по специальности Физическая культура и спорт КазНПУ им.Абая
«Проблемы психологии физической культуры и спорта»

В настоящей статье рассмотрены цели, задачи, объекты спортивной психологии, тесная взаимосвязь с другими отраслями науки. Основными объектами исследования спортивной психологии являются личность и спортивная деятельность. Описывается воздействие спорта на гармоничное физическое развитие личности, участие спортсмена в соревнованиях, готовность к ним, спортивные качества определенной направленности, образованность, ловкость и двигательные навыки. Также рассматриваются вопросы методов исследования спортивной психологии, диагностики психического состояния спортсменов, анализа соревнований и обработки психологических состояний для определения эффективности спортивных тренировок.

Ключевые слова: спорт, спортивная психология, спортсмен, тренер, спортивный психолог, соревнования, физвоспитание, методы исследования.

Summary

A.A.Absatova - master, teacher

Zh.Aitakynova - 2-course student majoring Physical Culture and Sport
Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.
«Problems of Psychology of Physical Culture and Sports»

This article describes the goals, objectives, objects of sport psychology, a close relationship with other branches of science. The main objects of study sports psychology vlyayutsya personality and sports activities. It describes the impact of sport on the harmonious physical development of the individual participation of a competitor in the competition, preparedness, sporting qualities certain direction, education, agility and motor skills. Also considering methods of sport psychology research, diagnosis, mental status of athletes, competition analysis and treatment of psychological conditions to determine the effectiveness of sports training.

Keywords: sports, sports psychology, athlete, coach, sports psychologist, competition, physical education, methods of research.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҰЛТТЫҚ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРЫ

С.Х.Ерназаров - Абай атындағы ҚазҰПУ оқытушы

Ш.Райымбергенов - Дене мәдениеті және спорт мамандығының 1-курс студенті,
Абай ат.ҚазҰПУ

Бұл ғылыми мақалада, балалардың жас ерекшеліктеріне ыңғайластырып ұлттық ойындарды дене тәрбиесінде ұйымдастырылды. Ұлттық ойындарының бойында тұтас педагогикалық үдерістің негіздері бар. Тұтас педагогикалық үдерістің құрамына оқу, оқыту, білім беру, тәрбие, даму үдерістің табиғи бірлігі жатады.

Тірек сөздер: ұлттық ойындар, жарыс додасы, педагогикалық үдеріс, патриоттық тәрбие, күш қабілеті, этнопедогогика мен этнопсихология ғылымдары.

Ұлттық ойындары балалардың жас ерекшеліктеріне орайластырып жасалғандай. Баланың сәби жағынан бастап ер жетіп, азамат санатына қосылғанға дейінгі өмірін қамтып қана қоймайды. Адамның бүкіл саналы ғұмырының жан азығына айналады. Атап айтқанда, дүниеге жаңа келген нәрестеден бастап, ер жетіп, етек-жеңін жинағанға дейін ойын арқылы тәрбие алады. Бала өскен соң жігіт кезінде ұлт ойындарына қатынасып, жарыс додасына шығады. Одан кейінгі жігіт ағасы жасында, ойынды ұйымдастырушы болады.

Ұлт ойындарының бойында тұтас педагогикалық үдерістің негіздері бар. Тұтас педагогикалық үдерістің құрамына оқу, оқыту, білім беру, тәрбие, даму үдерістің табиғи бірлігі жатады. Ал ұлт ойындарының бойына – ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық, еңбек, дене тәрбиесінің негіздері сіңіскен [1].

Оқушылардың бұлшық еттері жыл сайын бір қалыпты және тұрақты түрде өсіп отырады. Бірақ әр түрлі бұлшық ет топтары күшінің жыл сайынғы өсуі бірқалыпты болмайды. Спорттық жаттығулар әсерімен жеті жастан бастап денені тік ұстайтын бұлшық еттерінің күші біршама тежеледі. Бұлшық еттер күшінің үдемелі түрде өсуі қыз балаларда 11-12 жаста, ал ер балаларда біршама кейінірек 12-14 жас аралығында басталады [2]. Балаларда күш қабілетін жетілдіретін спорттық жаттығулар негізінен жүйелі түрде орындалып отыруы қажет. Күш қабілетін жетілдіру кезінде денеге түсетін күш өте көп болмауы керек. Бұл оқушының жалпы өсуін кідіртеді. Күшті арттыратын спорттық жаттығулар оқушының шапшаңдық, күштілік, төзімділік қасиет-қабілеттерін дамытудың негізі болғандықтан, мұндай спорттық жаттығуларды үздіксіз және жеткілікті мөлшерде орындап отыру қажет.

Қазақтың ұлттық спорт өнерінің негізінде жасөспірімдерге патриоттық тәрбие беру қоғамның экономикалық мәдени, саяси және басқа да сұраныстарына жауап ретінде көрінеді, сондықтан да патриоттық тәрбие әлеуметтік организмге тән барлық толып жатқан компоненттер базасында патриоттық тәрбие қалыптасады [3].

Ал, қандай да болмасын жеке адам белгілі бір ұлт өкілі болғандықтан, оның генетикалық, әлеуметтік негіздерін этнопедогогика мен этнопсихология ғылымдары қарастырады. Жеке тұлғаның екі жоспарда талдану қажет, іс-әрекет жоспарында және оның дамуын көрсететін, тұлға сапасы мен қасиеттерінің өзгеру жоспарында. Тұлғаны әр түрлі іс-әрекет түрлеріне дайындау мақсатында оны жан-жақты дамытумен және оны қалыптастыру мәселесімен айналысатын болғандықтан, этнопедогогика үшін бұл бағыттың маңызы өте зор.

Бұл процесте тұлғаның, жасөспірімдердің ой-санасын тың мәліметтермен кемелдене түседі, сезімі ұшталып, бойында рухани қажеттенулер пайда болып, белгілі бір іс әрекетке итермелейді. Сондықтан жасөспірімдерді патриоттыққа тәрбиелеу барысында алдымен патриоттық білім беріп, патриоттық сана қалыптастыру, патриоттық сезімін оятып, патриоттық іс-әрекетке бейімдеу қажет [4].

Мұнда патриоттық сананы тұлғаның ішкі жан жүніесінің қозғалыстары деп қарастыратын болсақ, ол сезімнен және іс-әрекеттен көрініс береді. Педогогика, психология, фллософия, әлеуметтану т.б. ғылыми әдебиеттердегі патриотизмге қатысты ой-пікірлермен бірге, мерзімді басылымдардығы жеке-леген ғылымдардың мақалаларын зерделеу барысында біз жасөспірімдерді патриотизмге тәрбиелеудің бағыттарын нақтылау қажет екендігіне көз жеткіздік.

Психология ғылымы мен педогогика ғылымының өзара байланысында өмірдің тәрбиелік сұранысынан туындаған ауқымды бөлімі ол – педогогикалық, психологиялық ерекшелік. Патриоттық тәрбие проблемасын қарастыруда, педогогикалық, психологиялық ерекшеліктерді пайдалану жас-

өспірімдердің әлеуметтік мінез-құлықтарын жобалауға және патриоттық тәрбие беруді жетілдіруге бағытталып отыр [5].

Төлеубековтың пікірінше психологиялық, педогогикалық ерекшеліктер арқылы, жасөспірімдерді патриоттық сезімге тәрбиелеуде әрбір жас өреннің өзіне тән дербестік, психологиялық ерекшеліктерінің мәнін айқындау және қазіргі кездегі жағдайына баға беру, алдағы уақытта даму мүмкіншіліктерін жобалау, нақтылы ұсыныстар жасау болып табылады.

Патриоттық тәрбиенің танымдық, адамгершілік өлшемдері, оның бірлігі, жасөспірімдердің алған білімдеріне терең, жан-жақты қорытынды жасай білулеріне дағдыланып, өмірдің күрделі жағдайларына байланысты өзіндік өмірлік бағыттарын өздерінің таңдауына әсер етеді.

Талдау жұмыстарымызға қарағанда ұлттық спорт негіздерінде жасөспірімдерге патриоттық тәрбие беруге себепші болатын этнопедогогикалық білімдері мен ерекшеліктерін айқындағанымен оны қалыптастырудың бүгінгі уақыт талаптарына сай айқындау қажеттілік болып саналады.

Сонымен біз жоғарыдағы ғалымдардың пікіріне сүйене отырып, жасөспірімдері патриотизмге тәрбиелеудің бір бағыты өзін-өзі Отанының патриоты болуға бейімдеу деп ұйғардық.

Осы орайда ұлттық өнерімізді жасөспірімдер арасында дамытып халқының спорттық күресін мадақтау, насихаттау, жетілдіру мақсатында жасөспірімдер арасында «Қазақ күрестен» көптеген жарыстар өткізілді. Бұл дегеніміз қазақтың ұлттық күресін жасөспірімдердің жалпы қазақстандықтардың ұлттық мақтанышына айналдыру.

Бабаларымыздан мирас етіп қалдырған ұлттық күрес өнерін жоғалтпай шымыр, батыр ұрпақ тәрбиелеу. Осы айтылғандардың барлығы жасөспірімдерді тәрбиелеуде ұлттық спорт өнерінде көп жылдар жиналған мұра ретінде пайдалану арқылы даярлықты қалыптастыру үшін өте маңызды деп есептейміз. Біз халқымыздың ұлттық спорт мұрасын пайдалану үлгісінде қазақ халқының дене шынықтыру мәдениетін әлеуметтік, тарихи шаруашылық өмір аясында қарауға талпыныс жасадық.

Сондықтан да дене шынықтырудың маңызы еңбек етудің мән мағынасымен өзара байланысты қазіргі таңда қарастырылды. Қазақ халқының дене шынықтыру дәстүрін жүйелеу жұмысы, оның әлеуметтік –мәдениеттанушылық және педогогикалық мән-мағыналарына жасалған талдау көрсетіп бергендей, олардың жасөспірімдерді дене шынықтыру саласында тәрбиелеудің қажеттілігіне жауап береді [6].

1. Вайцеховский С.М. Книга тренера. – М.: ФиС., 1971, - 312б

2. Байдосов Қ.Р., Қазақтың ұлттық күресі, // Алматы, 1987 32-58 ББ

3. Ахметова Ш. Қазақ халқының бала тәрбиелеудегі дәстүрі. -Алматы: Мектеп, 1966,-25 б.

4. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания.-М.: ИП, 1990.-287с.

5. Бозжанова К.Б. Бала туралы сөз етсек.-Алматы: Мектеп,-1971,-71б.

6. Богданов О.С. Методика воспитательной работы в начальных классах. –М.: Просвещение, 1984.-207с.

Резюме

С.Х.Ерназаров – преподаватель кафедры ТиМППФКС КазНПУ им.Абая

Ш.Райымбергенов – студент 1-курса по специальности Физическая культура и спорт КазНПУ им.Абая

«Национальные подвижные игры используемые начальных классов»

В данной научной статье, дети оптимизированные с возрастом, был организован на физическом воспитании национальные игры. Основы национальной игры для всего образовательного процесса имеется педагогические навыки. Часть всего образовательного процесса входит воспитание, образование, единство природного процесса развития.

Ключевые слова: национальные игры, турнир конкуренции, патриотическое воспитание, педагогический процесс обучения, способность силы, наука этнопедагогике и этнопсихологии.

Summary

S.H.Ernazarov - Lecturer training teachers of physical culture and sports

Sh.Rayymbergenov - 1 student-course on Physical Culture and Sport Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

«National mobile games used primary classes»

In this scientific article, children are optimized with age, it was organized by the physical education of the national game. Based on national games for the whole educational process has pedagogical skills. Part of the whole educational process includes training, education, unity of the natural process of development.

Key words: national sports, tournament competition, patriotic education, teaching learning process, the ability to force science etnopedagoiki and ethnic psychology.

ЕРІК-ЖІГЕР КҮШІ ЖӘНЕ ОНЫҢ СПОРТТАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

А.А.Абсатова – Абай атындағы ҚазҰПУ, магистр оқытушы

Қ.Б.Еген – Дене мәдениеті және спорт мамандығының 3-курс студенті

Мақалада спортшының жарыстағы жеңіске жетуіне әсер ететін ерік-жігер күші, оның түрлері, ұнамды және ұнамсыз еріктік қасиеттері келтіріліп, оны жетілдірудің жолдары анықталды. Сонымен қатар, психологиялық дайындық пен жаттықтыру жұмыстарында психологиялық ерекшеліктерді ескеру қажеттілігі мен ерік-жігер күші мен жүйке-бұлшықет қысымының деңгейі арасында тікелей байланыс айқындалды. Спортшының ерік-жігерін дамытуға көмектесетін спорт жаттығуларының күрделі тәсілін меңгеру, ерік күшін тудыру, шаршаумен ауруды бағындыру, өзін-өзі басқаруды сақтау, көңіл-күй жағдайын реттеу, қоршаған ортаның қолайсыз жағдайдағы жұмыс қабілетін сақтау және орнатылған күн тәртібін сақтау қажеттігі туралы баяндалады.

Тірек сөздер: спорт, спорт психологиясы, спортшы, жаттықтырушы, ерік-жігер.

Спорт әлемі ұлы және жан-жақты, бірақ барлық жағынан қарастыратын болсақ психологиялық ықпал үлкен себін тигізетініне көз жеткізе аламыз. Психологиялық білім жаттығу және жарыс үрдістерінің нәтижелелілігін арттыруға, спортқа өзін толық арнаған адамның өмірін – спорттық мансап жолындағы бірінші жетістіктен бастап осы саладағы соңғы жетістігіне дейін, содан кейін де жетілдіруге ықпал жасайды.

Спортшының жарыстағы жеңіске жетуіне *ерік-жігер* күшінің спорттық әрекетке қатысты күш-қуат ықпалы ретінде анықталады. Жарыстардың қиын жағдайларында спортшының тұрақтылығы оның ерік-жігер қасиеттерінің даму деңгейіне тәуелді екені анық.

Сондықтан да, спортшының іс-әрекетіндегі ерік-жігер күшін зерттеу, оны жетілдірудің жолдарын анықтау спорт психологиясындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Спорт – белгілі ережелер немесе дәстүрлерге сай көбінесе жарыс күйінде өтетін әрекет. Спорт жалпы алғанда физикалық өте маңызды болатын (жеңіске немесе жеңіліске әкелетін) әрекетті сипаттағанымен, ақыл-ой немесе құрал-жабдық сапасы да маңызды рөл атқаратын ерік-жігер күші спорт психологиясына қатысты айтылады. Адам баласы спорт арқылы денсаулығын жақсарту, моральді және затты қанағаттану, өзін-өзі дамыту үшін шұғылданады.

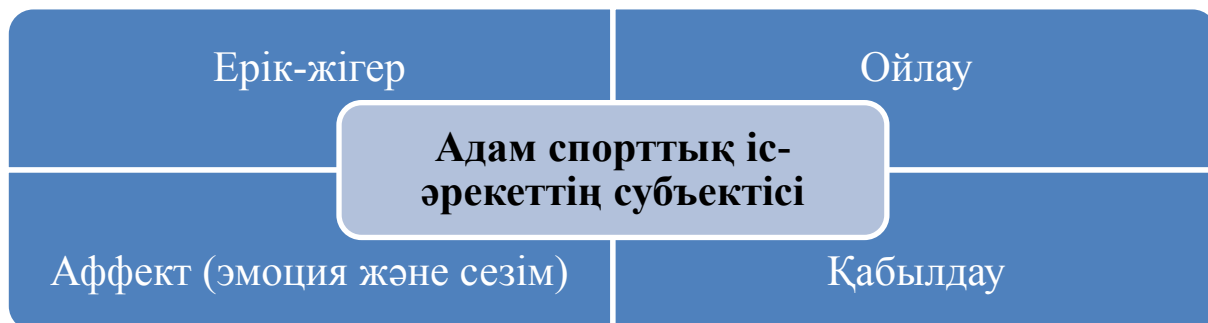
Кез-келген қолданбалы психологиялық пән сияқты спорт психологиясы да жалпы психологиядан бөлініп шыққан. Сонымен қатар оның дамуына спорт теориясы мен әдістемесі саласындағы зерттеушілер де үлесін қосқан. Бастапқыда спорт психологиясы сипаттаушы сала ретінде қалыптасқан.

Психологиялық дайындық пен жаттықтыру жұмыстарында психологиялық ерекшеліктерді ескеру қажеттілігі бастапқыдан айқындалған болатын, бірақ бұл алғашқы жекеленген зерттеулер нәтижесі еді. Зерттеу объектісі бір қырлы ғана болды. Яғни тек қана спортшы тұлғасы қарастырылатын. Спорт әрекетінің психологиялық ерекшеліктерінің теориялық талдануы және осы саладағы әдістемелік құралдардың қажеттілігі қомақты, тәжірибелік жетістіктерге қол жеткізілумен анықталып шартталды.

Еріктік әрекеттер табиғатын түсіну үшін бұл жөніндегі ғылыми көзқарастар өрісіне зер салған жөн. Ерік ұғым ретінде де, нақты болмыстық құбылыс ретінде де тарихи сипатқа ие. Ежелгі және орта ғасырлық дүние ерік құбылысын бүгінгі біздің түсінігіміздей танып білмеген. Мысалы, ежелгі қоғамда адам еркі жөнінде тіпті сөз болмаған, оның орнына «даналық мұраты» ұғымын қолданған. Адамның қылық әрекеттері табиғат пен өмірдің ақыл бастауларына және логика қағидаларына бағынады деп түсінген. Осыдан Аристотельдің пайымдауынша, әрқандай әрекет логикалық қортындылардан туындайды. Ал өзінің «Никомахов этикасы» еңбегінде «дәмдінің бәрін жеу керек» және «бұл алма дәмді» деген пікірлер санада «бұл алманы жеу керек» деген қорытынды ой пайда етпейді, адамды бірден сол алманы жеп қою әрекетіне келтіреді деп жазған. Ерік табиғатына болған мұндай көзқарас қазіргі күнде де жоқ емес.

Спорт психологиясының пәні бүгінгі таңда едәуір кең анықталады. Оған спорттық, сонымен қатар бапкерлердің жұмысының психологиялық ерекшеліктері және спортқа қатысты барлық мамандардың іс-әрекеті мен тұлғасы енеді. Қазіргі заманда спорт саласы жеке спортшыларды ғана емес сонымен қатар командаларды спорттық ұжымдарды, тіпті жанкүйерлерді де зерттейді. Спорт кәсіби іс-әрекет ретінде ерік-жігер күші және оның спорттағы маңыздылығын айта кетер болсақ, адам спорттық іс-әрекеттің субъектісі ретінде 4 категория ретінде сипатталады [1]:

1. ерік-жігер;
2. ойлау;
3. аффект (аффект түсінігі жүйелік амалды «эмоция» және «сезімдер» түсініктеріне қатысты тектік түсінік);
4. сезім.

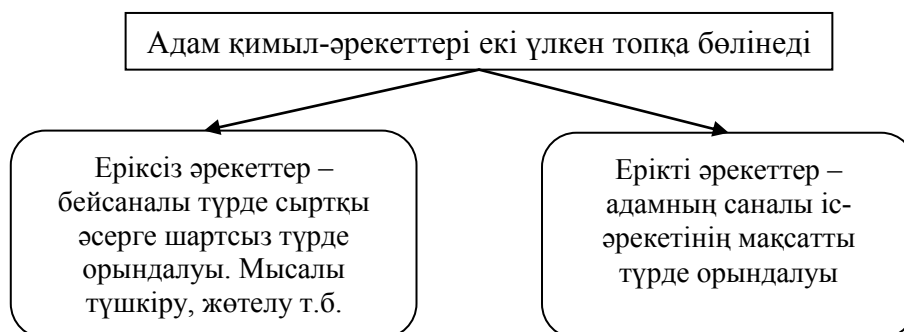

Спорт іс-әректің субъектісін осындай қызметтік тұрғыдан сипаттаған орынды, өйткені іс-әрекетте спортшы өзін саналы әрекет етуші, мақсаттарға жетуге бағытталған субъект ретінде көрсетеді.

«Адам» жүйесінде субъектіге күш-қуат категориясы сәйкес келеді. «Іс-әрекет субъектісі» деген түсінікке кіші жүйедегі «ерік» түсінігі сәйкес келеді. Ерік, ерік-жігер – адамның өз мінез-құлқын саналы түрде меңгере алу қабілеті. Сонымен, ерік-жігер спорттық әрекетке қатысты күш-қуат ықпалы ретінде анықталады. Жарыстардың қиын жағдайларында спортшының тұрақтылығы оның ерік-жігер қасиеттерінің даму деңгейіне тәуелді.

Ерік-жігер күші мен жүйке-бұлшықет қысымының деңгейі арасында тікелей байланыс бар. Қимыл әрекетіне туындайтын күш, шапшаңдық, төзімділік, және басқа сапалардың көрінуі жоғары болған сайын ерік қысымы да соған лайық болуы тиіс. Сонымен дене шынықтыру мен спорт сабақтарының мінез-құлықтың ерік-күшін тудыру қажеттілігімен байланысынан құралады. Ерік-күш бұлшықет тәрізді қимыл барысы мен нәтижесінде, нысанды және субъективті қиындықтарды бағындыруда дамиды.

Мінездің ерік-жігерін дамытуға көмектесетін спорттағы қиындықтар спорт жаттығуларының күрделі тәсілін меңгеру, ерік күшін тудыру шаршаумен ауруды бағындыру, өзін-өзі басқаруды сақтау, көңіл-күй жағдайын реттеу, қоршаған ортаның қолайсыз жағдайдағы жұмыс қабілетін сақтау және орнатылған күн тәртібін сақтау қажеттігіне құрылған. Көп жағдайда бұл қиындықтардың барлығы спорт жарыстарында байқалады. Олар спортшының ерік сапасын негізгі дамыту құралдарының бірі болып табылады.

Ерік-жігер әрекеттерінің құрылымы күрделі. Ерік-жігер әрекеті еріктік әрекетке ұмтылыстан басталады, өзін қанағаттандыруды талап ететін қажеттілікті саналы түрде түсінуде және сондай қанағаттандыруда пайда болатын кедергілерді саналы түрде түсіну маңызды. Мұндай түсіну осы қажеттілікке сәйкес келетін эмоционалды күймен қатар жүреді [2].

Ерік сапалары мен қасиеттері адамның іс-әрекетінде қалыптастады. Әрбір адамның өзіне тән ерік сапалары бар: ұнамды және ұнамсыз.

Ерік-жігердің ұнамды қасиеттері:

- Ерлік – алға қойған мақсатына шексіз сенген, сол жолда ақтық демі біткенше бел байлаған, моральдық рухы жоғары адамның ғана қолынан келетін қасиет;

- Дербестік дегеніміз – адамның алға қойған мақсатын орындау жолында ешкімнің жетегінде кетпей, өз ойымен, сенім-қабілетімен әрекет етуі;
- Батылдық – өз шешімін ашық білдіруден байқалады;
- Табандылық – қабылдаған шешімді жүзеге асыру үшін ұзақ уақыт бойы шаршамай, қажымай, талмай әрекет етуден көрінетін қасиет;
- Ұстамдылық – адамның оқыс қимыл-қозғалыстан, орынсыз сөйлеуден, босқа күйіп-пісуден бойын тежей алу қабілеті [3].

Ерік-жігер күшінің қарама-қарсы ұнамсыз түрі – өзгенің сөзіне еріп, иланғыштығы.

Одан әрі әрекет мақсатын елестету маңызды болады. Мақсат жоқ болса, әрекет өзінің ырықтылығын жоғалтады, мақсатқа бағытталмаған болады. Содан кейін анықталған мақсатқа жетудің тәсілдері туралы түсінік болу қажет. Тәсілдер туралы анық көзқарас болмаса, еріктік әрекет жүзеге аспайды. Осы негізде бұл әрекетті жүзеге асыруға ниет пайда болады. Ол жоқ болса, әрекет, мақсат пен тәсілдері анық болғанына қарамастан, орындалмай қалады. Еріктік әрекеттерге саналы түрде шешім қабылдау тән.

Одан кейін еріктік күш салу керек, ол екіжақты көрінеді: жатқан әрекетке толық зейін аудару және өзін әрекетке жұмылдыру немесе кедергілер пайда болатын болса әрекеттен бас тарту. Кедергілерді жеңіп шығуға бағытталған еріктік күш салу үшін өмірлік сенімдер мен адамгершілік мінез-құлық ережелері маңызды.

Сонымен, ерік-жігердің күш-қуатының негізінде құндылықтар жатыр. Парыз сезімі, жауапкершілік, жағымсыз эмоцияларды бәсеңдете білу қабілеті, қорқыныш сезімін басу, бастаған ісін аяғына дейін жеткізу әдеті және басқа еріктің көріністері тәрбиелеу барысында қарастырылады.

Еріктік әрекет қабылдаған шешімді орындаумен аяқталады. Ю.А.Горбунов төрт түрлі спортшылардың еріктік белсенділігін зерттеген: боксшылар, акробаттар, коньки тебушілер, жеңіл атлетшілер. Зерттеушілер 18-25 жас аралығында 1 разряд спортшылары, спорт шеберлері болды, барлығы 114 адам. Спорт түріне тәуелсіз түрлі стильдегі дәл осы спорттық белсенділік адамның әр деңгейдегі сипаттамаларын біртұтас құрылымға келтіретіні анықталды [4].

Оқу-жаттықтыру сабақтары кезінде мінездің ерік сипатын қалыптастырудың басты құралы жүктеме болып табылады. Жаттығуды аталған спорт түрінен тәсіл мен тактиканы жетілдіруге бағытталған әдіс ретінде қарамай дене дайындығын қамтамасыз ететін және ерікті дамытатын әдіс ретінде қарау керек.

Ерікті басқару спорт сабақтарында дамыған, ол өмірдің басқа да жағдайларында еңбекте, оқуда т.б. көрінуден тұрады.

Дене шынықтыру мен спорт сабақтарында басқа да өмірдегі жағдайлардағыдай ерік сапалары өзара қарама-қарсы оң және теріс құбылыстар түрінде бейнеленеді батылдық пен қорқақтық, еріктің табандылығы мен әлсіздігі сенім мен күдік, шешімталдық пен шешімге келе алмау, ұстамдық пен асығыстық, т.б. шұғылданушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, мінездің күшті жақтарын туындатып бекітеді. Олай болмаған жағдайда дене шынықтыру мен спорт еріктің әлсіз жақтарын анықтап, бекіту құралы болады, сол арқылы мінез-құлықтың ерік сипатын қалыптастыруға кері әсер ететін ықпал болуы мүмкін.

«Еріктің шарты – өзіне сенгендік» деген мақал жолымен сөзімізді аяқтағымыз келеді.

Сонымен қорытындылай келетін болсақ спортта «Сезімдер мен ақыл-ойына қажымас ерікпен кісен салған ғана жоғары шыңдарға ғана жетеді» – осы сөз дәлел болмақ. Себебі, ерік-жігер күші спорттағы жоғары нәтиже көрсетуге жетелейді. Сонымен ерік-жігердің күш-қуатының негізінде құндылықтар: парыз сезімі, жауапкершілік, жағымсыз эмоцияларды бәсеңдете білу қабілеті, қорқыныш сезімін басу, бастаған істі аяғына дейін жеткізу әдеті және басқа еріктің көріністері әр спортшы бойында табылуы керек.

1. А.М.Ким, А.А.Қасымжанов, А.Т.Садықов, Қ.И.Жаркешев. *Спорт психологиясы. Алматы 2014ж.*

2. Жарықбаев Қ. *Психология. А., 1993.*

3. Жарықбаев Қ.Б. *Жан тану негіздері. Алматы, 2002*

4. *Интернет көздері*

Резюме

А.А.Абсатова - магистр, преподаватель КазНПУ им. Абая
К.Б.Еген – студент 3-курса по специальности Физическая культура и спорт
КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан
«Сила воли и его значение в спорте»

В статье рассмотрено качества спортсмена, которое влияет на достижение победы в соревнованиях, как сила воли, ее виды, положительные и отрицательные волевые качества, определены пути ее совершенствования. Также определена необходимость учета в подготовительной и тренировочной деятельности психологических особенностей и непосредственной связи между мышечной силой и уровнем нервно-мышечного давления. Указывается необходимость овладения сложными приемами спортивных тренировок, воспитания силы воли, преодоление усталости и боли, сохранения самоконтроля, регуляции самочувствия, поддержания работоспособности при неблагоприятных условиях окружающей среды и соблюдения установленного распорядка дня, помогающими развитию силы воли спортсмена.

Ключевые слова: спорт, спортивная психология, спортсмен, тренер, сила воли.

Summary

A.A.Absatova - master, teacher
K.B.Egen - 3-course student majoring Physical Culture and Sport
Kazakh Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan
«Willpower and its importance in the sport»

The article deals with the quality of an athlete, which affects the achievement of victory in the competition, as the will power, its kinds, positive and negative volitional qualities, identify ways to improve it. To determine the necessary account in the preparation and training activities, and psychological characteristics of a direct relationship between muscle strength and the level of the neuromuscular pressure. Indicates the need for mastering the advanced techniques of sports training, education willpower, overcoming fatigue and pain, self-preservation, regulation of health, maintenance of working capacity under adverse environmental conditions and compliance with the established daily routine, helps to develop willpower athlete.

Keywords: sport, sports psychology, athlete, coach, strength of will.

УДК: 37.01:055.25

ҚЫЗДАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ГЕНДЕРЛІК ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

И.М.Құрманәлі – магистр оқытушы Абай атындағы ҚазҰПУ
А.Қ.Ахметжанова – магистрант ҚазМемҚызПУ

Мақалада қазіргі жаһандану үрдісіндегі ерлер мен әйелдердің қарым-қатынасындағы ерекшеліктерімен қатар олардың дүниені қабылдаудағы мәдени тәжірибелерінің өзгешеліктерін зерттеуді қажет етеді. Гендерлік қатынастардың жаңа парадигмасының пайда болуы, ерлер мен әйелдердің тең мүмкіншіліктерін туғызу, осыған орай гендерлік сана мен гендерлік қатынастардың жаңа үлгісін жасау бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Осы ретте елімізде гендерлік индикаторлар әлеуметтік бағдаламаларға енгізіліп, гендерлік саясат мемлекеттік саясаттың негізгі бір бөліміне айналып отыр.

Тірек сөздер: адамгершілік, тәрбие, әлеуеттендіру, гендер, гендерлік саясат.

Қазіргі таңда жаһандану үрдісі ерлер мен әйелдердің қарым-қатынасындағы ерекшеліктерімен қатар олардың дүниені қабылдаудағы мәдени тәжірибелерінің өзгешеліктерін зерттеуді қажет етеді. Гендерлік қатынастардың жаңа парадигмасының пайда болуы, ерлер мен әйелдердің тең мүмкіншіліктерін туғызу – жаңа демократиялық Қазақстанның қалыптасуының жарқын көрінісі. Осыған орай гендерлік сана мен гендерлік қатынастардың жаңа үлгісін жасау бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Осы ретте елімізде гендерлік индикаторлар әлеуметтік бағдаламаларға енгізіліп, гендерлік саясат мемлекеттік саясаттың негізгі бір бөліміне айналып отыр.

Жалпы халықаралық гендерлік тәжірибе мен стратегияларды зерттеу негізінде гендер ұғымы жеке даралықтан әлеуметтік-мәдени жеке саяси категорияға айналады. Қазақстанның халықаралық тәжірибеге қосқан үлесі, гендерлік саясат тұжырымдамасы мен гендерлік теңдікті дамыту стратегиясы негізінде гендерлік саясаттың ұлттық үлгісі жасалды [1].

«Гендер» термині (әлеуметтік жыныс, жыныс мәдениеттің өнімі ретінде) 1975 жылы ғана ғылымға жаңадан енгізіле бастады, ал «Гендер» түсінігі отандық ғылыми әдебиеттерде алғашқы рет 1992 жылы «Женщины и социальная политика» атты мақалалар жинағында кездесті. Ол жерде ерлер мен әйелдер өмірінің әлеуметтік – мәдени ерекшеліктерін және әлеуметтік қатынастар анализінің жаңа ғылыми парадигмасын құруын; әлеуметтік трансформациялық шартта әлеуметтік жыныстық қатынастардың өзгерісін қоса; қоғамдық өмірдегі гендерлік ассиметрияны шығаруға бағытталған ғылыми зерттеулерді жүргізуге стимулдау жағынан көрініс алды.

Ағылшын тілінен аударғанда "Gender" - «тек, жыныс (еркек, әйел)» деген мағынаны білдіреді. Ген - тұқым, генетика – тұқымның өнуімен ағзаның өзгерісін зерттейтін ғылым болып табылады. Ерлер мен әйелдердің мінез-құлқын, сондай-ақ, олардың арасындағы әлеуметтік өзара қарым-қатынасты айқындайтын, олардың әлеуметтік және мәдени нормалары мен рөлдерінің жиынтығы. Жыныс ерлер мен әйелдер арасындағы биологиялық сипаттағы айырмашылықты білдірсе, гендер олардың арасындағы әлеуметтік ерекшеліктерді қарастырады.

Гендер - бұл практикада көрінетін ерлер мен әйелдердің өзара әрекетінің күнделікті әлемі, сонымен қатар одан бас тартуға мүмкін емес әлеуметтік тәртіптің жүйелік мінездемесі, ол бірыңғай әрекет құрылымда қайта жаңғырып отырады. Егер гендердің әлеуметтік өндірісі зерттеудің пәні болса, әдетте гендер әлеуметтену институты арқылы еңбекті бөлу, мәдениет арқылы гендерлік стратификация және теңсіздік арқылы құрылып қарастырылады. Яғни, гендер тап ішіндегі бір нысанға не индивидке сол тап ішіндегі ұстанымды, сондай-ақ қалыптасқан таптардың басқаларға қатысты ұстанымын белгілейді және бекітеді. Егер кең мағынада гендер туралы айтар болсақ, бұл терминге күрделі жүйе енеді, бұл мағынада аталған термин әйелдер мен ерлер мінез-құлқының әр түрлі сипаттамасының, өмір сүру стилі мен ойлауын, нормалары мен өмірлік мақсаттарын және т.б. бейнесінің тұтас жүйесін ашып көрсететін жыныстың әлеуметтік мәдени құрылымын білдіреді. Соған сәйкес, гендер әлеуметтендіру өнімі, сонымен бірге биологиялық жыныс дегеніміз – даму нәтижесі. Жыныстың әлеуметтік мәдени құрылымы ретінде бұл термин әйелдер зерттеулерінде қолданыла бастады. Дегенмен, біздің халқымыз ер-азаматты шаңырақ иесі десе, әйел-ананы отбасының алтын қазығы деп бағалаған. Ерлі-зайыпты адамдарға арнап айтылған осы бір тамаша теңеу өмірдің бай тәжірибесінен шыққан.

Әлеуметтену дегеніміз бұл – тәрбие және өзін-өзі тәрбиелеу, оқу, білімді меңгеру, түрлі дағдыларды, біліктілікті игеру, рухани баю, даму және өсу. Әлеуметтенуден өтпеген адам, жабайы адамға, жануарға айналады. Кез-келген адам оны ата-анасы қалай тәрбиелесе, сондай болып өсетіні даусыз, сондықтан бала тәрбиесіне ата-ана жауапты [2].

Қазақ халқының мақал-мәтелдері халқымыздың тыныс-тіршілігінің барлық жақтарын қамти отырып, адамгершілік, имандылық, ақыл-ой, еңбек, дене, эстетикалық тәрбиелердің мазмұнын, тәрбие мақсатын, әдіс-тәсілдерін, амал-жолдарын ашып көрсететін сөз мәйегі. Мәселен, қыз балаға қатысты:

«Қыз өссе елдің көркі,

Гүл өссе жердің көркі», -

деп, қыз баланың әдемі гүлдей жайнап өскенін қаласа, «Қыздың жинаған жүгіндей»-деп, қыз баланы ұқыптылыққа тәрбиелеген. «Қызға қырық үйден тыю» дейді, бұл жерде қыз балаға сыншы көп екенін, қыз бала өз орнын біліп сыпайы, тәрбиелі болып өсуін меңзейді. «Анаға қарап қыз өсер, әкеге қарап ұл өсер» немесе «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» деп бала тәрбиесінің отбасынан басталатынын анық көрсетеді. Сонымен қатар, «Біреуге ор қазба, өзің түсесін» деп басқаға жамандық жасаудан сақтандырады [3].

Адамның адамгершілік дамуында ұрпақтан ұрпаққа көшкен, дамыған, толықтырылған, адамдардың бірлесіп өмір сүру үдерісінде жасалған адамгершілік нормаларын игерудің елеулі маңызы бар. Адамгершілік баланың жеке тұлға болып қалыптасуының рухани арқауы, қасиеттердің ішіндегі құндылықтардың бірі болып саналатын ізеттілік оның басты белгілері кішіпейілділік, қайырымдылық адамжандылық бала мектепке дейінгі кезеңнен-ақ не жаман, не жақсы деген ұғымдарды салыстыра отырып, адамгершілік туралы түсініктерін кеңейтеді.

Қазақ халқының мақал-мәтелдерінде, аңыз-әңгімелерінде балалар түсінігіне сай қайырымдылық, кішіпейілділік, адамжандылық, ізгілік мазмұнда берілген бай мұра сақталған.

«Адамның ұяты бетінде, адамгершілігі ниетінде».

«Жасанды кішіпейілділік- жақсы қасиет емес» (Абай Құнанбаев).

«Ата-ана қадірін білмеген, халықтың қадірін біле алмас. Халықтың қадірін білмеген ата-ана қадірін біле алмас», - деген Ғ.Мұстафин.

Міне, осындай халық дәстүріндегі жинақталған тәрбиелік үлгі-өнеге, салт-дәстүр, бүгінгі күнде адамгершілік, имандылық табиғи талаптармен сабақтасып жүргізілуі тиіс.

Бүгінгі күні әйелдер қоғамымыздың барлық салаларында да, белсенділік танытуда. Олар қандай қызмет атқарса да, аналық құқығын гүлдендіре отырып, үлкен жауапкершілік пен сенімділіктің, жоғарғы кәсібиліктің үлгісін көрсетіп, уақыт көшінен қалмай, болашаққа деген сенімнің зор ұйытқысы болуда [4].

Қыз баланы тәрбиелей отырып, «Бір ананы тәрбиелеу – бір ұлтты тәрбиелеумен бірдей» дегендей бүкіл халықты тәрбиелейтініміз анық.

1. Беркімбаева Ш.К., Қожахметова К.Ж., Гендерлік білім: теориясы мен тәжірибесі. Алматы, 2010.
2. «Гендер туралы түсінік». Ж.Н. Сәрсенова. – Алматы, 2010ж.
3. Үдербаева Б. Әдеп-ғұрып сабағы. Қазақстан мектебі. 2010. 9,10.51-52 бет.
4. Тайжанов А. Халық педагогикамен ұлттық тәрбие. А., Ақиқат. 2011ж. №8.

Резюме

И.М.Курманали - магистр, преподаватель КазНПУ им. Абая

А.К.Ахметжанова – магистрант КазГосЖенПУ Алматы, Казахстан

«Педагогические условия нравственного воспитания девочек на основе гендерной социализации»

В данной статье рассматриваются особенности отношений между мужчинами и женщинами в процессе глобализации и уникальности их восприятия мира и культурных практик.

Ключевые слова: нравственность, воспитания, социализация, гендер, гендерная политика.

Summary

I.M.Kurmanali - master, teacher Kazakh Pedagogical University named after Abai

A.K.Akhmetzhanova - Kazakh state women's teacher training university, master student, Almaty, Kazakhstan.

«Pedagogical conditions of moral education of the girls on the basis of gender socialization»

This article discusses the features of the relationship between men and women in the globalization process and their unique perception of the world and cultural practices.

Keywords: morality, education, socialization, gender, gender policy.